This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

3819.74

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE BEQUEST OF

JAMES WALKER
(Class of 1814)

President of Harvard College

"Preference being given to works in the Intellectual and Moral Sciences"

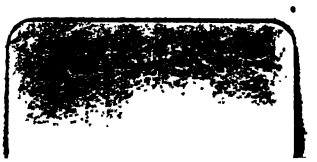

Digitized by Google

Digitized by Google

Phil 3819.74

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE BEQUEST OF

JAMES WALKER
(Class of 1814)

President of Harvard College

"Preference being given to works in the Intellectual and Moral Sciences"

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

BRIEVEN

VAN EN AAN

BENEDICTUS DE SPINOZA

BENEVENS

DES SCHRIJVERS VERTOOG

OVER

HET ZUIVERE DENKEN.

AMSTERDAM. — S. L. VAN LOOY.
1897.

Digitized by Google

Phil 3819.74
✓
HARVARD COLLEGE
DEC 31 1923
LIBRARY
Walker fund

Digitized by Google

INLEIDING.

Reeds sedert lang was het mijn wensch de werken van Spinoza in het Hollandsch van onzen tijd te vertolken, om mijn beschaafde landgenooten die geen Latijn verstaan, in staat te stellen met de denkbeelden van dien schrijver kennis te maken. De eerste stap op dien weg, de uitgave van het Godgeleerd-Staatkundig Vertoog, werd mij mogelijk gemaakt door den welwillenden steun van wijlen Prof. Dr. J. P. N. Land, die door zijne Voorrede en het nazien der proeven aan dat werk zijn zegel hechtte en daardoor tot een in alle opzichten vertrouwbaar geschrift stempelde. Nadat dit werk in Juni 1895 verschenen en inmiddels mijn vertaling van de Ethica gereed gekomen was, werd door den heer Van Looy kort daarna overgegaan tot de uitgave van dit hoofdwerk van Spinoza, waarvan in Nov. 1895 het Eerste Stuk en in de eerste helft van 1896 de overige deeltjes verschenen.

Thans is het mij vergund een derde Deel der werken van Spinoza mijn landgenooten aan te bieden, bevattende een Vertaling van de Brieven en het Vertoog over het zuivere Denken.

Bij deze uitgave mochten Uitgever en Vertaler den

Digitized by Google

hooggewaardeerden steun ondervinden van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat onze onderneming een geldelijke tegemoetkoming toezegde, die met het oog op het klein aantal lezers van werken als het onderhavige onmisbaar was. Het is mij een behoefte daarvoor in het openbaar alhier aan dat Genootschap mijn hartelijken dank te betuigen, zoowel als aan hen, die mij tijdens het werk met hunne inlichtingen hebben ter zijde gestaan; niet het minst waar het natuurkundige onderwerpen betrof, op welk gebied ik een vreemdeling ben.

Het zij mij thans vergund een en ander mede te deelen dat tot beter verstand der Brieven moge strekken.

Benedictus de Spinoza heeft tijdens zijn leven in het Latijn uitgegeven, in 1663 de twee Eerste Deelen van Descartes' Wijsbegeerte, op meetkunstige wijze behandeld en daarenboven met eigen Overdenkingen verrijkt; en in 1670 het Godgeleerd-Staatkundig Vertoog, mede in het Latijn.

Zijn overige werken werden door zijne vrienden na zijn overlijden in 1677 uitgegeven. Zij waren in het Latijn geschreven en bevatten de Zedekunde, een Staatkundige Verhandeling, een Vertoog over het Zuivere Denken, een Verzameling Brieven en een Schets der Hebreeuwsche Taalkunde.

Bijna gelijktijdig met de Latijnsche uitgave verscheen een Hollandsche Vertaling, waarbij echter de Hebreeuwsche Taalkunde achterwege werd gelaten.

In onze eeuw werden bovendien wedergevonden: de Rekening van den Regenboog, de Rekening van Kansen, Aanteekeningen op het Godgeleerd-Staatkundig Vertoog, een Verhandeling over God, den Mensch en deszelfs Welstand, benevens enkele in 1677 niet bekend gemaakte Brieven.

Digitized by Google

Al deze werken zijn in het Latijn uitgegeven door de heeren Dr. J. van Vloten en Dr. J. P. N. Land, voor het eerst in 1883/84 en daarna in kleiner formaat in 1895 bij Martinus Nijhoff, te 's-Gravenhage.

De grondslag voor onze vertaling van de Brieven is dus de oudste uitgave, met de vertaling daarvan van Jan Hendriksz. Glazemaker, benevens de nieuwste uitgave van 1895, waarin ook de later gevonden Brieven zijn opgenomen en veel wetenswaardige bijzonderheden daaromtrent zijn medegedeeld.

De eerste uitgevers hadden ter hunner beschikking sommige Brieven die zij zelven of hunne vrienden ontvangen hadden; andere uit de Nalatenschap van Spinoza, die aan hem gericht waren; benevens „kladdens", zooals men dat destijds noemde, van Brieven die hij verzonden had.

De meeste brieven die Spinoza schreef werden in het Latijn gesteld: die aan Pieter Balling, aan Van Blyenbergh, aan Jarig Jelles, aan Johan Hudde, aan Jan van der Meer en aan Hugo Boxel, vermoedelijk in 't Hollandsch.

De eerste uitgevers vermelden in de Latijnsche uitgave (door het woord Versio) altijd opzettelijk dat een Brief vertaald is. In de Hollandsche uitgave vinden wij bij die, als vertaald opgegeven Brieven nu eens de Latijnsche woorden op den kant vermeld, dan weer niet, waaruit Prof. J. P. N. Land (Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Academie, Tweede Reeks, Negende Deel, 144 vlg.) de gevolgtrekking heeft afgeleid, dat de eerste door Spinoza zelf, de laatste door de uitgevers in 't Latijn zijn overgebracht.

De ontdekking van sommige Brieven in H.S. geeft ons hier en daar een dubbele lezing (zie den Zesden Brief). Opmerkenswaardig is ook dat Glazemaker soms andere

Digitized by Google

origineele gevolgd heeft dan de Latijnsche uitgave. (Zie 8 en 13.)

Toen nu de eerste uitgevers de Brieven verzamelden, noemden zij Spinoza zelf niet anders dan B. d. S., omdat deze uit bescheidenheid verzocht had zijn naam bij de uitgave te verzwijgen; ook duidden zij voorzichtigheidshalve de meeste andere namen slechts met voorletters of puntjes aan, en lieten zorgvuldig alles weg wat meer het bijzondere leven van Spinoza's vrienden en hem zelven betrof. Zij beoogden, zeiden zij, met de uitgave alleen een toelichting op zijn overige Werken te geven.

Deze toeleg om alle bijzonderheden voor ons geheim te houden is echter mislukt.

Door Prof. Dr. Stein is in zijn boek over Leibnitz en Spinoza, de briefwisseling tusschen Dr. Schuller en Leibnitz aan het licht gebracht, en daarin vinden wij de ontbrekende namen op één na alle vermeld; terwijl door de ontdekking van enkele oorspronkelijke Brieven, ook hetgeen opzettelijk verzwegen of weggelaten was, nu en dan door ons kan worden aangevuld.

De *Inhoud* der Brieven bestaat grootendeels uit een zeer bevattelijke verklaring zijner Werken.

De Beginselen van Descartes met de Metaphysische Overdenkingen, worden besproken in 1, 13, 14, 18—24, 32, 33, 35, 36, 40, 50, 57, 58 en 81;

Het Godgeleerd-Staatkundig Vertoog in 30, 31, 42—44, 50, 61, 63, 67—69, 71, 73—78 en 83;

De Zedekunde en de Korte Verhandeling over God enz. in 2—4, 8, 9, 12, 58—60, 62—66, 68, 80, 81 en 82;

Het Tractaat over het Zuivere Denken in 11, 37, 59 en 60.

Het Staatkundig Vertoog in den laatsten Brief.

De Denkbeelden van Spinoza over het Christendom in

Digitized by Google

73, 75, 76 en 78; over de Beweging in 32; over Voorteekenen in 17; over Natuur- en Wiskundige Onderwerpen in 6, 13, 14, 26, 36, 39, 40, 41 en 46; over Geesten en Spoken Br. 52, 54 en 56.

De uitgevers van 1677 rangschikten de Brieven wel naar tijdsorde, maar voegden de Brieven die met denzelfden persoon gewisseld waren bij elkaar; de jongste uitgevers, Van Vloten en Land, hebben zich alleen aan de tijdrekenkundige volgorde gehouden.

Omtrent den *vorm* der Brieven zij nog het volgende opgemerkt, dat we zoowel uit de weinige H.SS. als uit de gedrukte uitgave konden afleiden. Zij werden op klein formaat geschreven, zeer klein langwerpig gevouwen en dichtgelakt. Het zegel van Spinoza, ons bekend door zijn brief aan Leibnitz, hebben wij ons veroorloofd onder den ouden titel der Brieven te plaatsen. Op het adres stond naam en woonplaats van den geadresseerde, met allerlei vreemde teekenen, die vermoedelijk te kennen gaven, dat de Brief door den daartoe aangestelden bode of wel door bemiddeling van bijzondere vrienden bezorgd was. Zoo vindt men # β en par cubert (couvert). De officieele boden schenen destijds langzaam en slecht vertrouwd, zoodat men bij voorkeur van vriendelijke tusschenkomst gebruik maakte. De briefstijl volgde het Latijnsche voorbeeld. De Romeinen begonnen elken brief met een heilgroet: b. v. Aan Baruch de Spinoza brengt Heinrich Oldenburg zijn heilwensch toe. Deze zinrijke aanhef slonk bij ons tot den datief van den geadresseerde, waardoor de zin verloren ging.

Bij de Vertaling hebben wij de beide namen behouden, zoowel om eenigszins het oude karakter weer te geven, als ook om den lezer terstond op de hoogte te stellen van schrijver en ontvanger beiden.

Digitized by Google

Eindelijk hebben wij ook de deftige titels behouden waarmede men in dien tijd elkaar in gesprekken en brieven vereerde. Het schijnt dat daarvoor vaste regels bestonden, en daarom is het van belang die titels te bewaren, omdat daaruit vaak eenig licht over den geadresseerden persoon opgaat. Zoo meen ik zeker te weten, dat de 37ste Brief aan een Med. Doctor geschreven is, alleen omdat aan het hoofd daarvan het bijvoegelijk naamwoord: Zeer Ervaren of Vroed, wordt aangetroffen. Het woord Vroed heb ik gekozen, omdat dit nog in ons Vroedmeester is overgebleven. Wat de onderteekening betreft, daaruit is vaak de verhouding van den briefschrijver tot den geadresseerde op te maken, en waar de dagteekening is aangegeven en niet met het slot van den Brief is weggelaten, vinden wij veelal ouden en nieuwen stijl vermeld. Ten slotte zij nog vermeld dat drie Brieven, de 6de, de 8ste en de 12de, als Verhandelingen rondgingen en in dien vorm onder de vrienden bekend waren.

Veel is er uit deze Brieven te leeren. Wetenswaardige bijzonderheden uit het leven van Spinoza en zijn verhouding tot zijn vrienden, de bezwaren tegen zijne leerstellingen van verschillende zijden ingebracht en de wijze waarop Spinoza die weerlegde, maar bovenal het karakter van den wijsgeer, uitblinkende door geestkracht, zielenadel en zachtmoedigheid, verheven boven al zijne tijdgenooten, en in volmaakte overeenstemming met zijn leer.

Om lezers, die minder met de geschiedenis van den wijsgeer en zijn omgeving bekend zijn, eenigszins op de hoogte te stellen van de personen van wie de brieven afkomstig en aan wie zij gericht zijn, laten wij hier eenige zeer korte levensberichten volgen, hoofdzakelijk ontleend aan het nieuwste en beste boek over Spinoza, getiteld:

Digitized by Google

Spinoza en zijn Kring, van K. O. Meinsma, Nijhoff 1896.

Van den hoofdpersoon geven wij alleen een kort bericht over het eerste gedeelte van zijn leven tot het oogenblik waarop onze Brieven een aanvang nemen, en een paar bijzonderheden, die naar wij meenen, bij het lezen der Brieven in aanmerking komen.

Baruch de Espinosa werd den 24 Nov. 1632 te Amsterdam uit Joodsch-Portugeesche ouders geboren, en in 1639 naar de beroemde Talmoed-Thora-school gezonden, waar hij zich op het Hebreeuwsch en Spaansch en op de kennis der Wet en de Verklaring daarvan toelegde. Ook de Joodsche Geheimleer en de Midden-Eeuwsch-Joodsche Wijsbegeerte werden ijverig door hem beoefend. Reeds op vijftienjarigen leeftijd trok hij algemeen de aandacht door zijn leergierigheid en schrandere opmerkingen en was voor zijn twintigste jaar zoover in de wetenschap der Rabbijnen gevorderd, dat hij zich aan een geheel nieuwe en oorspronkelijke Schriftverklaring durfde wagen. Rabbi Morteira, de voornaamste Joodsche geleerde uit die dagen, bewonderde zijn scherpzinnigheid en was buitengemeen met hem ingenomen, zoo zelfs, dat hij, toen men Spinoza al spoedig van verachting der Wet begon te beschuldigen, zich voor zijn geliefden leerling in de bres stelde.

Toen het echter weldra bleek, dat de jongeling inderdaad van de leer der vaderen was afgeweken, zag hij zich genoodzaakt zich mede onder zijn tegenstanders te scharen en dit had ten gevolge dat Spinoza in 1656, na herhaalde pogingen om hem te bekeeren, uit de Synagoge gebannen werd. Zelfs werd hij eenigen tijd daarna op verzoek der Rabbijnen uit Amsterdam verwezen.

Inmiddels had hij onder de Collegianten en Doopsgezinden vele vrienden en geestverwanten gevonden en in

Digitized by Google

den Roomsch-Katholieken medicus, Franciscus van den Ende, een leermeester die hem niet alleen in de classieke Taal- en Letterkunde, maar ook in de oudere en nieuwere wijsbegeerte inwijdde.

Na zijn verbanning woonde hij eenigen tijd op den weg tusschen Ouderkerk en Amsterdam (vermoedelijk op Tulpenburg) en vertrok vandaar met zijn Ouderkerker gastvriend (vermoedelijk Albert Burgh) naar Rijnsburg in 1661. Aldaar woonde hij in de Catwijkerlaan, thans nog bekend als Spinozalaan, en vertrok in 1663 naar Voorburg, dat hij in 1669 verliet om zich in den Haag te vestigen, waar hij den 21 Febr. 1677 aan de tering overleed.

Evenals het geval was bij velen zijner tijdgenooten, die uit den vreemde kwamen, werd ook zijn naam op verschillende wijzen geschreven. Zijn voornaam was Baruch, een naam dien hij zelf toen hij later uit de Joodsche gemeente verbannen werd en uitsluitend met Christenen verkeerde, in het Latijnsche Benedictus veranderde, dat letterlijk de Gezegende beteekent, en in 't Duitsch door Gottlieb te vertalen zou zijn.

Zijn familienaam schijnt in Spanje veelvuldig voor te komen. Het eerst hebben wij dien ontmoet in het leven van Johannes de Deo (onder VIII Maart) beschreven in de Acta Sanctorum door Bisschop Govea. Daar wordt gesproken van een geneesheer Nunnius de Espinosa, die ten tijde van Ferdinand en Isabella te Grenada woonde. Motley spreekt in zijn Rise of the Dutch Republic, Vol II pag. 200, van een pauselijk legaat genaamd Spinosa en blz. 204 van een kardinaal Espinoza. De heer de Castro vermeldt in Oud-Holland, jaargang VI, blz. 45, dat op de grafsteenen der familie geschreven staat Espinosa en Espinoza. Baruch's vader teekende Michaël despinoza (zie Meinsma). In de schepenacte van 2 Maart 1677, in

Digitized by Google

den Haag bewaard, wordt Baruch's zuster Rebecca Espinosa genoemd en zelf teekende hij, dan eens de Spinoza, dan weer de Spinosa, eens zelfs met twee streepjes boven n en z, Spinoza (zie den Zesden Brief.) In Goeree (Kerkelijke Gesch.) wordt hij eenmaal Spinnoza genoemd en in een Boek in 1715 te Gent uitgegeven, geschreven door Thom. du Jardin en getiteld: Spore van de Catholyke gescherpt, wordt dit o. a. ook opgedragen aan den eerw. en Ed. Heere M'her Jacques de Spinosa, Prost van Haerlebeke. Ypey noemt hem voortdurend „de Spinoza" en het komt mij voor, dat dit ook werkelijk de naam is dien het geslacht, dat oorspronkelijk de Espinosa heette, in Holland heeft aangenomen. Het is dus eigenlijk verkeerd van „Spinoza" te spreken, evenals het verkeerd zou zijn, Quartes te zeggen in plaats van Descartes. Maar zoo wil thans het gebruik.

De andere opmerking, die wij hier wilden inlasschen, betreft zijn taalkennis. De familie was vermoedelijk uit Spanje naar Portugal verdreven en vandaar opnieuw vervolgd, naar Holland uitgeweken. De Spinoza sprak dus vermoedelijk in het dagelijksch leven Portugeesch, maar werd reeds van zijn kindsche jaren af vertrouwd met Hebreeuwsch en Spaansch. Toen hij nu uit de Joodsche gemeente verbannen was en alleen met Christenen verkeerde, moest hij zich in het dagelijksch leven van het Hollandsch en in zijn brieven van het Latijn bedienen. In het Latijn wist hij zich altijd uitstekend, al was het dan ook ongekunsteld uit te drukken; het Hollandsch kostte hem veel moeite, Fransch, Duitsch en Italiaansch schijnt hij gekend te hebben, Engelsch verstond hij niet.

Heinrich Oldenburg was ongeveer 1620 te Bremen geboren, was van moederszijde met Prof. Coccejus verwant, werd den 2den November 1639 tot Magister in de Godgeleerdheid bevorderd, (zijn dissertatie handelde „over

Digitized by Google

den geestelijken stand en de overheid",) reisde eenigen tijd in Engeland, waar hij zich veelvermogende kennissen verwierf en kwam in 1652 weer te Bremen terug, waar hem weldra een politieke zending naar Londen werd opgedragen en hij kennis maakte met Cromwell en den dichter John Milton. In 1657 ondernam hij met zijn pupil Richard Jones een langdurige reis op het vasteland en werd in 1660 Lid en kort daarop Secretaris van het door Karel II opgericht Koninklijk Genootschap, waaraan hij gedurende het overige van zijn leven zijn beste krachten zou wijden, en door middel waarvan hij met de grootste geesten van zijn tijd in aanraking kwam. In 1661 bezocht hij Holland en daar werd door hem, bij een bezoek te Rijnsburg, den vriendschapsband met Spinoza gesloten, waarvan een groot aantal onzer Brieven getuigt. Eigenaardig is het dat hun briefwisseling gedurende een reeks van jaren van 1665—1675 werd afgebroken. Oldenburg huwde in 1663 met de dochter van John Duris, een Schotschen theoloog, geraakte in 1667 in de gevangenis, verdacht van geheime briefwisseling met den vijand, en moest al zijne krachten inspannen om gedurende de pest en den aanhoudenden krijg, het Koninklijk Genootschap te dienen, waarvan hij het hart en de ziel schijnt te zijn geweest, en waarvan hij de handelingen uitgaf in de Philosophical Transactions (1665), welke uitgave door hem, bij zeer karige belooning, onafgebroken tot aan zijn dood werd voortgezet.

Uit de in 1675 hernieuwde briefwisseling blijkt ons, dat Oldenburg ten slotte als geloovig Christen tegen Spinoza's leer optreedt, aangezien hij bemerkt dat de gevolgtrekkingen van den wijsgeer niet langer met de geloofswaarheden der H. S. te vereenigen zijn. Hij stierf te Charlton in Kent, in hetzelfde jaar waarin Spinoza overleed, tusschen Juni en October.

Digitized by Google

Simon Joosten de Vries, geboren in 1633 of 1634, gestorven 26 September 1667.

Hij was een welgesteld koopman te Amsterdam, behoorde tot de Doopsgezinde Collegianten en tot de allereerste en trouwste volgelingen van Spinoza. Bij testament wilde hij (ongehuwd zijnde) zijn geheele vermogen aan Spinoza vermaken, waarvan deze hem echter wist af te brengen door hem voor te houden dat Isaac Joosten de Vries, zijn broeder te Schiedam daarop alle recht had. Door den laatsten werd echter aan den wijsgeer tot aan zijn dood een jaargeld van *f* 300 uitgekeerd. De hem aangeboden *f* 500 had Spinoza als te rijkelijk afgewezen. Na den dood van den wijsgeer, werden door genoemden I. Joosten nog enkele voorgeschoten gelden aan Jan Rieuwerts afbetaald.

Willem van Blyenbergh, was pontgaerder en koopman te Dordrecht. Hij woonde aldaar in 1665 bij de Groote kerk, wisselde eenige brieven met Spinoza, schreef in 1674 een Wedderleginge van het boek genoemt: Tractatus theologus-politicus, en in 1682 een Wedderleginge van de Zeedekonst van B. d. S., beide te Leiden uitgegeven en stierf in Juni 1696. In de stad zijner inwoning bekleedde hij de aanzienlijkste betrekkingen.

Lodewijk Meyer werd in 1630 geboren, woonde te Amsterdam, was doctor in de medicijnen en de philosophie, en behoorde tot de Luthersche gemeente. Hij promoveerde 20 Maart 1660 te Leiden. Aanvankelijk legde hij zich geheel op de wijsbegeerte toe, bestudeerde Descartes en stond Spinoza terzijde bij de uitgave der „Beginselen van diens wijsbegeerte".

In 1666 gaf hij zelf een verhandeling uit over „de Wijsbegeerte de uitlegster der Heilige Schrift," die allerwege groote ontroering teweegbracht en heftige bestrijding uitlokte. In het laatst zijns levens schijnt hij de wijsbegeerte vaarwel gezegd te

Digitized by Google

hebben om zich geheel aan taal en letteren en het tooneel te wijden. Zijn omgang met Spinoza verflauwde telkens meer en dit verklaart ons dan ook waarom wij niet hem maar Schuller aantreffen bij het sterfbed van Spinoza 1). Toen Schuller en Rieuwerts echter aandrongen op de uitgave der nagelaten werken, gelukte dit hoofdzakelijk door zijne krachtige medewerking. Hij was een Cartesiaan en liet verschillende dichtstukken en tooneelspelen na benevens een Woordenschat, die als een Standaardwerk in onze Letterkunde bekend is. Hij stierf 25 Nov. 1681.

Jarig Jelles, een Doopsgezinde, was een ongeletterd man, kruidenier te Amsterdam, die evenwel alles over had voor het zoeken naar de waarheid, zich bij Spinoza aansloot, en medewerkte aan de uitgave der Nagelaten Werken. Zijn Geloofsbelijdenis in Cartesiaanschen zin zag na zijn dood bij Jan Rieuwerts het licht (1684). Hij stierf 22 Februari 1683. Zijne Geloofsbelijdenis wordt met „het Licht op den Kandelaar" van Ballingh bewaard op de bibliotheek der Doopsgezinde gemeente.

Pieter Ballingh, ook wel Petrus Balling of Ballinq, mede een Doopsgezinde, vermoedelijk uit Haarlem geboortig, maar te Amsterdam woonachtig, leerde Spinoza aldaar kennen. Hij had als reiziger voor Amsterdamsche en Haarlemsche huizen Spanje bezocht, gaf in 1662 uit „het Licht op den Kandelaar", vertaalde de „Beginselen der Wijsbegeerte van Descartes" door Spinoza uitgegeven, zond in 1663 en 1664 twee vlugschriften in het licht over den strijd in de Doopsgezinde gemeente en was zeer bevriend met den wijsgeer. Wanneer en waar hij gestorven is, is nog niet uitgemaakt. In 1669 wordt van zijne vrouw gesproken als de Wed. Pieter Balling. De heer Gonnet

---

1 Zooals ik elders hoop aan te toonen.

Digitized by Google

Rijks-Archivaris in Noord-Holland, was zoo beleefd mij mede te deelen, dat in Haarlem geen gegevens omtrent hem te vinden zijn. Zijn „Licht op den Kandelaar" is in 't jaar 1683 achter Adami Borelii Opera Posthuma uitgegeven.

Albert Burgh was de zoon van Coenraad Burgh, Heer van Kortenhoef, Schepen van Amsterdam, in 1650 gehuwd met Christina Hooft, dochter van den Drost van Muiden. Albert was in (1651 ?) geboren, werd 20 Febr. 1668 ingeschreven als student in de wijsbegeerte te Leiden, en is geruimen tijd Spinoza's leerling geweest. In het jaar 1673 ondernam hij een reis naar Italië, vertrok als spotter met de gebruiken der Katholieke Kerk, (zie Dr. L. Stein, Leibnitz und Spinoza) en keerde als een vurig aanhanger dierzelfde kerk terug. De Dominicaan Pr. Martinus Harney had hem te Rome bekeerd. Zijn vader, die in 1666 thesaurier-generaal geworden was, en zijne moeder die mede tot de aanzienlijkste regenten-familiën behoorde, hadden alles in 't werk gesteld om hem van dezen stap terug te houden, maar te vergeefs. De brief, door Spinoza aan Albert Burgh geschreven trok zeer de aandacht. Leibnitz bezat een Fransche vertaling van dezen brief en gaf er een uitvoerig overzicht van aan den hertog van Hannover. (Zie het bovengenoemde werk).

Ehrenfried Walther von Tschirnhaus was 10 April 1651 geboren in de Lausitz, studeerde te Görlitz op 't gymnasium en in 1668 te Leiden. In den Haag maakte hij kennis met Spinoza, en onderhield gedurende zijn langdurige reizen voortdurend briefwisseling met hem, meestal door bemiddeling van Dr. G. H. Schuller, die te Amsterdam woonde.

Von Tschirnhaus was een weetgierig jongmensch van groote begaafdheden. Hij had onder Willem III als krijgs

Digitized by Google

man gediend, maakte kennis met Oldenburg, Christiaan Huyghens en Leibnitz en schijnt meer dan de beide laatstgenoemden in Spinoza's vertrouwen te hebben gedeeld. Zijn werkzaamheid op wetenschappelijk en nijverheidsgebied in Saksen is zeer uitgebreid geweest. Den 11 October 1708 overleed hij.

Zijn wijsgeerig werk, getiteld: Medecina Corporis et Medecina Mentis is geheel in Spinozistischen geest geschreven, maar gewaagt van Spinoza met geen enkel woord. Evenals Leibnitz, achtte hij het bedenkelijk voor zijn geestverwantschap met den „wonderlijken Jood" uit te komen, daar het hem evenals de meeste schrijvers uit vroeger en later tijd om eer, aanzien en vorstengunst te doen was.

Dr. George Hermann Schuller, te Wezel geboren, studeerde 1671 aan de Leidsche hoogeschool in de geneeskunde. Hij vestigde zich te Amsterdam en stond in geregelde briefwisseling met Leibnitz, wien hij al het merkwaardige mededeelde dat destijds in de wereld der letteren hem ter oore kwam. Een bloedverwant van hem, schijnt zich op het goudmaken te hebben toegelegd; welke kunst ook hem bijzondere belangstelling inboezemde. Geleerd was hij niet, en evenmin een man van groot karakter. Toch zal zijn naam in eere blijven zoolang Spinoza's naam genoemd wordt, omdat hij het is die den wijsgeer in zijn laatste levensdagen getrouw heeft bijgestaan; en de vrienden in Amsterdam, die eerst onwillig zich betoonden, ten slotte bewogen heeft tot de uitgave van diens nagelaten werken over te gaan. Het laatst woonde hij op de Nieuwe Dyck op den hoek van de Sinter-Klaesstraat en is aldaar einde October 1679 gestorven.

Gottfried Wilhelm Leibnitz, 1646 te Leipzig geboren, is genoegzaam bekend. Tijdens zijn verblijf in den Haag bezocht hij Spinoza meermalen, wisselde ettelijke brieven

Digitized by Google

met hem, en stelde het hoogste belang in zijn wijsbegeerte, hetgeen hij later zooveel mogelijk zocht te bemantelen. Eerzucht en vooroordeel beletten hem zich op het onafhankelijk standpunt te plaatsen dat den wijsgeer betaamt, en door Spinoza zoo juist is omschreven in den brief aan L. Fabritius [1]).

Johannes Hudde in 1628 te Amsterdam geboren, werd 1 Mei 1654 te Leiden ingeschreven als student in de geneeskunde en legde zich al vroeg op 't lenzenslijpen toe.

In 1657 ging Hudde naar de Academie te Saumur. In 1667 was hij lid van de vroedschap te Amsterdam en werd later schepen, thesaurier en burgemeester. Hij stierf den 16den April 1704. Met Christiaan Huyghens was hij bijzonder bevriend, maar meer nog naar het schijnt met Spinoza. Immers toen Leibnitz bij Hudde een aanbeveling zocht, wendde hij zich tot Spinoza, en uit de brieven van Huyghens blijkt, dat deze bevreesd was, zijn denkbeelden over de verbetering der glasslijpkunst aan Spinoza mede te deelen, uit vrees dat deze daarvan mededeeling zou doen aan Hudde met wien hij geregeld samenwerkte. Hudde was een uitstekend wiskundige, en bijzonder ervaren in de kennis van onzen waterstaat.

Van *Johan van der Meer* is weinig bekend. Hij was koopman te Amsterdam.

Hugo Boxel was van 1655—1659 Secretaris en vervolgens Pensionaris van Gorcum. In 1672 werd hij door den Prins uit zijn ambt ontzet.

Johannes Oosten moet vermoedelijk Jacob Ostens zijn. Deze was chirurgijn te Rotterdam, in 1625 te Utrecht

---

[1]) Leibnitz schreef onder meer aan den hertog van Brunswijk-Luneburg, dat voor hem de waarheid voortvloeide uit de openbaring, zie Ben. de Spinoza van Joh. van Vloten, pag. 97.

Digitized by Google

geboren, in 1651 naar Rotterdam vertrokken en aldaar weldra een der voornaamste woordvoerders onder de Collegianten. Hij stierf 23 October 1678.

Lambertus van Velthuyzen te Utrecht in 1622 geboren, in 1643 student te Utrecht en in 1647 te Leiden, beoefende hij de geneeskunde, de godgeleerdheid en de wijsbegeerte en werd een ijverig Cartesiaan, meer bevriend met de Remonstranten en Collegianten dan met de Waalsch-Gereformeerden, tot wier kerk hij behoorde. Op de synode te Leeuwarden werd hij zelfs van onrechtzinnigheid beschuldigd. In zijn geboortestad scheen hij zeer veel invloed te hebben; met den oud-burgemeester Hamel bood hij in 1672 aan de Franschen de sleutels van de poorten der stad aan. Sedert 1667 was hij lid van de Vroedschap en overleed in 1685. Zijn werken zijn in hun geheel en in 't Latijn in 1680 uitgegeven. Hij heeft volgens zijn eigen getuigenis niet alleen Spinoza's werken grondig bestudeerd, maar ook veel met hem besproken. Eerlijk en met waardigheid heeft hij hem trachten te weerleggen.

Johannes Bouwmeester, Med. Dr., was mede een der beste vrienden van Spinoza. De heer Meinsma heeft ook dezen tot nog toe geheel onbekenden geleerde ons nader bekend gemaakt. Hij was 1630 geboren, studeerde 1651 te Leiden in de philosophie en promoveerde aldaar 24 Mei 1658 in de geneeskunde. Van hem is vermoedelijk het aardige versje afkomstig, dat gevonden wordt achter de voorrede van de Beginselen van Descartes. Hij was een groot vriend van Dr. Meyer, en als Brief 37 aan hem gericht is, blijkens op- en onderschrift niet minder bevriend met Spinoza. Met Dr. Meyer was hij lid van het genootschap Nil Volentibus Arduum en in 1677 met Adriaan Pels, regent van den schouwburg. Den 22 October 1680 stierf hij.

Mij komt het voor, dat ook de 28ste Brief tot Bouwmeester

Digitized by Google

gericht is, en wel omdat in beide Brieven door Spinoza den vriendenraad gegeven wordt, zich een bepaald doel te kiezen, hetgeen blijkbaar Dr. Joh. Bouwmeester ontbrak, daar hij volgens Meinsma, ook door Dr. Meyer op die fout werd gewezen. Adriaan Koerbagh, aan wien Meinsma hier denkt, behoefde niet tot werkzaamheid te worden aangespoord. Zoo iemand, dan had hij zich een vast doel voor oogen gesteld.

In dezen kring van vrienden en bekenden van Spinoza leiden de Brieven ons in. Weinigen van hen hebben begrepen, met wien zij te doen hadden.

Volmaakt vooroordeelvrij denken was in Spinoza's tijd bijna onmogelijk. De poging van Descartes was jammerlijk mislukt; diens wijsbegeerte werd benut tot verklaring der Heilige Schrift, waarvoor allen, Roomsch en Onroomsch, zich bogen. Wel durfde men zich op het gebied der natuurkunde vrij en onbelemmerd bewegen; de bespiegelende wijsbegeerte zou echter nog anderhalve eeuw de dienstmaagd blijven der heilige godgeleerdheid.

Eerst in onzen tijd is Spinoza's wensch in vervulling gegaan en heeft men zijn voorschrift gevolgd om beide geheel van elkander te scheiden.

Pieter Ballingh en Adriaan Koerbagh, een geneesheer, aan wien volgens Meinsma den eenigen brief gericht is, welks opschrift ons onbekend bleef, zijn onder zijne leerlingen de beste.

De meeste geleerden van zijn tijd en van de volgende twee eeuwen stonden te veel onder den ban van den tijdgeest die hen beheerschte, dan dat zij de beteekenis van deze wijsbegeerte der toekomst hadden kunnen verstaan.

W. MEIJER.

Augustus 1897.

Digitized by Google

Ten slotte zij hier nog medegedeeld wat de uitgevers der „Nagelate Schriften" omtrent de Brieven in hun voorbericht vermelden:

„De Brieven zijn niet gerangschikt naar hun inhoud, evenmin als naar de beteekenis der personen door wie en aan wie zij geschreven zijn, maar alleen naar het tijdstip waarin zij zijn opgesteld. Daarbij is evenwel deze regel gevolgd: dat alle Brieven van denzelfden persoon met de antwoorden daarop bij elkander zijn gevoegd. En daar het er voorts niet op aankomt te weten wie de schrijver is, maar wel wat er is geschreven, zijn enkele namen voluit, sommige slechts met voorletters, andere in het geheel niet aangeduid. Ook zij hier opgemerkt, dat de welwillende lezer zich niet behoeft te verwonderen, indien hij ontwaart dat de Ethica, die destijds nog niet was uitgegeven, soms zoowel in brieven als antwoorden wordt aangehaald; want reeds vele jaren geleden was zij door verschillende personen afgeschreven en zoodoende hun bekend gemaakt. Men meende dit hier te moeten vermelden, opdat men niet zou vooronderstellen, dat de Ethica reeds vroeger was uitgegeven. Bovendien hebben wij nog mede te deelen, dat alle Brieven, slechts enkele uitgezonderd, in 't Latijn geschreven zijn."

Digitized by Google

BRIEVEN

VAN EENIGE GELEERDE MANNEN

AAN

BENEDICTUS DE SPINOZA

MET DE

ANTWOORDEN

VAN DEN SCHRIJVER,

ZIJNDE EEN BELANGRIJKE BIJDRAGE TOT VERKLARING VAN DIENS OVERIGE WERKEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

BRIEVEN.

EERSTE BRIEF.

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Hooggeachte Heer, Waarde Vriend!

Toen ik u onlangs in uw afzondering te Rijnsburg bezocht, *) kostte het mij zooveel moeite van u afscheid te nemen, dat ik, in Engeland teruggekeerd, mij zoo spoedig mogelijk weer met u in betrekking wil stellen, al is dat dan ook maar alleen mogelijk door schriftelijk verkeer. Uwe kennis van de belangrijkste vraagstukken, gepaard met uwe voorkomendheid en beleefde manieren (die u van nature zoowel als door zelfontwikkeling zoo ruimschoots eigen zijn) hebben zooveel aantrekkelijks, dat zij u de genegenheid van alle beschaafde en welopgevoede menschen verzekeren. Daarom bied ik u, Edele heer, in

*) Het gesprek te Rijnsburg had plaats in het laatst van Juli 1661. (zie Meinsma, Spinoza en zijn kring, blz. 171 en 173).

Digitized by Google

alle oprechtheid de hand der vriendschap aan, met den wensch dat wij die vriendschap, door studiën van allerlei aard en wederkeerige diensten ijverig mogen onderhouden. Het weinige wat ik u geven kan, kunt gij geheel als het uwe beschouwen. Laat mij slechts aanspraak mogen maken op een gedeelte van uwe geestesgaven, voor zoover dat geschieden kan zonder u last te veroorzaken.

Ons gesprek te Rijnsburg liep over God, de oneindige Uitgebreidheid en Denking, over het verschil en de overeenstemming dezer kenmerken van het Zijn (Attributen), en het juiste begrip van het verband der menschelijke ziel met het lichaam; voorts over de Beginselen der Wijsbegeerte van Descartes en Baco. Maar daar wij toen slechts terloops en vluchtig over die hoogst belangrijke onderwerpen spraken, en al die vraagstukken mijn geest intusschen geen oogenblik met rust lieten, zoo verstout ik mij nu van mijn vriendschapsrechten op u gebruik te maken en u vriendelijk te verzoeken wel zoo goed te willen zijn mij uwe denkbeelden over bovenbedoelde onderwerpen eenigszins meer uitvoerig uiteen te zetten, en mij voornamelijk omtrent deze twee punten in te lichten: namelijk 1°. waarin volgens u het juiste onderscheid tusschen Uitgebreidheid en Denking bestaat; 2°. welke gebreken gij hebt aan te wijzen in de Philosophie van Descartes *) en Baco en op welke wijze die volgens uw oordeel kunnen uit den weg geruimd, en door betere begrippen vervangen worden. Hoe vrijmoediger gij mij over deze en dergelijke dingen schrijft, des te meer zult gij mij aan u verbinden, en mij de verplichting opleggen u naar mijn vermogen de bewezen diensten te vergelden.

---

*) Belangrijk is het op te merken, hoe Spinoza reeds in 1661 de gebreken der Cartesiaansche wijsbegeerte had ontdekt.

Digitized by Google

Op dit oogenblik worden hier eenige physiologische verhandelingen*) ter perse gelegd, geschreven door een Engelsch edelman, van buitengewone geleerdheid. †) Zij handelen over den aard der lucht en haar veerkrachtige eigenschap, door 43 proeven gestaafd; over de vloeibaarheid en den vasten toestand (der lichamen) en dergelijke onderwerpen. Zoodra zij zijn afgedrukt, zal ik zorgen dat zij u door een of anderen vriend, die dan juist de zee mocht willen oversteken, ter hand gesteld worden. Intusschen hoop ik dat het u voortdurend wel moge gaan en gij uw vriend moogt blijven gedenken, die zich van harte en met toewijding noemt,

Uw toegenegen
HEINRICH OLDENBURG.

Londen $\frac{16}{26}$ Aug. 1661.

TWEEDE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELED. EN ZEER GEL. HEER HEINRICH OLDENBURG.

Hooggeachte Heer!

Hoe welkom mij uwe vriendschap is, zult ge zelf kunnen beoordeelen, zoodra gij het van uwe bescheidenheid

*) Tentamina physiologica cum historia fluiditatis et firmitatis. Ex Anglico sermone translata. Amstel. 1667.

†) Robert Boyle. Zie den Zesden Brief.

Digitized by Google

verkrijgen kunt, aan de voortreffelijke eigenschappen, die gij in zoo ruime mate bezit, uwe aandacht te wijden; en al schijnt het mij ook, met het oog daarop wel wat overmoedig van mijn kant, zulk een vriendschap met u te durven aangaan: vooral wanneer ik bedenk dat vrienden alles en in de eerste plaats hun geestelijk bezit onderling gemeen moeten hebben; zoo is dit toch meer aan uwe beleefdheid en welwillendheid, dan aan mij te wijten.

Door de eerste op den spits te drijven hebt gij u tot mij willen nederbuigen, en mij de laatste zoo overvloediglijk betoond, dat ik, de innige vriendschap, die gij mij bij voortduring belooft, en zoo vriendelijk zijt van mij te verwachten, zonder aarzelen aanvaard, en ijverig zal trachten haar zorgvuldig aan te kweeken. Wat mijn geestesgaven betreft, zeer gaarne zou ik, als ik daarop bogen kon, u vergunnen daarover naar willekeur te beschikken, zelfs al wist ik dat dit mij tot groot nadeel zou strekken. Om echter den schijn te vermijden, onder dit voorwendsel, u te willen onthouden wat gij van mij uit naam onzer vriendschap verlangt, zal ik trachten u mijn gevoelen over die onderwerpen, waarover ons gesprek liep, duidelijk te maken, hoewel ik niet geloof dat dit het middel zal zijn mij inniger aan u te verbinden, tenzij ik daarbij op uwe welwillendheid mag rekenen.

Ik zal dan maar eerst met enkele woorden over God spreken: wien ik begrijp als een Wezen bestaande uit tallooze Wezenskenmerken, *) elk waarvan oneindig, of bij uitstek volmaakt is, in zijn soort.

Hierbij merk ik op dat ik onder wezenskenmerk (attribuut) alles versta wat door en op zich zelf te begrij-

*) De door mij voorgestelde vertaling van Attributa, in tegenstelling van *eigenschappen*.

Digitized by Google

pen is; met dien verstande dat in het begrip daarvan, geen begrip van iets anders ligt opgesloten. Zoo wordt b. v. de Uitgebreidheid door en op zich zelf begrepen, hetgeen niet het geval is met de beweging, want die wordt in iets anders gedacht en in het begrip daarvan ligt dat van de Uitgebreidheid opgesloten.

Dat echter bovengenoemde omschrijving van God de ware is, blijkt hieruit dat wij onder God verstaan: het allervolmaaktste en volstrekt oneindige wezen. En dat een dergelijk wezen bestaat, kan gemakkelijk uit de gegeven begripsbepaling bewezen worden; daar dit hier echter niet te pas komt, zal ik het bewijs achterwege laten. Wat ik hier echter wel te bewijzen heb om de eerste vraag van UEd. te beantwoorden, is het volgende:

Eerstens: dat er in het heelal geen twee zelfstandig bestaande dingen (substantiën) kunnen voorkomen, of zij moeten volkomen in wezen verschillen.

Ten tweede: dat een zelfstandig bestaand iets niet kan worden geschapen, maar dat het in zijn wezen ligt, te bestaan.

Ten derde: dat ieder zelfstandig bestaan (substantia) moet zijn oneindig, of allervolmaaktst in zijn soort. Is dit bewezen, dan zal UEd. gemakkelijk inzien wat ik bedoel, indien UEd. daarbij tegelijkertijd op mijne omschrijving van God wil acht geven zoodat ik mij hierover niet duidelijker behoef uit te drukken. En om u nu een en ander helder en kort aan te toonen, wist ik niets beters te bedenken dan het, op meetkundige wijze bewezen, aan uw oordeel te onderwerpen; ik zend u dit afzonderlijk hierbij, en zal gaarne uw gevoelen hieromtrent vernemen.

In de tweede plaats vraagt gij mij, welke gebreken ik in de wijsbegeerte van Descartes en Baco heb op te merken. Hoewel het nu mijn gewoonte niet is, om de

Digitized by Google

gebreken van anderen bloot te leggen, zal ik u ook hierin ter wille zijn. De eerste en de voornaamste fout is, dat zij zoo weinig begrip toonen te hebben van de Eerste Oorzaak en den oorsprong aller dingen. De tweede, dat zij het ware karakter der menschelijke ziel niet hebben begrepen. De derde, dat ze nooit hebben ingezien, wat de ware oorzaak van elke dwaling is. Hoe onmisbaar echter een juiste kennis van deze drie punten is, is alleen hun onbekend wien het ten eenenmale aan wetenschappelijk nadenken en kennis ontbreekt. Dat zij nu van de Eerste Oorzaak en de menschelijke ziel een geheel verkeerd begrip gehad hebben, kan gemakkelijk worden opgemaakt uit de waarheid der drie bovengenoemde stellingen; ik heb mij daarom alleen met het bewijs van de derde dwaling op te houden. Over Baco zal ik niet veel zeggen; hij laat zich over dit punt zeer verward uit, bewijst bijna niets, en vertelt maar 't een en ander. Want eerst onderstelt hij, dat het menschelijk verstand behalve dat het door de zintuigen bedrogen wordt, reeds uit ter aard aan dwaling onderhevig is, en zich alles voorstelt overeenkomstig zijn eigen natuur en niet overeenkomstig die van het heelal; in dier voege dat het gelijken zou op een spiegel, die de stralen der voorwerpen door zijn oneffenheid slecht terugkaatst, zijn eigen natuur in de natuur der dingen legt, enz. Ten tweede: dat 's menschen verstand door zijn eigen natuur gedrongen wordt het afgetrokkene aan te nemen en zich blijvend voor te stellen wat vergankelijk is, enz. Ten derde: dat 's menschen verstand steeds verder wil, en nooit kan stil staan of tot rust komen; maar welke andere redenen hij nog meer moge aanvoeren, zij komen alle neder op dit eene, door Descartes opgegeven, namelijk dat 's menschen wil vrij is en verder reikt dan het verstand, of zooals de wijsgeer van Verulam dit (in Aphorisme 49) meer verward uitdrukt „dat het ver-

Digitized by Google

stand geen droog licht is, maar begoten wordt door onzen wil." (Men lette hier wel op dat de wijsgeer van Verulam vaak het verstand voor de ziel houdt, waarin hij van Descartes verschilt.) Nu zal ik, de overige redenen als van geen beteekenis onopgemerkt voorbijgaande, slechts aantoonen dat deze laatste onwaar is, hetgeen zij zelve ook licht hadden kunnen inzien, als ze dit slechts in aanmerking hadden genomen, dat namelijk de wil van elke wilsuiting evenzeer verschilt, als de witheid van allès wat wit is, of de menschheid van dezen of genen mensch; en het daarom even onmogelijk is te begrijpen, dat de wil de oorzaak is van het een of ander wilsbesluit, als dat de menschheid de oorzaak is van Petrus of Paulus. Daar dus de wil niets anders dan een denkbeeldig iets is, en geenszins de oorzaak kan worden genoemd van deze of gene wilsuiting; en de afzonderlijke wilsuitingen, aangezien er voor hun bestaan een reden moet wezen, niet vrij genoemd kunnen worden, maar noodzakelijk zoo moeten zijn, als zij door hun oorzaken bepaald worden; terwijl eindelijk volgens Descartes de dwalingen zelve bijzondere wilsuitingen zijn; volgt daaruit onvermijdelijk, dat deze dwalingen, d. w. z. die bijzondere wilsuitingen, niet vrij zijn, maar bepaald worden door oorzaken buiten haar gelegen, en geenszins door den wil; hetgeen ik beloofd heb te bewijzen. Enz.

(Bruder vermoedt dat deze brief in Sept. 1661 geschreven is. De stellingen, door Spinoza aangehaald, zijn niet volkomen eensluidend met Ethiek St. 5, 6 en 8 Dl. 1, noch met St. 1, 2 en 3 van het Appendix van de Korte Verhandeling over God enz. Men zou daaruit kunnen opmaken dat geen van beide toen nog hun vasten vorm verkregen hadden. Misschien dat onder de papieren van Oldenburg, door de Royal Society bewaard, nog wel het afzonderlijk bewijs schuilt, waarvan hier op pag. 5 regel 6 v. o. sprake is.

Het Aphorisme van Baco, genomen uit het Eerste Boek van he

Digitized by Google

Novum Organum, luidt aldus: intellectus humanus luminis sicci non est, sed recipit infusionem a voluntate et affectibus.

Uit het etc. aan het einde ziet men dat uit dezen brief iets weggelaten is. Daar de vragen van Oldenburg beantwoord zijn, moet dit „etc." waarschijnlijk meer persoonlijke berichten vervangen, die door de vrienden òf van weinig belang, òf voor de betrokkenen gevaarlijk werden geacht.)

DERDE BRIEF.

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Voortreffelijke Heer en Vriend!

Uwe geleerde letteren zijn mij in goede orde geworden, en met groot genoegen door mij gelezen. Uwe meetkunstige bewijsvoering juich ik zeer toe; doch moet mij tevens over mijne stompzinnigheid beklagen, dat ik alles niet even snel begrijp, als gij het nauwkeurig uiteenzet. Veroorloof mij daarom, bid ik u, u de bewijzen van die onbevattelijkheid te leveren door u de volgende vragen te stellen, en daarvan van u opheldering te verzoeken.

De eerste is, of gij helder en ontwijfelbaar inziet, dat alleen uit die omschrijving, welke gij van God geeft, bewezen kan worden dat er zulk een wezen bestaat? Want waarlijk, als ik bij mij zelf overweeg, dat omschrijvingen niets anders bevatten dan begrippen van onze ziel, terwijl onze ziel zich vele dingen voorstelt, die niet bestaan,

Digitized by Google

en zeer vruchtbaar is in de vermenigvuldiging en ontwikkeling van eenmaal opgevatte begrippen, zie ik nog niet in, hoe ik uit het begrip dat ik van God heb, kan komen tot Gods bestaan. Wel kan ik uit de denkbeeldige massa van volmaakte eigenschappen, die ik bij menschen, dieren, planten, delfstoffen, enz. waarneem, een begrip vormen en scheppen van een zeker zelfstandig bestaand iets (substantia) dat al die voortreffelijke eigenschappen in werkelijkheid bezit; ja zelfs kan mijn ziel die tot in het oneindige vermenigvuldigen en vergrooten, en zoodoende een allervolmaaktst en voortreffelijkst wezen zich inbeelden, maar toch kan ik daaruit volstrekt niet besluiten tot het bestaan van zulk een wezen.

De tweede vraag is, of het bij u ontwijfelbaar vast staat, dat een lichaam niet bepaald wordt door een gedachte, evenmin als een gedachte door een lichaam? vooral daar nog niet is uitgemaakt wat denking is, of zij een beweging is van de stof, of wel een geestelijke werkzaamheid, geheel van de stoffelijke onderscheiden?

De derde is of gij de algemeen erkende waarheden (Axiomata), die gij mij hebt medegedeeld, voor onbewijsbare grondbeginselen houdt, die ons door het natuurlijk licht zijn bekend geworden, en geen bewijs behoeven? Misschien behoort het eerste axioma daartoe; ik kan evenwel niet inzien hoe de drie overige hiertoe kunnen gebracht worden. Het tweede toch onderstelt, dat er in het heelal niets bestaat dan zelfstandig bestaande dingen en toevallige dingen, terwijl er toch velen zijn, die beweren, dat tijd en plaats tot geen van beide behooren.

Uw derde axioma, „dat namelijk zaken die verschillende wezenskenmerken hebben, niets met elkander gemeen hebben" kan ik zoo weinig begrijpen, dat ik veeleer meende dat het heelal juist het tegendeel daarvan leerde.

Digitized by Google

Alle zaken toch die wij kennen, zijn in sommige opzichten van elkander onderscheiden maar komen in andere opzichten weer met elkander overeen.

Het vierde eindelijk, „dat zaken die niets met elkander gemeen hebben elkanders oorzaak niet kunnen zijn" is voor mijn beneveld verstand niet zoo helder, of het behoeft nog wel eenige toelichting. God heeft immers inderdaad niets gemeen met het geschapene, en toch wordt hij bijna door allen voor de oorzaak daarvan gehouden.

Daar nu deze axioma's bij mij niet boven alle bedenking verheven schijnen te zijn, begrijpt gij licht, dat de stellingen door u daarop gebouwd, nog altijd wankelbaar bleven. Ja hoe meer ik ze beschouw, hoe meer bezwaren daartegen bij mij oprijzen. Bij de eerste stelling toch merk ik op, dat twee menschen twee zelfstandig bestaande dingen zijn, en hetzelfde wezenskenmerk hebben, daar de een zoowel als de ander zich kenmerkt door de rede en hieruit besluit ik dat er twee substanties zijn met hetzelfde wezenskenmerk. Wat de tweede betreft merk ik op, dat niets zijn eigen oorzaak kan zijn, en dat het daarom moeilijk te begrijpen is, hoe het waar kan zijn, „dat een zelfstandig ding niet kan worden geschapen, zelfs niet door een andere substantie." Deze stelling toch maakt uit, dat alle substanties hun eigen oorzaak zijn en dat zij allen te zamen en de een van den ander onafhankelijk zijn. Zij stelt daarmede even zooveel goden, en loochent zoodoende een eerste oorzaak van alle dingen. Gaarne verklaar ik, dit niet te begrijpen tenzij gij zoo vriendelijk zoudt willen zijn, mij uwe meening omtrent dit verheven onderwerp nog iets duidelijker en volledíger mede te deelen, en aan te toonen hoedanig de oorsprong en schepping is der zelfstandig bestaande dingen, en hoe de dingen van elkander afhangen en allen aan elkander ondergeschikt zijn. Om u te bewegen hierin vrijmoedig

Digitized by Google

en zonder eenig wantrouwen jegens mij te werk te gaan, bezweer ik u en bid ik u dringend, bij de vriendschap door ons gesloten, u vast overtuigd te houden dat alles wat gij mij zult willen mededeelen, ongeschonden en veilig bewaard zal blijven en dat ik het nooit zal onderstaan iets van uwe denkbeelden ter openbare kennis te brengen wat zou kunnen strekken tot schade of gevaar voor uw persoon.

In ons *Philosophisch Collegie* leggen wij ons, zooveel in ons vermogen is, ijverig toe op het doen van proeven en waarnemingen; en houden wij ons onledig met de samenstelling van een geschiedenis der Mechanische wetenschappen, van oordeel zijnde, dat de vormen en de eigenschappen der dingen zeer goed kunnen verklaard worden uit mechanische grondbeginselen en dat alle gewrochten der Natuur door de beweging, den vorm, de samenstelling, en de onderlinge verwikkeling daarvan tot stand komen, zonder dat het noodig is in onverklaarbare beginselen en verborgen eigenschappen, d. i. in de schuilplaats der onwetendheid, onze toevlucht te zoeken. Het beloofde boek zal ik u overzenden, zoodra de Hollandsche gezanten, die zich thans hier bevinden, (zooals zij dikwijls doen) een bode naar 's Gravenhage zenden, of wanneer een of andere vriend, dien ik het veilig kan toevertrouwen naar u oversteekt. Verschoon mijne uitvoerigheid en vrijmoedigheid; duid mij vooral niet ten kwade wat ik onomwonden en zonder hoffelijke termen, zoo als dat onder vrienden gebruikelijk is, op uwen brief geantwoord heb, en geloof mij zonder arg of list

Uw bijzonder toegenegen

London, 27 Sept. 1661.

HEINRICH OLDENBURG.

(Het tweede axioma van dezen brief komt overeen met het tweede Axioma in de Korte Verhandeling over God (Appendix.) Het derde wordt aldaar in de vierde plaats genoemd, het vierde in de vijfde plaats. De eerste stelling in dezen brief vermeld strookt met de eerste stelling van het bovengenoemde Appendix, evenals de tweede met stelling 2.)

Digitized by Google

VIERDE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELED. EN ZEER GEL. HEER HEINRICH OLDENBURG.

Hooggeachte Heer!

Terwijl ik mij gereed maakte om naar Amsterdam te gaan, ten einde aldaar een paar weken te vertoeven, ontving ik uwe mij welaangename letteren, en vernam ik uwe bezwaren tegen de drie stellingen die ik u gezonden had. Alleen daarop zal ik trachten u een voldoend antwoord te geven, daar ik het overige wegens mijn beperkten tijd moet laten rusten.

Op het eerste bezwaar dan heb ik dit te zeggen, dat niet uit de omschrijving van ieder ding, het bestaan van het omschrevene volgt: dit volgt alleen (zooals ik in de opmerking die ik aan de drie stellingen toevoegde, heb aangetoond) uit de omschrijving of de voorstelling van een of ander kenmerk van het zijn (attribuut) d. w. z. (zooals ik duidelijk bij de omschrijving van God heb te kennen gegeven) van elke zaak, die door en in zich zelf begrepen wordt. Wat de reden is van dit verschil, heb ik mede in het aangehaalde scholium (opmerking) naar ik meen duidelijk genoeg uiteengezet, althans voor elk die een wijsgeer is. Van hem toch mag men vooronderstellen, dat hij het onderscheid kent dat er bestaat tusschen iets dat men zich inbeeldt en een helder en duidelijk begrip; evenals de waarheid van dit algemeen erkend grondbeginsel

Digitized by Google

(Axioma), dat namelijk elke begripsbepaling, of wel elke heldere en duidelijke voorstelling, waar is. Als men dit in aanmerking neemt, zie ik niet in, wat er nog aan de oplossing van de eerste vraag zou ontbreken. Daarom ga ik nu tot de beantwoording van de tweede over. Gij schijnt hier toe te geven dat indien de Denking *niet* behoort tot de natuur van de Uitgebreidheid, de Uitgebreidheid ook niet door de Denking bepaald zou kunnen worden; althans uw twijfel betreft alleen het door u onderstelde geval.

Maar eilieve: als men zegt dat de Uitgebreidheid niet door zich zelve begrensd wordt, maar door de Denking, zou dat niet hetzelfde zijn, alsof men beweerde dat de Uitgebreidheid niet volstrekt oneindig was, maar alleen voor zoover zij Uitgebreidheid is. M. a. w. men geeft toe dat de Uitgebreidheid niet volstrekt, maar toch wel wat haarzelve betreft, d. i. in haar soort oneindig is. Maar zegt gij, misschien is de Denking een werkzaamheid van ons lichaam. Laat dat zijn, ofschoon ik het in 't geheel niet toegeef; een ding zult ge echter niet tegenspreken en dat is dat de Uitgebreidheid voor zoover zij Uitgebreidheid is, geen denking is, en dit is voldoende om mijn definitie te verklaren en de derde stelling te bewijzen. Uw derde bezwaar bestaat hierin, dat men mijne Axiomata niet tot de *algemeen* erkende begrippen kan rekenen. Hierover wil ik niet twisten. Doch gij twijfelt ook aan de waarheid daarvan, ja zelfs schijnt gij te willen aantoonen dat het tegendeel waarschijnlijker is. Let echter eens, bid ik u, op de definitie die ik van een zelfstandig bestaand iets en het toevallig bestaande gegeven heb; daaruit toch vloeit dit alles voort. Want als ik onder een zelfstandig bestaand iets (substantia), versta hetgeen door en in zich begrepen wordt, d. w. z. iets waarvan het begrip geen begrip van een andere zaak in zich bevat; daarentegen onder een wijziging

Digitized by Google

of onder het toevallige, al wat in iets anders is en begrepen wordt door hetgeen waarin het vervat is, dan blijkt daaruit duidelijk: 1°. dat de substantie uit den aard aan hare wijzigingen (of het toevallige) voorafgaat, omdat de laatstgenoemde immers zonder de eerste niet kunnen bestaan of begrepen worden; 2°. dat er behalve de op zich zelf staande dingen, en hunne wijzigingen, in werkelijkheid, d. i. buiten ons verstand niets bestaat. Want al wat is, wordt door zich zelf of door iets anders begrepen; en het begrip daarvan omvat het begrip van iets anders, al dan niet; 3°. dat zaken die verschillende attributen hebben, niets met elkaar gemeen hebben. Immers als Attribuut heb ik erkend, datgeen welks begrip het begrip van elke andere zaak uitsloot; en eindelijk 4°. dat als er twee zaken zijn, die niets met elkander gemeen hebben, de een niet de oorzaak van de andere kan zijn. Want daar alsdan in het gevolg niets zou zijn, dat het met de oorzaak gemeen had, zou het alles wat het bezat, uit het niet verkregen hebben. Wat voorts uw beweren betreft, dat God niets werkelijk gemeen zou hebben met het geschapene en hetgeen daarop volgt, zoo heb ik juist het tegendeel daarvan in mijn omschrijving aangenomen. Want ik zeide, dat God een wezen is dat uit tallooze attributen bestaat, waarvan elk oneindig is of allervolmaaktst in zijn soort *).

En wat gij tegen de eerste stelling aanvoert, zoo bid ik u, waarde vriend, te bedenken dat de menschen niet geschapen, maar slechts verwekt worden en dat hun lichamen reeds te voren bestonden, al is het dan ook onder een andere gedaante †). Men kan er deze waarheid uit afleiden, waarmede ik mij geheel vereenigen kan, dat, indien er een gedeelte van de materie vernietigd werd, tegelijkertijd

*) In 't Latijn staat hier altijd „geslacht". †) Eth. V: 22.

Digitized by Google

de geheele uitgebreidheid zou verdwijnen. Mijn tweede stelling voert niet tot een groot aantal Goden, maar tot één, en wel tot zulk een, die bestaat uit oneindige attributen enz.

($\frac{10}{20}$ Oct. 1661. Zie volgende Brief).

VIJFDE BRIEF.

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Hierbij heb ik de eer u het boek dat ik u beloofd had, toe te zenden, en u te verzoeken uw oordeel daarover, vooral omtrent de opmerkingen over het salpeter, de vloeibaarheid en de vastheid, mij te doen toekomen. Ik dank u zeer voor uw tweeden geleerden brief, dien ik gisteren ontving. Evenwel betreur ik het zeer, dat uw Amsterdamsche reis u verhinderde op al mijne bezwaren te antwoorden. Wat gij toen hebt nagelaten, verzoek ik u, zoodra ge daartoe gelegenheid vindt, aan te vullen. In dezen laatsten brief hebt gij mij werkelijk veel opgehelderd, maar toch niet in die mate dat alle duisternis verdwenen is; hetgeen echter, daarvan ben ik overtuigd, gemakkelijk zal gaan, wanneer gij mij duidelijk en helder over den waren en eersten oorsprong van alle dingen zult hebben ingelicht. Zoolang mij namelijk nog niet volmaakt helder is, uit welke oorzaak en hoe de dingen begonnen zijn te bestaan, en in welk verband zij tot hun eerste oorzaak, zoo die er is, staan; komt alles wat ik hoor en lees, mij voor als dingen

Digitized by Google

zonder samenhang. Het is daarom, Zeer Geleerde Heer, dat ik u dringend verzoek, mij hierin tot leidsman te verstrekken, terwijl ik hoop dat gij aan mijn trouw en dankbaarheid niet twijfelt, die mij noem

Uw zeer toegenegen
HEINRICH OLDENBURG.

Londen, $\frac{11}{21}$ Oct. 1661.

ZESDE BRIEF.

BEVATTENDE EENIGE AANTEEKENINGEN OP HET BOEK VAN DEN WELED. HEER ROBERT BOYLE OVER SALPETER, VLOEIBAARHEID EN VASTHEID.

(Met het schrijven van zijn Tractaat over het Nitrum of Salpeter had Boyle, blijkens titel en voorrede, ten doel aan te toonen hoe proefnemingen de atomistische leer der Epicuristen schenen te bevestigen, en de aandacht der Cartesianen verdienden, opdat aldus de strijdige theoriën nader tot elkander zouden worden gebracht. Tevens wilde hij de empiristen of Spagyrici wijzen op het belang van eene atomistische verklaring van experimenteele feiten.

Hij behandelt daartoe de volgende proef.

Men neemt gewone Salpeter, lost dat op in water, filtreert het, en laat de vloeistof uitdampen zoodat zich weer salpeterkristallen vormen. Deze doet men in een sterken kroes welke daarna op het vuur verhit wordt. Wanneer de kristallen gesmolten zijn, werpt men er een stuk gloeiende houtskool in. De kool ontvlamt dan hevig en wordt onder sterk opbruisen en sissen der gesmolten massa geheel verbrand.

Men werpt nu een nieuw stukje gloeiende kool in het gesmolten zout en zet dit zoolang voort tot geene ontvlamming van de kool meer plaats heeft. Er is dan in den kroes een vast zout overgebleven. Men neemt nu den kroes van het vuur en scheidt het overgeblevene in twee deelen. Bij het eene giet men water; en droppelt vervolgens geest van salpeter (salpeterzuur) bij tot dat de vloeistof niet meer opborrelt. Het andere wordt met geest van salpeter overgoten waarbij weder opbruising plaats heeft. De beide mengsels worden nu in een open flesch of bakje voor het open raam geplaatst. Uit de eerste vloeistof zetten

Digitized by Google

zich kristallen en eenige onzuiverheden af. De kristallen blijken zoowel door hunnen vorm als door hunne overige eigenschappen salpeter te zijn. Ook uit het tweede mengsel worden salpeterkristallen verkregen.

Boyle besluit uit deze proef dat salpeter eene samengestelde stof is, waarin twee bestanddeelen het vaste zout en de geest van salpeter, met zeer verschillende eigenschappen te onderscheiden zijn, welke bij elkander gebracht, in staat zijn het salpeter weder volledig te maken of zooals hij zegt te redintegreeren. Door de werking in den kroes wordt geest van salpeter uitgedreven; het vaste zout blijft in den kroes achter. Het bijgieten van den geest van salpeter hetzij in de oplossing van het zout, hetzij op het zout zelf, doet opnieuw salpeter ontstaan,

Van de met zorg en nauwgezetheid beschreven proef geeft Boyle eene in hoofdzaak juiste verklaring, al kon hij in den toenmaligen staat der scheikunde geen rekenschap geven van de bijzonderheden. Hij kon niet weten dat de gloeiende kool zich met de zuurstof van het salpeterzuur van het salpeter verbindt en dat de aldus vrijgemaakte stikstof of lagere zuurstofverbindingen het opbruisen veroorzaken; noch ook dat het gevormde koolzuur zich met de vrijgemaakte kali verbindt tot koolzure kali, welke hetzij opgelost, hetzij in vasten toestand met salpeterzuur overgoten, zich hiermede onder loslating van het koolzuur weer verbindt) *).

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELED. EN ZEER GEL. HEER HEINRICH OLDENBURG.

(De oorspronkelijke aan Oldenburg gezonden brief is thans nog te Londen in het bezit der Royal Society.)

Hooggeachte Heer!

Het boek van den hoogst scherpzinnigen Boyle heb ik ontvangen en voorzoover ik daartoe den tijd had, door-

*) Tot bovenstaande, voor het juist begrip van den zesden Brief onmisbare verklaring van Boyle's proefneming, zijn wij in staat gesteld door de welwillendheid van den Hooggeleerden Heer J. Bosscha, die tevens zoo vriendelijk was ook mijn vertaling van dezen brief met het oorspronkelijke te vergelijken, waarvoor ik Z.Ed. hier gaarne mijn oprechten dank betuig. DE VERTALER.

Digitized by Google

loopen. Ik zeg u hartelijk dank voor dit geschenk. Wat ik reeds terstond dacht toen u mij dit boek had toegezegd, dat gij er namelijk niet zooveel aan zoudt hechten, als het geen belangrijk werk was, blijkt mij zeer gegrond te zijn geweest. Intusschen wenscht gij, zeer geleerde Heer, dat ik u mijn weinig beteekenend oordeel over zijn geschrift toezend; en dit ga ik thans doen, naar de bescheidene mate mijner krachten, en wel door het een en ander op te merken dat mij òf duister òf onvoldoende bewezen schijnt. Wegens drukke bezigheden heb ik nog niet alles kunnen doorloopen, veel min nauwkeurig kunnen nagaan. Ik zend u dus hierbij de opmerkingen, die ik tot dusverre over het Salpeter en wat daarop volgt, heb gemaakt.

Over het Salpeter.

Het eerste wat de schrijver uit zijn proef over de hervorming (redintegratio) van Salpeter opmaakt, is dat het Salpeter een ongelijkslachtig lichaam is, bestaande uit vaste en vluchtige bestanddeelen *); maar dat zijn aard (ten minste wat de Verschijnselen betreft) zeer veel verschilt van dien der bestanddeelen waaruit het is samengesteld, ofschoon het enkel uit een zuivere menging van deze deelen ontstaat. Om nu dit besluit te kunnen beamen, wordt er m. i. nog een andere proef vereischt, waaruit blijkt dat Geest van Salpeter, inderdaad geen Nitrum is, en niet zonder hulp van een of ander loogzout vastgemaakt kan worden of kristalliseeren kan; in elk geval zou men moeten onderzoeken of er uit een zekere bepaalde hoeveelheid Salpeter altijd dezelfde hoeveelheid vast zout in den kroes overblijft, en of er uit een grootere

*) Zie Sectio XL, aan het einde.

Digitized by Google

hoeveelheid, naar verhouding meer overblijft. Wat de geëerde schrijver overigens (Afd. 9) met behulp van de weegschaal zegt ontdekt te hebben, alsook dat de verschijnselen die Geest van Salpeter vertoont, zoo verschillend zijn van die van Salpeter, ja zelfs dikwijls daaraan tegenovergesteld, doet m. i. ten minste, niets af ter rechtvaardiging van zijn besluit. Om dit duidelijk te maken, zal ik wat mij het eenvoudigst schijnt om dit verschijnsel van salpetervorming te verklaren, kortelijk uiteenzetten, en tevens daarbij twee of drie zeer gemakkelijke proeven voegen, waardoor mijne verklaring eenigszins gesteund wordt.

Om alzoo dit Verschijnsel zoo eenvoudig mogelijk te verklaren, ga ik van de onderstelling uit dat er geen ander verschil is tusschen Geest van Salpeter en Salpeter zelf, dan dat wat duidelijk genoeg is; namelijk dat de deeltjes van het een in rust zijn, terwijl die van het ander daarentegen in hevige beroering zich door elkander bewegen. En wat het vaste zout betreft, zoo vooronderstel ik dat dit in het geheel niets met de vorming van het eigenlijke wezen van Salpeter te maken heeft; ik zal dit alleen beschouwen als een vuil bestanddeel van het Salpeter, waarvan, zooals mij gebleken is, ook Geest van Salpeter zelf nooit vrij is, maar dat (ook) daarin, hoewel zeer fijn verdeeld, in vrij groote hoeveelheid ronddrijft. Dit zout nu of dit vuil, heeft uitgeholde poriën of openingen, die in grootte met de Salpeterdeeltjes overeenkomen. Toen nu door de hitte van het vuur, de Salpeterdeeltjes daaruit verdreven werden, werden enkele nauwer, waardoor andere gedwongen werden zich uit te zetten, en de stof zelf, of de wanden dier openingen, strak gespannen en tevens zeer broos werden. Toen daarop dus Geest van Salpeter gedruppeld werd en sommige partikels daarvan

Digitized by Google

met geweld in die nauwere openingen begonnen te dringen, deden zij, daar zij (zooals Descartes zeer goed bewijst) niet overal even dik zijn, de strakke wanden der poriën eerst buigen als bij een boog, voor ze hen deden breken. Toen ze hen echter gebroken hadden, noodzaakten ze de stukken der wanden weer terug te springen en daar ze hun zelfde beweging behielden, bleven ze evenals te voren ongeschikt om vast te worden en te crystalliseeren. De deelen evenwel van den Salpeter-Geest die door de wijdere openingen binnendrongen, werden daar zij de wanden daarvan niet raakten, noodwendig door een of ander zeer fijne stof omkleed, en daardoor, evenals houtdeeltjes door vlam of hitte, naar boven gedreven, waar zij in rook verdwenen; en als zij in groot aantal bij elkander waren of met brokstukken van wanden, en met deeltjes die door de nauwere openingen waren binnengekomen zich vereenigden, vormden zij kleine druppels, die naar boven dreven. Maar als het vaste zout met water *) of lucht verdund wordt en daardoor trager wordt gemaakt, dan is het beter in staat de vaart der deeltjes van geest van Salpeter tegen te houden, en ze te dwingen de beweging die in hen was, te doen ophouden, en weder vast te worden, op dezelfde wijze als een geweerkogel, die in het zand of de klei dringt.

Het is alleen in deze vastwording der deeltjes van Geest van Salpeter dat de herboring †) van Salpeter bestaat,

---

*) Vraagt u waarom er bij het drappelen van Geest van Salpeter op de oplossing van het vaste zout in water, bruising ontstaat, dan verwijs ik u naar mijn Aanteekening op § 24. SPINOZA.

†) Redingratio = weder geheel (of volledig) making, d. i. hetgeen door scheiding van zijne bestanddeelen te niet gegaan is, door wedervereeniging daarvan in zijn oorspronkelijken staat terugbrengen.

Digitized by Google

waartoe het vaste zout als hulpmiddel wordt gebruikt. (Dit over de redintegratio) *).

Laat ons nu eens, met uw welmeenen, nagaan, 1°. waarom Geest van Salpeter en Salpeter zelf, zooveel met elkander in smaak verschillen; en 2°. waarom Salpeter brandbaar is, maar de geest daarvan in geenen deele.

Om het eerste te begrijpen, bedenke men dat lichamen, die in beweging zijn, nooit tegen andere lichamen aanstooten met hun breedste vlakten; terwijl daarentegen die in rust zijn, juist met hun breedste zijden op andere liggen. Als dus de Salpeterdeeltjes in rust op de tong gelegd worden, liggen ze daarop met hun breedste zijde, en bedekken zoodoende de poriën der tong, waardoor koude ontstaat; waarbij men ook nog bedenke dat het Salpeter door het speeksel niet in zoo kleine deeltjes kan ontbonden worden als door het vuur. Worden zij echter in hevige beweging op de tong gelegd, dan zullen zij haar met hun spitse punten treffen en in de poriën daarvan indringen; en hoe heviger zij zich bewegen, des te scherper zullen zij de tong prikkelen, evenals een naald, die al naar gelang zij met de punt of met de volle lengte op de tong ligt, verschillende gewaarwordingen zal doen ontstaan.

De reden echter waarom Salpeter brandbaar is, maar Geest niet, ligt hierin, dat als Salpeterpartikels in rust zijn, zij moeilijker door het vuur naar boven gestooten kunnen worden, dan wanneer zij eene eigene beweging naar alle kanten bezitten, en daarom bieden zij, als zij in rust zijn zoolang weerstand aan het vuur, totdat het vuur hen van elkaar scheidt en van alle kanten omringt. Heeft het ze

*) Deze woorden komen alleen in de Opera Posthuma, niet in het Londensche Hs. voor.

Digitized by Google

echter eenmaal omringd, dan sleurt het ze met zich mede naar alle kanten, totdat ze een eigen beweging verkrijgen en boven in den rook verdwijnen.

De deeltjes van Salpetergeest daarentegen worden, daar ze reeds in beweging en van elkander gescheiden zijn, door een zacht vuur in een wijdere sfeer terstond naar alle zijden verstrooid, en zoodoende gaan sommige in rook op, terwijl andere zich dringen in de stof die het vuur aanvoert, voor dat zij van alle zijden door het vuur worden omringd. Zoodoende dooven zij het vuur veeleer uit dan dat ze het aanwakkeren.

Nu kom ik tot de proeven die mijne verklaring van het verschijnsel schijnen te wettigen. De eerste is, dat ik bevonden heb, dat de Salpeterdeelen die knetterende in rook verdwijnen, zuivere Salpeter zijn; want nadat ik een en andermaal Salpeter zoolang had doen smelten totdat de kroes begon te gloeien, en het daarop met een gloeiende kool aangestoken had, heb ik den damp daarvan in een glazen flesch (die ik gezorgd had dat goed koud was) opgevangen totdat zij daarmede beslagen was en haar daarop door mijn adem nog vochtiger gemaakt, en vervolgens aan de koude lucht bloot gesteld om te drogen.*) Toen nu de flesch door de lucht gedroogd was, vertoonden zich hier en daar de kristallen van het Salpeter.

En om mij allen twijfel te benemen dat dit verschijnsel niet alleen uit de vluchtige deelen was ontstaan, en dat de vlam misschien heele stukken Salpeter met zich had medegevoerd (om in den geest van onzen hooggeachten Schrijver te spreken) en te gelijk met de vluchtige, ook vaste deelen had uitgeworpen, voor ze ontbonden waren; om hiervan zeg ik zekerheid te verkrijgen, liet ik den rook vooraf als

*) Toen ik deze proef deed, was het zeer helder weêr.

Digitized by Google

door een schoorsteen, door een buis A gaan, van meer dan een voet lengte, opdat de zwaardere deelen aan de buis zouden blijven hangen, en ik de vluchtige die door een nauwere monding B gingen, zou kunnen opvangen, waarbij ik een kleine hoeveelheid Salpeter nam om een minder hevig vuur te hebben. De uitslag was evenals boven vermeld. Maar ook hierbij wilde ik het niet laten blijven. Om de zaak nog nauwkeuriger te onderzoeken, nam ik een nog grootere hoeveelheid Salpeter, smolt die, stak haar met een gloeiende kool aan, zette weder als te voren de buis A op den kroes, en hield boven opening B zoolang de vlam duurde, een stukje glas. Hieraan hechtte zich een soort van stof die aan de lucht blootgesteld, vochtig werd, waardoor ik terstond vermoedde, dat zij uit de vaste deelen van het zout bestond, en kon ik, zelfs na verloop van eenige dagen geen enkel salpeterkristal of eenig ander verschijnsel van Salpeter waarnemen. Toen ik er echter geest van Salpeter opgoot, veranderde het dadelijk in Salpeter.

Fig. 1.

Daarom meen ik te kunnen besluiten: 1°. dat bij het smelten de salpeterdeelen van het bovengemelde vaste zout worden gescheiden en de vlam, hoewel zij ook de vaste deelen uitdrijft, deze echter niet verdrijft dan geheel gescheiden van de vluchtige deelen (zooals de geachte Schrijver ze noemt); 2°. dat deze vluchtige deelen, nadat zij eenmaal van het vaste zout bevrijd zijn, niet meer in de poriën daarvan kunnen dringen, omdat hun beweging veel zwakker is, waaruit volgt 3°. dat de rookdeelen die in de flesch bleven hangen en in de koude lucht salpeterkristallen vormden, salpeterdeelen waren, die van hun vast zout gescheiden waren en dat het salpeter, dat zich uit hen vormde, kristallen waren die bestonden uit de vluchtige deelen van het zout.

Digitized by Google

De tweede proef (waardoor schijnt te worden aangetoond dat de vaste deelen niets dan draf van Salpeter zijn) bestaat hierin, dat Salpeter, zooals door mij bevonden is, vluchtiger is en meer geneigd om te crystalliseeren, naarmate het meer gezuiverd is.

Want als ik kristallen van gezuiverd of gefiltreerd Salpeter in een glazen kelk A wierp, en een weinig koud water daarop goot, verdampte het te gelijk met het koude water voor een gedeelte, en bleven er boven aan de randen van het glas vluchtige deeltjes hangen die daar kristallen vormden.

Fig. II.

A

De derde proef, die schijnt aan te duiden dat de deeltjes van Geest van Salpeter, als zij hun beweging verliezen, brandbaar worden, bestaat hierin: Ik goot druppels van Geest van Salpeter op een vochtig kartonnen zakje, en vervolgens strooide ik zand daarin in welks tusschenruimten de Salpetergeest terstond indrong. Toen nu het zand allen of bijna allen Salpetergeest had opgezogen, heb ik het in datzelfde zakje boven het vuur terdege droog laten worden. Hierop nam ik het zand er uit, en hield het karton bij een gloeiende kool, dat zoodra het vuur vatte evenzoo schitterde, als het pleegt te doen wanneer het Salpeter zelf heeft opgezogen. Als ik de gelegenheid had om nog meer proeven te nemen zou ik hier nog wat bij willen voegen dat de zaak misschien volkomen duidelijk zouden maken, maar daar ik door andere dingen hiervan onherroepelijk wordt afgehouden, zal ik dat met uw verlof tot een andere gelegenheid uitstellen en overgaan tot enkele andere opmerkingen.

§ 5. *) Waar de Hooggeachte Schrijver in 't voorbijgaan

*) Met deze § 5 bedoelt Spinoza de vijfde Afdeeling van Boyle's tractaat over het Salpeter.

Digitized by Google

de figuur der salpeterpartikels bespreekt, beschuldigt hij de nieuwere schrijvers, dat ze zich die verkeerd voorgesteld hebben, en nu weet ik niet of hij daaronder ook Descartes rekent. Bedoelt hij hem, dan beschuldigt hij hem wellicht op gezag van anderen. Want Descartes spreekt niet van zulke partikels die men met zijn oogen kan zien. Ook kan ik niet denken dat de Schrijver zou meenen dat Salpeterkristallen, als zij waren afgeschaafd tot parallelipipeda, of in een andere figuur veranderd waren, zouden ophouden Salpeter te zijn.

Waarschijnlijk echter heeft hij die scheikundigen op het oog die niets aannemen dan hetgeen zij met hun oogen zien en met hun handen tasten kunnen.

§ 9. Indien deze proef nauwkeurig had kunnen genomen worden, zou zij volkomen bevestigen wat ik uit de eerstvermelde proef wenschte af te leiden.

§ 13 tot § 18 zoekt de Schrijver aan te toonen dat alle tastbare eigenschappen alleen te verklaren zijn uit de beweging, de figuur en andere mechanische eigenaardigheden, maar aangezien die bewijzen door den geachten Schrijver niet als meetkunstig juist worden aangemerkt, is het niet noodig te onderzoeken, of ze volkomen overtuigend zijn. Intusschen weet ik niet, waarom de geachte Schrijver zich zooveel moeite geeft dit uit deze proef af te leiden, daar het reeds door den wijsgeer van Verulam, en daarna door Descartes meer dan voldoende bewezen is. Ook kan ik niet inzien dat deze proef ons schitterender bewijzen levert dan andere meer voor de hand liggende proeven.

Want wat de warmte betreft, — blijkt hetzelfde niet even duidelijk uit het feit, dat als men twee stukken hout, hoe koud ook, tegen elkander wrijft, zij door die beweging alleen vlam vatten? of dat kalk, als men er water op giet,

Digitized by Google

gaat gloeien? Wat het geluid betreft, zie ik niet in, dat er in deze proef iets merkwaardigers te vinden is, dan bij het bekende koken van gewoon water, en zoovele andere dergelijke dingen. Over de kleur, die veranderde toen men er Geest van Salpeter bijgoot, zal ik, om enkel hetgeen waarschijnlijk is aan te voeren, niets anders zeggen, dan dat wij alles wat groen is in zoo velerlei en zoo verschillende kleuren zien veranderen. Voorts verspreiden stoffen, die slecht rieken, indien men hen schudt of matig verwarmt, nog scherper lucht. Eindelijk verandert zoete wijn in azijn en zoo nog meer. Daarom komt mij dit alles een weinig overtollig voor. (als ik mij nu eens met philosophische vrijmoedigheid mag uitdrukken. Ik zeg dit omdat ik vrees, dat anderen die den geachten Schrijver minder achten dan hij verdient, verkeerd over hem zullen oordeelen) *).

§ 24. Over de oorzaak van dit verschijnsel heb ik reeds gesproken; ik voeg er hier slechts bij, dat ook mij bij een proef gebleken is dat in die zoutdroppelen deeltjes van het vaste zout dreven. Want toen zij omhoog zweefden, stieten zij tegen een vlak glas aan, dat ik daarvoor gereed hield en eenigszins warm had gemaakt, opdat al wat vluchtig was en aan het glas bleef hangen, zou vervliegen. Toen dit geschied was, zag ik hier en daar een witte vette stof aan het glas hangen.

§ 25. In deze § schijnt de geachte Schrijver te willen aantoonen, dat de gealcaliseerde deeltjes, door toedoen der zoutdeeltjes her- en derwaarts bewogen worden, maar dat de zoutdeeltjes uit eigen beweging in de lucht opstijgen. Ook ik heb bij de verklaring van dit verschijnsel gezegd,

---

*) De woorden tusschen haakjes heb ik in den door mij naar Londen gezonden brief met voordacht achterwege gelaten. SPINOZA.

Digitized by Google

dat de Geest-van-Salpeter-partikels een heviger beweging verkrijgen, om reden dat zij, in wijdere openingen binnendringende, noodwendig door een zeer dunne stof moeten omgeven worden en daardoor, evenals de houtdeeltjes door het vuur, in de hoogte gedreven worden; terwijl daarentegen de gealcaliseerde partikels hun beweging ontleenden aan de Geest-van-Salpeterdeelen, die door de engere openingen heendrongen. Ik voeg hierbij, dat zuiver water niet zoo gemakkelijk vaste deelen kan oplossen en verdunnen; waarom het ook niet te verwonderen is, dat er door het bijgieten van Geest van Salpeter, in een oplossing van het vaste zout daarvan in water, een borreling ontstaat, zooals de geachte Schrijver in § 24 vermeldt; ja zelfs geloof ik, dat deze opbruising nog heviger zal zijn dan indien men Geest van Salpeter op het nog onvermengde zout giet. Want in het water wordt het in zijn kleinste deelen opgelost, die gemakkelijk kunnen worden losgescheurd en vrijer zich kunnen bewegen, dan wanneer alle deelen van het vaste zout op elkander liggen en vast aaneengehecht zijn.

§ 26. Over den smaak van den zuren Geest *) heb ik reeds gesproken; weshalve mij alleen nog overblijft iets te zeggen over het alkali. Als ik dit op de tong nam, werd ik een gloeien gewaar, waarop een steken volgde. Dit wijst m. i. aan, dat het een zeker soort kalk is; want evenals kalk door water, zoo wordt ook dit zout door het speeksel, het zweet, den Geest van Salpeter en misschien zelfs door de vochtige lucht verhit.

§ 27. Het is niet altijd waar dat een stofdeeltje, zoodra het met een ander vereenigd wordt, een nieuwe gedaante verkrijgt; het eenige wat men beweren kan is dat het

*) Spiritus acidus is hetzelfde als Salpetergeest, het is namelijk Salpeterzuur.

Digitized by Google

grooter wordt, en dat is voldoende om tot stand te brengen wat in deze § door den geachten Schrijver wordt gezocht en wat hij te voren niet kon doen, namelijk: goud aan te tasten.

§ 33. Mijn oordeel over de wijze van redeneeren van den geachten Schrijver, zal ik u zeggen, wanneer ik de Verhandeling gelezen heb, waarover hier en op pag. 23 van de voorrede gesproken wordt.

Over de vloeibaarheid.

§ 1. „Het staat voldoende vast, dat deze (te weten „vastheid en vloeibaarheid) moeten gerekend worden te „behooren tot de meest algemeen voorkomende wijzigingen „van de verbindingen welke uit verschillende deeltjes „materie allerlei lichamen vormen."

Ik voor mij zou meenen dat de door het volk aangenomen begrippen, die de Natuur verklaren niet zooals zij inderdaad is, maar zooals zij zich verhoudt tot de menschelijke zintuigen, geenszins te beschouwen zijn als de hoofdbegrippen der dingen, en ook niet vermengd (veel min vereenzelvigd) mogen worden met heldere begrippen die de natuur verklaren zooals zij is. Tot deze behooren: beweging en rust en hare wetten; tot eerstgenoemde daarentegen: het zichtbare, het onzichtbare, het warme, het koude en om het maar dadelijk te zeggen, ook het vloeibare en het vaste enz.

§ 5 „De eerste *) is de geringe omvang der samenstellende deelen; bij grootere toch komen vaak oneffenheden voor enz."

Maar al zijn de lichamen ook klein, toch hebben zij vaak oneffen en ruwe oppervlakken. Dus beschouwd, zou

*) N.l. de voornaamste oorzaak van de vloeibaarheid der lichamen.

Digitized by Google

men groote lichamen die zich zoo snel bewogen dat hun bewegingssnelheid tot hun gewicht stond, als de snelheid der kleinste lichamen tot het hunne, ook vloeistoffen moeten noemen, indien het woord vloeistof niet iets uitwendigs te kennen gaf, en door het volk alleen gebezigd werd om zoodanige in beweging zijnde lichamen aan te duiden, wier geringe omvang en tusschenruimten aan 's menschen waarnemingsvermogen ontsnappen. Daarom staat m. i. de verdeeling der lichamen in vloeibare en vaste, gelijk met de verdeeling in zichtbare en onzichtbare.

In dezelfde paragraaf lezen wij: „Indien wij dit *) niet door chemische proeven konden bewijzen."

Nooit zal het iemand gelukken dit door scheikundige proeven te bewijzen en evenmin op eenige andere wijze, dan door zuivere redeneering en berekening.

Want door redeneering en berekening verdeelen wij de lichamen en tengevolge daarvan ook de krachten die noodig zijn om ze in beweging te brengen, in het oneindige; maar door proeven zullen wij er nimmer in slagen dat te bewijzen.

§ 6. „Groote lichamen zijn zeer ongeschikt om vloeistoffen te vormen."

Hetzij men onder vloeistof verstaat wat ik zooeven zeide of iets anders, zoo is deze zaak op zich zelf duidelijk genoeg. Ik kan echter niet inzien hoe de geachte Schrijver dit door de in deze § aangehaalde proeven bewijzen wil. Want (daar wij nu eenmaal willen twijfelen aan hetgeen bij ons vaststaat) waarom kunnen beenderen, al zijn zij ook ongeschikt om Chijl en dergelijke vloeistoffen te vormen, niet

---

*) Hier wordt de geringe omvang der samenstellende deelen bedoeld, en de daardoor veroorzaakte vloeibaarheid.

Digitized by Google

misschien geschikt zijn om een andere ons geheel onbekende vloeistof te doen ontstaan.

§ 10. „En dat wel omdat het ze minder buigzaam maakt dan te voren."

Ook zonder eenige wijziging hunner bestanddeelen, maar alleen hierdoor dat de deeltjes die in de kolf in beweging werden gebracht van de overigen werden gescheiden, konden zij tot een ander lichaam, vaster dan de olie zich samenpakken. Want elk lichaam wordt lichter of zwaarder naar gelang van de vloeistof waarin het drijft. Zoo maken de boterdeeltjes zoolang zij in de wei drijven een deel van de melk uit, maar als aan de melk *) een ongewone beweging is medegedeeld, naar welke beweging niet alle deelen, waaruit de volle melk bestaat, zich even gemakkelijk als naar de vroegere beweging kunnen schikken, is het hieruit alleen te verklaren, dat de boterdeeltjes te licht worden om met de wei een vloeistof uit te maken, en toch ook te zwaar om met de lucht een damp te vormen. En daar zij een onregelmatige gedaante hebben zooals blijkt uit het feit dat zij zich niet konden voegen naar de beweging van de weideeltjes, daarom kunnen ze ook niet op zich zelf een vloeistof vormen, maar vallen op en hechten zich aan elkaar.

Zoo worden ook dampen, als ze van de lucht gescheiden worden, in water veranderd, dat ten opzichte van de lucht als een vast lichaam kan worden beschouwd. En meer dergelijke.

§ 13. „En als voorbeeld neem ik liever een blaas door water uitgezet, dan een blaas met lucht gevuld, enz."

Daar de waterdeeltjes zich altijd en onophoudelijk naar alle zijden bewegen, is het duidelijk dat het water, als

*) Door het karnen.

Digitized by Google

het niet door omringende lichamen wordt tegengehouden, naar alle zijden zich zal uitzetten of wat hetzelfde is, veerkrachtig zal zijn, maar hoe de uitzetting van een blaas met water gevuld, kan strekken om de leer der tusschenruimten te bevestigen, verklaar ik alsnog niet te kunnen begrijpen. De reden toch waarom de waterdeeltjes, als men met zijn vinger op de wanden der blaas drukt, niet wijken, hetgeen ze, als ze vrij waren wel zouden doen, is, omdat er geen evenwicht (of vrije omloop) is, zooals het geval is wanneer een of ander lichaam, neem b. v. onze vinger, geheel door de vloeistof of het water omringd wordt. Hoezeer ook het water door de blaas wordt samengeperst, toch zullen zijne partikels blijven wijken voor een steen die met het water in de blaas is opgesloten, evenzeer als ze dat buiten de blaas plegen te doen.

Fig III.

Dezelfde Paragraaf: „Bestaat er een gedeelte van de stof zoo fijn enz."

Dit zal men wel moeten aannemen, indien men geen voortgang tot in het oneindige wil vooronderstellen of wat het allerongerijmdste is, toegeven dat er een ledig bestaat.

§ 19. „Dat de deelen der vloeistof in die poriën kunnen indringen en aldaar worden vastgehouden (waardoor zij enz.)"

Dit kan niet zonder voorbehoud gezegd worden van alle vloeistoffen die in de poriën van andere dingen doordringen. Want als de deelen van Salpetergeest in de poriën van wit papier dringen, maken ze dat stijf en bros, waarvan men de proef kan nemen, als men op een gloeiend ijzeren bakje (A) eenige druppels giet, en de rook door een papieren mantel (B) laat opstijgen.

Fig IV.

Digitized by Google

Verder maakt de geest van Salpeter leder wel week maar niet nat; hij trekt het daarentegen samen zooals ook het vuur doet.

Dezelfde paragraaf: „En daar de natuur hen voor vliegen en zwemmen bestemd heeft enz."

Hier zoekt men de oorzaak in het doel.

§ 23. „Hoewel hun beweging zelden door ons kan worden waargenomen. Men neme enz."

Zonder deze proef, en zonder eenige onkosten blijkt dit genoegzaam hieruit, dat onze adem, die men 's winters vrijwel kan zien bewegen, des zomers of in een verwarmd vertrek, door ons niet gezien kan worden. Of indien des zomers de lucht plotseling kouder wordt, dan verzamelen zich de dampen die uit het water opstijgen, aangezien zij, wegens de ingetreden dichtheid van de lucht niet zoo gemakkelijk meer als voor de afkoeling, daarin kunnen worden opgenomen, laag op de oppervlakte van het water in zoo groote hoeveelheid, dat ze door ons gemakkelijk kunnen worden waargenomen. Ook is een beweging vaak zoo langzaam dat zij niet door ons kan gezien worden, zooals wij bij den zonnewijzer of de schaduw van de zon kunnen waarnemen, en ook zeer vaak te snel om haar te kunnen bespeuren, zooals blijkt uit een gloeiende fakkel, die met eenige snelheid wordt rondgedraaid. Wij krijgen dan namelijk de voorstelling dat het vlammende gedeelte op alle punten van den omtrek, dien het in zijn loop beschrijft, blijft rusten, waarvan ik de reden hier gaarne zou opgeven, als ik dat niet overbodig achtte. Eindelijk is het, om dit ook nog even op te merken, ten einde den aard van het vloeibare, in het algemeen te begrijpen, voldoende om te weten, dat wij onze hand in een vloeistof, met een snelheid die geëvenredigd is aan de vloeistof, naar alle kanten kunnen

Digitized by Google

bewegen zonder eenigen tegenstand te ondervinden *). Daarom wil ik evenwel dit onderzoek niet als nutteloos beschouwen en gering achten, integendeel, indien men een dergelijk onderzoek bij alle vloeistoffen met de grootste zorgvuldigheid en getrouwheid instelde zou ik dat van het hoogste belang achten om de bijzondere eigenaardigheden dier vloeistoffen te leeren kennen; een zaak die als hoognoodig door alle wijsgeeren allerwenschelijkst moet worden geacht, en hun moeten worden aanbevolen.

Over vastheid (van lichamen).

§ 7. „De algemeene Natuurwetten."

Het bewijs is van Descartes en ik kan niet inzien dat de geachte Schrijver hier eenig oorspronkelijk bewijs, uit proeven of waarnemingen afgeleid, in 't midden brengt.

Hierbij en ook in het vervolg had ik vele aanteekeningen gemaakt, maar later bemerkte ik dat de geachte Schrijver zijne fouten zelf verbeterd heeft.

§ 16. „En eens 1432."

Als men dit vergelijkt met het gewicht van het kwikzilver dat in een buis is opgesloten, komt dit vrijwel bij het juiste gewicht. Toch zou ik het de moeite waard achten dit nader te onderzoeken, om zoo mogelijk de verhouding te verkrijgen tusschen de drukking van de lucht tegen de zijden (of volgens een lijn evenwijdig aan den gezichteinder) en de drukking in de richting van een lijn die loodrecht op den horizont staat. Dit zou geloof ik aldus kunnen geschieden:

---

*) Deze opmerking alleen, bewijst m. i. voldoende den aard van het vloeibare. Sp.

Digitized by Google

Laat C D in Fig. V een vlakke, zorgvuldig glad gewreven spiegel zijn en A, B, twee stukjes marmer, onmiddellijk tegen elkaar gelegen; het marmer blokje A verbonden met een haakje E; B daarentegen gebonden aan den draad N. T is een katrol, G een gewicht dat aangeeft welke kracht er noodig is om het steentje B van A in horizontale richting af te trekken.

Fig. V.

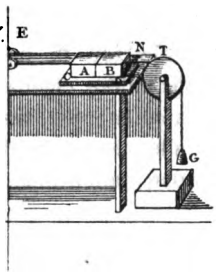

In fig. VI, zij F een (stevige zijden) draad, waarmede B aan den vloer is gebonden, D weer een katrol, en G het gewicht dat aantoont welke kracht vereischt wordt om het marmerblok A van het marmerblok B af te trekken volgens eene lijn loodrecht op den gezichteinder.

Fig. VI.

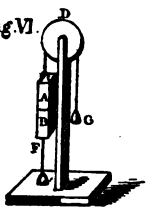

(In de eerste Uitgave der „Nagelate Schriften" staat niet meer dan dit. In het Londensche HS. staat echter nog het volgende:)

Verdere verklaring is overbodig.

En hiermede waarde vriend heb ik u alles medegedeeld, wat ik tot nu toe had op te merken op de proeven van den heer Boyle.

Wat uw eerste vragen betreft zoo geloof ik niet, als ik mijn antwoorden op die vragen doorlees, dat ik iets heb overgeslagen.

Mocht ik allicht iets onduidelijks hebben gezegd (wat mij wegens gebrek aan woordenkennis wel meer overkomt) dan verzoek ik u mij dit te willen melden; ik zal dan beproeven mij duidelijker uit te drukken.

Wat echter de nieuw opgeworpen vraag betreft, hoe

Digitized by Google

namelijk het begin der dingen is geweest, en in welk verband de dingen tot hun eerste oorzaak staan; over dit onderwerp *) en ook over de Zuivering van ons denken, heb ik een afzonderlijk werkje opgesteld, met welks overschrijving en verbetering ik thans bezig ben. Soms echter laat ik dit werk weer rusten, daar ik nog geen bepaald plan heb om het uit te geven. Ik vrees namelijk dat de godgeleerden van onzen tijd zich daaraan ergeren zullen, en mij, die niets zoozeer haat als twist, met hun bekende haatdragendheid te lijf zullen gaan. Gaarne zal ik hierover uw oordeel vernemen, en om u op de hoogte te stellen, wat er in dit werk staat dat de predikanten zou kunnen ergeren, deel ik u mede, dat vele eigenschappen die door hen en alle anderen, voorzoover mij bekend is, aan God worden toegeschreven, door mij als schepselen beschouwd worden; terwijl ik daarentegen andere die door hen uit vooroordeel als geschapen dingen beschouwd worden, meen te moeten houden voor wezenskenmerken van God, die door hen verkeerd begrepen zijn; alsmede dat ik God niet zoo verschillend acht van de Natuur als allen die mij bekend zijn, tot nu toe deden. Ik wacht dus uw oordeel af, want ik beschouw u als een beproefden vriend, wiens trouw boven allen twijfel verheven is. Vaarwel intusschen en schenk mij bij voortduring uwe toegenegenheid, die zich noemt

Geheel de uwe
BENEDICTUS SPINOZA.

---

*) In het tweede deel der Cogitata Metaphysica door Spinoza in 1663 uitgegeven wordt over dit onderwerp gesproken.

Digitized by Google

ZEVENDE BRIEF.

AAN DEN HOOGGEACHTEN HEER B. D. S.

ZENDT ZIJNE GROETEN

HEINRICH OLDENBURG. *)

Het is reeds verscheidene weken geleden, Hooggeachte heer, dat ik uwen brief, met de geleerde opmerkingen over het Boek van Boyle, ontvangen heb. De Schrijver zelf brengt u, evenals ik, zijn dank voor de mededeeling uwer beschouwingen, en zou u dien reeds eerder hebben doen toekomen, hadde hij niet gehoopt, zoo spoedig van den last zijner drukkende bezigheden bevrijd te worden, dat hij met zijn dank tevens zijn antwoord u had kunnen doen geworden. Maar tot nu toe ziet hij zich in die hoop bedrogen, daar zoowel de openbare als zijn eigen aangelegenheden hem dermate in beslag nemen dat hij voor ditmaal alleen in staat is u zijn dankbaarheid te betuigen, doch zich genoodzaakt ziet zijn meening over uwe Opmerkingen tot een andere gelegenheid uit te stellen. Hier komt bij, dat na de uitgave van zijn geschrift, twee schrijvers hem zijn aangevallen die hij zich verplicht ziet zoo spoedig mogelijk te beantwoorden. Die geschriften zijn echter niet tegen de Verhandeling over het Salpeter gericht, maar tegen een van zijn andere werken, dat proeven betreffende luchtdrukking, en bewijzen voor de uitzetting

*) In dit opschrift hebben wij bij uitzondering het gebruikelijke opschrift der Latijnsche brieven gevolgd.

Digitized by Google

der lucht behelst. Zoodra hij deze taak heeft volbracht, zal hij u zijn meening kenbaar maken over uwe bedenkingen; intusschen verzoekt hij u, dit oponthoud hem niet ten kwade te duiden.

Het collegie van wijsgeeren, *) waarover ik u persoonlijk reeds inlichtte, toen ik bij u was, is nu door 's konings welwillendheid in een Koninklijk Genootschap (Royal Society) veranderd en van staatswege erkend, in een oorkonde, waarin haar buitengewone voorrechten worden geschonken, en gegronde verwachtingen worden opgewekt, dat het ook over de vereischte middelen zal kunnen beschikken.

Alleszins zou ik u aanraden, uwe even scherpzinnige als geleerde opmerkingen op wijsgeerig en godgeleerd gebied, den geleerden niet te onthouden, maar in het licht te geven, wat de godgeleerde luidjes daartegen ook mogen hebben in te brengen. In uwe Republiek heerscht de grootste vrijheid, laat daar dan ook de wijsbegeerte zich het vrijmoedigste doen hooren en terwijl uwe eigene bezadigdheid u wel zal doen zorgen, uwe denkbeelden en gevoelens zoo gematigd mogelijk uit te drukken, kunt gij het overige gerust aan het lot overlaten. Verban dus beste heer, uit uw gemoed alle vrees om de bekrompen menschen van onzen tijd tegen u in het harnas te jagen; reeds lang genoeg heeft men de onwetendheid en de dwaasheid ontzien; laat ons nu de vlag der ware wetenschap in top hijschen, en de verborgenheden der Natuur dieper navorschen, dan tot heden geschied is. Mijns inziens, kunnen uwe beschouwingen veilig bij u te lande worden

---

*) Daar de Royal Society in Juli 1662, de Letters of Patent ontving, waarvan in dezen brief wordt melding gemaakt, moet de datum van afzending ongeveer in Augustus 1662 worden gesteld.

Digitized by Google

uitgegeven; wees gerust dat geen enkele daarvan aan verstandige lieden aanstoot zal geven. Indien gij dezen echter onder uwe patroons en begunstigers telt, (en ik verzeker u dat gij daarop kunt rekenen) wat hebt gij dan van onwetende narren te vreezen. Ik laat u niet los waarde Vriend, voor ik u heb overreed, en voor zoover het in mijne macht staat, zal ik nooit gedoogen, dat uwe Overdenkingen, *) die zoo hoogst belangrijk zijn, ten eeuwigen dage geheim zouden blijven. Dringend verzoek ik u, om mij, uw besluit in dezen, zoodra het u gelegen komt, mede te deelen.

Misschien zal hier nog wel het een en ander voorvallen dat de moeite waard is om u te melden. Het bovengenoemde Genootschap toch, zal zijn plannen nu met grooten ijver voortzetten, en zoodoende wellicht, indien er maar vrede op onze kusten blijft heerschen, den luister van de Republiek der Letteren niet weinig verhoogen. Vaarwel, uitstekende Vriend, en geloof mij met de meeste toewijding en vriendschap de uwe

HEINRICH OLDENBURG.

(Aug. 1662.)

---

*) Aangezien hier van de Cogitata met een hoofdletter gesproken wordt, mag men aannemen dat ook dit werk van Spinoza reeds bij Oldenburgs bezoek gereed lag en in den vorigen brief bedoeld werd.

Digitized by Google

ACHTSTE BRIEF.

SIMON DE VRIES

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

(Het handschrift van dezen brief berust in de Doopsgezinde Kerk te Amsterdam.)

Zeer vertrouwde vriend!

Reeds lang wenschte ik u (eens) *) op te zoeken, maar het weer en de langdurige winter, werkten daartoe zeer weinig mede. (Nu en dan beklaag ik mijn lot; omdat ons zulk een afstand scheidt, die ons zoo lang van elkander verwijderd houdt. Gelukkig, driewerf gelukkig is uw medgezel Casuarius, die met u onder hetzelfde dak woont, en onder het ontbijt, den middagmaaltijd en de wandeling met u over de meest belangrijke onderwerpen spreken kan.) Maar al zijn wij dan ook lichamelijk zoo ver van elkander verwijderd; in den geest zijt gij mij onophoudelijk nabij, vooral als ik mij met uwe geschriften bezig houd of die ter hand neem.

Aangezien evenwel onzen vriendenkring †) niet alles even duidelijk is, (reden waarom wij onze bijeenkomsten opnieuw begonnen hebben) en ik niet wilde dat ge zoudt meenen dat ik u vergeten heb, heb ik mij er toe gezet u dezen brief te schrijven.

---

*) Wat hier tusschen twee haakjes staat, komt in de eerste uitgave der brieven niet voor, maar is later in het Hs. gevonden.

†) In de eerste uitgave is hier alleen sprake van de Vries.

Digitized by Google

(Wat onzen krans aangaat, deze is op de volgende wijze ingericht. Een onzer (maar ieder op zijn beurt) leest voor, geeft een verklaring naar zijn beste weten en bewijst vervolgens alles, volgens de aangewezen volgorde uwer stellingen. Indien het daarbij voorkomt, dat wij elkander niet kunnen bevredigen, hebben wij het van belang geacht dat op te teekenen, en u te schrijven, opdat het ons zoo mogelijk opgehelderd worde, en wij onder uw leiding tegenover ongeloovigen en Christenen de waarheid kunnen verdedigen, en tegen alle mogelijke aanvallen bestand zijn.

Zoo waren wij, toen ons bij de eerste lezing en verklaring, uwe begripsbepalingen (definities) niet alle even duidelijk schenen, het onderling niet eens over den aard eener definitie.) Daar gij nu niet bij ons waart, hebben wij er een zekeren wiskunstenaar namelijk *) Borelli op nageslagen; die, als hij over den aard der begripsverklaring, der algemeene waarheden (axioma's) en der onontbeerlijke onderstellingen (postulaten) spreekt, ook de meeningen van anderen hierover aanvoert. Zijn eigen meening nu luidt als volgt:

„Bij elk bewijs bedient men zich van begripsbepalingen als van uitgangspunten (premissen). Daarom moeten zij volstrekt onbetwistbaar zijn, anders kan men door haar geen wetenschappelijke d. i. grondige kennis verkrijgen." En op een andere plaats: „Zeer behoedzaam en met buitengewone voorzichtigheid, moet men opletten op de wijze waarop eenig onderwerp van beginne af aan wordt in elkaar gezet en naar zijn wezen omschreven. Want als de eerste uiteenzetting en de naamsbepaling

*) Van Vloten en Land teekenen hierbij aan: Jo. Alph. Borellus; schrijver van Euclides restitutus Paris. 1658.

Digitized by Google

iets onmogelijks inhoudt, dan kan daaruit geen wetenschappelijke definitie gevormd worden. Indien iemand b.v. zeide: „Als twee rechte lijnen een zekere ruimte geheel insluiten dan zullen wij die lijnen figuur-vormende noemen," dan zou dit een omschrijving zijn, van dingen die niet bestaan en onmogelijk zijn, en zou daaruit dan ook meer onzin dan wetenschap zijn af te leiden. Ook indien de eerste opstelling of de naamsomschrijving wel mogelijk en waar, maar ons niet bekend en twijfelachtig is, zal de omschrijving niet goed zijn. Want besluiten die uit het onbekende of twijfelachtige geput zijn, zullen zelve ook onzeker en twijfelachtig zijn; en ons daarom slechts waarschijnlijkheid of vermoedens maar geen zekere wetenschap verschaffen." Deze meening wordt naar het schijnt niet gedeeld door Tacquet, *) die meent dat men uit een valsche stelling rechtstreeks tot een ware gevolgtrekking kan komen, zooals u bekend is. Clavius †) echter, wiens meening ook door hem wordt aangehaald, denkt hierover aldus: „Definities zijn kunstuitdrukkingen en het is niet noodig de reden op te geven waarom eenig ding op deze of gene wijze omschreven wordt; het is voldoende, dat men nooit beweert dat de omschreven zaak op iets toepasselijk is, voor en aleer men heeft aangetoond dat de gegeven definitie met die zaak werkelijk overeenkomt." Zoodat Borelli wil, dat de definitie van een zaak moet bestaan uit een stelling of zinsnede die de eerste, wezenlijke, ons zeer goed bekende, en ware is; Clavius daaren-

*) André Tacquet, geb. te Antwerpen 1611, aldaar prof. in de wiskunde, en gest., 1660, gaf in 1654 de Elementa Geometriae planae ac solidae uit met een Appendix, waarin bovengenoemde stelling voorkomt.

†) Clavius (Christ.) geb. te Bamberg 1537 te Rome prof. in de wiskunde gest. 1612, gaf in 1589 een werk uit over Euclides waar Deel I p. 27 het bovenstaande behandeld wordt.

Digitized by Google

tegen, er volstrekt geen acht op geeft of zij de eenvoudigste, meest bekende of ware is, mits wij maar niet beweren dat de definitie door ons gegeven, op iets past, voordat wij zulks hebben aangetoond. Wij voor ons zouden liever met Borelli medegaan: of UEd. hem ook gelijk geeft, of wel geen van beiden weten wij echter niet.

Daar er dus over den aard der definitie waar immers elk bewijs op steunt, verschillende meeningen bestaan, en ons gemoed, zoolang wij dat bezwaar niet te boven zijn gekomen, ook in 't onzekere blijft over hetgeen uit de definitie wordt afgeleid; zouden wij bijzonder gaarne zien, dat UEd. ons, indien wij u niet al te veel moeite veroorzaakten en u de gelegenheid daarvoor hadt, wildet schrijven, hoe gij daarover denkt, en tevens welk onderscheid er tusschen axioma's en definities bestaat. Borelli beweert dat er inderdaad geen ander onderscheid bestaat, dan in naam; ik geloof echter dat gij het er voor houdt dat dit onderscheid anders moet worden opgevat.

De derde Definitie (aangehaald aan het einde van den volgenden brief, Vert.) is ons ook niet recht duidelijk; als voorbeeld heb ik aangehaald wat UEd. mij in den Haag zeide, namelijk dat elke zaak op twee wijzen beschouwd kan worden, hetzij op zichzelf, of in betrekking tot iets anders; zooals b.v. het Verstand, hetgeen beschouwd kan worden uit het oogpunt van de denking, maar ook als bestaande uit voorstellingen. Wij kunnen dit onderscheid echter niet goed vatten; want naar ons oordeel, moeten wij, om de denking goed te begrijpen, haar begrijpen in den vorm van voorstellingen, daar wij door uit haar alle voorstellingen te verwijderen, de denking zouden vernietigen. En aangezien wij nu dit voorbeeld niet goed begrijpen, blijft ook de zaak zelve ons nog eenigszins duister, en hebben wij behoefte aan nadere toelichting.

Digitized by Google

In de derde opmerking der 8ste stelling, en dit is het laatste wat ik u wilde schrijven, leest men in het begin aldus: *) „Hieruit blijkt dat hoewel wij ons twee kenmerken van het zijn (Attributen), in werkelijkheid van elkander verschillend, kunnen denken (d. w. z. het een zonder hulp van het ander), deze daarom nog geen twee wezens of twee zelfstandig bestaande dingen zijn; de reden hiervan is, dat het in den aard eener substantie ligt, dat al hare attributen en wel ieder in het bijzonder, als iets dat op zich zelf staat kan worden begrepen, aangezien zij altijd allen tegelijk in die substantie aanwezig zijn geweest."

UEd. schijnt dus te veronderstellen, dat de aard van iets dat zelfstandig bestaat, medebrengt dat het verschillende attributen hebben kan, hetgeen nog niet door u bewezen is, tenzij ge mocht willen verwijzen naar de vijfde †) definitie van het volstrekt oneindig zelfstandig bestaan, of wel de definitie van God; want anders zou ik, aannemende dat elke substantie slechts één attribuut had, indien ik mij twee attributen kon voorstellen, terecht kunnen besluiten dat waar twee verschillende attributen zijn, ook twee verschillende substanties moeten wezen. Ook hieromtrent verzoeken wij u nadere opheldering. (Voorts zeg ik u hartelijk dank voor uw schrijven, mij door P. Balling geworden waarmede gij mij zeer veel genoegen hebt gedaan. Voornamelijk echter met de opmerking van St. 19. §) Indien ik u met iets dat in mijn

---

*) De stelling van Dl. I der Ethica hier als 8ste genoemd, werd later bij de uitgave der werken St. 10. De Definities 3 en 4 maakten oorspronkelijk te zamen de derde Definitie uit.

†) Thans zesde.

§) Vermoedelijk wordt hier bedoeld St. 29 oud, thans St. 31.

Digitized by Google

vermogen is kan helpen, kunt gij op mij rekenen; ge behoeft het mij slechts te laten weten.

Ik ben een college over de ontleedkunde gaan bijwonen, hetgeen bijna voor de helft is afgeloopen; is dit geëindigd dan begin ik met het college in de scheikunde en zoo zal ik volgens uw raad de geheele geneeskundige wetenschap doorloopen.) Nu eindig ik in afwachting van uw antwoord; ontvang mijn hartelijke groeten.

Uw toegenegen Vriend
S. J. D' VRIES.

Amsterdam 24 Febr. 1663.

(Het adres van den brief luidt:)

Seur BENEDICTUS SPINOSA
TOT
RIJNSBURGH.
1663.

#

(Deze brief is uitgegaan van het Spinoza-collegie dat destijds in Amst. bestond, en is in hs. weergevonden in de Doopsgezinde Kerk te Amsterdam. Bij de uitgave der nagelaten Schriften van Spinoza in 1677, is de text eenigzins veranderd, zoodat daaruit alle sporen van het bestaan van het Collegie verdwenen. De Vries zelf was toen reeds overleden.

Wij zien hieruit dat reeds in 1663 het eerste Boek der Ethica althans gedeeltelijk bestond.

Spinoza schijnt in den winter van 1662—1663 in den Haag vertoefd te hebben en aldaar de Vries te hebben gesproken. In 1660 was een Johan de Vries te 's Hage out-rector en Willem de Vries conrector. De eerste stierf in 1671 en werd van stadswege begraven. Zie Haagsche Rekeningen op 't Stedelijk Archief.)

Digitized by Google

NEGENDE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEER GELEERDEN JONGELING SIMON DE VRIES.

(Ook deze brief is thans nog aanwezig in de kerk der Doopsgezinden te Amsterdam).

(Van den aard der begripsbepalingen en algemeen erkende waarheden). *)

Geëerde Vriend!

[Ik heb Uwen reeds lang met ongeduld verbeiden brief ontvangen, waarvoor ik u hartelijk dank zeg, evenals voor de mij daarin betoonde toegenegenheid. Niet minder dan u verdroot mij uwe langdurige afwezigheid, intusschen verheug ik mij dat mijne studien u en onzen vrienden van eenig nut zijn. Want zoodoende spreek ik toch tot u, al zijn wij niet bij elkander. Ook Casearius †) behoeft gij niet te benijden want er is niemand met wien ik minder ben ingenomen dan met hem, en voor wien ik meer op mijne hoede moet zijn, dan voor hem; weshalve ik u en alle bekenden wil waarschuwen, mijn denkbeelden hem niet mede te deelen dan wanneer hij tot rijperen leeftijd gekomen is. Hij is nog te jong, te weinig met zich zelf eens, en meer weetgierig dan waarheidlievend. Ik hoop echter dat hij deze gebreken, die aan de jeugd eigen zijn, na enkele jaren van zelf zal afleggen; ja bijna houd ik dit voor zeker, voor zoover ik naar zijn karakter

*) Dit is een toevoeging van Jan Hendrik Glasemaker.

†) Zie Meinsma pag. 181.

Digitized by Google

kan oordeelen, waarom dan ook zijn inborst mij noopt hem lief te hebben.] *)

Wat nu betreft de vraagstukken in uw collegie (dat werkelijk met overleg is ingericht) aan de orde gesteld; zoo komt het mij voor dat ge in 't onzekere zijt geraakt, omdat gijl. †) geen onderscheid maakt, tusschen de soorten van begripsbepalingen. En wel tusschen een omschrijving (definitie) welke dient om ons een bepaalde zaak te verklaren, waarvan men het wezen zoekt op te sporen, en over welk wezen men alleen in 't onzekere verkeert; èn tusschen een omschrijving die alleen wordt voorgesteld om op zich zelve beoordeeld te worden. §) De eerste toch, moet, omdat zij een bepaald voorwerp bedoelt, waar zijn; bij de tweede komt dat echter niet te pas. Indien iemand mij b.v. een beschrijving vraagt van den tempel van Salomo, moet ik hem een getrouwe beschrijving van den tempel geven, als ik althans niet met hem den spot wil drijven. Maar gesteld dat ik in mijn gedachte een tempel had ontworpen, dien ik wensch te bouwen; en uit het plan daarvan opgemaakt, besluit dat ik een bepaald grondstuk, zooveel duizend steenen en andere bouwstoffen moet koopen. Zou dan iemand met gezonde zinnen tegen mij kunnen zeggen dat ik verkeerd gerekend heb, omdat ik misschien van een verkeerde definitie ben uitgegaan? of wel van mij verlangen om mijn definitie te bewijzen? Zoo iemand zou inderdaad daarmede niets anders tot mij zeggen dan dat ik, hetgeen ik ontworpen had, niet ont-

---

*) Wat hier tusschen haakjes staat, werd in de oorspronkelijke uitgave der Nagelate Schriften weggelaten.

†) In het oorspronkelijke Hs. staat „gij" in 't Meervoud, in den eersten druk in 't Enkelvoud.

§) Ook hier is in 't Lat. een andere lezing, dan in de vertaling van Glasemaker.

Digitized by Google

worpen had, of wel van mij eischen, het bewijs te leveren dat ik mijn plan mij wezenlijk zoo had voorgesteld als het daar lag, hetgeen natuurlijk onzin is. Zoo geeft dan een definitie in het ééne geval een verklaring van een ding zooals het *buiten ons verstand* bestaat; en in dat geval moet zij waar zijn en in niets anders van een stelling of een axioma verschillen dan dat de eerste alleen betrekking heeft op het wezen der dingen of van hun gewijzigde toestanden, terwijl een axioma veel wijdere strekking heeft, daar dit namelijk ook op eeuwige waarheden toepasselijk is.

In het andere geval echter licht zij een zaak toe, zooals die *door ons begrepen* wordt, of kan begrepen worden; en dan verschilt zij hierin van een axioma en een stelling, dat men van haar alleen eischt, dat zij volstrekt begrijpelijk is, en niet als bij een axioma, dat zij ook waar moet zijn. Daarom is elke definitie verkeerd, die niet te begrijpen is. Om dit duidelijk te maken, zal ik mij van het voorbeeld van Borelli bedienen, als iemand namelijk zegt: twee rechte lijnen die een zekere ruimte insluiten, zal ik figuurlijnen noemen. Verstaat hij nu onder een rechte lijn, dat wat iedereen een gebogen lijn noemt, dan is de definitie goed (men zou zich dan onder die definitie de figuur **0** of iets dergelijks kunnen denken) mits hij zich dan maar later geen vierkanten of andere figuren in 't hoofd haalt. Maar indien hij onder een lijn verstaat, dat wat wij er gemeenlijk onder verstaan dan is de zaak volkomen onbegrijpelijk, en daarom ook geen definitie.

Dit alles wordt door Borelli, wiens gevoelen u aannemelijk voorkwam, ten eenenmale met elkander verward.

Nog een ander voorbeeld voeg ik hierbij, en wel dat wat gijlieden op het laatst aanhaalt. Indien ik zeg dat

Digitized by Google

elk zelfstandig bestaand iets slechts één attribuut heeft, dan is dat niets meer dan een stelling, die nader bewijs behoeft. Maar zeg ik: „onder een substantie versta ik datgeen hetwelk slechts uit één attribuut bestaat; dan zal dit een goede definitie zijn, indien slechts later alle wezens die uit meerdere attributen bestaan, door mij met een anderen naam dan die van substantie worden aangeduid. Wat echter betreft uw zeggen dat ik niet bewezen heb, dat de substantie (of het wezen) meerdere attributen kan hebben, geloof ik dat ge niet de noodige aandacht aan mijne bewijzen geschonken heb. Want twee bewijzen heb ik daarvoor aangevoerd.

Het eerste dat niets voor ons meer klaarblijkelijk is, dan dat ieder wezen door ons begrepen wordt onder een of ander kenmerk en dat, hoe meer werkelijkheid of zijn eenig wezen heeft, des te meer kenmerken daaraan moeten worden toegekend. Daarom moet dan ook het volstrekt oneindige wezen omschreven worden enz.

Het tweede en wat ik het voornaamste acht, is dat hoe meer attributen ik aan eenig wezen toeken, des te meer ik mij gedrongen zie aan dat wezen ook bestaan toe te schrijven, m. a. w. dat ik het in diezelfde mate meer als waar erken, terwijl juist het tegenovergestelde het geval zou zijn, als ik mij een Chimaera of iets dergelijks had voorgesteld.

Verder zegt gijl. dat gij u geen denking kunt voorstellen in den vorm van voorstelling, wijl door het wegvallen der voorstellingen de denking vernietigd wordt. Ik geloof gaarne dat dit bij u het geval is, omdat wanneer gijl., als denkende dingen zoo iets doet, al uwe gedachten en begrippen door u ter zijde gesteld worden, weshalve het niet te verwonderen is, dat als gijl. al uwe gedachten hebt terzijde gesteld, er voor u niets meer te denken over-

Digitized by Google

blijft. *) Wat echter de zaak zelf aangaat, zoo meen ik duidelijk en overtuigend genoeg te hebben aangetoond, dat het verstand, al is het ook oneindig, tot de genatuurde natuur, en niet tot de naturende natuur behoort. (Wat dit echter tot recht verstand van de derde definitie afdoet, kan ik nog niet inzien, en ook niet, welk bezwaar daarin voor u ligt opgesloten). †) Die def. toch luidt, zooals ik u haar, naar ik meen, heb opgegeven, aldus: „Onder substantie versta ik, wat op zich zelf bestaat en door zich zelf begrepen wordt; dat is, iets waarvan het begrip, geen begrip van iets anders in zich sluit. Hetzelfde versta ik onder attribuut, met dit onderscheid dat men attribuut zegt, als men het beschouwt met het oog op ons verstand, dat aan de substantie een bepaalde in het attribuut uitgedrukte natuur, toekent." §) Deze definitie nu geeft m. i. duidelijk genoeg te kennen, wat ik onder substantie of attribuut verstaan wil hebben. Toch verlangt gij, hoewel dit geheel overbodig is, dat ik door een voorbeeld duidelijk maak, hoe een en dezelfde zaak met twee woorden kan worden aangeduid. Om niet karig te schijnen zal ik u er twee geven. In de eerste plaats zeg ik dat men onder Israël verstaat den derden der aartsvaders, en denzelfden persoon bedoel ik met Jacob, welke naam van Jacob hem gegeven werd, omdat hij den hiel zijns broeders had gegre-

*) Wij denken over zaken die buiten ons zijn. In God is de denker en het gedachte één, zie 21sten Brief. „le Créateur" zegt een Fransch-man, c'est la pensée, ce qui pense et ce qui est pensé."

†) Wat hier tusschen haakjes staat komt in de Holl. vertaling der brieven niet voor.

§) In de uitgave der Ethiek is deze Definitie in twee deelen gescheiden en komt voor als Def. 3 en 4. Dit verklaart ook waarom de Def. van God de vijfde werd genoemd in den 8sten Brief.

Deze plaats is van het hoogste gewicht, ter verklaring van het begrip Attribuut.

Digitized by Google

pen, 2° onder een vlak versta ik datgene wat alle lichtstralen onveranderd terugkaatst; terwijl ik hetzelfde versta onder wit, met dit onderscheid evenwel dat iets wit genoemd wordt, met het oog op den mensch die het vlak beschouwt.

(Deze Brief waarvan het handschrift in de Doopsgezinde Kerk te Amst. berust, werd in de Nagel. Schriften opgenomen zonder den aanhef die hier tusschen haakjes staat.

Wij leeren daaruit enkele bijzonderheden kennen omtrent Casearius, wiens persoon door den Heer Meinsma is beschreven. Hij ontdekte in het Hs. dat deze naam met een hoofdletter was gesteld en dat hier dus een bepaald persoon werd aangewezen. De brief is tegen het einde van Febr. 1663 opgesteld.)

TIENDE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEER GELEERDEN JONGELING SIMON DE VRIES.

Waarde Vriend!

Gij verlangt van mij te weten of de ervaring ons moet leeren, of de omschrijving van een of ander Attribuut waar is of niet. Hierop antwoord ik dat wij de ervaring nooit anders behoeven dan bij dingen die niet uit de omschrijving van de zaak zelf kunnen worden opgemaakt zooals b. v. het bestaan der Bestaanswijzen; dit bestaan toch kan uit de omschrijving van de zaak zelve niet worden opgemaakt. Bij alle dingen wier bestaan en wezen één is, is de ervaring echter niet van noode, en wordt het bestaan

Digitized by Google

onmiddellijk uit de definitie afgeleid. Geenerlei ervaring zal ons dit zelfs ooit kunnen leeren; want deze onderricht ons nooit omtrent het wezen der dingen. Het hoogste dat men van haar kan verwachten is dat zij onzen geest noopt, over het wezen van sommige dingen meer bepaald na te denken. Het bestaan der Attributen echter verschilt in geen enkel opzicht van hun wezen en daarom zullen wij door de ervaring van dat bestaan nooit eenige kennis verkrijgen.

Op uw tweede vraag of de dingen en hunne gewijzigde toestanden, ook eeuwige waarheden zijn, antwoord ik volmondig ja.

Mocht gij mij tegenwerpen, waarom ik die dan geen eeuwige waarheden noem, dan antwoord ik, om ze naar algemeen gebruik, te onderscheiden van die waarheden die geen bepaalde zaak of wijziging daarvan uitdrukken zooals b. v. uit niets wordt niets. Deze en dergelijke waarheden worden, zooals ik zeide, in volstrekten zin eeuwige waarheden genoemd, waarmede men niets anders te kennen geeft, dan dat dezulke alleen in onzen geest en niet daar buiten bestaan. Enz.

(De Brief is vermoedelijk in Maart 1663 geschreven. Het schrijven van de Vries waarop het doelt is verloren gegaan.)

Digitized by Google

ELFDE BRIEF.

(*Antwoord op den 6den Brief.*)

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Hoogedele Heer, zeer waarde Vriend!

Veel zou ik kunnen aanvoeren, om mijn langdurig stilzwijgen bij u te verontschuldigen; ik zal echter slechts de twee voornaamste redenen daarvan opnoemen, namelijk, de ongesteldheid van den WelEd. Heer Boyle, en de menigte mijner eigene bezigheden. Gene verhinderde Boyle om uwe opmerkingen over het Salpeter eer te beantwoorden; deze namen mij gedurende ettelijke maanden zoozeer in beslag, dat ik ter nauwernood over mij zelven beschikken kon, en daarom ook niet de belofte heb kunnen vervullen, waartoe ik mij onloochenbaar jegens u verbonden had.

Ik verheug mij dat beide hindernissen (althans tijdelijk) uit den weg zijn geruimd, zoodat ik thans de briefwisseling met zulk een goed vriend als gij zijt, weer kan hernieuwen. Ik doe dit dan ook met het grootste genoegen, en heb het vaste voornemen, (zoo God wil) zooveel ik vermag te zorgen, dat in 't vervolg ons schriftlijk verkeer nooit weer zoolang gestremd wordt.

Voordat ik u echter ga onderhouden over hetgeen er tusschen u en mij in het bijzonder te verhandelen is, zal ik eerst bespreken, wat ik u uit naam van den Heer Boyle te zeggen heb.

Digitized by Google

De Aanteekeningen, die gij op zijn Scheikundig-Natuurkundig Tractaat gemaakt hadt, heeft hij met de hem eigen welwillendheid opgenomen, en brengt u zijnen welgemeenden dank voor uw onderzoek. Intusschen wenscht hij u te herinneren, dat het niet zoozeer zijn doel is geweest om te beweren, dat hiermede de waarlijk wijsgeerige en volmaakte ontleding van Salpeter gegeven was, als wel om aan te toonen dat de algemeene en in de scholen geldende leer van Zelfstandige Vormen en Hoedanigheden, op een zeer zwakken grondslag steunt, en dat wat men het soortelijke onderscheid der dingen pleegt te noemen, neerkomt op de grootte, beweging, rust en ligging der onderdeelen. Dit vooropstellende, zegt de schrijver verder, dat zijn proef over het Salpeter, meer dan overvloedig bewijst, dat het eigenlijke Salpeter door de scheikundige ontleding geheel en al is opgelost in deelen, zoowel van elkander als van het geheel zelf verschillend; en dat het daaruit later weer zoodanig is samengegroeid en hernieuwd, dat er slechts zeer weinig aan het oorspronkelijke gewicht ontbrak. Hij voegt hierbij echter, wel te hebben aangetoond dat de zaak zich aldus toedroeg; maar over de wijze waarop dit geschiedde, — wat, naar 't schijnt, het onderwerp van uwe gissingen was, — zich niet te hebben uitgelaten, en daaromtrent ook niets te hebben beweerd, daar dit niet in zijn bedoeling lag. Wat gij ondertusschen daaromtrent in 't midden brengt, dat gij het vaste salpeterzout als afval daarvan beschouwt, en wat dies meer zij, wordt zijns inziens door u zonder grond gezegd, doch niet bewezen; en wat door u wordt beweerd, dat dit vuil, of dit vaste zout, openingen heeft, wier holte overeenkomt met de grootte der salpeterpartikels, hieromtrent doet de schrijver u opmerken, dat Potasch met Geest van Salpeter evenzeer Salpeter vormt, als Geest van Salpeter met zijn eigen vast zout: waaruit volgens hem

Digitized by Google

blijkt, dat in dergelijke stoffen, gelijksoortige poriën zich bevinden, waaruit de Salpetergeesten (de vluchtige Salpeterdeelen Vert.) niet worden uitgedreven. Ook ziet de schrijver niet in, dat de onvermijdelijkheid van die allerfijnste stof waarvan gij spreekt, uit eenig verschijnsel gebleken is; deze is alleen aangenomen, op grond van de hypothese dat er geen ledig mogelijk is.

Wat gij omtrent de oorzaak van het verschil in smaak tusschen Geest van Salpeter en Salpeter zelf mededeelt, treft hem niet, zegt de schrijver; en wat gij over de brandbaarheid van Salpeter en over de onbrandbaarheid van Geest van Salpeter zegt, is, zegt hij, gegrond op de leer van Descartes over het vuur, waarmede hij vooralsnog niet kan instemmen.

Wat de proeven betreft, waarmede gij uwe verklaring van het verschijnsel meent te bewijzen; hierop heeft de schrijver het volgende te antwoorden, 1° dat Geest van Salpeter wel *stoffelijk* (materialiter) gelijk is aan Salpeter, maar *vormelijk* (formaliter) geenszins, daar beide, zoowel in eigenschappen als uitwerkingen zoo sterk mogelijk van elkaar afwijken, namelijk in smaak, in geur, in vluchtigheid, in hun vermogen om metalen op te lossen, om kleuren van plantaardige stoffen te veranderen enz., 2° dat volgens uw zeggen, sommige deeltjes die naar boven gestegen waren, zich tot Salpeterkristallen gevormd hadden, is volgens hem hier aan toe te schrijven dat salpeterdeelen tegelijk met den Geest van Salpeter door het vuur zijn voortgejaagd, evenals dat bij het roet voorkomt, 3° heeft de schrijver omtrent uw bewering over de uitwerking van de zuivering aan te merken, dat door die zuivering het Salpeter voornamelijk vrij gemaakt wordt van een zeker zout dat veel op het gemeene zout gelijkt en dat dit even als andere zouten in kristallen opstijgt, hetgeen van de drukking der lucht en nog andere oorzaken afhangt, die elders moeten besproken worden

Digitized by Google

maar met het hier behandelde vraagstuk niets te maken hebben, 4° zegt de schrijver, dat hetzelfde wat gij in uw derde proef vermeldt, ook met sommige andere zouten geschiedt; bewerende hij, dat het papier als het aangestoken is, de stijve en vaste deelen die het zout bevatten doet trillen en zoodoende daarin een flikkering teweeg brengt.

Wat verder uwe meening betreft in § 5 geuit, dat de Schrijver den edelen Descartes zou berispen, hieraan maakt gij u z. i. zelf schuldig. Hij verklaart geenszins Descartes bedoeld te hebben, maar Gassendi en anderen, die een cylindervorm aan de Salpeterdeelen toekennen, terwijl zij in werkelijkheid prismatisch zijn; overigens heeft hij over geen andere dan zichtbare figuren gesproken.

Op uwe aanteekening op § 13—18 heeft hij slechts dit te zeggen dat hij dit werk voornamelijk geschreven heeft om aan te toonen en te betoogen hoe nuttig de scheikunde is om de mechanische grondbeginselen der Philosophie toe te lichten, hetgeen hij bij anderen niet zoo helder vond uiteengezet en behandeld.

Onze Boyle behoort tot die menschen die niet zoo geheel op hun Rede steunen, dat het hun onverschillig zou zijn, om te weten of de verschijnselen met de Rede overeenstemmen.

Daarenboven bestaat er z. i. een groot onderscheid tusschen oppervlakkige proefnemingen, waarbij wij niet weten, wat de natuur er heeft bijgebracht en wat er toevallig is bijgekomen, en proefnemingen, bij welke deugdelijk is uit te maken, welke dingen er bij te pas zijn gebracht.

Hout is een lichaam dat veel meer samengesteld is dan het onderwerp waarover de schrijver spreekt. Bij het borrelen van gewoon water komt het van buiten af aangebrachte vuur, dat bij het voortbrengen van het hier bedoelde geluid niet wordt aangewend. Waardoor het

Digitized by Google

voorts komt dat groene planten in zoovele en zoo verschillende kleuren zich ontplooien, is nog een open vraag: maar dat zulks ontstaat uit verandering der deelen wordt door deze proef duidelijk gemaakt, waaruit blijkt dat de kleur door de bijvoeging van Geest-van-Salpeter een verandering heeft ondergaan. Eindelijk beweert hij nog, dat Salpeter noch een leelijke noch een aangename geur heeft, maar alleen in oplossing dat scherpe verkrijgt, wat het weder verliest als het in vasten toestand terugkeert.

Aangaande uwe aanmerking op § 25 (want het overige, zegt hij, laat hem onverschillig) antwoordt hij, dat hij gebruik gemaakt heeft van de grondstellingen der Epicureërs, die beweren dat de partikels een zekere aangeboren beweging hebben; en dat wel omdat men nu eenmaal een hypothese noodig heeft om het verschijnsel te verklaren. Hij maakt die daarom nog niet tot de zijne, maar voert haar alleen aan om zijn meening tegenover de scheikundigen en de scholen te verdedigen, niet anders bewerende, dan dat uit bedoelde hypothese de zaak goed te verklaren is. Wat gij ter plaatse aanvoert over het onvermogen van zuiver water om vaste stoffen op te lossen, hierop antwoordt onze vriend Boyle, dat de scheikundigen dikwerf de opmerking maken en beweren dat zuiver water alcali-zouten sneller oplost dan andere dingen.

Om uwe opmerkingen over den vloeibaren en vasten toestand des lichaams te overwegen, ontbrak het den schrijver tot nu toe aan tijd. Wat ik hier heb opgeteekend, zend ik u al vast over om niet langer van schriftelijken omgang en verkeer met u verstoken te zijn.

Ik verzoek u echter nadrukkelijk, om wat ik u hier zoo onsamenhangend en kort samengevat mededeel, goed op te nemen, en dit meer te wijten aan mijn over-

Digitized by Google

haasting dan aan het vernuft van den voortreffelijken Boyle, want een en ander is veeleer een kort overzicht van een vriendschappelijk gesprek dat ik met hem over dit onderwerp voerde, dan wel een door hem mij voorgeschreven en in geregelde orde opgegeven antwoord; waardoor het ook zeer wel mogelijk is, dat veel van hetgeen hij gezegd heeft, mij ontgaan is, misschien zelfs veel degelijker en fijner opmerkingen, dan hier door mij zijn vermeld. Daarom neem ik alle schuld op mij, en werp die geheel van den Schrijver af.

Nu kom ik tot datgeen wat u en mij aangaat en laat mij u dan al dadelijk mogen vragen, of gij dat hoogst belangrijke werkje, waarin gij van den oorsprong der dingen en van hun afhankelijkheid van de eerste oorzaak zoowel als over de zuivering van ons verstand spreekt, voltooid hebt. Waarlijk beste vriend, ik geloof dat er niets in het licht kan yerschijnen, dat aan alle werkelijk geleerde en scherpzinnige mannen aangenamer en welkomer zou wezen dan dat Tractaat. Een man van uwen aanleg en karakter moet daaraan veel meer gelegen zijn, dan wat den godgeleerden van onzen tijd en van dit gehalte al dan niet behaagt: dezen toch hebben minder de waarheid dan wel hun eigen voordeel op het oog. Ik bezweer u daarom bij onzen vriendschapsbond, en bij het onaantastbaar recht dat ieder heeft onze kennis te vermeerderen en te verspreiden, uw geschrift over dit onderwerp ons niet te onthouden noch te ontzeggen. Mocht er echter iets zijn dat zwaarder weegt dan ik kan voorzien en u van de uitgave van het werk terughoudt, dan vraag ik u met aandrang, mij in 't kort den inhoud er van per brief te willen mededeelen, welken dienst ik u in vriendschap en in dank zal afnémen.

Binnen kort zullen nog andere geschriften van den

Digitized by Google

zeer geleerden Boyle verschijnen, die ik u als tegengeschenk zal doen geworden, en waarbij ik ook zal voegen een overzicht van de inrichting van onze Royal Society, tot welks leden ik met 20 anderen behoor, en waarvan ik met een paar anderen Secretaris ben. Op het oogenblik verhindert mij gebrek aan tijd, om over andere zaken uit te wijden. Ik geef u de plechtige verzekering dat gij bij mij volkomen kunt rekenen op de trouw, die men van een eerlijk man kan verwachten, en op mijn bereidvaardigheid tot alle diensten, die ik met mijne zwakke krachten u bewijzen kan, terwijl ik van harte

Beste Heer, geheel de uwe ben.

HEINRICH OLDENBURG.

LONDEN, 3 April 1663.

(Uit dezen brief blijkt dat Oldenburg „de Zuivering des Verstands" kende. Hij noemt dit „een werkje" hetgeen geheel met den omvang van het tegenwoordige overeenkomt, maar gewaagt daarenboven van de schepping der wereld enz.; onderwerpen die in ons Tractaat over het Denken niet gevonden worden. Hiermede bedoelt hij waarschijnlijk het tweede Deel van Decartes' Philosophie door Spinoza op meetkundige wijze behandeld en later met Aanteekeningen uitgegeven, en getiteld: „over de beginselen der natuurlijke dingen." Spinoza spreekt daarover in zijn antwoord. Zie den 13den Brief.)

Digitized by Google

TWAALFDE BRIEF

(OVER HET ONEINDIGE).

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEER GELEERDEN EN VROEDEN HEER LODEWIJK MEIJER

(Dr. Ph. en Med.).

Bijzondere Vriend!

Twee brieven heb ik van u ontvangen; de eerste van 11 Januari (1663) is mij bezorgd door onzen vriend N. N., de andere van 26 Maart werd mij door een onbekenden vriend uit Leiden toegezonden. Beide waren mij hoogst welkom, vooral toen ik daaruit vernam dat het u in alle opzichten naar wensch gaat en gij nog dikwerf mijner gedenkt. Voorts acht ik mij verplicht u dank te zeggen voor uwe jegens mij betoonde welwillendheid en de achting, waarmede gij mij bij voortduring wilt vereeren; en verzoek u tevens wel te willen gelooven, dat ik u niet minder welgezind ben, waarvan ik ten allen tijde, zoo vaak de gelegenheid zich daartoe aanbiedt, naar de mate mijner geringe krachten zal trachten blijk te geven. Om hiermede reeds dadelijk te beginnen, zal ik mij beijveren, de vragen in uwe brieven mij voorgelegd, te beantwoorden. Gij verzoekt mij daarin de uitkomsten van mijn onderzoek over het Oneindige u mede te deelen, welnu zeer gaarne zal ik aan dat verzoek voldoen.

Het vraagstuk van het Oneindige is allen steeds hoogst moeielijk, ja zelfs onoplosbaar voorgekomen, omdat men geen onderscheid maakte tusschen hetgeen van nature of

Digitized by Google

volgens zijn eigen begripsbepaling (definitie) als oneindig moest worden aangemerkt, en datgene wat geen grenzen heeft, niet krachtens zijn wezen, maar krachtens zijn oorzaak; vervolgens omdat men geen verschil maakte tusschen hetgeen oneindig genoemd wordt omdat het geene grenzen heeft, en datgene welks deelen, ook al kennen wij daarvan het grootste en het kleinste, door ons met geen enkel getal zijn te vergelijken, noch daarin kunnen worden uitgedrukt; en eindelijk, omdat zij het onderscheid voorbijzagen, tusschen hetgeen wij alleen kunnen begrijpen maar ons niet kunnen *verbeelden* en datgene waarvan wij ons ook in onze verbeelding een voorstelling kunnen vormen. Hadden zij daarop zeg ik, acht gegeven, dan zouden zij nooit in zulke groote moeielijkheden zijn geraakt. Want dan hadden zij duidelijk ingezien wat het Oneindige is dat in geen deelen verdeeld kan worden of wel geen deelen hebben kan, en welk Oneindig daarentegen wèl verdeeld kan worden, en dat wel zonder eenigen twijfel. Voorts zouden zij dan ook begrepen hebben, welk soort van oneindig zonder eenig bezwaar grooter dan een ander oneindig kan worden gedacht, maar ook welk soort van oneindig hiervoor niet vatbaar is; hetgeen u uit hetgeen straks volgt duidelijk zal worden.

Vóór ik echter hiertoe overga moet ik de volgende vier onderwerpen hier kortelijks uiteenzetten, namelijk, het *Zelfstandig-bestaande* (substantia) de *Bestaanswijze (Modus), de Eeuwigheid en den Duur.*

Wat ik betreffende het Zelfstandig-bestaande onder uwe aandacht wilde brengen is: 1°. dat het bestaan tot zijn wezen behoort, of wel, dat alleen reeds uit zijn wezen of begripsbepaling is af te leiden, dat het bestaat; hetgeen ik u, als mijn geheugen mij niet bedriegt, reeds vroeger mondeling en zonder hulp van andere stellingen

bewezen hebt; 2°. (hetgeen uit het eerste volgt) dat er niet meerdere maar slechts één zelfstandig-bestaand ding van dezelfde soort kan zijn en eindelijk, 3°. dat een substantie niet anders dan oneindig kan worden gedacht.

De wijzigingen in de Substantie, noem ik *Wijzen*, en in dit begrip kan, voorzoover het van de definitie der Substantie zelf onderscheiden wordt, geen bestaan liggen opgesloten. Daarom kunnen wij ze ook, ofschoon zij bestaan, als niet bestaande beschouwen; waaruit wijders voortvloeit, dat wij, alleen het oog vestigende op het wezen der Wijzen, zonder daarbij op het verband der geheele Natuur te letten, geen recht hebben uit hun tegenwoordig bestaan te besluiten, dat ze ook later nog zullen bestaan of niet bestaan, of dat ze te voren al dan niet bestaan hebben. Hieruit blijkt duidelijk, dat wij het bestaan van iets dat uit zich zelf bestaat geheel verschillend hebben op te vatten van het bestaan der Wijzen, en hieruit ontstaat het verschil tusschen Eeuwigheid en Duur. Onder het begrip van Duur laat zich alleen het bestaan der Wijzen denken; het bestaan van de Substantie daarentegen alleen onder het begrip van Eeuwigheid, d. i. het oneindig genot van Het Bestaan of Het Zijn. *)

---

*) Het werkwoord *zijn* heeft bij ons een dubbele beteekenis. Passen wij het toe op de dingen dan is het niets dan een hulpwerkwoord, een zekere wijze van zijn of bestaan aangevende. Spreken wij van het zijn of bestaan in hoogeren zin dan denken wij terstond aan 't geen eeuwig is.

Dit substantiveeren van het werkwoord *zijn* was den Romeinen onbekend, van daar dat zij er ook geen verbuiging van kenden. Wie later over dit begrip in 't Latijn wilde spreken, moest òf een lidwoord aan het Grieksch ontleenen (τὸ esse, τοῦ esse enz.), òf wel zooals Spinoza hier doet, in navolging van andere wijsgeeren een eigen vorm maken die bij de Romeinen onbekend was. (Essendi.)

Digitized by Google

Uit dit alles blijkt duidelijk, dat, zoo dikwijls als wij, zooals meestal geschiedt, alleen het oog vestigen op het wezen der Wijzen van bestaan en niet op de inrichting der Natuur (in haar geheel) hun bestaan en hun duur door ons naar willekeur bepaald, grooter of kleiner gedacht, en in stukken verdeeld kan worden, zonder daardoor in eenig opzicht het begrip dat wij er aan hechten geweld aan te doen; dat hiervan echter bij de Eeuwigheid en het Zelfstandig-bestaande, aangezien deze niet anders dan oneindig gedacht kunnen worden, geen sprake kan zijn, zonder dat daarmede tegelijkertijd hun begrip verloren gaat. Daarom is het enkel zotte klap, om niet te zeggen, onzin, te meenen dat het Zelfstandige, voorzoover het uitgebreid is, uit deelen, of lichamen die van elkander werkelijk onderscheiden zijn, is samengesteld. Want dit is volkomen hetzelfde alsof men alleen door optelling en opeenhooping van veel cirkels een vierkant, een driehoek of iets anders dat daarvan in wezen geheel en al verschilt, trachtte samen te stellen. Hierdoor vervalt van zelf die geheele toestel van bewijzen die meestal door de wijsgeeren worden aangevoerd om aan te toonen dat het Zelfstandige als uitgebreidheid eindig is; al die bewijzen berusten op de vooronderstelling dat de lichamelijke Zelfstandigheid uit deelen is bijeengebracht. Op dezelfde wijze redeneerende, zijn anderen, na eerst te hebben aangenomen, dat een lijn uit punten was samengesteld, er in geslaagd een groot aantal gronden aan te voeren, voor het bewijs dat een lijn niet tot in het oneindige deelbaar was.

Vraagt ge mij nu echter, waarom wij van nature zoo geneigd zijn de uitgebreide zelfstandigheid te verdeelen, dan antwoord ik, dat elke grootheid op tweeërlei wijze door ons wordt opgevat; in 't afgetrokkene namelijk, of

Digitized by Google

wel, oppervlakkig, al naar gelang zij ons door middel onzer zintuigen wordt afgebeeld; of wèl als een op zich zelf staand iets, hetgeen alleen door ons denken tot stand komt.

Slaan wij nu het oog op eene grootheid, zooals die in onze verbeelding bestaat, hetgeen meestal het geval is en ook het minste moeite kost, dan zullen wij bevinden dat zij deelbaar, eindig, uit deelen samengesteld en veelvoudig is.

Beschouwen wij haar echter zooals zij voor ons denken bestaat, en denken wij ons de zaak op zich zelve, hetgeen zeer moeielijk is, dan zal men, zooals ik u vroeger reeds voldoende heb aangetoond, bevinden, dat zij oneindig, ondeelbaar en eenig is.

Uit dat feit nu, dat wij Duur en Grootheid naar willekeur kunnen bepalen, zoodra wij ons slechts de laatste afgescheiden denken van het zelfstandig-bestaande, en de eerste afgescheiden van de wijze waarop zij voortvloeit uit de dingen die eeuwig zijn; komen wij tot de begrippen van Tijd en Maat; waarvan de Tijd strekt om den duur, de Maat om een of andere grootheid op dusdanige wijze te bepalen dat wij ze ons gemakkelijk kunnen voorstellen.

Verder ontstaat uit de gewoonte om de wijzigingen in de substantie, van die substantie af te zonderen en tot groepen te herleiden om ze ons des te gemakkelijker te kunnen verbeelden, het Getal, waarvan wij ons bedienen om die wijzigingen nader aan te duiden. Men ziet hieruit duidelijk dat Maat, Tijd en Getal niets anders zijn dan wijzen van denken of liever aanschouwelijke voorstelling en. Het is dan ook niet te verwonderen dat allen die met dergelijke begrippen, die dan nog bovendien verkeerd werden begrepen, een inzicht poogden te verkrijgen in het verloop der dingen in het Heelal, zich zoo verbazend

Digitized by Google

hebben vastgewerkt, dat zij er zich eindelijk niet meer konden uitredden dan door alles heen te breken en zelfs de alleronzinnigste dingen aan te nemen. Want daar er veel dingen zijn, die wij volstrekt niet met onze verbeelding maar alleen met ons verstand kunnen vatten, zooals de Substantie, de Eeuwigheid en dergelijke; doet hij, die deze dingen door bovengenoemde begrippen tracht te verklaren, welke niets anders dan hulpmiddelen onzer verbeelding zijn, niets meer of minder dan alsof hij het er op toelegde, zijn verstand door zijn verbeelding in de war te brengen. Zelfs van de wijzen van bestaan zal men nimmer een recht begrip krijgen, indien men ze met dergelijke schepselen onzer rede of hulpmiddelen onzer verbeelding verwart. Want doen wij dit, dan scheiden wij ze van de substantie af en van de wijze waarop zij uit de Eeuwigheid voortvloeien, en zonder beide laatstgenoemde kunnen zij toch nooit recht begrepen worden.

En om u dit nog duidelijker te doen inzien, moge dit voorbeeld dienen: Als iemand b.v. den duur eens abstract, (als iets afzonderlijks) opvatte, en door dien met den tijd te vereenzelvigen in stukken begon te verdeelen, dan zou hij nooit kunnen begrijpen hoe het mogelijk was dat er b.v. een uur voorbijging.

Want om een uur voorbij te doen gaan, zal eerst de helft daarvan voorbij moeten gaan, daarna de helft van het overschot en dan de helft van hetgeen daarvan overschiet; en als gij nu zoo verder in 't oneindige de helft van de rest aftrekt, zult gij nooit aan het einde van het uur kunnen komen.

Dientengevolge zijn velen, die niet gewoon zijn de Schepselen onzer Rede van de werkelijke dingen te onderscheiden, zoover gegaan om te beweren dat de

Digitized by Google

duur uit oogenblikken bestond, en zoodoende van Scylla op Charybdis vervallen. Want den duur uit oogenblikken saam te stellen, is niets anders dan een getal te vormen uit de optelling van enkel nullen.

Daar voorts uit het zooeven aangevoerde genoegzaam blijkt, dat Getal, noch Maat, noch Tijd oneindig kunnen zijn, aangezien zij slechts hulpmiddelen onzer verbeelding (geen werkelijk bestaande dingen, Vert.) zijn; (want dan zou het getal geen getal, de maat geen maat, de tijd geen tijd zijn), (daar het begrip der beperking in hun aard ligt opgesloten, Vert.); zoo is het duidelijk te begrijpen, waarom velen, die deze drie dingen met werkelijke dingen verwarden, nademaal hun het ware inzicht in de natuur der dingen ontbrak, het werkelijk bestaan van het Oneindige hebben ontkend. Maar hoe jammerlijk hun redeneering was, zouden de wiskundigen u kunnen zeggen, die zich door argumenten van dat slag niet aan het twijfelen laten brengen omtrent dingen die zij eenmaal helder en duidelijk hebben begrepen. Want behalve dat hun veel dingen zijn voorgekomen die zich niet in getallen laten uitdrukken, waaruit duidelijk genoeg blijkt, dat de getallen niet in staat zijn om alles te bepalen: kennen zij ook veel dat zich met geen getal laat vergelijken, maar elk getal dat zich denken laat overtreft. Daaruit leiden zij echter niet af, dat de reden waarom zulke dingen elk getal te boven gaan, gelegen is in de menigte hunner deelen, maar wel dat de aard der zaak niet zonder klaarblijkelijke tegenstrijdigheid, met ons begrip van getal is overeen te brengen, zooals b.v. de ongelijkheid der afstanden tusschen 2 cirkels AB en CD, en al de veranderingen die een zich daarin bewegende stof moet ondergaan, alle getal overtreft. En dit wordt niet afgeleid

Fig. VIII

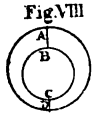

Digitized by Google

uit de ontzaggelijke grootte der tusschengelegene ruimte, want hoe klein wij de afmeting daarvan ook maken, toch zullen de ongelijkheden ook bij deze kleine afmeting ontelbaar zijn.

Ook is men niet tot dit besluit gekomen, zooals dit anders wel gebeurt, omdat ons de grootste en de kleinste maat niet bekend is, want beide zijn in ons voorbeeld gegeven; AB toch is de grootste en CD de kleinste.

Neen het eenige dat ons daartoe brengt is, dat het in den aard ligt der ruimte, die tusschen twee cirkels met verschillende middenpunten begrepen is, dat daarbij het aantal der ongelijke afstanden niet is op te geven.

Wie dus al die ongelijke afstanden in een bepaald getal zou willen uitdrukken, zal tevens moeten bewerken dat een cirkel geen cirkel is.

En zoo zou ook, om nu tot ons punt van uitgang terug te keeren, de poging om alle bewegingen der stof, die tot dusver voorkwamen, nauwkeurig te bepalen, door die bewegingen zelf namelijk zoowel als hun duur, tot een bepaald getal en tijd terug te brengen; inderdaad niets anders zijn dan het streven om de lichamelijke Zelfstandigheid, die wij niet anders dan als bestaande kunnen denken, af te scheiden van hare toestanden en haar tot iets geheel anders te maken dan zij is; al hetgeen ik u evenals vele andere dingen die ik in dezen brief slechts terloops heb aangeduid, duidelijk zou kunnen aantoonen, indien ik zulks niet overbodig achtte.

Uit al hetgeen ik straks gezegd heb blijkt duidelijk, dat sommige dingen van nature oneindig zijn, en op geen enkele wijze eindig gedacht kunnen worden; — andere daarentegen alleen in verband met de oorzaak, waarmede zij onverbrekelijk samenhangen; want worden zij daarvan afgezonderd (in 't afgetrokkene opgevat), dan

Digitized by Google

kunnen zij in deelen worden verdeeld en als eindig beschouwd worden, — terwijl eindelijk nog een derde soort oneindig, of liever onbepaald genoemd wordt, omdat men ze met geen getal kan vergelijken, al kan men ook het een wel grooter dan het ander denken, aangezien het niet volstrekt noodzakelijk is, dat dingen die niet in getallen zijn uit te drukken altijd gelijk zijn, zooals uit het aangehaalde voorbeeld en vele andere duidelijk genoeg spreekt.

En hiermede heb ik u de oorzaken der dwalingen en verwarde denkbeelden, betreffende het vraagstuk van het Oneindige ontstaan, kortelijk uiteengezet, en alle naar ik meen zoodanig uitgelegd, dat ik geloof dat er geen vraag betreffende het oneindige meer overschiet, die hier niet door mij is aangeroerd, of niet zeer gemakkelijk uit hetgeen ik gezegd heb, is op te lossen. Ik acht het dus niet noodig u hierbij langer op te houden.

Toch zou ik u hier nog gaarne in 't voorbijgaan willen doen opmerken, dat de nieuwere Peripatetici *), naar mijn meening althans, de bewijsvoering waarmede de Ouden Gods bestaan meenden te kunnen aantoonen, slecht begrepen hebben. Want bij een zekeren Jood, Rab Ghasdaj †) genaamd, vind ik haar als volgt omschreven: Indien de reeks der oorzaken in 't oneindige ~~voortgaat~~, dan is alles wat bestaat, veroorzaakt. Nu kan echter van niets dat een oorzaak heeft gezegd worden, dat het krachtens zijn natuur onvermijdelijk moet bestaan. Derhalve is er ~~ook~~

*) De opvolgers van Aristoteles.

†) Rabbi Chasdai Crescas, wiens leer door M. Joël beschreven is in een Duitsch boekje, 1866 te Breslau uitgegeven, en later opgenomen in zijn Historisch-Philosophische Werken (Dl. II, 1876). Hij leefde in de 14de eeuw en was de eerste die zich tegen Aristoteles durfde verzetten. Zie over zijn boek: Wolfs Hebreeuwsche Bijbel Dl. 1 pg. 377 vlgg.

Digitized by Google

niets in het Heelal dat krachtens zijn natuur onvermijdelijk bestaat. Daar dit echter onzinnig is, is ook het eerste ongerijmd.

Het zwaartepunt van dit bewijs is dus niet gelegen in de onmogelijkheid dat er in werkelijkheid ~~een~~ Oneindig ~~wezen~~ bestaat, of dat de reeks der oorzaken in 't oneindige is voort te zetten, maar alleen in (het ongerijmde van, Vert.) de vooronderstelling, dat zaken die van nature niet onvermijdelijk bestaan, hun bestaan niet te danken hebben aan iets, dat van nature wel onvermijdelijk bestaat.

En nu zou ik wel, daar de tijd dringt, uw tweeden brief willen gaan behandelen; maar de beantwoording van hetgeen daarin staat zal mij gemakkelijker vallen, als gij mij de eer zult doen mij te bezoeken. Ik verzoek u dus, zoo spoedig mogelijk te komen, want de tijd van verhuizen nadert ras.

Voor ditmaal genoeg. Vaarwel, en vergeet niet

enz.

(In de Holl. vertaling der brieven (Ao 1677) wordt deze brief gedateerd uit Rijnsburg, 20 April 1663. Ook hier is verschil van lezing tusschen de Holl. vertaling en de Latijnsche uitgave. Uit de laatste woorden zien wij dat Spinoza op het punt staat te verhuizen.

N. N. hier in den aanvang vermeld, is vermoedelijk P. Balling, die eenigen tijd te voren een bezoek aan Spinoza had gebracht, en toen een brief van laatstgenoemden aan de Vries had medegenomen, zooals uit den 8sten Brief blijkt.

Blijkbaar is de toedracht der zaken aldus geweest. De Vries is in het begin van den winter van 1663 in den Haag geweest en heeft daar Spinoza ontmoet: maar is sedert door het slechte weder en de kou verhinderd hem op te zoeken. Den 11den Januari heeft daarop P. Balling (handelsreiziger van beroep) Amst. verlaten en den eersten brief van Meijer aan Spinoza meegenomen; bij zijn terugkeer van Rijnsburg nam Balling daarop een brief mede van Spinoza voor de Vries welke eerst den 24 Febr. door dezen beantwoord werd. De Vries

Digitized by Google

had toen reeds een half collegie in de ontleedkunde doorloopen, sedert hij Spinoza het laatst had gezien.

Den 26sten Maart zond Meijer den tweeden brief waarin hij vermoedelijk aandringt op de uitgave der Principia van Descartes, waarover Spinoza hem liever persoonlijk wenschte te spreken.

Het origineel van dezen 12den brief is in 1860 bij den verkoop, J. J. van Voorst, in handen van Durand te Parijs gekomen. — Hij ging onder de vrienden rond als de Brief over het Oneindige, zooals uit de laatste brieven in dezen bundel blijkt.

Bruder verwijst hierbij naar Giordano Bruno: de la causa enz.).

DERTIENDE BRIEF.

(Antwoord op den 11*den Brief).*

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELEDEL ZEERGEL. HEER HEINRICH OLDENBURG.

WelEdele Heer!

Uwe zoolang reeds met ongeduld verbeide letteren heb ik eindelijk ontvangen en ben thans ook in de gelegenheid die te beantwoorden. Voor ik echter hiertoe overga, zal ik u in korte woorden vertellen wat mij verhinderd heeft u reeds eerder een brief terug te schrijven. Toen ik in de maand April mijn huisraad hierheen had overgebracht, ben ik naar Amsterdam vertrokken. Aldaar aangekomen, vroegen mij eenige mijner vrienden hun inzage te willen geven van een zeker Geschrift, dat het tweede Deel der Beginselen van Descartes, op meetkundige wijze uiteen-

Digitized by Google

gezet en de voornaamste vragen die op Metaphysiesch *) gebied voorkomen, op beknopte wijze behandelde en dat ik door een zeker jong mensch, dien ik mijn eigen gevoelen niet volledig wilde mededeelen, eenigen tijd geleden had laten opschrijven. Bovendien vroegen zij mij om zoo spoedig mij dat doenlijk was, ook het eerste Deel op dezelfde manier te behandelen. Daar ik mijn vrienden zulk een verzoek moeielijk kon weigeren, heb ik mij dadelijk aan den arbeid gezet, het eerste Deel binnen twee weken voltooid en aan mijn vrienden overhandigd, die mij daarop ten slotte verzochten hun te veroorloven alles te zamen uit te geven. Gereedelijk heb ik hun dit toegestaan, onder deze voorwaarde nochtans dat een van hen, nog tijdens mijn verblijf, mijn opstel in sierlijker stijl zou bewerken en een kleine voorrede daaraan toevoegen, om de lezers te verwittigen, dat ik niet alles, wat in die verhandeling voorkwam als mijn eigen meening erkende, daar ik niet weinig dingen daarin had opgeteekend, waarvan ik juist het tegendeel als waar erkende; en dat hij dit met een paar voorbeelden zou aantoonen.

Dit alles werd mij door een vriend, die de zorg voor de uitgave van dit geschrift op zich neemt, toegezegd, en daarom heb ik mij eenigen tijd langer te Amsterdam opgehouden. En sedert mijn terugkeer in het dorp waar ik thans woon, hebben ettelijke vrienden die mij met hun bezoek vereerden, bijna al mijn vrijen tijd in beslag genomen. Nu eerst, Beste Vriend, heb ik eenige oogenblikken tot mijne beschikking om u een en ander mede te deelen, hetgeen mij tevens in staat stelt u de reden op te geven

---

*) Het woord Metaphysiek is een barbaarsch woord. In de M. E. verstond men daaronder de Bovennatuurkunde, in de oudheid de wijsgeerige bespiegeling die uitteraard op de Natuurkunde volgde.

Digitized by Google

waarom ik er in toestemde dit Tractaat in het licht te geven.

Ik hoop namelijk dat er, naar aanleiding van dit geschrift, enkele personen, die in mijn vaderland aan het hoofd der zaken staan, (een eersten rang bekleeden, Vert.) zullen gevonden worden, die mijne overige geschriften, waarin ik mijn eigen meening uitspreek, zullen wenschen te kennen; en uit dien hoofde zullen zorgen, dat ik die zonder eenig bezwaar openbaar kan maken. — Mocht mij dit gelukken dan aarzel ik niet enkele daarvan onverwijld uit te geven: slaag ik daarin echter niet, dan zal ik liever zwijgen, dan mijn gevoelen tegen den zin van mijn vaderland, den menschen op te dringen, en hen daardoor mij vijandig te maken. Ik verzoek u dus, geëerde Vriend, zoolang geduld te willen oefenen; want dan zult ge of het Tractaat zelf in druk, of ingevolge uw verzoek een uittreksel daarvan, van mij ontvangen. Mocht gij intusschen van datgene wat thans gedrukt wordt, een paar afleveringen (exemplaren) willen hebben, dan zal ik, zoodra ik dat vernomen heb, en tevens een middel gevonden heb om het u gemakkelijk te doen toekomen, gaarne aan uw verlangen voldoen.

Maar nu kom ik op uw brief terug. Ik voel mij verplicht u en den WelEd. Heer Boyle ten zeerste mijn dank te betuigen voor uwe mij zoo duidelijk gebleken welwillendheid en vriendelijke gezindheid. Immers, niettegenstaande gij in zoovele belangrijke en gewichtige zaken betrokken zijt, zijn deze niet in staat geweest u uwen vriend te doen vergeten, ja zelfs zijt gij zoo welwillend mij te beloven in elk geval te zullen zorgen, dat onze briefwisseling in 't vervolg niet weer zoo langen tijd gestaakt worde. Ook den Zeergeleerden Heer Boyle zeg ik dank, dat hij zich verwaardigd heeft mijne opmerkingen te beantwoorden, al is het dan ook oppervlakkig en alsof hij met iets anders bezig was. Ik moet dan ook erkennen

Digitized by Google

dat zij niet van zulk een groot gewicht waren, dat de Hooggeleerde Heer veel tijd zou besteden aan hunne beantwoording, een tijd dien hij aan verhevener beschouwingen kan wijden. Wel is waar dacht ik niet, ja zou mij zelfs niet hebben kunnen denken dat de Hooggeleerde Heer in zijn Verhandeling over het Salpeter zich niets anders had voorgesteld, dan alleen het bewijs te leveren, dat die kinderachtige en bespottelijke leer, over de Substantieele Vormen, Eigenschappen enz. op een ondeugdelijken grondslag rustte; integendeel ik hield mij vast overtuigd dat onze Hooggeachte Heer, ons den aard van het Salpeter wilde uitleggen: dat het namelijk een tweeslachtige stof was, bestaande uit vaste en vluchtige stoffen, en daarom was het doel mijner toelichting te betoogen (en m. i. is mij dit meer dan voldoende gelukt) dat wij alle verschijnselen van het Salpeter, althans die mij bekend zijn, zeer gemakkelijk kunnen verklaren, ook al geven wij niet toe dat het Salpeter een tweeslachtige stof is maar een enkelvoudige. Daarom was het ook mijn taak niet om te bewijzen, dat het vaste zout droesem van Salpeter was, maar dit alleen te vooronderstellen; om eens te zien hoe onze Hooggeleerde kon aantoonen, dat genoemd zout geen vreemd bijvoegsel was, maar ten eenenmale onmisbaar voor het wezen van het Salpeter, zonder hetwelk dit niet denkbaar was; altijd, omdat ik in de meening verkeerde, dat de Hooggeleerde Heer juist dit had willen bewijzen.

Wat overigens mijn beweren betreft, dat het vaste zout openingen had die juist wijd genoeg waren voor de Salpeterpartikels, zoo had ik dit niet noodig ter verklaring van de vorming van het Salpeter, daar immers uit mijn zeggen, dat namelijk de vorming van dat lichaam alleen in het vastworden van Geest van Salpeter bestaat, duidelijk blijkt, dat alle kalkdeelen, wier openingen te klein zijn om

Digitized by Google

de Salpeterdeelen in zich op te nemen en wier wanden slap zijn, geschikt zijn, om de beweging der Salpeterdeelen te doen ophouden, en dientengevolge volgens mijne Onderstelling kunnen dienen tot vorming van het Salpeter zelf; reden waarom men zich dan ook niet behoeft te verwonderen dat er nog andere zouten als wijnsteen en potasch zijn aan te wijzen, met behulp waarvan men Salpeter kan vormen. Maar alleen daarom heb ik beweerd, dat het vaste zout van Salpeter openingen heeft, die juist groot genoeg zijn om de Salpeterdeeltjes op te nemen, om de oorzaak aan te geven, waarom het vaste Salpeterzout het meest geschikt is om weer opnieuw Salpeter te vormen, op zoodanige wijze dat er weinig van zijn oorspronkelijk gewicht verloren gaat. — Ja zelfs was ik van plan uit het feit dat er nog andere zouten voorhanden zijn, waarmede men Salpeter kan vormen, aan te toonen, dat Salpeterkalk geen onmisbaar vereischte is om echte Salpeter te vormen; indien Z.Ed. niet beweerd had, dat er geen zout is dat meer overal wordt aangetroffen, (dan Salpeter namelijk); zoodat het misschien in wijnsteen en potasch verborgen kon zijn.

Wat voorts mijn beweren betreft, dat de Salpeterdeeltjes in de grootere openingen door een zeer fijne stof omringd zijn, dit heb ik, zooals Z.Ed. zeer terecht opmerkt, afgeleid uit de onmogelijkheid van het ledige: alleen begrijp ik niet waarom hij de onbestaanbaarheid eener ledige ruimte een onderstelling noemt, daar deze blijkbaar volgt uit de bekende waarheid, dat wat niet is geen eigenschappen heeft. Des te meer verwonder ik mij, dat Z.Ed. hieraan twijfelt, daar het mij toeschijnt dat hij overtuigd is, dat eigenschappen geen zelfstandig bestaan hebben; en zou dit dan bid ik u, geen werkelijk bestaande eigenschap zijn, als er een grootheid bestond zonder stof?

Wat betreft de oorzaken van het verschil in smaak

Digitized by Google

tusschen Geest van Salpeter en Salpeter zelf, zoo heb ik die moeten aanvoeren ten bewijze hoe ik, alleen uit het onderscheid, dat volgens mij tusschen Geest van Salpeter en Salpeter bestond, de verschijnselen van het Salpeter volkomen kon verklaren, zonder met het vaste zout rekening te houden.

Hetgeen ik verder gezegd heb over de ontbrandbaarheid van Salpeter en de onbrandbaarheid van Geest van Salpeter, gaat alleen uit van de onderstelling dat er om in eenig lichaam een vlam te doen ontstaan, een stof noodig is, die de deelen van dat lichaam van elkander scheidt en in beweging brengt; twee dingen die ons, naar ik meen, door de ervaring en de Rede dagelijks duidelijk genoeg bewezen worden.

Nu kom ik tot de proeven die door mij zijn aangevoerd om mijn verklaring wel niet onweersprekelijk, maar zooals ik uitdrukkelijk gezegd heb *eenigermate* te bevestigen.

Bij de eerste proef dan door mij medegedeeld, heeft de Hooggeachte Heer niets te zeggen, dan wat ik zelf met zoovele woorden heb opgeteekend; terwijl hij van het overige, dat ik in 't werk heb gesteld, om datgene waarin de Hooggeachte Heer het mij eens is, nog meer waarschijnlijkheid bij te zetten, volstrekt niets zegt.

Hetgeen hij vervolgens bij de tweede proef te berde brengt: dat namelijk het Salpeter door zuivering bijna geheel kan worden bevrijd van een zeker zout, dat op gewoon zout gelijkt; wordt door hem wel gezegd maar niet bewezen; *) [want ik heb zooals ik duidelijk heb gezegd, deze proeven niet aangevoerd om daardoor mijne beweringen

*) De volgende zin is hier niet op zijn plaats en slechts een omschrijving van hetgeen reg. 15—18 v. o. te lezen staat. De text is bovendien foutief.

Digitized by Google

volkomen te staven; maar alleen omdat die proefnemingen, datgene wat ik beweerd had, en waarvan ik het redelijke had aangetoond eenigermate schenen te bevestigen]. Wat hij verder beweert, dat het te voorschijn komen der kristallen bij Salpeter, ook bij andere zouten voorkomt, zoo begrijp ik niet wat zulks hier ter zake doet; want gaarne geef ik toe dat ook andere zouten met vuil vermengd zijn en vluchtiger worden als zij daarvan worden gezuiverd.

Evenmin kan ik inzien dat er tegen de derde proef iets wordt aangevoerd, dat op mijn bewering slaat.

De reden waarom ik meende, dat de geëerde schrijver in de vijfde paragraaf, Cartesius beschuldigde, was, dat hij dit ook op andere plaatsen had gedaan, geheel overeenkomstig de vrijheid van meening die een ieder geoorloofd is, zonder dat daarmede aan de eer van een der beide partijen wordt te kort gedaan; ik geloof dan ook dat zij die de schriften van Z.Ed. en de Beginselen van Descartes gelezen hebben, *) die zelfde meening wel met mij zullen deelen, tenzij men hun uitdrukkelijk het tegendeel verzekert.

Ook kan ik nog niet inzien dat de Edele Heer nu duidelijk maakt wat hij eigenlijk wil, daar hij ons immers nog niet zegt of Salpeter ophoudt Salpeter te zijn, als zijn zichtbare kristallen, — en hierover wil hij alleen spreken — worden afgeschaafd, totdat zij den vorm van een parallelipidum of eenige andere gedaante verkregen hebben.

Hierbij wil ik echter niet langer stilstaan, en ga daarom over tot hetgeen Z.Ed. zegt in § 13—18, waarbij ik gaarne erken dat de herstelling van Salpeter hier bedoeld, inderdaad een voortreffelijke proef is, om den eigenlijken aard van Salpeter te onderzoeken, mits wij te voren de (mechanische) bewegingsbeginselen der wijsbegeerte hebben

*) Uit de oude Holl. vertaling blijkt dat er van dezen brief twee lezingen bestonden.

Digitized by Google

leeren kennen, en weten dat alle veranderingen in de lichamen geschieden volgens de wetten der werktuigkunde; maar ontken, dat dit uit de zooeven genoemde proef helderder en duidelijker volgt dan uit zoovele andere proeven die voor de hand liggen en waaruit men dit bewijs toch niet zoekt af te leiden. Z.Ed. zegt ook, dat hij hetgeen door hem wordt beweerd, bij anderen niet zoo duidelijk omschreven en behandeld heeft gevonden, misschien wil hij hiermede iets, dat ik echter niet begrijp, inbrengen tegen de redeneeringen van den wijsgeer van Verulam en Descartes en meent hij die hierdoor te kunnen weerleggen.

Ik zal die beweringen hier niet herhalen, dewijl ik geloof dat Z.Ed. ze wel kent; het eenige wat ik echter moet zeggen is, dat ook zij eischten, dat de verschijnselen met hun rede moesten zijn overeen te brengen. En al ware het dat zij desniettegenstaande in sommige opzichten in dwaling hebben verkeerd, dan bedenke men dat zij ook menschen waren; ik geloof dat wat alle menschen eigen is ook hun niet vreemd was.

Verder wordt gezegd, dat er een groot verschil is tusschen de dagelijks voorkomende en onzekere waarnemingen die ik heb aangehaald, waarbij het ons onbekend is wat door de Natuur der zaak zelf is teweeggebracht, en wat toevallig daarbij is gekomen, en tusschen proeven waarbij men zeker weet, welke dingen daarbij zijn aangewend. Ik kan echter nog niet inzien, dat Z.Ed. ons den aard van de dingen die in dit geval zijn aangewend: namelijk dien van Salpeterkalk en Salpetergeest heeft verklaard; zoodat deze twee ons evenmin duidelijk zijn als die dingen welke ik heb genoemd, namelijk gewone kalk en water. Wat het hout betreft zoo geef ik gaarne toe, dat dit meer samengesteld is dan Salpeter; maar zoolang ik van beide dingen, noch den aard, noch ook de wijze ken

Digitized by Google

waarop in beide de warmte wordt opgewekt, vraag ik wat dit er toe doet? Ook weet ik niet, hoe Z.Ed. durft beweren te weten, wat in het onderhavige geval, aan de Natuur (der zaak) moet worden toegeschreven. Hoe toch zal hij ons kunnen aantoonen, dat die warmte niet door een of andere buitengewoon fijne stof is ontstaan? Misschien daaruit, dat er weinig te kort kwam aan het oorspronkelijke gewicht? Al kwam er ook niets te kort, dan zou daaruit m. i. nog niets zijn af te leiden: Wij zien immers, hoe licht men de dingen door een zeer geringe hoeveelheid stof een of andere kleur kan doen aannemen, zonder dat zij daarom op het gevoel zwaarder of lichter worden. Zoodat ik volkomen het recht heb er aan te twijfelen, of er niet nu en dan dingen medegewerkt hebben, die met geen enkel zintuig kunnen waargenomen worden; vooral zoolang men niet weet, hoe al die veranderingen, die door Z.Ed. bij de proefneming zijn opgemerkt, uit de bovengenoemde lichamen kunnen verklaard worden; wat meer is, ik houd het voor zeker, dat de warmte en de gloeiing, waarvan Z.Ed. gewaagt, hun ontstaan te danken hebben aan een stof die er bij gekomen is.

Ik meen bovendien, dat ik uit het borrelen van het water (om nu niet eens van het ruischen te spreken) beter kan opmaken dat de beweging van de lucht de oorzaak is, waardoor het geluid ontstaat, dan uit de hier bedoelde proef, waarbij men volkomen onkundig is van den aard der zaken die daarbij te pas komen; en waarbij insgelijks warmte wordt waargenomen, waarvan men niet weet hoe en waaruit die ontstaan is. Eindelijk zijn er vele dingen die volstrekt geen geur hebben, maar die, als hun deelen in beweging komen of warm worden, terstond door den reuk waarneembaar zijn, terwijl zij, weer afgekoeld zijnde, weer reukeloos zijn (tenminste voor het

Digitized by Google

menschelijke reukorgaan) zooals b. v. barnsteen en andere stoffen, die misschien even weinig samengesteld zijn als Salpeter.

Wat ik bij de 24ste paragraaf heb aangeteekend, toont ons dat geest van Salpeter geen zuivere geest is, maar met Salpeterkalk en andere stoffen overvloedig vermengd is; terwijl ik zeer betwijfel of het feit, dat Z.Ed met de weegschaal zegt te hebben vastgesteld, dat namelijk het gewicht van den Geest van Salpeter dien hij indruppelde, bijna gelijk was aan het gewicht van datgene wat bij het barsten der luchtbellen te loor was gegaan; wel zorgvuldig genoeg door hem kon waargenomen worden.

Ten laatste: hoezeer zuiver water, oogenschijnlijk, gealcaliseerde zouten sneller kan oplossen; zoo kan dit toch, als zijnde een veel eenvoudiger *) lichaam dan de lucht, niet evenals de laatstgenoemde zooveel soorten van lichaampjes bevatten, die in staat zijn in de poriën van het zout in te dringen.

Daar nu het water hoofdzakelijk bestaat uit bepaalde deeltjes van dezelfde soort, die het zout tot een zekere bepaalde grens kunnen oplossen, hetgeen met de lucht daarentegen niet het geval is, zoo volgt daaruit, dat het water tot die bepaalde grens de kalk veel sneller zal oplossen dan de lucht; — maar daar de lucht bestaat uit dikkere, en veel fijnere, ja uit deeltjes van allerlei aard, die zich door veel nauwer openingen, dan voor de waterdeeltjes toegankelijk zijn, kunnen heendringen; zoo volgt hieruit dat de lucht al is het ook niet zoo spoedig als het water (dewijl de lucht, namelijk niet uit zooveel deeltjes van dezelfde soort kan bestaan) toch veel beter en fijner de Salpeterkalk kan oplossen, haar weeker maken,

*) Ook hier had Glasemaker een andere lezing voor zich dan wij.

Digitized by Google

en daardoor beter in staat om de beweging der deeltjes van Salpetergeest te doen ophouden. Want mijne proeven geven mij tot nog toe geen aanleiding eenig ander verschil aan te nemen tusschen Geest van Salpeter en Salpeter zelf, dan dat de deeltjes van het laatste in rust zijn, terwijl die van het eerste daarentegen onder elkander in heftige beweging zijn; in dier voege dat er tusschen Salpeter en de geest daarvan, hetzelfde onderscheid bestaat als tusschen ijs en water.

Ik durf u echter bij deze dingen niet langer ophouden: reeds vrees ik al te uitvoerig te zijn geweest, hoezeer ik mij ook zooveel mogelijk heb beijverd om bondig te zijn. Heb ik u niettemin verveeld, zoo bid ik u, mij dat te vergeven en tevens al datgene wat door mij als vriend vrijmoedig en oprecht is uitgesproken ten goede uit te leggen. Want ik achtte het ongeraden, in mijn antwoord aan u geheel en al daarover te zwijgen. En om nu dingen die mij niet bevielen bij u op te hemelen, zou louter vleierij zijn, wat ik voor het verderfelijkste en schadelijkste houd dat tusschen vrienden plaats kan vinden. Om die reden heb ik mij voorgenomen, u ronduit mijn gevoelen te openbaren; meenende dat dit aan wijsgeeren ook het aangenaamst zou zijn. Mocht het u echter beter voorkomen, deze beschouwingen liever in het vuur te werpen, dan ze aan den Zeer Geleerden Heer Boyle te overhandigen; gij kunt er vrij over beschikken. Doe zooals ge wilt mits ge mij maar steeds even welwillend en toegenegen gelooft jegens u, zoowel als jegens den Wel.Ed. Heer Boyle. Het spijt mij dat ik niet in staat ben dit anders dan door woorden te toonen; toch enz.

(Deze brief is blijkens den volgenden $^{17}/_{27}$ Juli 1663 verzonden. In den 12den Brief bericht S. dat hij spoedig zal verhuizen. In den 13den dat

Digitized by Google

hij verhuisd is, en daar wij hem den 3den Aug. 1663 te Voorburg aantreffen (zie den 15den Brief) ligt het voor de hand dat hij Mei 1663 naar Voorburg is getrokken. Daar zijn vrienden te Amst. blijkbaar van Pieter Balling hadden vernomen hoe S. te Rijnsburg den jongen Casearius onderrichtte in de Cartesiaansche wijsbegeerte, en daarvan een soort van dictaat bezat, wisten zij hem, toen hij kort na zijn verhuizing te Amst. vertoefde, te bewegen daar te blijven om zijn „Beginselen van Descartes" uit te geven. Den 27 Juli was hij weer te Voorburg terug, maar waren de „Beginselen" nog ter perse, zooals uit dezen Brief blijkt.

De reden die hem bewoog het verzoek zijner vrienden in te willigen, was vermoedelijk geene andere dan daardoor de aandacht van de Witt op zich te vestigen, om door zijn gezag gedekt, tot de uitgave zijner andere werken, waaraan hij als aan zijn eigen gedachten veel meer waarde hechtte, te kunnen overgaan.

Dit verklaart ook zijn verhuizing naar Voorburg.

Hij wil zijn werk niet uitgeven zonder goedkeuring van hoogerhand.

Aangezien nu hetzelfde aan het eind van de Voorrede van het Godgel. Staatk. Vertoog en tevens aan het einde van dat werk geschreven staat, is hieruit op te maken, dat dit Vertoog met goedvinden van de Witt is uitgegeven en dat dus het doel dat hij met zijn uitgave van Descartes' Beginselen beoogde, is bereikt. Deze uitgave heeft zijn naam in de wereld der letteren gevestigd.)

VEERTIENDE BRIEF.

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Hooggeachte Heer, Zeer Geëerde Vriend,

Het doet mij zeer veel genoegen dat onze briefwisseling weder is hersteld. Bijzonder verheugd was ik over de ontvangst van uwen aan mij $^{17}/_{27}$ Juli afgezonden brief, voornamelijk om twee redenen, zoowel omdat hij getuigde

Digitized by Google

van uw welzijn, alsook omdat hij mij de verzekering gaf van uw voortdurende vriendschappelijke gezindheid te mijwaarts. Daarbij komt nog ten overvloede uwe mededeeling, dat gij het eerste en tweede deel der Beginselen van Descartes, op wiskundige wijze uiteengezet, ter perse hebt gelegd, en mij een paar exemplaren gulweg aanbiedt.

Gretig aanvaard ik dit geschenk, en verzoek u, het nu ter perse liggend Vertoog, als het u belieft, voor mij aan den Heer Pieter Serrarius *), die te Amsterdam woont, mede te geven. Hem namelijk heb ik opgedragen, een dergelijk pakje in ontvangst te nemen, en mij toe te zenden door bemiddeling van een vriend die weldra overkomt.

Vergun mij overigens u te zeggen, dat het mij leed doet, dat gij vooralsnog de Schriften die gij als uw eigen werk erkent, terughoudt, vooral omdat uwe Republiek zoo vrij is dat men daar mag denken wat men wil, en zeggen wat men meent. †) Ik zou wenschen dat gij u over uwe bezwaren heen wildet zetten, vooral daar gij uw naam kunt verzwijgen, en u daardoor buiten alle gevaar kunt stellen.

De WelEd. Heer Boyle is naar buiten gegaan: zoodra hij in de stad teruggekeerd is, zal ik hem dat gedeelte van uwen geleerden brief, 't welk hem betreft, meedeelen en u zijn oordeel over uwe beschouwingen, zoodra ik dat vernomen heb, per brief toezenden.

Ik vermoed dat gij „den Scheikundigen Twijfelaar" van hem reeds kent, een werk dat reeds lang te voren in het Latijn is uitgegeven, en ook buitenslands verspreid is, vele Scheikundig-natuurkundige stellingen bevat en de

*) Petrus Serarius. Zie N°. 654 der Doopsgez. Bibl. te Amst., Meinsma, en Ginsberg: der Briefwechsel des Spinoza. Hij was een Chiliast en vriend van Oldenburg.

†) Men vindt deze uitdrukking op den titel van het Godgel. Staatkundig Vertoog.

Digitized by Google

zoogenaamde Hypostatische beginselen der Spagyrici aan een streng onderzoek onderwerpt.

Onlangs gaf hij nog een ander boekje uit, dat misschien nog niet in handen uwer Boekverkoopers is gekomen: daarom zend ik het u in dit pakje, en verzoek u vriendelijk, dat gij dit kleine geschenk mij ten goede wilt houden. Zooals gij zien zult, bevat dit boekje een verdediging van de kracht der uitgezette lucht, tegen zekeren Frans Linus *), die de verschijnselen die in de Nieuwe Proeven op Physisch-Mechanisch gebied door den Heer Boyle worden medegedeeld, door een zeker verband buiten alle begrip en waarneming poogt te verklaren. Lees het boekje eens door, overweeg het en geef mij uw gevoelen er over te kennen.

Ons Koninklijk Genootschap vervolgt ijverig en naar zijn beste krachten zijn doel, zich houdende binnen de grenzen van proefnemingen en waarnemingen, en alles wat leiden kan tot oneenigheid vermijdende.

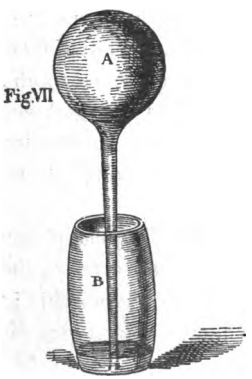

Fig. VII

Onlangs werd een uitstekende proef genomen, die de voorstanders van Het Ledige zeer in 't nauw brengt, den Plenisten daarentegen zeer veel genoegen doet. Deze proef is als volgt ingericht. Een glazen flesch A tot boven aan toe met water gevuld, wordt nadat zij met den hals naar onderen in een glazen vat B is gestoken, waarin zich ook water bevindt, geplaatst in den Recipiens (klok) van het nieuwe luchtdrukwerktuig van den

*) Geb. 1595, een Jesuïet en professor in de mathesis. Zijn boek verscheen 1662 te Rotterdam bij Arnoldi Leers.

Digitized by Google

Heer Boyle. Nu wordt de lucht uit de klok gepompt; en weldra ziet men waterbelletjes in groote menigte uit het water in de flesch A opstijgen en al het water daaruit drijven in het vat B beneden de lijn van het water dat daarin staat. Men laat nu beide vaten in denzelfden toestand een of twee dagen staan, terwijl de lucht herhaaldelijk uit de genoemde klok, door veelvuldig pompen verwijderd wordt gehouden.

Dan neme men ze uit de klok, en vulle de flesch A weer met dat water, waaruit de lucht verwijderd is, keere haar weer om in B en sluite beide vaten wederom in de klok. Nadat men nu de klok opnieuw door behoorlijk pompen heeft ledig gemaakt zal men allicht nog een enkel belletje uit de hals der flesch A zien opstijgen, dat boven gekomen en door het aanhoudende pompen in uitgebreidheid toenemende, weer evenals te voren al het water uit de flesch naar beneden zal drijven. Dan worde de flesch weer uit de klok genomen, met het van lucht gezuiverde water geheel gevuld en als te voren omgekeerd, en in de klok geplaatst. Dan zal de Klok volkomen van lucht gezuiverd zijn, en als dit naar behooren en volkomen geschied is, zal het water in de flesch blijven hangen, en in 't geheel niet meer zinken. Bij deze proef is de oorzaak die, volgens Boyle, gezegd wordt het water op te houden bij de proef van Torricelli (de lucht namelijk die op het water in vat B drukt) blijkbaar geheel weggenomen en toch zakt het water in de flesch niet naar onderen. Ik was van plan hier nog meer bij te voegen, maar mijne vrienden en mijne bezigheden verhinderen mij daarin. Toch kan ik dezen brief niet sluiten zonder u nogmaals dringend te hebben aanbevolen, uwe eigene overdenkingen in het licht geven. Ik zal niet ophouden u daartoe aan te sporen, totdat ge aan mijn verlangen hebt voldaan. Mocht ge

Digitized by Google

intusschen mij den hoofdinhoud willen mededeelen, hoe beminnelijk zou dat van u zijn, en hoezeer zou ik mij daardoor aan u verplicht gevoelen. Vaarwel geliefde vriend, en blijf mij in uwe vriendschap getrouw.

Vol toewijding en vriendschap
de uwe
HEINRICH OLDENBURG.

London 31 Juli, (volgens de Holl. vertaling) 10 Aug. n. st. 1663.

VIJFTIENDE BRIEF.

AAN DEN HEER LODEWIJK MEIJER

MET DE HARTELIJKE GROETEN VAN

BENEDICTUS DE SPINOZA.

Allerbeste Vriend!

De voorrede die gij mij door bemiddeling van onzen vriend de Vries hebt toegezonden; ontvangt gij hierbij op dezelfde wijze terug. Zooals gij zien zult, heb ik slechts weinig op den kant aangeteekend, maar nog zijn er een paar punten over, die ik beter achtte u per brief mede te deelen. In de eerste plaats zou ik, waar gij op blz. 4 den lezer mededeelt welke aanleiding mij het eerste deel deed opstellen, gaarne zien, dat gij hem daar of elders, waar het u behaagt, ook verwittigdet, dat ik dat deel in twee weken heb gereed gemaakt. Want hierdoor voorbereid, zal niemand verwachten dat dit zoo helder is voorgesteld, dat het niet duidelijker te verklaren is, en derhalve zich niet stooten aan een of ander duister woord dat hier en

Digitized by Google

daar wordt aangetroffen. — In de twee plaats wenschte ik dat gij hun te kennen gaaft, dat ik veel dingen op een andere manier bewijs dan Descartes, niet om hem te verbeteren, maar alleen om de volgorde, door mij in acht genomen, en ook om het aantal axiomata niet al te zeer uit te breiden. Voorts dat ik om dezelfde reden veel, dat door Descartes zonder eenig bewijs, bloot wordt vastgesteld, heb moeten bewijzen, en andere dingen die hij achterwege laat er bij moest voegen. Eindelijk zou ik u ten dringenste willen verzoeken, waarde Vriend, om hetgeen gij aan het einde hebt geschreven tegen dien kwajongen weg te laten, en te verscheuren. En ofschoon er velerlei redenen zijn die mij bewegen u dit te verzoeken zal ik u slechts een daarvan opnoemen: deze is, mijn wensch, dat alle menschen gereedelijk gelooven zullen dat dit geschrift in het belang van allen wordt openbaar gemaakt; dat gij bij de uitgave van dit boekske alleen geleid wordt door het verlangen om de waarheid te verspreiden en dat niets u meer ter harte gaat dan dat dit werkje allen aangenaam moge zijn; dat gij de menschen vriendelijk en welwillend uitnoodigt om zich toe te leggen op de ware wijsbegeerte, en het algemeen belang beoogt. Ieder zal dit gaarne gelooven als men ziet dat niemand er in beleedigd wordt, en er niets in wordt aangetroffen, waaraan iemand wie ook zich zou kunnen ergeren. Mocht die man of een ander, naderhand toch zijn boosaardig gemoed willen luchten, dan staat het u vrij 's mans leven en gedrag openlijk ten toon te stellen, en zal ieder dit toejuichen. Ik verzoek u derhalve, om zoolang geduld te willen hebben, laat u daartoe overhalen, houd u van mijne bijzondere toegenegenheid overtuigd en geloof mij

Voorburg, 3 Aug. 1663.

Geheel de uwe
B. DE SPINOZA.

Digitized by Google

Onze vriend de Vries had beloofd dezen mede te nemen, maar daar hij niet weet wanneer hij weer tot u terug zal keeren, zend ik hem met iemand anders.

Tegelijk hiermede zend ik u een gedeelte van Opm. St. 27 Dl. 2, waarmede Blz. 75 begint, met verzoek dat den drukker te overhandigen opdat het herdrukt worde. Wat ik hier zend moet noodwendig herdrukt worden zoodat er 14 of 15 regels bijkomen die er gemakkelijk tusschen kunnen worden gevoegd.

(Deze brief is door Fred. Pollock in de bibliotheek van Cousin gevonden. (Zie diens werk over Spinoza, Londen 1880 pag. 448.) Hij is door de uitgevers van de Nagelaten werken niet opgenomen. De Voorrede voor de Beginselen van Descartes is geheel naar 's schrijvers zin door Meijer opgesteld. De laatste regels daarvan zijn nagenoeg letterlijk uit dezen brief overgenomen.

Of Meijer later nog gelegenheid heeft gehad den nieteling ten toon te stellen en wie dit geweest is, is onbekend. De 15de Brief is een van de weinige van meer bijzonderen aard die ons zijn overgebleven. Er blijkt uit dat Spinoza in den zomer van 1663 reeds te Voorburg woonde.)

Digitized by Google

ZESTIENDE BRIEF.

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Zeer Voortreffelijke en Hooggeëerde Vriend!

Slechts 3 of 4 dagen zijn er verloopen sedert ik met den gewonen bode een brief aan u verzonden heb. Daarin maakte ik melding van een boek dat door den Heer Boyle geschreven was en ik u zou overmaken. Ik verwachtte toen niet zoo spoedig een vriend te vinden, die het u kon brengen. Sedert deed zich echter spoediger dan ik gedacht had iemand op. Zoodoende ontvangt gij hierbij wat toen niet kon worden gezonden, en tegelijk daarmede, de meest hoffelijke groeten van den Heer Boyle die nu weer van buiten in de stad is teruggekeerd. Hij verzoekt u de Voorrede van zijne Proeven over het Salpeter na te slaan, ten einde daaruit het ware doel, dat hij zich met dat werk had voorgesteld, te leeren kennen; om namelijk te bewijzen dat de stellingen der nieuwere meer gegronde wijsbegeerte door duidelijke proeven kunnen worden toegelicht en dat deze zonder de vormen, hoedanigheden en beuzelachtige grondstoffen in de scholen geleerd, best te verklaren zijn; dat hij zich echter geenszins had voorgenomen, den aard van het salpeter uiteen te zetten, en evenmin wilde afkeuren wat men meende te kunnen zeggen over de eenheid der stof, of over het verschil der lichamen, en

Digitized by Google

in hoeverre dit laatste alleen uit hun beweging en gedaante is af te leiden. Dit alleen had hij willen zeggen, dat het verschillend samenstel der lichamen aanleiding gaf tot het groote onderscheid dat tusschen hen bestond, dat daaruit de meest verschillende verschijnselen voortsproten, en dat de wijsgeeren en andere geleerden daaruit terecht tot een verschil van grondstoffen hadden besloten, zoolang men de oerstof nog niet had ontdekt. Zoodoende geloof ik niet, dat er in den grond der zaak tusschen u en den Heer Boyle verschil van meening bestaat.

Uw beweren echter, dat alle soort van kalk, waarvan de openingen te klein zijn om de Salpeterdeeltjes te bevatten wier wanden slap zijn, in staat is om de beweging der Salpeterdeeltjes tot rust te brengen, en derhalve weer het zuivere salpeter te vormen; wordt door Boyle aldus beantwoordt, dat, als men Geest van Salpeter met andere kalksoorten vermengd, daarmede nooit echte Salpeter zal gevormd worden.

Wat nu de redeneering betreft, waarvan gij u bedient, om het Ledige te loochenen; zoo zegt Boyle dat hij die kent en voorzien heeft, maar dat hij zich daarmede volstrekt niet vereenigen kan; over dit onderwerp zegt hij elders te zullen spreken.

Hij droeg mij op u te verzoeken, hem een voorbeeld te toonen, waarbij twee riekende lichamen tot één tezamen gesmolten, een volkomen reukeloos lichaam (Salpeter namelijk) zouden kunnen vormen. Dit namelijk is volgens hem het geval met de deelen van Salpeter; de Geest daarvan verspreidt een zeer scherpen stank, terwijl ook het vaste Salpeter niet geheel reukeloos is.

Voorts vraagt hij u nader te overwegen of de vergelijking die gij hebt gemaakt tusschen ijs en water, en Salpeter met de Geest daarvan wel te rechtvaardigen is, daar al

Digitized by Google

het ijs alleen in water is op te lossen, en het reukelooze ijs, in water opgelost, ook reukeloos blijft; terwijl tusschen Salpetergeest en het vaste zout daarvan, zeer afwijkende eigenschappen worden aangetroffen; waarvan in het gedrukte Tractaat zeer vele bewijzen te vinden zijn.

Deze en dergelijke opheldering heb ik, toen wij over dit onderwerp spraken van onzen beroemden schrijver opgevangen; ik ben echter overtuigd, dat ik door de zwakheid van mijn geheugen veel daarvan, eer tot zijn nadeel dan in zijn voordeel aan u overbreng.

Daar gij beiden het over de hoofdzaak eens zijt, wil ik niet verder op dit onderwerp ingaan; liever zou ik u beiden raden om uwe talenten te vereenigen, om de echte en welgegronde wijsbegeerte om strijd te beoefenen. Het zij mij vergund u vooral aan te sporen den oorsprong der dingen, met uwen scherpzinnigen wiskundigen geest voortdurend op vasteren grondslag te vestigen, evenals ik mijn vriend Boyle onophoudelijk tracht te bewegen, haar (de Philosophie) door proeven en nauwkeurige waarnemingen, herhaaldelijk in 't werk gesteld, te bevestigen en toe te lichten. Zoo ziet gij, waarde Vriend, wat mijn streven en bedrijf is. Ik weet dat onze wijsgeeren in dit koningrijk, zich met buitengewone inspanning wijden aan de proefondervindelijke wetenschap; en ben niet minder overtuigd dat ook gij u met ijver toelegt op hetgeen uw vak van studie is, hoezeer daarover ook door het gros der wijsgeeren en godgeleerden geklaagd en gejammerd moge worden. Evenals in mijn vorige letteren, zou ik u hiertoe wel uitvoerig willen aansporen, maar nu zie ik daarvan af, om u daarmede niet te vervelen. Dit alleen wilde ik u nog verzoeken, dat gij alles wat reeds gedrukt is, hetzij van hetgeen gij over Descartes hebt geschreven, of uit de schatkamer van uw eigen vernuft hebt geput, mij zoo

Digitized by Google

spoedig mogelijk wilt overzenden door bemiddeling van den Heer Serarius. Gij zult mij daardoor des te nauwer aan u verbinden, en mij bij elke voorkomende gelegenheid steeds leeren kennen als

uw toegenegen
HEINRICH OLDENBURG.

London, 4 Aug. 1663.

(De eerstvolgende brief van Oldenburg, is van 28 April 1665, zie Brief 25).

ZEVENTIENDE BRIEF

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEERGELEERDEN EN BELEIDVOLLEN HEER
PIETER BALLING.

Geliefde Vriend!

Uw laatste schrijven, ik meen van den 26sten der vorige maand, is mij in goede orde in handen gekomen. Het heeft mij veel verdriet en kommer gebaard; die echter niet weinig getemperd werd, als ik dacht aan de bezadigdheid en geestkracht, waarmede gij u tegen aanvallen van het lot, of laat ik liever zeggen van den ***waan***, ten tijde, dat zij u met de geweldigste slagen treffen, weet te verzetten. Toch neemt mijn bekommering dagelijks toe en daarom bid en smeek ik u ter wille onzer vriendschap, u de moeite te geven mij eens uitvoerig te schrijven.

Digitized by Google

Voorzoover de *voorteekenen* betreft, waarvan gij melding maakt, namelijk, dat gij toen uw kind nog wel en gezond was, een dergelijk zuchten hebt gehoord als hij deed hooren toen hij ziek werd en kort daarop overleed; zou ik meenen dat dit geen werkelijk zuchten is geweest, maar alleen in uw verbeelding bestaan heeft, omdat gij zegt, dat gij toen gij u ophieft, en inspandet om te luisteren, dat zuchten niet meer zoo duidelijk hoordet als te voren of daarna toen gij weer in slaap waart gevallen. Dit juist toont duidelijk aan, dat die zuchten slechts in uw verbeelding bestonden, die zoodra zij vrij was en ongebonden, een zeker zuchtend geluid zich duidelijker en levendiger kon voorstellen, dan toen gij u oprichtte, en uw gehoor op een bepaald punt richtte. Wat ik hier zeg, kan ik door een voorval dat mij den vorigen winter te Rijnsburg *) overkwam, bevestigen en tevens verklaren. Op zekeren morgen, toen het reeds licht werd, uit een zwaren droom ontwakende, bleven de beelden die mij in den droom verschenen waren, zoo levendig voor mijn oogen dwalen, alsof zij werkelijk bestaande dingen waren, en wel voornamelijk dat van een zwarten en vuilen Braziliaan, dien ik nimmer te voren had gezien. Grootendeels verdween dit gezicht, wanneer ik om mij af te leiden mijn oogen op een boek of iets anders vestigde, zoodra ik echter mijn oogen weer van een der genoemde voorwerpen afwendde, zonder ze bepaald op iets anders te richten, verscheen mij weder de figuur van dienzelfden neger met dezelfde duidelijkheid meer dan eens, tot hij langzamerhand uit mijn oog verdween. Nu beweer ik, dat hetzelfde, wat mij in den inner-

*) Men heeft hieruit verkeerdelijk willen opmaken dat S. in den winter van 1663—1664 nog te Rijnsburg woonde. — Uit de vorige brieven is bewezen dat Spinoza reeds Mei 1663 naar Voorburg vertrokken was.

Digitized by Google

lijken zin van het gezicht overkwam, in uw gehoor heeft plaats gevonden. Maar daar de oorzaak in beide gevallen zeer uiteenloopend was, was uw geval wel, maar het mijne geen voorteeken. De zaak zal u, uit hetgeen ik hier laat volgen duidelijk worden. De verschijnselen onzer verbeelding ontstaan uit de gesteldheid van ons lichaam of van onzen geest. Om niet te uitvoerig te worden, zal ik dit op 't oogenblik alleen uit de ervaring bewijzen. Men weet dat koortsen en andere lichamelijke ongesteldheden aanleiding kunnen geven tot ijlen, en dat menschen die dik bloed hebben, zich daarbij niets dan twist en beleedigingen, doodslag en dergelijke dingen voorstellen. Ook weten wij, dat onze verbeelding zich soms alleen door den toestand waarin onze ziel verkeert laat leiden, aangezien zij, zooals ons bij ervaring bekend is, in alles het verstand op den voet volgt, en haar beelden en woorden ordelijk samenvoegt en met elkander in verband brengt, op gelijke wijze als het verstand zulks doet met bewijzen; in die mate zelfs dat het bijna niet mogelijk is iets te begrijpen, zonder dat onze verbeelding zich daarvan onmiddellijk een beeld vormt. Dit aangenomen zijnde, beweer ik dat alle verbeeldingsverschijnselen die uit lichamelijke oorzaken voortvloeien, nooit voorteekenen kunnen zijn van toekomstige gebeurtenissen, wijl in de oorzaken van zulke verschijnselen geen toekomstige gebeurtenissen liggen opgesloten. Daarentegen kunnen de verschijnselen onzer verbeelding of de beelden die uit onze gemoedsgesteldheid voortspruiten, wel voorteekenen zijn van een of ander toekomende gebeurtenis, daar onze ziel, van iets dat nog gebeuren moet een duister voorgevoel kan hebben. Daarom kan men zich dat zoo vast en levendig voorstellen, alsof de bewuste zaak reeds tegenwoordig was: Een vader b. v. (om een voorbeeld aan te halen dat op uw geval toepasselijk is) mint

Digitized by Google

zijn zoon zoozeer, dat hij en zijn beminde zoon als 't ware een en dezelfde persoon zijn. Daar er nu (volgens hetgeen ik u bij een andere gelegenheid heb betoogd) in de Denking noodzakelijkerwijs een voorstelling moet bestaan van de eigenaardigheden van het wezen van den zoon en van alles wat daaruit volgt, en de vader, wegens zijn innige vereeniging met zijn zoon een deel is van dien zoon, moet de ziel van den vader deel hebben aan het ideëele wezen van den zoon en diens eigenschappen, en aan datgene wat daaruit volgt; zooals ik elders meer uitvoerig heb aangetoond. Dewijl voorts de ziel van den vader in gedachte deelneemt aan al hetgeen volgt uit het wezen van den zoon kan hij zich (zooals ik zeide) soms het een of ander dat uit diens wezen voortvloeit, zoo helder voorstellen alsof het werkelijkheid was, mits daarbij voldaan wordt aan de navolgende voorwaarden: 1°. dat het geval, dat den jongeling in zijn levensloop zal overkomen, van eenig belang zij, 2°. van dien aard dat wij het ons gemakkelijk kunnen voorstellen, 3°. dat het tijdstip, waarop de gebeurtenis zal voorvallen niet zeer ver verwijderd is en eindelijk 4°. dat ons lichaam in goeden welstand verkeert; niet alleen wat onze gezondheid betreft, maar ook dat het vrij en los is van allerlei zorgen en bezwaren, die onze zinnen door invloeden van buiten af verstrooien.

Tot bevordering hiervan kan nog strekken, dat wij nadenken over dingen die meestal dergelijke denkbeelden opwekken. Indien wij b. v., terwijl wij met dezen of genen spreken, een zucht hooren, zal het ons dikwerf overkomen, dat als wij weer aan dien man denken, diezelfde zuchten die wij met onze ooren waarnamen toen wij met hem in gesprek waren, ons weer in herinnering komen. Dit is geliefde vriend, mijn meening over uwe vraag. Ik moet

Digitized by Google

bekennen, dat ik niet uitvoerig ben geweest; maar dit met opzet, om u aanleiding te geven mij bij de eerste beste gelegenheid weer eens te schrijven enz.

VOORBURG, 20 Juli 1664.

(Deze brief schijnt oorspronkelijk in 't Hollandsch geschreven en door Spinoza zelf in 't Latijn vertaald. Zie Inleiding).

ACHTTIENDE BRIEF.

WILLEM VAN BLIJENBERGH

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA

Mijnheer, en onbekende Vriend!

Reeds herhaalde malen heb ik uw Tractaat *), met het daarbij behoorend Aanhangsel, onlangs door u uitgegeven, met aandacht doorgelezen. Het zal zeker gepaster zijn tegenover anderen, dan tegenover u uit te wijden over de groote geleerdheid die ik daarin heb aangetroffen, en het genoegen dat ik daarbij gesmaakt heb; toch kan ik u niet verzwijgen dat het mij telkens meer bevalt hoe meer ik het met aandacht doorloop en dat ik voortdurend iets opmerk, dat mij te voren ontgaan was. Evenwel wil ik (om niet in dezen brief als een vleier op te treden) den schrijver daarvan niet al te zeer bewonderen; ik weet, dat een onvermoeide arbeid alles te boven komt. Om u echter

*) Over de Beginselen van de wijsbegeerte van Descartes.

Digitized by Google

niet langer in 't onzekere te laten, wie ik ben, en hoe het komt, dat iemand dien gij niet kent, met zooveel vrijmoedigheid aan u schrijft, zoo wil ik u zeggen dat het iemand is, die gedreven door liefde tot zuivere en oprechte waarheid, in dit korte en brooze leven zijn steun zoekt te vinden in de wetenschap, voor zoover onze menschelijke aanleg dat gedoogt; een man die geen ander doel voor oogen heeft met het onderzoek naar de waarheid, dan die waarheid zelve; die zich door de wetenschap geen eer of rijkdom, maar zuivere waarheid en als vrucht dier waarheid gemoedsrust verzekeren wil; die onder alle waarheden en kundigheden, het meest behagen schept in de Metaphysica, al is het dan ook niet in haar geheelen omvang dan toch in een deel daarvan, en die zijn hoogste levensgenot er in stelt, om zijn ledige uren en vrijen tijd daarmede door te brengen. Niet iedereen is echter zoo gelukkig als gij, en wijdt zich zoozeer aan de studie, als ik overtuigd ben dat door u gedaan wordt, en daarom bereikt ook niet ieder die hoogte, die naar ik uit uw werk bespeur, door u reeds bereikt is. Om het maar kort te zeggen, de man die u schrijft zal zich gaarne nader bij u bekend maken, als het u behagen mocht hem zoozeer te verplichten, om zijn tot nu toe nog nevelachtige denkbeelden voor het licht te openen en als 't ware te doorboren. Thans keer ik echter tot uw Tractaat terug. Terwijl ik daarin veel dingen heb aangetroffen die mij buitengewoon toelachten, kwamen er ook andere in vóor, die moeielijker te verteeren waren. Het zou mij echter, die u vreemd ben niet passen u die bezwaren voor te leggen, te meer, daar ik niet weet of u dit aangenaam is of niet, en daarom laat ik dit voorafgaan om u te vragen of het mij veroorloofd is, indien mij in deze winteravonden eenigen tijd overschiet en gij bereid zijt op de bezwaren die voor mij

Digitized by Google

nog in uw boek zijn overgebleven, te antwoorden, eenige daarvan u mede te deelen; onder dit voorbehoud dat ik u niet van belangrijker of u aangenamer bezigheden afhoude. — Dit alles dewijl ik overeenkomstig de belofte in uw boek gedaan, niets liever zou willen, dan een breedere uiteenzetting en openbaring uwer gevoelens. Wat ik thans ten leste aan pen en papier toevertrouw, zou ik u liever mondeling hebben medegedeeld na u eerst persoonlijk begroet te hebben, maar daar ik eerst met uw verblijf onbekend was, vervolgens de besmettelijke ziekte en eindelijk mijn betrekking mij dat verhinderden, is dit van den eenen dag tot den anderen uitgesteld.

Om echter dezen brief niet geheel zonder inhoud te laten, en tevens omdat ik hoop, dat het u niet onaangenaam zal zijn, wenschte ik slechts een ding u te vragen, en wel het volgende: Zoowel in de Beginselen als in de Wijsgeerige beschouwingen beweert gij, hetzij gij dan uw eigen gevoelen daarbij uitspreekt of dat van Descartes, wiens wijsbegeerte door u wordt uiteengezet, dat scheppen en onderhouden, een en hetzelfde is, (hetgeen voor ieder die zijn gedachten daarover heeft laten gaan zoo duidelijk is, dat het zelfs een gronddenkbeeld is), terwijl gij ook beweert dat God niet alleen de Substanties maar ook de beweging in die Substanties geschapen heeft, zoodat God niet alleen de Substanties door voortdurende schepping in hun oorspronkelijken toestand houdt, maar ook hun beweging en streven in stand houdt. God is b.v. niet alleen de oorzaak, dat de ziel, door den onmiddellijken invloed van zijn wil en werking (noem het zooals gij wilt) blijft voortbestaan en in zijn bestaan volhardt; maar is ook oorzaak, van zijn bepaalde verhouding tot de aandoeningen van die ziel; d. w. z. evenals God door voortdurende schepping bewerkt, dat de zaken blijven voortbestaan, zoo komt ook

Digitized by Google

het streven of de beweging in de dingen door dezelfde oorzaak tot stand; aangezien er buiten God geen oorzaak van beweging kan zijn.

Hieruit volgt dus, dat God niet alleen de oorzaak is van de Substantie van de ziel, maar ook van elk streven of elke aandoening van ons gemoed, die wij *wil* noemen, zooals door u op verschillende plaatsen wordt gezegd, uit welke bewering even noodzakelijk schijnt te volgen dat er òf geen kwaad te vinden is in den zin of den wil der ziel, of wel dat God zelf zulk kwaad door zijn toedoen tot stand brengt. Want ook datgene wat wij kwaad noemen, geschiedt door onze ziel en dus door zulk een onmiddellijken invloed en medewerking van God. Om een voorbeeld te noemen. De ziel van Adam wil eten van de verboden vrucht; volgens hetgeen wij hierboven hebben aangenomen volgt dus niet alleen dat de wil van Adam door Gods invloed iets wilde, maar ook zooals straks zal worden aangetoond dat hij het op die bepaalde wijze wilde; zoodat die verboden handeling van Adam, niet alleen voor zoover God diens wil ergens op richtte, maar ook voor zoover hij dien op een bepaalde wijze richtte, òf inderdaad niet verkeerd was, òf wel dat God blijkbaar dingen doet die wij kwaad noemen. En nu komt het mij voor dat gij noch Descartes dit raadsel oplost, door te zeggen dat het kwaad een „Niet bestaand wezen" is, waarmede God niets heeft uit te staan; want vanwaar kwam dan de wil om te eten of de wil der Duivelen om zich te verhoovaardigen? Want daar de wil, (zooals ge terecht opmerkt), niet iets is dat van onze ziel onderscheiden is, maar een of ander streven of aandrang van onze ziel; heeft zij zoowel bij deze als bij gene wilsuiting, Gods hulp noodig; Gods hulp bestaat zooals ik uit uw geschrift opmaak in niets anders dan dat hij door zijn wil aan iets op een

Digitized by Google

of andere wijze een bestemming geeft, waar uit volgt, dat God evenzeer met den slechten wil als zoodanig, als met den goeden als zoodanig samenwerkt, d. w. z. dien wil bepaalt. Want immers is Gods wil, als volstrekte oorzaak van alles wat bestaat, zoowel in wezen als in werking ook de eerste oorzaak van den kwaden wil, als zoodanig. Daarenboven komt er bij ons geen wilsbepaling op, dien God niet van eeuwigheid her heeft gekend; want indien hij dien niet had gekend, dan zou God iets ontbroken hebben.

Hoe is het echter mogelijk dat God dien kende, dan tengevolge van zijn besluit? Dus zijn diens besluiten de oorzaak van onze wilsbepalingen, en zoo schijnt men wederom tot de gevolgtrekking te moeten komen dat de booze wil, òf niets kwaads is of wel dat God van dat kwaad de onmiddellijke oorzaak is en het teweegbrengt. De onderscheiding der godgeleerden over het verschil tusschen de daad en het kwaad dat daarin gelegen is, kan hier niet van toepassing zijn: God heeft immers zoowel de daad als den wil tot de daad besloten, d. w. z. God besloot niet alleen dat Adam zou eten, maar ook, dat hij noodzakelijk moest eten ondanks het verbod. Nog eens schijnt dus hieruit te volgen dat het eten van Adam, in strijd met het hem gegeven voorschrift, geen kwaad was, of dat God zelf dat heeft teweeggebracht.

Dit is het, waarde heer, wat ik voorshands in uw Tractaat niet kan begrijpen: want beide uitersten als waar aan te nemen valt moeielijk. Van uw scherpzinnig oordeel en beleid verwacht ik echter een antwoord dat mij zal voldoen; in mijn volgende brieven hoop ik u te toonen hoezeer gij mij daarmede verplicht.

Wees vast overtuigd, Hooggeachte Heer, dat ik dit enkel vraag uit liefde tot de waarheid: ik ben vrij man, aan

Digitized by Google

geen ambt gebonden, vind mijn onderhoud in een eerlijk bedrijf, en besteed den tijd die mij overschiet aan dergelijke zaken als deze. Ik verzoek u beleefd met mijn zwarigheden geduld te hebben en indien gij ze mocht willen beantwoorden, hetgeen mijn vurige wensch is, schrijf dan aan W. van B. enz. Onderwijl zal ik zijn en blijven

Mijnheer
U.E. Dienstwillige dienaar
W. v. B.

Dordrecht, 12 Dec. 1664.

(Deze brief is oorspronkelijk in 't Hollandsch gesteld evenals de vorige brief. De Latijnsche Vertaling is echter niet aan Spinoza zelf maar aan de uitgevers toe te schrijven).

NEGENTIENDE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEER GELEERDEN EN ERVAREN HEER WILLEM VAN BLIJENBERGH.

Onbekende Vriend!

Uwen brief van 12 December, ingesloten in een anderen van den 24sten van diezelfde maand, heb ik eerst den 26sten te Schiedam ontvangen. Zij deden mij uw innige liefde tot de waarheid kennen als het eenig doel van al uwe studiën, hetgeen mij, die ook niets anders beoog, heeft doen besluiten, niet alleen uw verzoek om de vragen

Digitized by Google

die gij mij nu toezendt en later zult toezenden naar mijn beste weten te beantwoorden, volgaarne toe te staan, maar ook mijnerzijds alles in 't werk te stellen wat tot nadere kennismaking en bevordering van oprechte vriendschap tusschen ons strekken kan. Want wat mij betreft, zoo stel ik van alle dingen die niet in mijn macht liggen, niets hooger op prijs dan met menschen die de waarheid oprecht liefhebben, vriendschap te sluiten, daar ik geloof, dat wij geen ding ter wereld dat buiten onze macht ligt, veiliger kunnen liefhebben dan zulke menschen, en wel omdat het even onmogelijk is de liefde die zij elkander toedragen te doen verkoelen, (als zijnde deze gegrond op de liefde voor de kennis der waarheid die hen bezielt), als dat iemand die de waarheid eenmaal heeft leeren kennen haar niet zou aannemen. Daarenboven is zij de verhevenste en meest gewenschte, die men voor iets dat niet van ons afhankelijk is, kan koesteren, aangezien niets anders dan de waarheid onze uiteenloopende meeningen en gevoelens volkomen tot eenheid brengen kan. Over het groote belang dat daarin gelegen is, zal ik maar niet eens spreken, om u niet langer op te houden met dingen die gij zonder twijfel zelf zeer goed weet. Ik heb dit tot nog toe alleen gedaan, om u te beter te doen gevoelen, hoe aangenaam het mij ook in het vervolg zal wezen, de gelegenheid te hebben om u van dienst te zijn.

Om die gelegenheid reeds dadelijk aan te grijpen kom ik thans ter zake, en ga het door u gestelde vraagstuk beantwoorden, dat namelijk neerkomt op het volgende:

Dat naar het schijnt uit Gods voorzienigheid, die van zijn wil niet onderscheiden is, zoowel als uit Gods medewerking en der dingen voortdurende herschepping moet worden afgeleid, of dat er geen zonden zijn noch eenig kwaad, of dat die zonden en dat kwaad door God ver-

Digitized by Google

oorzaakt worden. Gij verzuimt echter te zeggen, wat gij onder kwaad verstaat, terwijl gij voor zoover uit uw voorbeeld van den bepaalden wil van Adam is op te maken, dien wil zelf voor het kwaad schijnt te houden, in zoover men de richting daarvan in aanmerking neemt, of wel voor zoover hij tegen Gods bevel streed. Daarom zegt gij (evenals ik ook zou doen als men de zaak zoo moest opvatten) dat het een groote dwaasheid is, een van deze beide dingen te beweren; of dat God zelf dingen doet die tegen Zijn wil zijn, of dat die dingen goed zouden zijn, ook al streden zij tegen Gods wil.

Van mijne zijde echter kan ik niet toegeven dat zonden en kwaad een stellige beteekenis hebben en nog veel minder dat er iets bestaat of gebeurt tegen Gods wil. Integendeel beweer ik niet alleen dat de zonde niets wezenlijks is, maar ben ook van meening dat wij niet dan oneigenlijk en menschelijkerwijze sprekende kunnen zeggen, dat wij jegens God zondigen, evenzeer als dit het geval is wanneer wij zeggen dat de menschen God beleedigen. Want wat het eerste betreft, zoo weten we dat alles wat bestaat, op zich zelf beschouwd en zonder betrekking tot iets anders, in zichzelf volmaakt is, welke volmaaktheid zich in elke zaak zoover uitstrekt, als het wezen dier zaak; want het wezen is inderdaad niets anders. Laat ons b.v. eens aannemen het plan of den bepaalden wil van Adam om van de verboden vrucht te eten; dit plan of vaste voornemen, is op zich zelf beschouwd even volmaakt als het werkelijk is; hetgeen licht te begrijpen is als men bedenkt, dat er in geen enkel ding iets onvolmaakts valt op te merken, tenzij wij het vergelijken met andere dingen die meer van de werkelijkheid in zich bevatten. Daarom kunnen wij in Adams besluit, wanneer wij dit op zichzelf beschouwen, en niet met meer ontwikkelde denkbeelden of een staat

Digitized by Google

van hooger ontwikkeling vergelijken, geenerlei onvolmaaktheid vinden, ja zelfs kunnen wij het vergelijken met oneindig veel andere dingen die veel onvolmaakter *) zijn, b.v. met steenen, boomstammen, enz. En werkelijk wordt dit ook door iedereen erkend, want ieder ziet hetgeen wij bij menschen verfoeien en met afkeer beschouwen, bij dieren met bewondering aan; zooals b.v. den strijd der bijen †), de jaloerschheid der duiven enz., dingen die wij bij menschen afkeuren, niettegenstaande wij die dieren daarom volmaakter achten. Is dit nu zoo, dan volgt daaruit blijkbaar, dat zonden, aangezien zij niets anders beteekenen dan (onvolmaaktheid) *tekortkomingen* niet kunnen bestaan in iets dat in werkelijkheid zich openbaart; zooals hier in het besluit van Adam en de uitvoering daarvan.

Bovendien kunnen wij niet eens zeggen dat Adams wil met Gods Wet in tweestrijd was, en de wil derhalve verkeerd was, omdat hij aan God mishaagde; want behalve dat het in God een groote onvolmaaktheid zou vooronderstellen indien er iets tegen zijn wil geschiedde en hij iets wenschen zou dat hij niet verkrijgen kon; of dat zijn aard medebracht om evenals zijn schepselen voor sommige dingen sympathie voor andere antipathie te gevoelen; zoo is dit ook met den wil Gods volmaakt in strijd. Want daar die wil van zijn verstand niet te onderscheiden is, is het even onmogelijk, dat er iets geschiedt tegen zijn wil als tegen zijn verstand; waarmede ik bedoel dat hetgeen tegen zijn wil geschiedde, tevens van dien aard zou moeten zijn, dat het ook met zijn denken niet te rijmen viel, zooals b.v. een Vierkantig Rond. Aange-

*) Hier geeft het Latijn het tegendeel van 't Holl. aan. Het Hollandsch is hier gevolgd.

†) Men weet dat Spinoza behagen schepte in den strijd van spinnen met vliegen. Hier deelt hij ons mede wat hij daarbij dacht.

Digitized by Google

zien dus de wil of het besluit van Adam, op zichzelf beschouwd, niets kwaads was noch ook in eigenlijken zin tegen Gods wil; zoo volgt hieruit, dat God van dat besluit de oorzaak *kon* zijn, ja zelfs zooals gij terecht hebt opgemerkt *moest* zijn. Niet voor zoover het kwaad was, want het kwaad dat er in gelegen was, was niets anders dan een berooving *) van een volmaakter toestand, dien Adam wegens die daad moest verliezen. Nu is het zeker, dat een ontbering niets stelligs is, en men dien toestand zoo noemt, met het oog op ons, maar niet op Gods verstand.

Dit nu komt hier vandaan, dat wij alle bijzondere exemplaren van een soort, b.v. al die welke uitwendig een menschelijke gedaante hebben, onder een en dezelfde omschrijving opnemen, en derhalve meenen, dat al die exemplaren even geschikt zijn om de hoogste volkomenheid die uit de omschrijving valt af te leiden te bereiken; vinden wij nu één wiens daden met dien volmaakten toestand niet in overeenstemming zijn, dan meenen wij dat dit daarvan beroofd is en van zijn aard is afgeweken; hetgeen wij niet zouden doen, als wij het niet met die omschrijving hadden vergeleken, en daaraan een bepaald omschreven natuur hadden toegedicht.

Daar God de dingen echter niet in 't afgetrokkene kent, en zich ook niet dergelijke algemeene omschrijvingen vormt, en voorts aan de dingen niets meer werkelijkheid toekomt dan hun door het Goddelijk verstand en de Goddelijke macht zijn ingeschapen en werkelijk toebedeeld, zoo volgt hieruit klaarblijkelijk, dat er van eenige berooving (derving) alleen sprake kan zijn ten opzichte van

*) Ook hier geeft het Latijn iets anders aan dan het Hollandsch. In het Latijn staat: een toestand van ontbering, die enz. — Uit het antwoord van Bl. (20ste Brief) blijkt dat Spinoza de woorden van den Holl. text gebruikt heeft.

Digitized by Google

ons verstand, maar niet ten opzichte van Gods verstand.

Hiermede is, naar ik meen, het geheele vraagstuk opgelost. Om het u echter nog gemakkelijker te maken en alle bezwaren uit den weg te ruimen, moet ik nog op de twee volgende vragen antwoorden. Eerstens, waarom de H. S. zegt dat God *begeert*, dat de goddeloozen zich bekeeren, en ook, waarom hij Adam had verboden van den boom te eten ofschoon hij het tegendeel besloten had. Ten tweede dat uit mijn gezegde schijnt te volgen, dat de goddeloozen door hun hoovaardij, hebzucht, wanhoop enz. God evenzeer dienen als de vromen door hun edelmoedigheid, geduld, liefde enz., omdat ook zij Gods wil ten uitvoer brengen.

Op het eerste bezwaar antwoord ik, dat de Schrift wijl zij voornamelijk voor het lagere volk geschikt is en dienen moet, voortdurend menschelijkerwijze spreekt: want het geringe volk is niet in staat verheven onderwerpen te verstaan. Dit is ook de reden waarom ik geloof dat alles, wat God den profeten openbaarde als onmisbaar voor de zaligheid, in den vorm van wetten is opgesteld. — Zoodoende zijn de Profeten er toe gekomen een volledig uitgewerkte parabel te verdichten. Vooreerst toch hebben zij God, omdat hij de middelen tot de zaligheid en het verderf had geopenbaard, van welke hij de oorzaak was, als koning en wetgever voorgesteld. Deze middelen die niets dan oorzaken zijn, noemden zij wetten en beschreven zij in den vorm van wetten, terwijl zij de zaligheid en de verdoemenis, die niet anders dan gevolgen zijn die noodwendig uit bovengenoemde middelen voortvloeien, voorstelden als belooning en straf. Niet zoozeer overeenkomstig de waarheid, als wel met het oog op deze parabel richtten zij al hun woorden in, en spraken over God voortdurend als over een mensch: dan eens als den toornige

Digitized by Google

dan weer als den barmhartige, op een andere plaats als over iemand die verlangt dat iets gebeuren zal, of wel door jaloerschheid of achterdocht bezield, ja zelfs door den Duivel bedrogen wordt; zoodat dan ook wijsgeeren en met hen allen die boven de wet staan, d. i. die de deugd niet als een wet opvolgen maar uit toewijding, als het voortreffelijkste wat er is, beoefenen, zich niet aan dergelijke woorden behoeven te storen.

Het bevel aan Adam gegeven bestond daarom alleen hierin, dat God namelijk aan Adam openbaarde, dat het eten van dien boom, den dood tengevolge had, evenals Hij ons ook door ons natuurlijk verstand openbaart dat een vergift doodelijk voor ons is. Indien gij echter vragen mocht, met welk doel hij hem dit openbaarde? antwoord ik, om hem door die kennis volmaakter te maken. — Om nu echter aan God te vragen waarom hij dienzelfden mensch geen beteren wil gaf, is even dwaas als hem te vragen waarom een cirkel niet met alle eigenschappen van den bol verrijkt is, zooals uit het boven gezegde duidelijk blijkt, en door mij in Opm. St. 15 Dl. 1 der Beginselen van Descartes wiskunstig bewezen is.

Wat de tweede moeielijkheid aangaat zoo is het wel waar dat de goddeloozen Gods wil op hunne wijze uitdrukken; maar daarom zijn zij toch geenszins met de godvruchtigen op eene lijn te stellen, want hoe meer volmaaktheid een zeker ding bezit, des te meer deel heeft het aan de Godheid, en des te meer drukt het Gods volmaaktheid uit. Daar nu de volmaakheid der vromen oneindig grooter is dan die der goddeloozen is hun deugd met die der goddeloozen niet te vergelijken, omdat dezen de goddelijke liefde ontbreekt die uit de kennisse Gods voortvloeit, en die ons, naar den mensch gesproken alleen het recht geeft Gods dienaren te heeten. — Ja dewijl zij God niet

Digitized by Google

kennen, zijn zij niets dan het werktuig in de hand van den kunstenaar, dat onbewust hem dient en in dien dienst verslijt; terwijl de vromen hem daarentegen met bewustzijn dienen en al dienende volmaakter worden.

„Dit is myn Heer al wat ik nu weet by te brengen om „U.E. op syn vraag te aantwoorde. nu wensch ik niet „hooger, als dat het U.E. mocht voldoen, doch indien „U.E. noch swaarigheyt vint; so versoek ik dat ik die „ook mach weeten, om te sien, of ik die sow kunnen „wegh neemen. U.E. hoeft van syn kant niet te schroomen „maar so lang hem dunkt niet voldaan te syn, so heb „niet liever als de reeden daar van te weete, opdat ein- „delyk de waarheyt mocht blyke, ik wenschte wel dat ik „in de taal, waarmee ik op gebrocht ben, mocht schryven, „ik sow mogelyk myn gedaghte beeter konnen uytdrukke, „doch U.E. gelieft het so voor goet te neemen, en selfs „de fouten verbeetren en my te houwe voor

U.E. toegeneege Vrient
En Dienar
B. DE SPINOZA.

„Op de Lange bogart
„den 5 Januari 1665.

„Ik sal op dese boogart een drie a vier weeke noch „blyven en dan meen ik weer nae voorburgh te gaen. ik „geloof dat ik voor die tyt antwoord van U.E. sal krygen, „indien de afairen het niet toe en laate, so gelieft U.E. „na voorburgh te schryve, met dit opschrift, te bestellen „in de kerk laan ten huyse van meester daniël tydeman „de schilder.

(Deze brief is oorspronkelijk in 't Hollandsch gesteld, en werd in 1705 uitgegeven door Franciscus Halma in de Boekzaal der Geleerde Werrelt. Maart—April 1705, blz. 352 v.v. Het handschrift is verloren gegaan. Het laatste gedeelte is hier letterlijk van het origineel overgenomen om onzen

Digitized by Google

lezers een proeve te geven van de wijze waarop Spinoza zich in 't Hollandsch van zijn tijd uitdrukte. Dit gedeelte is niet in de Lat. uitgave opgenomen. Het Hollandsche origineel is afgedrukt in de uitgave van Van Vloten en Land achter de Latijnsche Vertaling.)

TWINTIGSTE BRIEF.

WILLEM VAN BLIJENBERGH

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Mijnheer en Waarde Vriend!

Zoodra uw brief mij in handen kwam en door mij vluchtig was doorgelezen nam ik mij terstond voor dien niet alleen te beantwoorden, maar ook in vele opzichten te weerleggen. Hoe meer ik haar echter las, des te minder stof vond ik tot tegenspraak en de lust die mij bevangen had om haar te lezen, werd volkomen bevredigd door het genot dat mij die lezing verschafte. Maar voor ik nu tot mijn verzoek kom om mij namelijk eenige moeielijkheden op te lossen, wil ik u vooraf verwittigen, dat ik twee algemeene Regels volg, naar welke ik mijn wijsbegeerte altijd zoek te richten; de eerste Regel is een helder en duidelijk begrip voor mijn verstand, de laatste het geopenbaarde Woord Gods of Gods wil. Volgens den eersten regel wil ik een waarheidzoeker zijn, volgens beide echter tracht ik een Christelijk wijsgeer te wezen; en bijaldien het na langdurig onderzoek mocht blijken, dat mijn natuurlijk verstand hetzij met dit Woord in strijd kwam, of wel

Digitized by Google

minder goed daarmede was overeen te brengen, dan ken ik dit Woord zooveel gezag toe, dat begrippen die voor mij helder schijnen te zijn, liever door mij in twijfel worden getrokken, dan dat ik ze zou willen stellen boven en tegenover die waarheid die mij naar mijn overtuiging in dat boek is voorgeschreven. *) En geen wonder! Want ik blijf volharden in het geloof, dat dat woord Gods woord is; d. w. z. uitgegaan van den hoogsten en volmaaktsten God, die meer volmaaktheden bezit dan ik bevatten kan; en misschien omtrent zichzelf en zijne werken meer volmaaktheden heeft willen openbaren, dan ik met mijn eindig verstand, thans, ik herzeg thans, kan begrijpen. — Het is immers niet onmogelijk, dat ik mij door mijn daden zelf van hoogere ontwikkeling verstoken heb, en misschien zou ik, indien ik bij geval die hoogere volmaaktheid bereikt had waarvan ik mij door eigen toedoen heb verstoken, kunnen inzien, dat alles wat in dat Woord ons wordt voorgesteld en onderwezen, in overeenstemming is met de helderste denkbeelden mijner ziel.

En daar ik nu aan mijzelf twijfel, of ik niet voortdurend in dwaling verkeerende, mijzelf den weg tot een beteren toestand heb afgesloten en onze kennis, hoe helder ook, toch altijd nog eenige onvolkomenheid bevat, zooals door u in St. 15 Dl. 1 der Beginselen is uitgesproken, zoo geef ik mij, ook zonder redelijken grond, liever over aan dat Woord; steunende op dezen grond, dat het van den allervolmaaksten is uitgegaan, (want dit neem ik hier als bewezen aan, omdat het bewijs daarvoor hier niet op zijn plaats, of althans veel te omslachtig zou zijn) en daarom

*) Men duide dit den goeden Blijenbergh niet ten kwade. Destijds en nog langen tijd daarna volgden de grootste wijsgeeren, bewust of onbewust denzelfden Regel, en legden hun verstand het zwijgen op om het geloof te behouden.

Digitized by Google

door mij geloofd moet worden. Indien ik nu alleen volgens mijn eersten Regel, den tweeden, alsof ik die niet bezat en alsof die niet bestond ter zijde latende, uwen brief beoordeel, dan zou ik u veel moeten toegeven, zooals ik ook werkelijk doe, en zou ik uwe scherpzinnige denkbeelden moeten aannemen; mijn tweede Regel dwingt mij evenwel grootelijks met u van gevoelen te verschillen. Ik zal nu aan de hand van uw Epistel, zoowel naar den eenen als naar den anderen regel, die denkbeelden eenigzins uitvoerig gaan onderzoeken.

Vooreerst dan had ik u volgens den eerstgenoemden Regel gevraagd of niet, als men met u aanneemt dat scheppen en onderhouden een en hetzelfde is en dat God niet alleen de dingen zelve, maar ook hun bewegingen en hun wijzen in hun eigen toestand doet volharden, anders gezegd, voortdurend ter zijde staat: of daar uit zeg ik niet moest volgen dat er *geen kwaad was* òf *dat God zelf het kwade werkte;* en dat wel uitgaande van den regel, dat er niets kan geschieden tegen Gods wil, omdat hij anders niet volmaakt zou zijn, òf dat *) de dingen die God werkte (waaronder blijkbaar ook die wij kwaad noemen begrepen zijn) ook soms kwaad moesten zijn. Maar dewijl dit ook een tegenstrijdigheid bevatte, die ik, hoe ik er over nadacht, niet van mij af kon zetten, vervoegde ik mij tot u als den besten vertolker uwer eigen gedachten. In uw antwoord deelt gij mij mede bij uw eerste meening te volharden, dat er namelijk niets tegen Gods wil geschiedt, of geschieden kan. Maar daar alsdan het bezwaar moest worden weerlegd, of God dan niet soms het kwade doet, „zoo ontkent gij dat de zonde iets stelligs is", waarbij gij nog dit voegt, „dat men zeer oneigenlijk van ons zeggen

*) Deze zin is gewrongen en niets dan een herhaling van 't cursief.

Digitized by Google

kan dat wij zondigen tegen God." In Hst. 6 Dl. 1 van het Aanhangsel der Beginselen van Descartes zegt gij, „Volstrekt kwaad is er niet, zooals van zelf spreekt. Want al wat bestaat, is op zichzelf beschouwd en zonder het met iets anders te vergelijken, in zich zelf volmaakt, een volmaaktheid die zich in elke zaak altijd zoo ver uitstrekt, als het wezen zelf van die zaak, waaruit klaarblijkelijk volgt, dat zonden die niets anders te kennen geven dan onvolmaaktheden, niet kunnen bestaan in eenig ding dat wezen heeft." Indien de zonde, het kwaad, de dwaling of hoe gij het noemen moogt, niets anders is dan het verlies van een volmaakteren toestand, of daarvan beroofd te worden, schijnt men in elk geval te moeten aannemen, dat het bestaan zelf wel geen kwaad of onvolmaaktheid is, maar dat er toch in een bestaande zaak wel iets kwaads kan ontstaan. — Want iemand die volmaakt is, zal door een daad die evenzeer volmaakt is, niet van een meer volmaakten staat beroofd worden, maar wel hierdoor, dat wij ons tot iets onvolmaakts, door het misbruik der ons verleende talenten, laten verleiden. Gij schijnt dit „niet een kwaad, maar iets dat minder goed is te noemen, dewijl de dingen op zich zelf beschouwd, volmaaktheid zijn; en ook, omdat volgens uw zeggen aan geen zaak meer wezen toekomt, dan het goddelijk verstand en de goddelijke macht daaraan toekent en inderdaad verleent, weshalve zij (de dingen) ook niet meer bestaan in daden kunnen toonen, dan in verhouding tot het wezen dat hun geschonken is." Maar indien ik dan niet meer en niet minder kan uitvoeren dan in mijn wezen ligt opgesloten, kan er ook geen sprake zijn van berooving van een volmaakter staat. Als er toch niets gebeurt tegen Gods wil, en er alleen zooveel geschiedt, als in 't wezen der dingen ligt opgesloten, hoe moet men zich dan het kwade voorstellen,

Digitized by Google

dat gij noemt een berooving van een beteren toestand? Hoe is het dan mogelijk dat iemand door een zoo bepaalde en afhankelijke daad een volmaakter staat kan verliezen?

Een en ander doet mij gelooven, Hooggeachte Heer, dat we een van beide moeten aannemen, of dat er werkelijk kwaad is, of indien niet, dat er dan ook van een berooving van een beteren staat geen sprake kan zijn. Want dat er geen kwaad zou zijn, en dat men toch van een beteren toestand verstoken wordt, schijnt mij iets tegenstrijdigs te zijn *).

Maar zult gij zeggen, door berooving†) van een volmaakter staat vervallen wij wel tot een die minder goed is, maar niet tot een die volstrekt kwaad is; hierbij echter herinner ik u aan hetgeen gij mij (Aanhangsel Dl. 1 Hst. 3) geleerd hebt, dat men niet over woorden moet twisten. Daarom laat ik hier in 't midden of dit al dan niet in volstrekten zin kan worden gezegd; maar vraag alleen of niet het verval van een beter tot een slechter staat door ons terecht een slechter toestand, of een slechten toestand genoemd wordt en genoemd moet worden. Nu zult gij mij tegenwerpen, dat ook in dien slechten staat nog veel goeds te vinden is, maar ik vraag u of niet een mensch, die door zijn onbedachtzaamheid oorzaak is geweest dat hij van een volmaakten staat beroofd is, en dientengevolge nu minder is dan te voren, slecht kan worden genoemd.

Ten einde nu aan het voorgaande redebeleid, waarin voor u altijd nog eenige moeielijkheid ligt opgesloten, te ontkomen, verzekert gij, dat er wel kwaad is, en ook in Adam

---

*) Uit deze geheele Afdeeling blijkt dat er door Spinoza in zijn vorigen brief aan Bl. van berooving van een *volmaakter* staat gesproken is.

†) Wij hebben dit woord „berooving" hier behouden omdat Spinoza het zelf bezigt, liever zouden wij zeggen: het verlies.

Digitized by Google

geweest is, maar dat dit niet iets werkelijks was, en alleen van ons standpunt, niet ten opzichte van Gods verstand, aldus genoemd kon worden; dat het wel voor ons een *Berooving* (echter alleen voor zoover wij ons zelven daardoor berooven van die hoogste vrijheid die met onzen aard overeenkomstig en ook door ons te bereiken is), maar uit Goddelijk oogpunt beschouwd een *Ontkenning* is. Laat ons dan nu eens onderzoeken, of dat wat gij kwaad noemt, indien het slechts uit ons oogpunt kwaad was, geen kwaad meer zou zijn, en voorts of men het kwaad, naar uw zin opgevat, van het Goddelijke standpunt alleen, als een ontkenning moet beschouwen. Op het eerste heb ik m. i. hierboven reeds eenigermate het antwoord gegeven, en al zou ik ook toegeven, dat het feit dat ik minder volmaakt ben dan een ander wezen, mij niet als een kwaad kan worden toegerekend, omdat het mij niet vrijstaat van mijn Schepper een voortreffelijker staat te eischen, en hieruit alleen volgt, dat mijn toestand gradueel van andere onderscheiden is; zoo kan ik daarom toch nog niet toegeven en erkennen, dat ik, indien ik nu onvolmaakter ben dan ik geweest ben, en die onvolmaaktheid mij door eigen schuld berokkend heb, in diezelfde mate (niet *) slechter ben. Nog eens, indien ik mij zelven beschouw vóór ik tot eenige onvolmaaktheid gekomen was, en mij dan vergelijk met anderen die meer volmaakt zijn dan ik, zal die volmaaktheid geen kwaad, maar slechts in verhouding minder goed zijn. Indien ik echter mijzelven, nadat ik uit een beteren toestand ben geraakt, en dientengevolge van eigen onbedachtzaamheid verloren heb, vergelijk met de eerste gedaante, waaronder ik uit de hand van mijnen Schepper ben te voorschijn gekomen en waarin ik meer

*) Dit woord wordt in den text gemist.

Digitized by Google

volmaaktheid bezat, dan moet ik mij wel slechter dan te voren achten; want niet mijn Schepper, maar ik zelf heb mij hiertoe gebracht; de krachten om mij voor het kwade te behoeden stonden mij immers, zooals ook door u erkend wordt, ten dienste.

En wat nu de tweede vraag betreft, of namelijk het kwade, dat volgens u bestaat in de berooving van een beteren staat, dien Adam niet alleen, maar ook wij allen door een overijlden en al te onbezonnen daad verloren hebben; of dit, zeg ik, voor God, slechts een ontkenning is. Ten einde dit grondig te onderzoeken, hebben wij te vragen hoe gij u den mensch denkt, en van God afhankelijk stelt voor hij gedoold had, en wat gij van denzelfden mensch denkt na den val.

Voor den val zegt gij van hem, dat hem geen wezen meer toekomt, dan zooveel als het Goddelijke verstand en de goddelijke macht hem toekent en inderdaad verleent, waaronder men als ik u goed begrijp verstaan moet dat een mensch niet meer of minder volmaaktheid kan bezitten, dan God in zijn wezen gelegd heeft: Maar hierdoor zou men den mensch op dezelfde wijze van God afhankelijk maken, als de elementen, de steenen, de planten enz. Is dit echter uw meening, dan begrijp ik niet wat uwe woorden beteekenen in St. 15 Dl. 1 der Beginselen.

Gij zegt daar: Aangezien nu de wil vrij is om zichzelf te bepalen, volgt daaruit dat het in onze macht staat, ons vermogen om iets goed te keuren te beperken binnen de grenzen van ons verstand, en zoodoende te zorgen dat wij niet in dwaling vervallen. Ligt hierin geen tegenstrijdigheid, om den wil zoo vrij te maken dat hij zich voor dwaling kan wachten, en tevens zoo geheel van God afhankelijk te maken dat hij niet meer of minder volmaakt kan zijn, dan God in zijn wezen heeft gelegd? Ten

Digitized by Google

opzichte van het tweede punt, hoe gij u namelijk den mensch voorstelt na den val, beweert gij, dat de mensch door een al te overijlde daad, door namelijk zijn wil niet te houden binnen de perken van zijn verstand, zichzelf van een beteren toestand berooft; het komt mij echter voor dat gij hier en in de Beginselen de beide uitersten van deze berooving nader hadt behooren uiteen te zetten; wat hij bezat voor die berooving, en wat hem na het verlies van dien volmaakten staat (zooals gij dien noemt) nog overbleef. Wel wordt er vermeld wat wij verloren hebben, maar niet wat wij behouden hebben (St. 15 Dl. 1 der Beginselen: „Zoo bestaat dan al de onvolmaaktheid van de zonde alleen in het *verlies* der hoogste vrijheid, dat men zonde noemt.) Laat ons dit nu eens nagaan in den zin dien gij er aan geeft. Gij beweert niet alleen dat er zeer veel verschillende wijzen van denken in ons gevonden worden, waarvan wij de eene met den naam van *willen* de andere met dien van *begrijpen* bestempelen, maar ook dat daarbij deze volgorde is vastgesteld, dat wij de zaken niet moeten willen, voor wij ze helder hebben begrepen; vervolgens beweert gij, dat wij, als wij onzen wil houden binnen de perken van ons verstand, nooit zullen dwalen, en eindelijk, dat wij het in onze macht hebben dien wil binnen de perken van ons verstand te houden.

Als ik deze dingen ernstig overweeg, dan moet een van beide waar zijn: Of alles wat hier gesteld is, is verdicht, of God zelf heeft ons die volgorde ingeschapen. Heeft hij dit gedaan, zou het dan niet ongerijmd zijn te beweren dat dit doelloos geschied ware, en God niet zou eischen dat wij eenige orde in acht namen of zouden volgen: dit zou immers in God een tegenstrijdigheid vooronderstellen. — En moeten wij de ons voorgeschreven orde in acht nemen, hoe kunnen wij dan zóó afhankelijk van God zijn en blijven? Want indien

Digitized by Google

niemand meer of minder volmaaktheid bezit dan met zijn aard strookt en deze kracht uit de gevolgen moet worden afgeleid, dan heeft hij, die zijn wil buiten de grenzen van het verstand laat gaan, niet zooveel kracht van God ontvangen, anders zou hij die ten uitvoer brengen. Gevolgelijk heeft hij die dwaalt geen kracht van God ontvangen om niet te dwalen, anders zou hij nooit in dwaling vervallen. Want volgens u heeft ieder zooveel wezendheid verkregen, als hij volmaaktheid openbaart. — *Voorts:* indien God ons zooveel wezendheid toekent, dat wij die volgorde kunnen in acht nemen, zooals gij beweert dat wij kunnen doen, en indien wij zooveel volmaaktheid openbaren als ons is ingeschapen, hoe komt het dan, dat wij die orde verbreken, hoe, dat wij haar kunnen overschrijden, en onzen wil niet altijd houden binnen de grenzen van ons verstand? *Ten derde:* indien ik zoozeer van God afhankelijk ben, als door u, zooals ik boven heb aangetoond, beweerd wordt, dat ik mijn wil noch binnen, noch buiten de grenzen van mijn verstand kan houden, tenzij God mij te voren den aanleg daartoe heeft gegeven, en door zijn wil een van beide te voren heeft vastgesteld, in welk opzicht zou mij dan, wel bezien, die wilsvrijheid te pas kunnen komen?

Heeft het niet den schijn dat wij God met zichzelf in tegenspraak brengen, als hij ons het bevel voorschrijft onzen wil binnen de grenzen van ons verstand te houden en ons daarbij niet zooveel kracht of volmaaktheid geeft, dat wij dit bevel kunnen nakomen. Want indien hij ons, volgens uw eigen zeggen, zooveel volmaaktheid had verleend, zouden wij stellig nooit kunnen dwalen: immers zooveel wezendheid als wij hebben, zooveel volmaakts moeten wij tot stand brengen, en in onze werken de krachten die ons gegeven zijn altijd ten toon spreiden. Onze zonden echter zijn het bewijs, dat wij zulk een macht

Digitized by Google

die zoo van God afhankelijk is (als gij beweert) niet bezitten; en daarom moet een van beide waar zijn, dat wij òf niet in die mate van God afhankelijk zijn, òf in ons de macht niet hebben om niet te dwalen; volgens uw zeggen hebben wij echter wel de macht om niet *) te dwalen. Dus zijn wij niet in die mate van God afhankelijk.

Uit het aangevoerde schijnt mij nu duidelijk te blijken, dat het onmogelijk is, dat het kwaad of de berooving van een beter staat van Gods standpunt een ontkenning zou zijn. Wat toch beteekent het beroofd te worden of een volmaakter toestand te verliezen? Is dat niet van een grootere tot een kleinere volmaaktheid en dientengevolge van een grooter tot een kleiner wezendheid overgaan, en door God tot een zekere mate van volmaaktheid en wezendheid beperkt worden? Is dat niet te willen dat wij buiten zijn weten in geen anderen toestand kunnen komen, tenzij hij anders heeft besloten en gewild?

Mogen wij vooronderstellen, dat zulk een schepsel, door een alwetend en allervolmaaktst Wezen geschapen omdat hij wilde dat het zoo zou blijven als het was; waarmede God zelfs, om het in dien stand te houden, voortdurend samenwerkte; is het mogelijk zeg ik, dat zulk een wezen in wezendheid achteruit zou gaan, d. w. z. in volmaaktheid tegen Gods bedoeling verminderen zou? Zoo iets schijnt ongerijmd te zijn. Of is het niet dwaas te zeggen dat Adam een beteren toestand heeft verloren, en dus niet in staat is geweest te voldoen aan het voorschrift door God in zijne ziel gelegd, en dat het God volstrekt niet bekend is hoeveel en hoedanige volmaaktheid Adam verloren had? Is het te begrijpen, dat God een wezen zou scheppen zoo afhankelijk dat het niet dàn een bepaald werk verrichten kon, dat dit

*) Volgens den oorspronkelijken Holl. Brief leze men hier „non".

Digitized by Google

daarop wegens dat werk zijn beteren staat verliezen zou (afgezien daarvan dat God daarvan de volstrekte oorzaak was), en dat God toch van dit alles geen kennis zou dragen? Ik geef toe, dat er tusschen de daad en het kwaad dat daarin gelegen is, verschil bestaat; maar dat „Het Kwaad in Gods oog Ontkenning zou zijn", gaat mijn begrip te boven.

Dat God de daad kent, die daad heeft bepaald, daartoe medewerkt, en toch het kwaad dat daarin gelegen is en het gevolg daarvan niet kent, is iets dat mij in God onmogelijk voorkomt. Neem eens aan, dat Gods hulp mij bijstaat in de daad der voortplanting met mijne vrouw; dat toch is iets werkelijks, en dienvolgens heeft God daarvan een helder begrip; maar als ik hierin misdoe, en tegen eed en plicht met eens anders vrouw omgang heb, dan is er in die daad iets kwaads gelegen. Waarin zou nu hier voor God een ontkenning liggen opgesloten? toch niet in de daad van voortplanting; want voor zoover die werkelijk is, is Gods hulp daarbij noodig. Derhalve moet het kwaad dat bovengenoemde handeling vergezelt niets anders zijn dan dat ik tegen mijn eigen belofte of Gods bevel met een andere vrouw omgang heb, waarmede het mij niet geoorloofd is om te gaan. Is het dan wel aan te nemen dat God onze daden kent, daartoe hulp verleent, en toch niet weet, met wie wij die daad plegen, te meer daar God ook bij de daad van de vrouw, waarmede ik omgang heb, zijn bijstand verleent? Het is moeielijk zoo iets van God te denken. Denk eens aan den doodslag; als werkelijke handeling verleent God daarbij zijn hulp; zou hij dan van het gevolg van die daad, de vernietiging van een of ander wezen, en de ontbinding van een schepsel Gods, onkundig blijven? alsof God zijn eigen werk niet zou kennen. (Ik vrees dat ik u niet begrepen heb: Uwe denkbeelden zijn toch veel te scherpzinnig dan dat gij zulk een schromelijke fout

Digitized by Google

zoudt begaan). Misschien wilt gij volhouden dat die daden zooals ik ze voorstel, zuiver en goed zijn, en dat daarbij geen sprake is van kwaad; maar dan kan ik niet begrijpen wat gij kwaad noemt, waarop de berooving van een beter toestand volgt *). In zulk een geval zou de wereld in een eeuwige en voortdurende verwarring geraken, en wij aan de beesten gelijk worden. Ik bid u welk nut zou deze uitspraak der wereld aanbrengen. Gij verwerpt de gewone omschrijving van den mensch, en schrijft ieder mensch slechts zooveel volmaaktheid toe, als God hem verleend heeft om uit te werken. Zoodoende echter schijnt gij te leeren dat de goddeloozen God even goed door hunne werken eeren als de vromen. Vraagt gij waarom? Wijl geen van beide betere werken tot stand kunnen brengen dan in beider aard gegeven is, en blijkt uit hetgeen zij doen. Wat gij daarop in uw tweede antwoord laat volgen schijnt mij onvoldoende toe. Gij zegt namelijk: „Hoe meer volmaaktheid een zaak bezit, des te meer deel heeft zij aan de Godheid, des te meer treedt in haar Gods volmaaktheid in het licht. Daar nu de vromen oneindig meer volmaaktheid bezitten dan de goddeloozen, kan hun aanleg met dien der goddeloozen niet vergeleken worden. De Goddeloozen zijn, omdat zij God niet kennen niets dan een werktuig in de hand van den kunstenaar, dat onbewust dienst doet en in dien dienst verslijt; de vromen daarentegen dienen hem met bewustheid, en nemen door dat dienen in volmaaktheid toe." Bij beiden echter is het waar, dat ze niet meer kunnen doen; want hoe meer volmaaktheid de een laat blijken boven den ander, des te meer wezendheid heeft de een ook boven den ander verkregen. Zouden dan de goddeloozen met hun geringe volmaaktheid

*) Hier heb ik weder den Hollandschen brief gevolgd.

Digitized by Google

God niet evenzeer dienen als de vromen? Want, naar gij meent, verlangt God niets meer van de goddeloozen, anders had hij hun meer wezendheid gegeven. Daar hij hun echter niets meer toestond, zooals blijkt uit hetgeen door hen wordt verricht; zoo verlangt hij ook niets meer van hen. En als ieder in zijn soort niets meer of minder doet dan God wil, waarom zou dan hij die weinig doet, maar toch zooveel als God van hem eischt, bij God niet even aangenaam zijn als de vrome? Bovendien, evenals wij door het kwaad dat de daad vergezelt, door onze eigen onbedachtzaamheid zooals gij zelf zegt een beteren toestand voor ons doen verloren gaan, zoo schijnt gij hier ook aan te nemen dat wij door onzen wil te houden binnen de grenzen van ons verstand, niet slechts even volmaakt blijven als wij zijn, maar daarenboven door den dienst van God beter worden.

Hierin geloof ik een tegenstrijdigheid te zien, indien wij althans zoozeer van God afhankelijk zijn dat wij noch meer noch minder volmaaktheid kunnen toonen dan voorzoover ons wezendheid gegeven is, m. a. w. dan God heeft gewild, dat wij door onbedachtzaamheid slechter of door wijs beleid beter zouden worden. Zoodat gij naar het mij voorkomt niets anders zeggen wilt, dan dat, als de mensch zoo is als gij hem beschrijft, de goddeloozen door hunne werken, evenzeer als de vromen door de hunne, God dienen, waardoor wij van God even afhankelijk worden gemaakt als de elementen, kruiden, steenen enz. Waarvoor zou dan ons verstand dienen? Waarvoor het vermogen om onzen wil binnen de perken van ons verstand te houden? Om welke reden is bovengenoemde regel ons dan voorgeschreven? Bedenk toch ook eens bid ik u, aan den anderen kant, waarvan wij ons berooven; ik bedoel die angstvallige en ernstige zorg om ons zelf, naar het

Digitized by Google

voorbeeld *) der volmaaktheid Gods, en het ons ingeschapen voorschrift, tot volmaaktheid te brengen: wij versteken ons van het gebed, en de verzuchting tot God die ons gelijk de ervaring leert zoo dikwerf eene buitengewone troost hebben verschaft; wij maken ons los van allen godsdienst en van alle hoop en berusting die wij van onze gebeden en onzen Godsdienst verwachten. Daar tegenover staat dat indien God geen kennis van het kwaad heeft, het veel minder waarschijnlijk is dat hij het kwaad zal straffen. Welke reden blijft er dan over om niet (indien ik slechts den rechter kan ontloopen) allerlei soort van misdrijven lustig te begaan? Waarom zou ik mij niet zonder eenig middel te schuwen, schatten vergaderen? waarom zou ik niet alles doen wat mij behaagt, zonder uitzondering en al naar gelang het vleesch mij verlokt? Gij zult zeggen, omdat men de deugd om haar zelve moet liefhebben. Hoe kan ik echter de deugd liefhebben? zooveel aanleg en volmaaktheid is mij niet geschonken, en als ik even gerust kan zijn bij het een als bij het ander, waarom zou ik mij dan geweld aandoen om mijn wil te houden binnen de perken van mijn verstand. Waarom zou ik niet doen wat mijn hartstochten mij voorschrijven? waarom zou ik een man die mij ergens in den weg staat niet heimelijk vermoorden? Ziedaar welk een schoone gelegenheid wij voor alle goddeloozen en de goddeloosheid zelve zouden openstellen; wij maken onszelven aan blokken en al onze daden aan de beweging van uurwerken gelijk.

Om al de bovengenoemde redenen is het m. i. bezwaarlijk aan te nemen, dat men niet dan in oneigenlijken zin kan zeggen dat wij jegens Gods zondigen; wat beduidt dan de macht om onzen wil binnen de perken van ons ver-

*) „Zetregel" zeiden de oude Hollanders. Blijenberg: regel.

Digitized by Google

stand te houden, en, dat wij, deze macht overschrijdende, tegen het ons gegeven voorschrift zondigen? *) Wellicht voert gij mij te gemoet, dat dit geen zonde is tegen God maar tegen ons zelf; want dat indien men in eigenlijken zin moest aannemen dat wij jegens God zondigden, dan ook moest worden erkend dat er iets tegen Gods wil geschiedde, en daar dit volgens u onmogelijk is, zoo is het ook de zonde.

Intusschen is een van beide waar. God wil het of God wil het niet. Indien hij het wil, hoe kan het dan ten onzen opzichte kwaad zijn? En wil hij het niet, dan zou het naar uw meening, niet gebeuren. Ofschoon dit nu, zooals gij beweert, wel eenigzins ongerijmd zou zijn, zoo geloof ik toch dat bovengenoemde ongerijmdheden aan te nemen bijzonder gevaarlijk is. Wie weet of er niet door ernstig onderzoek, nog een middel zou te vinden zijn om deze uitspraken op eenigerlei wijze met elkaar in overeenstemming te brengen.

En hiermede eindig ik het onderzoek van uwen brief volgens den eersten door mij gestelden Regel; voor ik dien echter volgens den tweeden Regel ga onderzoeken, wil ik nog twee opmerkingen doen voorafgaan die uwen brief betreffen, en die door u geschreven zijn in St. 15 Dl. 1 der Beginselen.

Het eerste is, dat gij beweert, dat wij in staat zijn de macht om te willen en te oordeelen binnen de grenzen van ons verstand te houden: hetgeen ik niet volstrekt kan toegeven. Want als dat waar was, dan zou er toch onder zoo ontelbaar velen wel één mensch te vinden zijn, die toonde zulk een vermogen te bezitten; terwijl een ieder bij zich zelf kan ondervinden, dat hij, ondanks alle inspan-

*) Ook hier is de oorspr. Holl. text gevolgd.

Digitized by Google

ning, dat doel niet kan bereiken. Wie hieraan mocht twijfelen ga zich zelf maar na, hoe dikwerf tegen beter inzicht, de hartstochten de rede overwinnen, zelfs wanneer men zich met alle krachten daartegen verzet. Maar zult gij zeggen: dat ons dit minder goed gelukt, is niet hieraan te wijten dat het ons onmogelijk is, maar dewijl wij ons daarvoor niet genoeg beijveren. Hier tegenover stel ik dat als het mogelijk was, er toch wel één onder zooveel duizenden zou gevonden worden: maar nog nooit is er een geweest onder allen die bestaan hebben of nog bestaan, die zich durfde beroemen, niet in zonde vervallen te zijn. Kan men hiervoor krachtiger bewijzen aanvoeren dan de feiten zelf? Indien er slechts enkelen waren, indien er slechts één was, maar nu er geen enkele is, is er ook geen bewijs van voorhanden. Gij houdt echter uw bewering vol zeggende: indien het mogelijk is, dat ik door mijn oordeel op te schorten en mijn wil binnen de grenzen van mijn verstand te houden mij eenmaal voor dwalen kan behoeden, waarom zou ik dan niet, als ik mij even ernstig daarop toelegde, altijd hetzelfde kunnen bereiken? Daarop antwoord ik dat ik niet kan inzien dat wij menschen in dezen tijd kracht genoeg bezitten om dit altijd vol te houden: een enkel maal, kan ik, als ik alle kracht inspan, een weg van twee mijlen in één uur afleggen, maar het is mij niet mogelijk dit altijd te doen; zoo kan ik mij ook met bijzondere inspanning, wel eens voor dwalen behoeden maar om dit voortdurend te doen ontbreken mij de krachten. Mij schijnt het duidelijk dat den eersten mensch, toen hij uit de handen van zijn volmaakten Schepper was voortgekomen, die krachten waren toebedeeld: maar dat hij, (en hierin ben ik het met u eens) die krachten niet genoeg oefenende of (liever) misbruikende, zijn volmaakten staat verloren heeft om te verrichten wat te voren in zijn

Digitized by Google

macht stond. Ik zou dit met vele redenen kunnen bevestigen, maar zou dan te lang worden. M. i. is in dit stuk het eigenlijke wezen der heilige Schrift gelegen, die wij daarom ook in eere moeten houden, dewijl zij ons leert wat ons natuurlijk verstand zoo nadrukkelijk bevestigt, namelijk dat wij door eigen schuld uit onzen eersten volmaakten toestand vervallen zijn. Wat is dus meer noodig dan het herstel van dien val; en zoo is dan ook het eenige doel van de Schrift den gevallen mensch tot God terug te brengen.

Het tweede punt is wat gij in St. 15 Dl. 1 der Beginselen beweert: dat het helder en duidelijk begrijpen, tegen de natuur van den mensch strijdt,*) waaruit gij ten slotte afleidt; dat het veel beter is hoe verward ook, een oordeel over de dingen uit te spreken en onzen vrijen wil uit te oefenen, dan altijd onzeker te zijn, dat is op den laagsten trap van vrijheid te blijven staan. †) Deze gevolgtrekking toe te geven is mij wegens hare duisterheid onmogelijk: want het opgeschorten van ons oordeel, doet ons blijven in den staat waarin wij door onzen Schepper geschapen zijn; maar verwarde besluiten te nemen is hetzelfde als iets aan te nemen dat we niet begrepen hebben, en zoodoende even gemakkelijk het ware te gelooven als het valsche. En indien wij (zooals Monsieur Descartes ergens leert) bij onze besluiten den regel niet in acht nemen, die door God als regel voor de verhouding tusschen ons verstand en onzen wil is vastgesteld; dat wij namelijk niets mogen aannemen dan wat ons volkomen duidelijk is; doen wij, al is het ook dat wij bij toeval de waarheid treffen, in zulk geval toch verkeerd, daar de wijze waarop wij de waarheid aannemen niet aldus door God

*) Hier wordt door Blijenbergh onjuist geciteerd.

†) Zie hierover het Tractaat de Intell. Em. Hst. VII.

Digitized by Google

is gewild: waaruit volgt dat terwijl de opschorting van ons oordeel, ons doet blijven in den staat, waarin wij door God zijn geplaatst, een ongegrond besluit ons in een slechteren toestand brengt; want dit legt den grond tot de dwaling, waardoor wij later onzen beteren staat verliezen. Ik hoor u echter zeggen: Is het dan niet beter, dat wij om volmaakter te worden, sommige dingen, al is het dan ook dat zij ons niet helder voor den geest staan, aannemen, dan door ze niet aan te nemen, altijd op den laagsten trap van volmaaktheid en vrijheid te blijven staan? Behalve dat wij dit ontkend hebben, en vrij wel bewezen hebben dat wij ons daardoor niet beter, maar wel slechter gemaakt hebben, zoo schijnt het ons ook onmogelijk en een soort van tegenstrijdigheid te zijn, dat Gods kennis der dingen die door hem bepaald zijn, zich verder zou uitstrekken dan die welke hij aan ons gegeven heeft: want daarin zou liggen opgesloten dat God de oorzaak onzer tekortkomingen was. Hiermede is niet in strijd, dat wij God niet kunnen beschuldigen dat hij ons meer gaven had moeten verleenen dan hij deed, omdat hij daartoe niet verplicht was. Het is wel waar dat God niet verplicht is meer te geven dan hij deed; maar de hoogste volmaaktheid van God brengt ook mede, dat een schepsel door hem voortgebracht, niet met zichzelf in tegenspraak zij, zooals uit die onderstelling blijkbaar volgen zou. Want in de schepping ontdekken wij nergens eenige kennis dan in ons verstand. Tot welk doel zou ons dat verleend zijn, dan om Gods werken te beschouwen en te leeren kennen? En wat kan men hieruit zekerder afleiden dan dat er overeenstemming moet bestaan tusschen de dingen die wij moeten kennen en ons verstand.

Indien ik uw brief, wat betreft de bovengemelde punten volgens mijn tweeden algemeenen regel moest overwegen,

Digitized by Google

dan zouden onze meeningen nog meer dan bij den eersten uiteenloopen. Mij toch komt het voor (als ik dwaal moogt gij mij terecht wijzen), dat gij der Heilige Schrift die onfeilbare waarheid en goddelijkheid niet toeschrijft, die zij naar mijn overtuiging bezit. Wel is waar zegt gij te gelooven dat God hetgeen in de heilige Schrift staat den Profeten heeft geopenbaard, maar toch slechts op zulk een onvolmaakte wijze, dat dit, als het is geschied zooals gij beweert, in God een tegenstrijdigheid zou leggen. Want heeft God zijn woord en wil den menschen geopenbaard, dan heeft hij zulks met een bepaald doel en op duidelijke wijze gedaan. Indien nu de Profeten, uit het woord dat hun was medegedeeld, een gelijkenis hadden verdicht, had God dat gewild of niet gewild. Was het zijn wil dat zij daarvan een gelijkenis maakten d. i. dat zij zijn bedoeling niet duidelijk weergaven, dan was God de oorzaak van die dwaling en wilde hij iets dat tegen zijn eigen wil streed. Wilde hij het daarentegen niet, dan was het onmogelijk dat de Profeten daaruit een gelijkenis konden maken. Bovendien is het waarschijnlijk, als men onderstelt dat God zijn woord aan de Profeten gegeven heeft, dat hij het hun dan aldus mededeelde, dat zij bij het vernemen daarvan zich niet konden vergissen: want God moest als hij hun zijn woord openbaarde een bepaalde bedoeling daarmede hebben. Om de menschen op een dwaalspoor te brengen, kon hij zich echter onmogelijk ten doel stellen; want dat zou in God iets tegenstrijdigs zijn. En tegen Gods wil te zondigen, kon de mensch ook niet; want dat is volgens u onmogelijk.

Behalve dit is het niet aan te nemen dat God die de allervolmaakste is zou toelaten, dat aan zijn woord den Profeten medegedeeld om het aan het volk uit te leggen, door dezen een anderen zin werd toegekend dan God

Digitized by Google

zelf wilde; want indien men het er voor houdt, dat God den Profeten vergunde zijn woord te hooren dan beweert men daarmede tevens dat God op een buitengewone wijze den Profeten verschenen is, of met hen gesproken heeft. Indien nu de Profeten van het hun toevertrouwde woord een gelijkenis maken, d. w. z. daarin een anderen zin leggen dan hij wilde dat zij zouden doen, dan zou God hun dat hebben voorgeschreven. Het is alzoo wat de Profeten betreft onmogelijk en ten opzichte van God ongerijmd, dat eerstgenoemden een ander begrip konden hebben dan God hun wilde schenken.

Dat God zijn woord op zulk een wijze als door u wordt voorgesteld zou hebben geopenbaard wordt ook geenszins door u bewezen. Ik bedoel hier uw bewering dat hij hun slechts de zaligheid en het verderf heeft geopenbaard, dat hij bepaalde middelen die daartoe leiden heeft aangewezen, en dat heil en verderf niet anders zijn dan het gevolg dier bepaald aangewezen middelen. Want waarlijk, als de Profeten Gods woord in dien zin hadden verstaan, welke redenen zouden hen dan bewogen hebben om daaraan een anderen zin toe te schrijven?

En waar hebt gij nu een enkel bewijs aangevoerd, dat ons kan overreden uw gevoelen hooger te stellen dan dat der Profeten? Want indien gij meent, dit bewijs hierin te vinden, dat anders het woord Gods veel onvolmaakts en tegenstrijdigs zou bevatten, merk ik op dat dit wel door u gezegd, maar niet bewezen wordt. En wie weet, als beider *) zin eens werd blootgelegd, welke van beide de geringste onvolmaaktheden zou bevatten? Hoe dit zij het allervolmaakste wezen wist zeer goed wat het volk vatten kon, en wat de beste weg was, waarop het gemeene volk onderricht moest worden.

*) Vermoedelijk die van Spinoza en van de profeten.

Digitized by Google

Wat nu het tweede lid van uw eerste stelling aangaat, zoo stelt gij u zelf de vraag: waarom God aan Adam beval niet van den boom te eten, terwijl hij toch het tegendeel besloten had; en daarop antwoordt gij dan dat het verbod aan Adam uitgevaardigd, alleen hierin bestond, dat God namelijk aan Adam had geopenbaard dat het eten van den boom den dood ten gevolge had, evenals hij ons door de Natuurlijke Rede openbaart, dat vergift doodelijk is. Indien nu vast staat, dat God aan Adam iets verboden heeft, welke reden is er dan om de wijze waarop dit verbod volgens uwe voorstelling gegeven werd, eer aan te nemen, dan die welke de Profeten aanvoeren, wien God zelf de wijze van het verbod openbaarde? De reden die ik voor het verbod aanvoer is natuurlijker, zult gij zeggen, en komt dus meer met de waarheid en met God overeen. Dit ontken ik echter ten stelligste. Ook zie ik niet in dat God ons door ons natuurlijk verstand heeft geopenbaard, dat vergift doodelijk is. Ook kan ik mij niet verklaren hoe ik ooit zou weten, dat iets vergiftig was, indien ik niet de slechte werking van het vergift bij anderen had gezien, en van anderen had vernomen. Dat menschen, omdat zij het vergift niet kennen, onwetend daarvan eten en sterven, leert ons de dagelijksche ervaring. Zegt gij, als de menschen wisten dat het vergift was, dan zou hun ook niet onbekend zijn dat het verkeerd was, dan antwoord ik dat niemand een begrip van vergift heeft of kan hebben, dan die weet of gehoord heeft, dat iemand zich door het te gebruiken kwaad heeft berokkend; en gesteld dat wij tot op dit oogenblik nooit hadden gezien of gehoord dat iemand zich door het gebruik daarvan benadeeld had, dan zouden wij niet alleen ook thans daarvan onkundig zijn, maar er ook zonder erg tot onze eigen schade gebruik van maken, een waarheid waarvan de bewijzen ons dagelijks gegeven worden.

Digitized by Google

Waarin kan een oprecht en onschuldig gemoed in dit leven meer behagen scheppen, dan in de beschouwing van de volmaakte Godheid? Want aangezien men zich daarbij bezig houdt met het volmaaktste, moet daarin ook liggen opgesloten het volmaaktste wat in ons eindig verstand op kan komen. Voor mij is in dit leven niets te vinden, wat ik voor dat genot zou willen ruilen. Door een hemelsch verlangen gedreven, kan ik langen tijd daarbij verwijlen; hoewel ik tevens van droefheid vervuld word, wanneer ik gewaar word dat er zooveel aan mijn eindig verstand ontbreekt. Die droefheid zet ik echter van mij af door de verwachting die ik koester, en die mij dierbaarder is dan het leven, dat ik na dezen zal bestaan en voortleven, en die Godheid in volmaakteren toestand dan nu zal aanschouwen. Als ik mijn kort en voorbijsnellend leven betracht, waarin ik elk oogenblik den dood verwacht; en ik moest daarbij denken dat er aan mij een einde zou komen, en dat ik die heiligste en voortreffelijkste overdenkingen zou moeten missen, dan zou ik zeker van alle schepselen, die niet weten dat hun leven eindigen zal, de allerellendigste zijn. Immers, de vrees voor den dood zou mij vóór mijn sterven ongelukkig maken, en na dien zou ik volstrekt niets en dus ook ellendig zijn, aangezien ik dan van die beschouwing Gods beroofd zou zijn. Uwe denkbeelden echter schijnen mij daarheen te leiden, dat als ik hier ophoud te zijn, dit ook voor eeuwig zal zijn, terwijl daarentegen het woord en Gods wil mij troosten door hun inwendige getuigenis in mijne ziel, dat ik mij eenmaal na dit leven, in een beter staat, zal verheugen in de beschouwing der allerhoogste Godheid. Ook al mocht die hoop eenmaal blijken valsch te zijn toch maakt zij, zoolang ik haar koester, mij waarlijk gelukkig.

Dit is het eenige wat ik in mijn gebeden, verzuchtingen

Digitized by Google

en ernstig smeeken van God vraag (ach, dat ik dit meer nog kon doen!). Zoolang mijn geest mijn leden zal beheerschen, zal ik bidden dat het den Heer behagen moge, mij door zijn goedheid zoo zalig te maken dat ik, als dit lichaam ontbonden wordt, als een geestelijk wezen zal blijven leven in de beschouwing van die volmaakte Godheid, en indien ik dit slechts erlang, is het mij onverschillig hoe men hier gelooft, wat men hieromtrent elkander wil leeren en, of iets op ons natuurlijk verstand gegrond is en daardoor begrepen kan worden, of niet. Dit, dit alleen is mijn wensch, mijn verlangen en voortdurend gebed, dat God deze gewisheid in mijn ziel bevestige en bezit ik haar (ach hoe rampzalig zou ik zijn als ik haar missen moest!) dan zal mijn ziel van verlangen roepen: Gelijk het hert snakt naar de wateren, zoo verlangt mijne ziele naar u den levenden God: Ach wanneer zal de dag aanbreken, dat ik met u zal zijn en u aanschouwen. Als ik dit slechts verkrijg, bezit ik alles wat mijne ziele najaagt en verlangt. Maar daar ons werk aan God mishaagt, mag ik die hoop, naar uwe meening, niet voeden: ook begrijp ik niet waarom God (als het mij tenminste vergund is menschelijkerwijs over hem te spreken) ons heeft voortgebracht en in stand houdt, indien hij geen behagen schept in onze werken en onze hulde. Mocht ik u echter misverstaan, dan verzoek ik u opheldering. Maar ik heb mij zelf en misschien ook u langer dan gewoonlijk opgehouden; en daar ik zie dat mij papier gaat ontbreken zal ik eindigen. Ik verlang naar de oplossing dezer vraagstukken. Misschien heb ik hier of daar uit uw brief een gevolgtrekking afgeleid, die wellicht niet met uw meening strookt, maar daarover zie ik gaarne uw inlichting tegemoet. Onlangs heb ik mij toegelegd op de studie van sommige kenmerken Gods, waarbij uw Aanhangsel mij groote diensten heeft bewezen. Ik heb alleen

Digitized by Google

uw bedoeling wat breeder uiteengezet, daar deze mij niets dan bewijzen scheen te geven en daarom verwonder ik mij dan ook zeer dat L. Meyer in de voorrede zegt, dat dit uw meening niet is, maar dat gij volgens hetgeen gij beloofd hadt, verplicht waart, uwen discipel, op deze wijze in de Cartesiaansche wijsbegeerte te onderrichten; dat gij echter zoowel over God als over de ziel, en meer in het bijzonder over de wilskracht van onze ziel een geheel andere meening zijt toegedaan. Ook zie ik in dat voorbericht vermeld, dat gij deze Metaphysische Beschouwingen, binnen kort in uitgebreider vorm zult uitgeven; welke beide dingen ik met verlangen te gemoet zie, daar ik mij daarvan iets bijzonders voorstel. Het is overigens mijn gewoonte niet, iemand in de hoogte te steken.

Ik heb deze dingen in alle oprechtheid des gemoeds en met ongehuichelde vriendschap ter nedergeschreven, aangezien gij in uw Brief daarom had verzocht; en om de waarheid nader te leeren kennen. Houd mij de groote uitvoerigheid waarin ik onwillekeurig vervallen ben, ten goede. Indien ge hierop wilt antwoorden zult ge mij buitengemeen verplichten. Wel heb ik er geen bezwaar tegen als gij mij in de taal waarin gij zijt opgevoed, schrijven wilt, of ook in een andere, als het slechts de Latijnsche of Fransche is; maar dit antwoord verzoek ik u in dezelfde taal (d. i. het Hollandsch, Vert.) te schrijven, daar ik uwe bedoeling daarin zeer goed heb begrepen, hetgeen misschien in het Latijn niet het geval zou zijn. Zoodoende zult gij mij verplichten, en zal ik zijn en blijven,

Mijnheer, Uwe zeer toegenegene en verplichte,

Dordrecht, 16 Jan. 1665. W. VAN BLEIJENBERGH.

Ik verzoek in uw antwoord nader inlichting te ontvangen over hetgeen gij verstaat onder een Ontkenning in God,

Digitized by Google

Het opschrift van den Brief luidt aldus:

Mijn heer
dn. heer Benedictus de Spinosa
op den langen Boogaert Buyten
Schiedam.
vr.

(Deze Brief wordt bewaard in de Bibl. der Doopsgezinde Kerk te Amsterdam).

EEN EN TWINTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEER GELEERDEN EN HOOGGEEERDEN HEER WILLEM VAN BLIJENBERGH

Mijn Heer en Vriend!

Toen ik uw eersten brief las, meende ik dat onze gevoelens vrij wel overeenstemden; maar uit uwen tweeden, dien ik den 21sten dezer maand ontving bemerk ik dat dit bij lange na niet het geval is, en zie ik dat wij niet alleen verschillen omtrent dingen, die ten slotte uit de eerste beginselen zijn af te leiden, maar ook over die beginselen zelve; zoodat ik moeielijk gelooven kan dat wij elkander door onze brieven eenigszins verder zullen brengen. Want nu zie ik in dat geen bewijsvoering, al is zij volgens de wetten van het bewijs onweerlegbaar, bij u geldig is, dan wanneer zij overeenkomt met een vastgestelde ver-

Digitized by Google

klaring, die gij zelf of andere Godgeleerden, met wie gij bekend zijt, toepassen op de Heilige Schrift. En waarlijk als gij meent, dat God door middel van de Heilige Schrift, helderder en nadrukkelijker spreekt, dan door het natuurlijk licht van ons verstand dat hij ons (toch) ook gegeven heeft en in zijn Goddelijke wijsheid voortdurend ongeschokt en ongeschonden doet behouden, dan hebt gij gegronde redenen om uw verstand te doen bukken voor de meeningen die gij aan de Schrift toeschrijft; ik zelf zou inderdaad niet anders kunnen handelen. Daar ik echter wat mij betreft, openlijk en zonder omwegen moet bekennen, de Heilige Schrift niet te begrijpen, ofschoon ik verscheidene jaren daaraan besteed heb; en aangezien ik heb leeren inzien dat, als ik eenmaal in het bezit ben van een goed bewijs, onmogelijk de gedachte in mij op kan komen, ooit daaraan te twijfelen, vertrouw ik met volkomen gerustheid op hetgeen mijn verstand mij zegt, zonder eenige vrees dat ik mij daarin bedrogen heb en vast overtuigd, zelfs zonder dat ik het onderzoek, dat de H. S. dat niet weerspreken kan. De waarheid kan immers met de waarheid niet in strijd, zijn zooals ik reed sin mijn Aanhangsel (het Hst. kan ik niet aanhalen *), want ik heb het boek hier buiten niet bij mij) duidelijk heb aangetoond; en zelfs al moest ik eenmaal ontwaren dat wat mijn natuurlijk verstand mij thans geleerd heeft, slechts leugen was, toch zou het mij gelukkig maken, daar het mij thans bevredigt en ik mijn leven niet met zuchten en geklaag, maar rustig, blijmoedig en vroolijk zoek door te brengen, nu en dan een trede hooger stijgende, terwijl ik intusschen (en dit verschaft mij de hoogste voldoening en gemoedsrust) erken, dat alles aldus geschiedt volgens het besluit van een allervolmaaktst en onveranderlijk wezen.

*) Cogit. Met. Boek II Hst. 8 § 5.

Digitized by Google

Maar om nu tot uwen brief terug te keeren, zoo moet ik u van harte dankzeggen, dat gij mij uw wijze van denken bijtijds hebt uiteengezet; dat gij mij echter al die beweringen toeschrijft, welke gij uit mijn brief verkiest af te leiden, neem ik u geenszins in dank af. Ik bid u, welk punt in mijn brief gaf u aanleiding mij de meening toe te dichten dat de menschen op beesten geleken; dat zij als beesten stierven en te gronde gingen; dat onze werken aan God mishaagden enz.; al is het niet te ontkennen dat wij wat het laatste betreft zeer uiteenloopende meeningen koesteren daar ik uit u niets anders kan opmaken, dan dat gij meent dat God in onze werken behagen schept, als iemand die zijn doel bereikt heeft en naar wensch is geslaagd. Wat mij betreft; zeer duidelijk heb ik gezegd, dat de vromen God dienen en door daarin te volharden steeds geschikter worden om God lief te hebben; is dat dan ze met beesten gelijk stellen of te zeggen dat ze als beesten ten ondergaan, of wel dat hun werken Gode niet welgevallig zijn?

Hadt gij mijn brief met meer aandacht gelezen, dan zoudt gij duidelijk hebben ingezien dat ons verschil van meening alleen hierin gelegen is, te weten: òf God, als zoodanig, zonder daarbij aan eenige menschelijke eigenschap te denken, den vromen de door hen verkregen volmaaktheid mededeelt (zooals ik denk), of wel als rechter, hetgeen door u wordt beweerd, en waarop zich uwe stelling grondt dat de boozen, God even zoo goed dienen als de vromen, daar ze volgens Gods besluit doen wat ze kunnen. Maar dat volgt geenszins uit hetgeen ik gezegd heb, want ik stel mij God niet voor als rechter, en waardeer dus de werken naar den aard van het werk, en niet naar het vermogen van hem die het werk verricht, terwijl het loon, dat op het werk volgt, zoo zeker daarop

Digitized by Google

volgt, als uit den aard van een driehoek volgt dat zijn drie zijden gelijk moeten zijn aan twee rechte. En dit zal ieder begrijpen indien men slechts in 't oog houdt, dat onze hoogste zaligheid bestaat in de liefde tot God, en dat die liefde noodwendig voortvloeit uit de kennisse Gods, die ons zoozeer wordt aanbevolen. Dit nu is in 't algemeen zeer gemakkelijk te bewijzen als men slechts goed acht geeft op de beteekenis van een besluit van God zooals ik in mijn Appendix heb aangetoond; ik geef echter toe dat al dezulken, die Gods natuur met de menschelijke verwarren, al zeer weinig geschikt zijn om dat te begrijpen.

Ik was van plan dezen brief hier te eindigen, om u niet langer lastig te vallen met dingen, die (zooals blijkt uit het zeer onderdanige toevoegsel, voorkomende aan het einde van uw brief) tot niets anders strekken dan tot jok en scherts, en niemand van nut zijn. Om uw verzoek echter niet geheel en al af te wijzen, zal ik hier nog iets bijvoegen tot verklaring der woorden Ontkenning en Berooving en in korte woorden mededeelen wat noodig is om den zin van mijn vorigen Brief duidelijker uiteen te zetten.

In de eerste plaats dan wil ik opmerken, dat Berooving niet is de daad van Berooving, maar eenvoudig niets anders dan een gebrek, wat op zich zelf niets is; aangezien het slechts een denkbeeldig iets is, of een wijze van denken, door ons gevormd wanneer wij de dingen met elkander vergelijken. Zoo zeggen wij b. v. dat een blinde van het gezicht beroofd is, omdat wij ons hem gemakkelijk als ziende ons voor kunnen stellen, hetzij deze voorstelling ontstaat uit de vergelijking van hem met anderen die wel zien, hetzij omdat wij zijn tegenwoordigen toestand met den vorigen, toen hij nog ziende was, vergelijken; en als wij nu dien man op die wijze beschouwen, door namelijk zijn aard met dien van anderen of met zijn eigen verleden

Digitized by Google

te vergelijken, dan beweren wij dat het gezicht tot zijn wezen behoort, en zeggen daarom dat hij daarvan beroofd is. Maar denken wij aan Gods besluit en hetgeen daarin ligt opgesloten, dan kunnen wij evenmin van dien man als van een steen beweren dat hij van het gezicht beroofd is, wijl dien man, op dat tijdstip, het gezicht te willen toekennen, even ongerijmd is als dit aan een steen te doen: aangezien dien man niets meer toekomt, en hij niets anders het zijne kan noemen, dan wat Gods verstand en wil hem schenken wil. Daarom is God evenmin de oorzaak van zijn niet-zien, als van het nietzien van een steen, hetgeen een zuivere Ontkenning is. Hetzelfde is het geval, als men let op de natuur van een man die begeerte tot wellust krijgt en zijn tegenwoordige begeerte vergelijkt met de begeerte die de vromen bezielt, of met diegene welke hij zelf op een anderen tijd had; men zegt dan dat zulk een man van een beter verlangen beroofd is, wijl men op dat oogenblik meent, dat hem nog de begeerte om deugdzaam te zijn kan worden toegeschreven; waartoe wij evenwel geen recht hebben indien wij denken aan den aard van Gods besluit en verstand; want met het oog daarop behoort dat beter verlangen op dat oogenblik, evenmin tot den aard van dien man als tot den aard van den Duivel of van een steen: en derhalve is uit dit oogpunt de betere begeerte geen Gebrek, maar een Ontkenning. Een Gebrek of Berooving is dus niets anders dan iets aan een zaak ontzeggen, dat *volgens ons oordeel* tot haar natuur behoort; terwijl een Ontkenning niets anders is, dan iets aan een zaak ontzeggen omdat het *niet* tot haar natuur behoort. Hieruit nu blijkt duidelijk waarom de begeerte van Adam naar de dingen dezer wereld, alleen volgens ons begrip, maar niet naar Gods oordeel kwaad was. Want al kende God ook den verleden zoowel als den tegenwoordigen Staat

Digitized by Google

van Adam, daarom meende hij nog niet dat Adam van zijn vorigen Staat beroofd was, anders gezegd, dat die vorige Staat tot zijn (tegenwoordige) *) natuur behoorde. In dat geval immers zou God zich iets kunnen denken dat met zijn wil, dat is met zijn eigen verstand in strijd was. †) Indien ge dit nu goed begrepen hadt en tevens dat ik, zooals L. M. in de Voorrede uit mijn naam verklaard heeft, de vrijheid die Descartes aan de ziel toeschrijft, niet erken, zult ge zelfs niet de minste tegenspraak in mijn woorden vinden. Ik begin echter te begrijpen, dat ik veel beter had gedaan, als ik in mijn eersten Brief u beantwoord had met de woorden van Descartes, door te zeggen dat wij niet kunnen weten hoe onze vrijheid en al wat daaruit volgt met Gods voorzienigheid en vrijheid is overeen te brengen (zooals ik in het Aanhangsel op verschillende plaatsen heb gedaan), en dat wij dus in Gods schepping niets kunnen vinden dat in strijd zou zijn met onze vrijheid, aangezien wij niet kunnen vatten, hoe God de dingen schiep, en (wat hetzelfde is) hoe hij ze onderhoudt. Ik meende echter dat gij de Voorrede gelezen hadt en dat ik, u niet geheel naar mijn overtuiging antwoordende, te kort zou doen aan de verplichting mij door de vriendschap die ik u van harte aanbood, opgelegd. Dit alles komt er echter minder op aan.

Daar ik echter bemerk, dat gij de meening van Descartes tot nog toe niet goed begrepen hebt, verzoek ik u de volgende twee punten wel te overwegen. Vooreerst, dat noch ik, noch Descartes ooit gezegd hebben, dat het tot onze natuur behoort onzen wil binnen de perken van ons verstand te houden; maar alleen, dat God ons een

*) Uit het oorspronkelijke, zooals blijkt uit de eerste Holl. vertaling.
†) Ethica. Dl. 2 St. 49.

Digitized by Google

bepaald verstand en een onbepaalde wil heeft gegeven; in diervoege echter, dat ons onbekend is tot welk doel hij ons geschapen heeft; voorts dat een dergelijke onbepaalde of volmaakte wil ons niet alleen volmaakter maakt, maar dat zij ook zeer onontbeerlijk voor ons is, zooals ik u in het vervolg zal aantoonen. Ten tweede, dat onze vrijheid niet in een zekere willekeur of onverschilligheid bestaat, maar in de wijze waarop wij weigeren of besluiten, om iets aan te nemen; in dier voege dat wij des te vrijer zijn, hoe minder onverschillig wij zijn als wij iets beweren of ontkennen. Indien b. v. Gods natuur ons bekend is, volgt uit onze natuur, de bevestiging dat God bestaat, even noodzakelijk als uit de natuur van den driehoek voortvloeit dat zijn drie hoeken gelijk zijn aan twee rechte: en toch zijn wij nooit vrijer dan wanneer wij een zaak op dergelijke wijze bevestigen. En omdat deze noodzakelijkheid nu niets anders is dan Gods besluit, zooals ik in mijn Aanhangsel *) duidelijk heb aangetoond, kan men hieruit eenigermate begrijpen hoe wij iets vrijwillig doen, en daarvan de oorzaak zijn, niettegenstaande wij dat noodwendig en op Gods bevel verrichten. Wij kunnen dit, zooals ik zeg eenigermate begrijpen, als wij iets beweren dat door ons helder en duidelijk begrepen wordt; maar waar wij iets beweren dat wij niet helder en duidelijk vatten, d. w. z. als wij dulden dat onze wil de grenzen van ons verstand te buiten gaat, dan kunnen wij die noodzakelijkheid en Gods besluiten niet zoo duidelijk inzien, wel daarentegen de vrijheid, die altijd in onzen wil ligt opgesloten (de eenige reden waarom onze daden goed of slecht genoemd worden). Trachten wij in dat geval onze vrijheid met Gods besluit en voortdurende schepping te

*) Cogit. Met. Hst: 3

Digitized by Google

verzoenen, dan verwarren wij wat wij helder en duidelijk begrijpen met dat wat wij niet begrijpen, en derhalve zijn onze pogingen vruchteloos. Het zij ons dus genoeg, te weten dat wij vrij zijn en dat kunnen zijn, niettegenstaande Gods besluit, en dat wij de oorzaak zijn van het kwade, aangezien geen handeling anders dan met het oog op onze vrijheid, slecht genoemd kan worden. Tot dusver over Descartes, om u te bewijzen dat zijn uitspraken van die zijde geen tegenspraak dulden.

Maar laat ik nu terugkeeren tot hetgeen mij betreft en eerst in 't kort wijzen op het voordeel dat er in mijn beweren gelegen is, hoofdzakelijk hierin bestaande: dat het namelijk ons verstand, ziel en lichaam aan God overgeeft, vrij van elk Bijgeloof. Ik wil niet tegenspreken dat gebeden ook zeer nuttig voor ons zijn: want mijn verstand is te bekrompen om alle middelen te onderkennen, die God in zijn hand heeft, om de menschen te bewegen hem lief te hebben, d. i. zalig te maken. Maar hoe dit zij, het is er zoover van daan dat mijne meening schadelijk zou kunnen werken, dat zij integendeel voor hen die door geen vooroordeelen of kinderlijk bijgeloof bevangen zijn, het eenige middel is om het toppunt van zaligheid te bereiken.

En als gij nu zegt, dat ik de menschen door hen van God zoo volstrekt afhankelijk te maken, met grondstoffen, kruiden en steenen gelijk stel, dan blijkt daaruit genoeg hoe verkeerd gij mijn meening hebt begrepen, en dat gij dingen die betrekking hebben op ons verstand, verwart met de verbeelding. Want indien gij alleen met uw verstand had ingezien wat het beteekende van God afhankelijk te zijn, dan zoudt ge waarlijk niet meenen dat de dingen voor zoover ze van God afhankelijk zijn, levenloos, stoffelijk en onvolmaakt waren (wie heeft ooit van het allervolmaaktste

Digitized by Google

wezen zoo iets laags durven beweren); integendeel, dan zoudt ge begrijpen dat ze juist omdat en voor zoover ze in betrekking staan tot God, volmaakt zijn. Zoo zelfs dat wij deze afhankelijkheid en noodzakelijke werking als een gevolg van Gods besluit, het allerbest begrijpen, niet wanneer wij boomen en kruiden, maar de meest begrijpelijke en volmaaktste schepselen tot het onderwerp onzer beschouwing maken, zooals duidelijk blijkt uit hetgeen wij in de tweede plaats hebben opgemerkt toen wij straks over het gevoelen van Descartes hebben gesproken; dat hadt gij niet moeten voorbijzien. Ook kan ik niet verzwijgen, dat ik buitengemeen verwonderd was over uw zeggen: Indien God de misdaad niet strafte (d. i. als rechter met een straf, die niet onmiddellijk uit het misdrijf voortsproot; want daarover alleen is thans sprake) welke reden zou mij dan weerhouden, om allerlei soort van misdrijven onbeschroomd te begaan? Waarlijk, die zoo iets alleen uit vrees voor straf nalaat (hetgeen ik van u niet hoop) die handelt waarlijk niet uit liefde, en is geenszins een minnaar van de deugd. Wat mij betreft, ik laat die dingen na, of tracht ze na te laten omdat ze lijnrecht in strijd zijn met mijn bijzonder karakter, en mij zouden afleiden van de liefde en de kennis Gods.

Indien gij voorts slechts een weinig hadt nagedacht over de natuur van den mensch; en den aard van een Godsbesluit begrepen hadt, zooals ik dat in mijn Appendix *) heb uitgelegd, en indien gij daarbij nog geweten hadt hoe men van een beginsel kan komen tot een besluit; zoudt gij niet zoo ondoordacht gezegd hebben, dat dit gevoelen ons aan blokken enz. gelijk maakt; en mij niet zoo vele dwaasheden als gij u inbeeldt, hebben toegedicht.

*) Cogit. Metaph. II, 7, 8.

Digitized by Google

Voor dat gij aan uw tweeden regel komt, noemt gij twee punten op, die gij zegt niet te kunnen begrijpen. Op het eerste antwoord ik dat Descartes u voldoende in staat stelt hieromtrent zekerheid te verkrijgen; daar gij namelijk slechts op uw eigen natuur behoeft te letten om te ervaren dat gij uw oordeel kunt opschorten. *) En indien gij beweert dat gij bij u zelf niet hebt ondervonden, dat wij heden zooveel kracht over onze Rede bezitten om dit altijd te kunnen volhouden, dan zou dit voor Descartes hetzelfde zijn, als te beweren dat wij op 't oogenblik niet kunnen weten dat wij, zoolang wij bestaan, altijd denkende wezens zullen zijn of de natuur van een denkend wezen zullen behouden, hetgeen waarlijk met zichzelf in strijd is.

Op uw tweede vraag antwoord ik met Descartes, dat wij, indien wij onzen wil niet verder konden uitstrekken dan de zeer beperkte grenzen van ons verstand, buitengewoon rampzalig zouden zijn; en dat wij dan niet in staat zouden zijn een stuk brood te eten, één schrede voorwaarts te doen of te blijven staan, daar alles even onzeker is en vol gevaar.

Ik kom nu tot uw tweeden regel en verzeker, dat ik wel geloof dat ik die soort van waarheid, welke door u in de Schrift gevonden wordt, haar niet toeken, maar toch aan den anderen kant vertrouw, dat ik haar evenveel, zoo niet meer gezag toeken dan gij, en mij veel zorgvuldiger dan anderen er voor wacht haar kinderachtige en dwaze gevoelens toe te dichten; hetgeen alleen mogelijk is voor iemand die goed begrijpt wat wijsbegeerte is, of openbaringen van Godswege ontvangt. Dit is dan ook de reden dat de verklaringen, gemeenlijk door de Godgeleerden van de Schrift gegeven zeer weinig indruk op mij

*) Zie pag. 124.

Digitized by Google

maken, vooral als zij van dien aard zijn, dat zij de Schrift altijd naar de letter en in uiteerlijken zin opvatten *); toch heb ik nog nooit buiten de Socinianen, een enkelen Theoloog ontmoet, die zoo weinig doorzicht had, dat hij niet begreep dat de Heilige Schrift, zeer dikwerf op menschelijke wijze van God spreekt, en zijn wil in gelijkenissen weergeeft. — Wat echter de tegenstrijdigheid aangaat, die gij daarin, (althans mijns erachtens,) vruchteloos zoekt aan te toonen, zoo vermoed ik dat gij onder een gelijkenis iets geheel anders verstaat dan men gewoon is te doen; want wie heeft ooit hooren zeggen, dat hij die zijn gedachten in gelijkenissen uitdrukt, van zijn gevoelen afwijkt. Toen Micha aan Koning Achab zeide, dat hij God had zien zitten op zijn troon en de hemelsche heirscharen ter rechter en ter linkerhand en dat God hun vroeg, wie van hen Achab wilde gaan bedriegen †), was dat toch zeker wel een Gelijkenis, waarin de Profeet het voornaamste dat hij bij die gelegenheid (waarbij het er niet op aankwam, om diepzinnige godgeleerde leerstellingen te verkondigen) van Gods wege moest openbaren, genoegzaam te kennen gaf, zoodat hij hierbij volstrekt niet iets anders zeide dan hij meende. Op dezelfde wijze hebben ook de overige Profeten Gods woord op bevel van God aan het volk verkondigd; niet omdat dit juist de wijze was die God verlangde, maar omdat het de beste manier was om het volk te brengen tot het hoofddoel van de H. Schrift, dat volgens Christus eigen woorden, in niets anders bestaat, dan in de liefde Gods boven alles en die van zijn naaste als van zichzelven. §) Verheven bespiegelingen,

*) Hier zijn de Voetianen bedoeld.

†) 1 Kon. 22, 19 vlgg, 2 Kron. 18, 183 vlgg.

§) Matth. 22, 37 vlgg.

Digitized by Google

komen m. i. in de Schrift in 't geheel niet voor. Wat mij aangaat, noch nooit heb ik een ig wezenskenmerk *) Gods uit de H. S. geleerd, en ook niet kunnen leeren.

Wat echter het vijfde punt betreft; (het bewijs namelijk dat de Profeten Gods woord op bovengenoemde wijze hebben openbaar gemaakt; daar immers de waarheid niet met zich zelf in strijd kan zijn) dit is — zooals elk zal toegeven die begrijpt hoe men iets moet bewijzen — niet anders te leveren dan door het bewijs dat de Schrift, zooals zij daar ligt, werkelijk het geopenbaarde woord Gods is. Zonder Goddelijke openbaring kan ik daarvan geen wiskundig bewijs geven. En daarom heb ik gezegd: „ik *geloof*, en niet ik *weet op wiskundige gronden*, dat alles, wat God den Profeten enz., aangezien ik vast geloof, maar niet wiskunstig zeker weet, dat de Profeten Gods meest vertrouwde Raadslieden en gezanten zijn geweest; waaruit dus blijkt dat in mijn beweringen volstrekt niets tegenstrijdigs is; terwijl daarentegen aan den anderen kant niet weinig van dien aard is te vinden. Het overige van uw brief, waar gij namelijk zegt: Het allervolmaaktste wezen wist toch ook wel enz.; wat gij vervolgens aanvoert tegen mijn voorbeeld van het vergift; en ten slotte alles wat betrekking heeft op mijn Aanhangsel en daarop volgt, heeft volgens mijn gevoelen niets te maken met het vraagstuk dat hier behandeld wordt. Wat nu de voorrede van Lodewijk Meijer betreft, daarin wordt immers te kennen gegeven, wat Descartes nog had moeten aantoonen om een grondig bewijs te leveren voor den vrijen wil, en tevens vermeld, dat ik het tegenovergestelde gevoelen ben

*) In 't Lat. staat hier Attributa, op den kant der Holl. vert. echter proprietates.

Digitized by Google

toegedaan en hoe ik daarover denk; al hetgeen ik later misschien wel eens nader zal aantoonen, maar thans niet van plan ben te doen.

Het werk van Descartes heb ik uit mijn gedachten gezet, en gaat mij in 't geheel niet meer ter harte sedert het in 't Hollandsch is uitgekomen; ik heb daarvoor zeer gegronde redenen, die ik hier echter niet zal mededeelen omdat mij dit te lang zou ophouden. Zoodoende blijft mij niets anders over dan mij enz.

(Schiedam 28 Jan. 1665).

(Er hebben van dezen Brief drie Redacties bestaan. De Holl., de Lat. uitgave en die van Spinoza zelf, zooals blijkt uit de aanhaling van Blijenbergh in den volgenden Brief. De eerste uitgevers verbeterden somtijds het Hollandsch van den schrijver.

De inhoud is niet altijd gemakkelijk te vatten. De moeielijkheid voor Spinoza bestond hierin, dat hij Bleijenbergh slechts wilde bewijzen dat deze de Beginselen van Descartes niet goed begrepen had, maar voor zijn eigen gevoelen niet meer wilde uitkomen; Descartes werd destijds geduld en door de theologen als autoriteit erkend; Spinoza's denkbeelden vonden echter bij de Cartesianen weinig instemming, en daarom hield Spinoza die gedurende zijn geheele leven geheim en openbaarde ze slechts aan zijne beste vrienden, die hij in alle opzichten vertrouwen kon. Het is duidelijk dat hij daaronder Blijenbergh niet meer kon rekenen.

Aan 't einde van den brief verklaart Spinoza zich voor het werk over Descartes als 't ware niet langer verantwoordelijk. Sedert het in 't Hollandsch was uitgegeven, had hij er zeker reeds verdriet genoeg van gehad. (Zie Lucas.) Bleijenbergh zelf geeft ons daarvan een treffend bewijs. Spinoza wist bij ervaring dat: „het volk niet bekwaam was om hooge dingen te verstaan." (Zie den 19den Brief).

Digitized by Google

TWEE EN TWINTIGSTE BRIEF.

WILLEM VAN BLIJENBERGH

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Mijnheer en Waarde Vriend!

Uwen brief van 28 Jan. heb ik op zijn tijd ontvangen; andere bezigheden, buiten de studie gelegen, hebben mij echter verhinderd dien eerder te beantwoorden; en daar uw brief hier en daar van zeer scherpe aanmerkingen overvloeit, wist ik ook niet goed wat ik er van denken moest. In uw eersten toch van 5 Jan. hadt ge mij zoo welwillend en hartelijk uw vriendschap aangeboden, en daarbij de verzekering gevoegd, dat niet alleen de brief dien ik u destijds geschreven had, maar ook volgende u zeer aangenaam zouden zijn, ja zelfs werd ik vriendelijk verzocht, indien ik bovendien nog andere bezwaren te opperen had die vrijuit bloot te leggen, zooals ik dan ook in mijn schrijven van 16 Januari wat al te uitvoerig gedaan heb. Afgaande op uw verzoek en uw belofte verwachtte ik daarop een vriendelijk en opheldernd schrijven; maar in plaats daarvan heb ik een antwoord ontvangen, waaruit al zeer weinig vriendschappelijke gezindheid blijkt; zooals b.v. dat geen bewijs al is het nog zoo grondig, door mij als geldig wordt erkend; dat ik niet begrijp wat Descartes bedoelt; dat ik geestelijke dingen al te zeer met lichamelijke verwar, enz., zoodat wij voortaan niet in staat zouden zijn elkander door onze brieven verder te brengen.

Digitized by Google

Hierop antwoord ik, mijn vriend, dat ik vast geloof dat gij het bovenbedoelde beter begrijpt dan ik, en ook meer gewend zijt stoffelijke van geestelijke dingen te onderscheiden. In de Metaphysiek toch waar ik eerst mee begin, hebt gij den hoogsten graad bereikt, en daarom heb ik om mij te laten onderrichten uw gunst gezocht; maar nooit had ik gedacht door de vrijmoedige uiting mijner bezwaren u aanleiding te geven u beleedigd te gevoelen.

Van harte zeg ik u dank voor al de moeite die gij u hebt getroost om mij de beide brieven te schrijven en wel voornamelijk voor den tweede; uit den laatste toch heb ik beter dan uit den eerste uwe meening gevat, en toch kan ik daarmede niet overeenstemmen, tenzij de bezwaren die ik ook hierin nog aantref, uit den weg worden geruimd. En dit kan toch door u niet kwalijk worden genomen. Het mag immers als een fout in ons denken worden beschouwd, indien wij een waarheid aannemen zonder voldoenden grond, en al mogen uwe denkbeelden juist zijn, zoo mag ik ze toch niet beamen zoolang er bij mij redenen blijven bestaan van duisternis of twijfel, zij het dan ook dat die twijfelingen niet aan het onderwerp zelf, maar aan de onvolkomenheid van mijn begrip te wijten zijn. En daar dit u meer dan genoeg bekend is, moet gij het mij niet ten kwade duiden als ik weder eenige bezwaren te berde breng; ik ben gedwongen zoo te handelen, zoolang ik de zaak niet goed kan inzien, en het geschiedt immers om geen andere reden dan om de waarheid te vinden, en volstrekt niet om uwe meening tegen uw bedoeling te verdraaien. Het is daarom dat ik u vriendelijk om antwoord verzoek op een paar opmerkingen die hier volgen.

Gij zegt, „dat er tot het wezen van een ding niets meer behoort, dan dat wat Gods wil en macht het gunnen wil

Digitized by Google

en in werkelijkheid toekent. Letten wij dus op den aard van een mensch, die zich door wellust laat verleiden, en vergelijken wij zijn tegenwoordigen lust met dien welke wij bij vrome menschen vinden, of met dien, welke den man anders bezielt, dan houden wij 't er voor, dat hij van een beteren zin beroofd is, daar wij in dat geval meenen dat de lust tot deugd iets is dat wij hem mogen toeschrijven. Wij kunnen dit echter niet doen als wij het oog gevestigd houden op Gods bestel en Gods verstand. Want uit dat oogpunt, is die betere zin aan de natuur van dien man op dat oogenblik met even weinig recht toe te schrijven, als aan de natuur van den Duivel of van een steen enz. Al kende God ook den vorigen en den tegenwoordigen toestand van Adam, zoo meende hij daarom niet dat Adam van zijn vroegeren staat beroofd was, of wat hetzelfde is, dat het verledene tot zijn tegenwoordigen aard behoorde enz."

Uit deze woorden schijnt blijkbaar te volgen dat volgens uwe meening tot het wezen van een ding niets anders behoort dan datgene wat er op het oogenblik dat het wordt waargenomen, in wordt aangetroffen; ik bedoel, dat als mij het verlangen naar zinnelijk genot bevangt, dat verlangen op dat oogenblik tot mijn wezen behoort, en als het mij niet bevangt, zulk een niet-verlangen tot mijn wezen behoort op het oogenblik dat ik niet verlang; waaruit onbetwistbaar volgt dat ik dan ten opzichte van God even zeer volmaakt ben in mijn werken (die dan alleen in graad verschillen) wanneer ik door lust naar genot, dan wanneer ik daardoor niet bevangen ben; wanneer ik allerlei soort van misdrijven bega evenzeer, als wanneer ik deugd en gerechtigheid beoefen. Want tot mijn wezen behoort op dat oogenblik slechts zooveel als ik zelf doe; ik kan immers volgens uw stelling niets meer of minder

Digitized by Google

doen dan voorzoover ik daartoe in staat ben gesteld, daar de lust om te genieten en kwaad te doen op het oogenblik dat ik mij daaraan overgeef tot mijn wezen behoort, en ik op dat tijdstip, dien lust en geen verhevener, uit Gods hand verkrijg. Gods macht eischt dus niets anders van mij dan dergelijke dingen. En zoo schijnt dus uit uw stelling duidelijk te volgen dat God evenzoo goed wil dat er misdaden geschieden als datgene wat gij aanduidt met den naam van deugd. Laat ons nu eens veronderstellen, dat God als zoodanig, en niet als rechter, aan vromen en goddeloozen zulk eene en zulk een mate van wezenheid mededeelt, als hij wil dat zij verwerkelijken; welke redenen zijn er dan aan te voeren waarom hij het werk van den een niet even zoo goed wil als van den ander. Want daar hij ieder gaven geeft naar zijn werk, volgt daaruit van zelf, dat hij van hen wien hij minder schonk in verhouding evenveel minder eischt, als van hen wien hij meer voorrechten verleende, en dus eischt God, als wij de zaak van zijn standpunt beschouwen, evenzoo goed de meerdere als de mindere volkomenheid van onze werken, zoowel den lust tot genot, als den zin voor deugd. Wij moeten dus wel aannemen dat wie misdaden begaat, die noodwendig moet bedrijven, omdat er op dat oogenblik niets anders van zijn wezen te wachten is; evenals hij die de deugd betracht, dit daarom doet omdat Gods macht gewild heeft, dat dit op het gegeven oogenblik tot zijn wezen behoorde. Wederom komt het mij voor, dat God zoodoende evenzoo goed misdaad als deugd zou willen, want voor zoover hij beide wil is hij van het een en van het ander de oorzaak, en moeten ze hem in zooverre aangenaam zijn. Het valt echter moeilijk dit van God te denken.

Gij zegt, zooals ik zie, dat de vromen God dienen; maar uit uw schrijven maak ik niets anders op dan dat God te

Digitized by Google

dienen alleen bestaat in het verrichten van zulke werken als God gewild heeft dat wij deden; dit nu schrijft gij ook den goddeloozen en wellustigen toe; Wat is dan met het oog op God, het onderscheid tusschen den dienst der braven en der goddeloozen? Gij zegt ook dat de vromen God dienen en door dien dienst voortdurend volmaakter worden; maar ik begrijp niet, wat gij onder „volkomener worden" verstaat, en ook niet wat het zeggen wil om voortdurend beter te worden. Want goddeloozen en vromen hebben hun wezen en behoud of voortdurende schepping aan God, als zoodanig en niet als rechter, te danken, en vervullen beide op gelijke wijze zijn wil, volgens God bestel.

Wat kan dan voor God, het verschil tusschen beiden zijn? Want „het voortdurend beter worden" vloeit niet voort uit hun werk maar uit Gods wil; zoodat indien de goddeloozen door hun werken onvolmaakter worden, dat niet voortspruit uit hun werken maar alleen uit Gods wil; daar beide dus slechts God wil volbrengen, kan er tusschen deze twee, in het oog van God geen verschil bestaan. Wat is dan de reden dat dezen door hun werk voortdurend volmaakter, genen daarentegen slechter worden?

Gij schijnt echter het verschil van het werk van den een boven dat van den ander hierin te zoeken, dat het eene werk volmaakter is dan het andere. Hierin schuilt zeker een fout aan uwe of mijne zijde: want in uw werk is het mij niet gelukt een regel te vinden, die ons zou aangeven welke zaak meer of minder volmaakt was, dan wanneer hij meer of minder wezendheid heeft. Als dit nu de maatstaf der volmaaktheid is, dan zijn misdaden God even aangenaam als vrome werken; want God wil ze als God d. i. van zijn standpunt, beide evenzeer, daar ze beide het gevolg zijn van Gods bestel. Indien dit de

Digitized by Google

eenige maatstaf der volmaaktheid is, kunnen dwalingen alleen oneigenlijk zoo genoemd worden, maar zijn er inderdaad geen zonden, geen misdaden, en omvat alles wat bestaat slechts zulk een wezendheid als God daaraan gaf, een wezendheid die altijd, hoe dan ook, een zekere volmaaktheid in zich sluit. Ik beken dat ik dit niet duidelijk kan begrijpen, vergeef mij derhalve dat ik u vraag of het God evenzeer behaagt als wij iemand doodslaan of hem aalmoezen uitreiken? en of diefstal plegen, voor God even goed is, als rechtvaardig te zijn? Ontkent gij dit, welke redenen hebt gij dan daarvoor? maar beaamt gij het. welke redenen kunnen mij dan bewegen om het werk, dat gij deugd noemt, liever dan iets anders ten uitvoer te brengen? welke wet houdt mij dan eer van het een dan van het andere af? Indien gij mij op de wet der deugd zelve wilt wijzen, dan moet ik werkelijk bekennen, dat ik bij u geen wet gevonden heb, waarnaar zich de deugd kan voegen, of waaruit men haar kan leeren kennen. Want alles, wat het ook zij, hangt onafscheidelijk van Gods wil af, en bijgevolg is het een even deugdzaam als het ander. Wat gij onder deugd of de wil der deugd verstaat, begrijp ik niet; en daarom kan ik het ook niet begrijpen als gij beweert dat wij uit liefde tot de deugd moeten handelen. Nu zegt gij wel, dat gij wandaden en zonden nalaat, omdat die met uw bijzonderen aanleg strijden en u van de kennis en de liefde Gods afleiden; maar van dit alles vind ik geen regel of bewijs in uwe Schriften. Ja ik hoop dat gij het mij vergeeft, maar ik beweer dat het tegendeel daaruit is af te leiden. Dingen, die ik zonden noem laat gij na, omdat zij met uwe bijzondere natuur in strijd zijn, maar niet omdat daarin zonde gelegen is; gij vermijdt ze, evenals een spijs die ons tegenstaat door ons niet wordt aangeroerd. Waarlijk die het kwade mijdt,

Digitized by Google

omdat hij daarvan van nature afkeerig is, zal zich niet veel op zijn deugd kunnen laten voorstaan.

Hier zou men weer de vraag kunnen opwerpen, of het, gegeven een ziel met wier bijzondere natuur het niet streed maar veeleer strookte om wellust en doodslag te plegen, of het, zeg ik, dan voor hem deugdzaam zou zijn om goed te doen en het kwade na te laten? Maar hoe zou iemand de lust tot genot kunnen ter zijde stellen, als die lust op dat oogenblik tot zijn wezen behoort, en hij die reeds in zich heeft opgenomen en niet meer los kan laten?

Ook kan ik deze gevolgtrekking uit uw schrijven niet opmaken, dat die daden welke ik met den naam van misdaad bestempel, u van Gods kennis en zijn liefde zouden afleiden. Want gij hebt slechts Gods wil gedaan en meer hadt gij niet kunnen verrichten, daar Gods wil en macht op dat tijdstip niets verder strekte dan om uw wezen zoo te maken als het toen was. Hoe kan dan een werk dat zoo bepaald en gedwongen is, u van Gods liefde doen afwijken? Afdwalen is verward en onafhankelijk zijn, en dat is volgens u onmogelijk. Want hetzij wij het een of het ander, hetzij wij meer of minder volmaaktheid openbaren, wij ontvangen het alles op een gegeven tijdstip onmiddellijk van God om daaruit ons bestaan te vormen; hoe kunnen wij derhalve afdwalen? Of misschien begrijp ik niet wat men onder dwaling verstaan moet. Toch moet hierin, ik herhaal, hierin alleen de oorzaak van mijne of van uwe dwaling gelegen zijn.

Nu zou ik naar aanleiding hiervan nog meer dingen willen zeggen en vragen. Eerstens, of de verstandelijke substantiën op een andere wijze dan levenlooze voorwerpen van God afhangen? Want ofschoon verstandelijke wezens meer wezendheid bevatten dan levenlooze voorwerpen, hebben beide dan niet behoefte aan God en zijn bestel, om

Digitized by Google

hun beweging in 't algemeen, en een bepaalde beweging in 't bijzonder vol te houden, en zijn ze dus niet, voorzoover ze afhankelijk zijn, beide op dezelfde wijze afhankelijk? Ten tweede: Waarin bestaat het verschil tusschen de afhankelijkheid der verstandelijke en der ziellooze dingen, dewijl gij de vrijheid, die de Heer Descartes aan de menschelijke ziel toekende, haar ontzegt; en als zij geen vrijen wil hebben hoe stelt gij u dan hun afhankelijkheid van God voor? en hoe hangt de ziel van God af? Ten derde: Indien dan onze ziel zulk een vrijheid niet bezit, is dan onze daad eigenlijk Gods daad en onze wil eigenlijk Gods wil? Zoo zou ik nog veel meer dingen kunnen vragen, maar ik durf niet zooveel van u te eischen: Alleen op het voorafgaande wacht ik spoedig uw antwoord af, in de hoop hierdoor uwe bedoeling beter te leeren begrijpen, om later over dit onderwerp, mondeling meer uitvoerig met u te spreken. Want als ik uw antwoord ontvangen zal hebben zal ik op mijn reis naar Leiden, indien ik u welkom ben, u in 't voorbijgaan opzoeken. Hierop vertrouwende, blijf ik van harte na u bestendig welzijn te hebben toegewenscht,

UE. Dienstwillige Dienaar,
W. VAN BLIJENBERGH.

Indien UE. niet onder couvert aan mij schrijft, zoo gelieve te schrijven aan Willem van Blijenbergh, pontgærder bij de groote Kerk, Dord' 19 Feb' 1665.

P.S. Door de groote haast heb ik nog vergeten deze vraag er bij te voegen: of wij door ons beleid iets kunnen verhoeden, dat ons anders zeker overkomen was.

(Ook deze brief is bewaard en bevindt zich in de Doopsgezinde Kerk te Amsterdam).

Digitized by Google

DRIE EN TWINTIGSTE BRIEF

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEER GELEERDEN EN GEËERDEN HEER
WILLEM VAN BLIJENBERGH.

Mijnheer en Vriend!

In den loop dezer week heb ik twee brieven van u ontvangen; de laatste geschreven den 9den Maart had slechts ten doel, om mij de komst van den eersten van 19 Febr. die mij uit Schiedam werd toegezonden, te melden.

Uit dien eersten bemerk ik dat gij er u over beklaagt, dat ik gezegd heb dat geen bewijs bij u geldig was enz. alsof ik dat gezegd had met het oog op de door mij aangevoerde gronden, dewijl deze u niet terstond voldeden; hetgeen mijn bedoeling volstrekt niet was; ik had slechts uw eigen woorden op het oog die dus luiden: „En als het eens na langdurig onderzoek mocht blijken dat mijn natuurlijke kennis met dit woord in strijd scheen te zijn, of niet al te wel enz., dan heeft dat woord voor mij nog zulk een groot gezag dat begrippen die ik helder meen in te zien, mij eer verdacht zullen voorkomen enz." Ge ziet dus dat ik uw eigen woorden slechts eenigszins verkort heb weergegeven, en daarom geloof ik ook niet u in eenig opzicht aanleiding te hebben gegeven om op mij verstoord te zijn; te meer daar die woorden door mij werden aangehaald om aan te toonen hoezeer wij van meening verschilden.

Digitized by Google

Daar gij voorts aan het einde van uw tweeden Brief geschreven hadt, dat gij slechts hooptet en wenschtet te volharden in uw geloof en uw hoop, en dat, wat wij elkander overigens mochten opdringen betreffende ons natuurlijk verstand, u onverschillig was; zoo dacht ik, én denk ik nog dat mijn brieven u van geenerlei nut zullen zijn, en dat het voor mij daarom raadzamer was, mijn studiën (die ik anders zoolang moet staken) niet te verzuimen voor iets dat toch geen vrucht kan dragen. Dit nu strijdt in 't minst niet tegen mijn eersten Brief, dewijl ik u daarin eenvoudig als een wijsgeer beschouwde, die (zooals door niet weinigen, die zich Christenen achten, wordt toegegeven) geen andere toetssteen van de waarheid heeft dan ons natuurlijk verstand, en niet de Godgeleerdheid. Maar hieromtrent ben ik nu anders door u ingelicht en daarmede hebt gij tevens mij duidelijk gemaakt dat de grondslag waarop ik onze vriendschap meende te bouwen niet zoo was, als ik mij die voorstelde.

En wat nu het overige betreft, dat zijn alle dingen die meestal bij een redetwist voorkomen zonder dat wij daarom de perken der beleefdheid overschrijden, en daarom zal ik al dergelijke uitdrukkingen in uw tweeden brief zoowel als in dezen, maar onopgemerkt voorbijgaan. Dit aangaande uwe verstoordheid, om u te toonen dat ik daartoe geen aanleiding heb gegeven, veel minder dat ik niet zou kunnen verdragen dat men mij tegenspreekt. Maar nu zal ik hiervan afstappen om weder op uwe bedenkingen te antwoorden.

Ik beweer dan 1°. dat God volstrekt en daadwerkelijk de oorzaak is van alles wat wezen heeft, wat dat ook moge zijn. Indien gij mij nu zult kunnen bewijzen dat het kwaad, de zonde, de misdaden enz. iets is wat wezen uitdrukt, dan zal ik u volkomen toegeven dat God de oorzaak is

Digitized by Google

van de misdaden, van het kwaad, van de zonde enz. Ik meen voldoende te hebben aangetoond dat hetgeen eigenlijk kwaad, zonde en misdaad is, niet bestaat in iets wat wezen uitdrukt, en dat daarom ook niet kan gezegd worden dat God daarvan de oorzaak is.

De moedermoord van Nero b. v. was geen misdaad, voor zoover het iets werkelijks was; want Orestes deed oogenschijnlijk dezelfde daad en had tevens de bedoeling om zijn moeder te dooden, en toch wordt hij niet, althans niet zooals Nero, veroordeeld. Wat was dan die misdaad van Nero? Niets anders dan dat hij door die daad zich ondankbaar, onbarmhartig en ongehoorzaam toonde. Maar nu is het zeker, dat niets van dit alles iets werkelijks beteekent *), en God derhalve daarvan ook niet de oorzaak is, al was hij wel de oorzaak van de daad en het opzet van Nero. Voorts zou ik bij deze gelegenheid u onder het oog wenschen te brengen, dat wij, als wijsgeeren sprekende, geen godgeleerde termen moeten gebruiken. Want aangezien de Godgeleerdheid doorgaans en niet zonder reden, God voorstelt als een volmaakt mensch, daarom kan het in de Theologie wel te pas komen om te zeggen dat God iets verlangt, dat God zich ergert over de werken der goddeloozen en behagen schept in die der vromen; maar in de wijsbegeerte, waar men duidelijk inziet, dat men eigenschappen die een mensch volmaakt maken, even bezwaarlijk aan God kan toekennen en toeschrijven, als dat men eigenschappen die een olifant of ezel volmaakt doen zijn, den mensch kan toedichten; zijn al deze en dergelijke uitdrukkingen niet op hun plaats, en mogen wij daarvan op dat gebied ook niet spreken zonder groote verwarring te brengen in onze begrippen.

*) Een stellige beteekenis heeft.

Digitized by Google

Wil men derhalve wijsgeerig spreken dan kan men ook niet zeggen, dat God iets van iemand verlangt, noch ook dat hem iets onaangenaam of welgevallig is; dit zijn immers alle menschelijke eigenschappen die op God niet toepasselijk zijn.

Ten slotte wenschte ik u te doen opmerken, dat hoewel de werken der vromen (d. i. van hen die een heldere voorstelling van God hebben, waarnaar zij al hun werken zoowel als hunne gedachten richten) zoowel als die der goddeloozen (d. i. van hen die geen voorstelling van God hebben maar alleen van aardsche zaken, waarnaar zich hun daden en gedachten richten) en eindelijk van al wat bestaat, uit Gods eeuwige Wetten en Besluiten noodzakelijk voortvloeien, en voortdurend van God afhankelijk zijn; zij toch niet alleen in graad maar ook in wezen van elkander verschillen. Want ofschoon een muis en een engel, Droefheid zoowel als Blijdschap van God afhankelijk zijn, daarom kan toch een muis geen soort van engel en Droefheid niet een soort van Blijdschap wezen. Hiermede meen ik uwe bedenkingen beantwoord te hebben (indien ik ze goed begrepen heb, want tusschenbeide betwijfel ik wel eens of de gevolgen die gij trekt niet verschillen van de stelling die gij wilt bewijzen).

Dit zal echter duidelijk genoeg blijken als ik op de mij gestelde vragen antwoord van bovengenoemde grondstellingen uitgaande. De eerste is, of doodslaan God evenzoo aangenaam is als aalmoezen uitreiken? de ander of stelen voor God even goed is als rechtvaardig te zijn? de derde eindelijk: of, gegeven een ziel met wier bijzondere natuur het niet streed maar strookte, haar lusten bot te vieren en schelmstukken te plegen, of dan in zulk een ziel een reden tot deugd aanwezig zou zijn, die haar zou kunnen overreden het goede te doen en het kwade te laten?

Digitized by Google

Op de eerste geef ik dit antwoord dat ik (wijsgeerig gesproken) niet weet wat gij met die uitdrukking: aan God welgevallig zijn, bedoelt. Vraagt gij mij of God niet den een haat en den ander bemint? of de een God niet met smaadheid heeft bejegend, en de ander hem geen gunsten heeft betoond? dan antwoord ik: neen. Maar indien de vraag aldus wordt gesteld, of menschen die doodslaan en die aalmoezen uitdeelen even braaf en volmaakt zijn; dan zeg ik wederom: neen.

Wat de tweede aanbelangt, antwoord ik: indien onder het goede ten opzichte van God wordt bedoeld, dat de rechtvaardige iets goeds aan God bewijst en de dief iets kwaads, dan antwoord ik dat noch de rechtvaardige noch de dief welbehagen of verdriet in God kunnen teweegbrengen; vraagt men mij echter of beide die werken, voor zoover zij iets werkelijks uitdrukken en door God veroorzaakt zijn, beide even volmaakt zijn? dan beweer ik dat als wij alleen op de werken letten en op de wijze waarop zij gedaan worden, het dan zeer goed gebeuren kan dat beide even volmaakt zijn. Maar vraagt gij mij of dan een dief en een rechtvaardige even volmaakt en gelukkig zijn? dan antwoord ik: neen. Want onder een rechtvaardige, versta ik iemand wiens aanhoudende begeerte het is, dat ieder het zijne bezit; welke begeerte, zooals ik in mijn Ethica (die nog niet is uitgegeven) bewijs, bij vrome menschen noodzakelijk moet ontstaan uit de heldere kennis die zij van zichzelf en van God hebben. *) En daar nu de dief zulk een begeerte niet koestert, zoo is hij zonder eenigen twijfel van de kennis van God en van zichzelf d. i. van het voornaamste, dat ons tot menschen maakt, verstoken. Indien

*) Men heeft hieruit willen opmaken dat in 1665 Eth. IV 37 Schol. II reeds geschreven was.

Digitized by Google

ge echter verder vraagt, wat u wel zou kunnen bewegen om het werk dat ik Deugd noem liever te doen dan iets anders? dan zeg ik niet te kunnen bepalen, welk middel God kiezen zal uit de oneindig vele, die hem ten dienste staan om u tot dat werk te doen overgaan. Het zou kunnen zijn dat God u een duidelijke voorstelling van zichzelf gaf, zoodat gij de wereld verzaakte ter wille van de liefde tot hem en alle andere menschen als u zelf deed beminnen en het springt in 't oog, dat een dergelijke zielstoestand met andere die men slecht noemt, in strijd is, en daarom niet in een persoon aanwezig kan zijn. Overigens is het hier de plaats niet om de beginselen der Ethica te verklaren noch ook om al hetgeen ik zeg te bewijzen; dewijl ik alleen van plan ben uw vragen te beantwoorden en die van mij af te wenden en te weren.

Wat eindelijk uw derde vraag betreft, die gaat uit van het ongerijmde en maakt op mij den indruk alsof men vroeg: Indien het met iemands aard beter overeenkwam om zich op te hangen of er dan redenen zouden zijn om zich niet op te hangen? Welnu, laat het mogelijk zijn dat iemand zulk een natuur had: dan beweer ik (daargelaten of ik een vrijen wil aanneem of niet) dat iemand die ziet dat hij beter aan de galg kan leven dan aan tafel zitten, zeer dwaas doet als hij zich niet ophangt; en dat hij, die helder inzag dat hem door het plegen van misdaden werkelijk een volmaakter en beter leven of wezendheid ten deel zou vallen dan door het betrachten van de deugd; dat zulk een mensch ook dwaas zou zijn, als hij ze niet beging. Want misdaden zouden met het oog op zulk een verkeerde menschelijke natuur, deugden zijn.

Op de andere vraag, die UE. aan 't einde van den Brief hebt gevoegd, zal ik niet antwoorden, daar men zoo wel honderd vragen in een uur zou kunnen doen, zonder ooit

Digitized by Google

tot de oplossing van een enkele te geraken, en gij zelf niet bijzonder daarop aandringt. (En voor dees tijt (zal) ik maar seggen dat ik UE. tegen die tijt die hij mij apunteert, verwaghten sal, en dat hy my seer welckom wesen sal. Toch ik wou wel, dat het in 't kort moght wesen, om dat ik alre dreigt voor een week of twee na Amsterdam te gaan. ik bleif ondertussen na harteleike groetenisse

U. E. V. E. D.
B. DE SPINOZA.)

Voorburg, 13 Maart 1665.

(Het Hs. van dezen brief, werd in 1860 op de verkooping van Voorst verkocht en behoort thans aan den Heer Carel Meinert te Dessau. De laatste woorden tusschen haakjes zijn letterlijk uit het origineel overgenomen en komen in den Latijnschen en Oud-Holl. text niet voor. De brief was door Spinoza zelf in 't Lat. vertaald.)

VIER EN TWINTIGSTE BRIEF.

WILLEM VAN BLIJENBERGH

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Mijnheer en Vriend!

Toen ik de eer had u persoonlijk te ontmoeten, veroorloofde de tijd mij niet om langer te blijven en mijn

Digitized by Google

geheugen nog minder om al wat wij mondeling bespraken daarin op te teekenen; hoewel ik zoodra ik u verlaten had, alle krachten van mijn geheugen inspande om het gehoorde te onthouden. Toen ik derhalve op de naastbijzijnde aanlegplaats was gekomen trachtte ik uwe denkbeelden op 't papier te brengen; maar toen bleek het mij dat ik inderdaad nog niet het vierde gedeelte van hetgeen wij behandelden, mij kon herinneren; dit moge mij bij u verontschuldigen indien ik u nog eens kom lastig vallen alleen om u het een en ander te vragen, waaromtrent ik uw meening of niet goed heb begrepen of niet goed heb onthouden. Ik zou wenschen dat mij de gelegenheid werd geschonken, die moeite door eenig geschenk te vergoeden.

Het eerste was, hoe ik, bij het lezen der Beginselen en uwe Wijsgeerige beschouwingen, kan onderkennen, welke uwe meening en welke die van Descartes is?

Het tweede of er eigenlijk wel zonde bestaat, en waarin die bestaat?

Het derde op welken grond gij beweert, dat onze wil niet vrij is.

Het vierde is, wat gij verstaat onder de volgende woorden, die L. M. uit uw naam in het Voorbericht heeft geschreven: „terwijl onze auteur daarentegen wel aanneemt dat er in het Heelal een denkend zelfstandig iets is, maar ontkent dat die substantie het wezen van de menschelijke ziel uitmaakt, bewerende, dat evenals de uitgebreidheid door geen grenzen wordt bepaald, ook de denking geen beperking kent; zoodat, evenals het menschelijk lichaam niet in volstrekten zin, maar slechts op zekere wijze volgens de wetten der uitgebreide natuur een door rust en beweging bepaalde uitgebreidheid is; zoo ook de geest of de menschelijke ziel niet in volstrekten zin, maar alleen volgens

Digitized by Google

de wetten der denkende natuur, een door voorstellingen op een bepaalde wijze beperkte denking is: een denking die volgens hem onvoorwaardelijk aanwezig is, zoodra 's menschen lichaam begint te bestaan." Hieruit volgt, naar ik meen, dat evenals het menschelijk lichaam is samengesteld uit duizenden lichamen, zoo ook de menschelijke geest uit duizenden gedachten bestaat, en evenals het menschelijk lichaam in de duizenden deelen wordt opgelost, waaruit het was samengesteld, zoo ook onze geest, als hij het lichaam verlaat, in even zooveel verschillende gedachten waaruit hij bestond ontbonden wordt; en evenals de ontbonden deelen van ons menschelijk lichaam niet meer met elkander verbonden blijven, maar andere stoffen zich daartusschen dringen, schijnt men ook te moeten aannemen dat na de ontbinding van onzen geest, die ontelbare gedachten waaruit hij bestond, niet meer vereenigd maar verdeeld zijn; en evenals de opgeloste stoffen wel als lichamen blijven bestaan maar niet als menschelijke, zoo ook door den dood ons denkend bestanddeel wel in dier voege wordt ontbonden, dat de gedachten of denkende zelfstandigheden blijven bestaan, maar niet in dien vorm waarin het wezen dier gedachten bestond, toen zij te zamen een menschelijke geest genoemd werden. Het komt mij dus voor, alsof gij wildet zeggen dat de denkende zelfstandigheid van den mensch een verandering ondergaat en op de wijze der lichamen in ontbinding overgaat, ja zelfs dat sommige van hen, zooals gij b. v. (als ik mij wel herinner) van de goddeloozen verzekerdet, volstrekt ten onder gaan, en geen enkele gedachte meer voor zich overhouden. En evenals de Heer Descartes, zooals L. M. zegt, slechts onderstelt dat de geest een volstrekt denkende zelfstandigheid is, doet ook gij en L. M., voor het grootste deel niets dan vooronderstellen, althans zooals het mij

Digitized by Google

voorkomt: daarom kan ik uw bedoeling hieromtrent niet begrijpen.

Het vijfde is, dat gij zoowel bij ons onderhoud als in uw laatste Epistel van 13 Maart, beweert, dat uit een duidelijke kennis van God en ons zelven die vaste gezindheid ontstaat, om ieder het zijne te gunnen: Hier toch blijft nog te verklaren op welke wijze die kennis van God en van ons zelven in ons de vaste gezindheid opwekt, om een ieder het zijne te gunnen. Ik bedoel hoe dat uit de kennisse Gods voortvloeit of ons verplicht de deugd te beminnen en die handelingen na te laten, die wij verkeerd noemen; en ook waaruit het te verklaren is (aangezien doodslag en diefstal, volgens u, even zoo goed iets stelligs zijn als het geven van aalmoezen), dat een moord te begaan niet zooveel volmaaktheid, geluk en zielsrust meebrengt, als het uitreiken van aalmoezen. Misschien zult gij zeggen, evenals in uw laatsten brief, dato 13 Maart, dat deze vraag tot de Ethiek behoort en aldaar door u behandeld is; maar daar ik zonder opheldering van deze en de voorgaande vraagstukken uw meening niet begrijpen kan en er zelfs altijd ongerijmdheden overblijven die ik niet uit den weg kan ruimen, vraag ik u als vriend mij daarop uitvoerig te antwoorden; en mij vooral eenige Definities, Postulaten en Axioma's, waarop uwe Ethiek en deze quæstie in 't bijzonder steunt, uiteen te zetten en toe te lichten. Wellicht zult ge, om van de moeite af te zijn, u verontschuldigen, maar ik bid u althans ditmaal aan mijn verzoek te voldoen, omdat ik zonder antwoord op de laatste vraag uw bedoeling nooit recht zal vatten. Ik zou wenschen, dat ik uwe moeite met een of ander geschenk kon beloonen. Een tijd van 2 of 3 weken durf ik niet voor te schrijven; het eenige wat ik vraag is dat ge mij deze vragen beantwoordt voor uw reis naar Amsterdam.

Digitized by Google

Als ge dit doet zult ge mij ten hoogste verplichten en zal ik toonen te zijn en te blijven

Mijn Heer
UE. Dienstwillige Dienaar
W. VAN BLIJENBERGH.

Dordrecht, 27 Maart 1665.

Opschrift van den brief:

Mijn heer
d' heer Benedictus de
Spinoza present
Tot
Voorburgh
pr. couverto.

(Het H. S. van dezen brief berust te Amsterdam, in de Doopsgezinde Kerk).

VIJF EN TWINTIGSTE BRIEF.

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Hooggeachte Heer, Beste Vriend!

Grootelijks heb ik mij verheugd, toen ik uit de jongste brieven van den Heer Serarius vernam, dat gij u in leven en gezondheid verheugt, en ook nog wel om uwen Oldenburg denkt; maar tevens beklaagde ik mij heftig over het lot (als het veroorloofd is dit woord te gebruiken) dat mij gedurende zooveel maanden het welaangenaam verkeer

Digitized by Google

dat ik vroeger met u onderhield, deed ontberen. Mijn omvangrijke bezigheden zoowel als ontzettende huiselijke rampen zijn daarvan de schuld, want mijn groote neiging voor u en trouwe vriendschap zullen altijd onwankelbaar blijven en onverwrikt voortduren. Mijnheer Boyle en ik spreken niet zelden over u, uwe geleerdheid en diepzinnige beschouwingen. Wij zouden zoo gaarne zien dat de vruchten van uwen geest aan het licht kwamen, en aan de geleerden ter hand gesteld werden, overtuigd zijnde dat gij in dit opzicht onze verwachting niet zult beschamen. Er is geen reden om de verhandeling van den Heer Boyle, over de vastheid en de vloeibaarheid van het Salpeter, over te drukken: immers zij is hier in 't Latijn uitgegeven en men wacht slechts op een gelegenheid om eenige exemplaren tot ul. over te zenden. Ik verzoek u dus te verhinderen, dat een of andere drukker ten uwent iets dergelijks onderneemt. Ook gaf Boyle een uitstekende verhandeling over de Kleuren in het licht, zoowel in 't Engelsch als in 't Latijn, en tegelijkertijd een proefondervindelijke beschrijving van de koude, de thermometers enz. waarin veel voortreffelijks, veel nieuws is te vinden. Alleen deze rampzalige oorlog verhindert ons, boeken aan ul. over te zenden.

Nog verscheen er een uitstekende Verhandeling over 60 Microscopische waarnemingen, waarin veel stoute gissingen, maar toch wijsgeerig (echter volgens mechanische beginselen) ter sprake worden gebracht. Ik hoop dat onze boekhandelaars gelegenheid zullen vinden, van al die boeken eenige exemplaren u toe te zenden. Ik, van mijne zijde, verlang er naar, wat gij onlangs deedt of onder handen hebt, uit uw eigen hand te ontvangen en noem mij

Uw toegenegen en liefhebbende,

London, 28 April 1665. HEINRICH OLDENBURG.

Digitized by Google

(Oldenburg schrijft zeer ongeregeld. — Zijn laatste brief (de zestiende) is van 4 Aug. 1663. Intusschen zijn vermoedelijk enkele zijner brieven niet in de verzameling opgenomen, daar hij in dezen brief, 28 April 1665, slechts spreekt van een staking van eenige maanden. Oldenburg was in 1663 gehuwd met de dochter van John Durie, een Schotschen Theoloog; had vele bemoeiingen met de Royal Society en buitendien zooals uit onzen brief blijkt, met veel huiselijke rampen te kampen. In Maart 1665 begon hij de uitgave der Philosophical Transactions, waarin de Verhandelingen van het Genootschap geregeld werden opgenomen).

ZES EN TWINTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELED. EN ZEER GEL. HEER HEINRICH OLDENBURG.

Vertrouwde Vriend!

Weinige dagen geleden, zeide mij een vriend dat uw brief van 28 April,[1] hem door een Amsterdamschen boekverkooper ter hand was gesteld, welke hem op zijn beurt ongetwijfeld van den Heer Serarius ontvangen had. Het verheugde mij zeer, eindelijk van u zelven te mogen vernemen dat het u wel ging en uw welwillende gezindheid jegens mij nog dezelfde was als voorheen. Ik voor mij heb, zoo dikwijls ik er toe in de gelegenheid was, niet verzuimd den Heer Serarius en Christiaan Huygens den Heer van Zeelhem, die mij gezegd had dat hij u ook kende, naar u en uw gezondheid te vragen. Van dienzelfden Heer Huygens heb ik ook vernomen, dat de zeer geleerde Heer Boyle nog in leven was en dat

Digitized by Google

beroemde Tractaat over de kleuren in 't Engelsch had uitgegeven, hetgeen hij mij ook wel ter leen zou geven, indien ik de Engelsche taal verstond. Ik verheug er mij dus in van u te vernemen, dat deze verhandeling tegelijk met die over de Koude en de Thermometers, waarvan ik nog niets vernomen had, in het Latijn zijn overgebracht en verkrijgbaar gesteld. Het boek over de microscopische onderzoekingen is ook in het bezit van den Heer Huygens, maar als ik het wel heb, mede in 't Engelsch. Wonderlijke dingen inderdaad heeft hij mij van die microscopen verhaald, en tevens van een zeker soort Telescopen die in Italië vervaardigd worden, waarmede men de verduisteringen kon waarnemen, die op Jupiter ontstaan door de tusschenkomst zijner wachters, en ook een zeker soort van schaduw op Saturnus, die schijnbaar door een ring daarop geworpen werd. Bij deze gelegenheid heb ik mij verbaasd over de onnadenkendheid van Descartes, die zegt dat de oorzaak waarom de dwaalsterren bij Saturnus (welks ooren hij voor Planeten hield, wellicht omdat hij nooit had bemerkt dat zij Saturnus raakten) zich niet bewegen, mogelijk hierin bestond dat Saturnus niet om zijn eigen as draaide; — zoowel omdat deze bewering weinig met zijn beginselen te rijmen was, alsook omdat hij die ooren zeer gemakkelijk uit zijn beginselen had kunnen verklaren, als hij niet door vooroordeel bevangen was enz.

(De brieven waarin Huygens van Spinoza melding maakt, zijn gericht aan Constantijn en gedateerd van 9 Sept., 23 Sept., 14 Oct., 4 Nov., 2 Dec. 1667; 6 April en 11 Mei 1668. Het is te betreuren dat de antwoorden op die brieven niet meer te vinden zijn. De brieven van Huygens zijn alle door de Holl. Maatschappij van Wetenschappen uitgegeven, in La correspondance de Chr. Huygens. Daar deze brief van S. weinig dagen na ontvangst van den vorigen geschreven is, moet de datum gesteld worden in het begin van Mei 1665.

Digitized by Google

De vertaling van ansae Saturni door „ooren" is aan den ouden Constantijn ontleend, die daarvan spreekt in zijn lofdicht op Christiaan.)

ZEVEN EN TWINTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELWILLENDEN EN HOOGGEËERDEN HEER
WILLEM VAN BLIJENBERGH.

(Antwoord op den 24sten Brief.)

Mijn Heer en Vriend!

Toen uw brief van den 27sten Maart mij in handen kwam, stond ik op het punt naar Amsterdam te vertrekken. Zoodoende liet ik hem, na hem slechts half te hebben gelezen, te huis liggen met het plan hem te beantwoorden wanneer ik teruggekeerd zou zijn, meenende dat hij niets anders bevatte dan zaken die op ons eerste verschilpunt betrekking hadden. Toen ik hem echter later doorlas, merkte ik dat hij iets geheel anders inhield, en u daarin niet alleen het bewijs verlangde van hetgeen in het Voorbericht mijner Wiskunstige Bewijzen der Beginselen van Descartes op mijn verzoek werd medegedeeld; (hetgeen alleen geschiedde met het doel om ieder mijn meening bekend te maken, geenszins echter om die te bewijzen en de menschen daartoe over te halen), maar ook van een groot deel der Ethiek, die, zooals algemeen bekend is, gegrond moet zijn op de Metaphysica en de Physica.

Digitized by Google

Dit is de reden waarom ik er niet toe komen kon uwe vragen te beantwoorden, maar besloot een of andere gelegenheid af te wachten, om u mondeling vriendelijk te vragen van uw verzoek af te zien, daarbij de reden op te geven van mijn weigering, en u ten slotte aan te toonen dat die vragen niets te maken hebben met de oplossing van ons eerste geschil, maar integendeel juist grootendeels van de oplossing van dien strijd afhankelijk zijn. Het is er dus verre vandaan dat mijn meening omtrent de noodwendigheid der dingen, niet te begrijpen zou zijn zonder die nieuwe vragen op te lossen; daar werkelijk deze laatste niet goed begrepen kunnen worden voor men die noodwendigheid eerst volkomen heeft gevat. *) Maar voor die gelegenheid zich aanbood, heb ik deze week weer een brief onder *cubert* van mijn hospes ontvangen, waarin eenig ongenoegen over het lange wachten doorstraalt. Daarom zag ik mij genoodzaakt u deze paar regels te schrijven, om u van mijn voornemen en besluit te verwittigen, zooals ik thans deed. Ik hoop dat gij, de zaak wel overwogen hebbende, uit eigen beweging van uw verzoek zult afzien, en niettemin uwe goede genegenheid mijwaarts zult behouden. Van mijn kant zal ik mij in alle opzichten naar mijn vermogen toonen

UE. toegenegen V. E. Dr.

Voorburg, 3 Juni 1665. B. DE SPINOZA.

Opschrift: Mynheer, mynheer Willem van Bleyenbergh. Pontgaarder tot Dort by de groote kerck.

(Het Hs. van dezen brief wordt bewaard in de boekerij der hoogeschool te Leiden.)

*) In den Holl. text staat hier nog: Want gelijk UE. weet der dingen noodzakelijkheid raakt de metaphysica en de kennis van die moet altijd voorafgaan.

Digitized by Google

ACHT EN TWINTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

* * * *

Bijzondere Vriend!

Ik weet niet of gij mij geheel vergeten hebt; zeker is het dat alles samenloopt om dit vermoeden te wettigen. Eerst vernam ik, toen ik u bij mijn vertrek wilde vaarwel zeggen, en door u zelve uitgenoodigd u zeker te huis meende te treffen, dat gij naar den Haag waart gegaan; daarop keer ik naar Voorburg terug niet twijfelende of ge zult ons ten minste in het voorbijgaan een bezoek brengen, maar zonder uw vriend te begroeten zijt gij, God beter 't *) teruggekeerd, en ten slotte heb ik drie weken gewacht, maar in al dien tijd geen brief van u onder de oogen gehad.

Indien ge nu wilt dat ik dien slechten dunk omtrent u laat varen, zal u dat ligt vallen door het zenden van een brief waarin ge tevens kunt aangeven op welke wijze wij onze briefwisseling zullen inrichten, waarover wij eens bij u aan huis gesproken hebben. Intusschen zou ik u dringend willen verzoeken, ja bij onze vriendschap bidden en smeeken, ernstig werk van degelijke studie te maken, en het beste deel van uw leven te wijden aan de beschaving van

*) Deze uitdrukking heeft in 't Latijn veel beter klank dan in 't Hollandsch.

Digitized by Google

uw verstand en gemoed. Nu, zeg ik u, terwijl het nog tijd is, en voor gij u moet beklagen over den verloren tijd of over uw eigen achteruitgang. Om nu nog iets te zeggen over de briefwisseling die wij wilden beginnen, en opdat gij mij vrijmoediger zoudt durven schrijven, wil ik u doen weten, dat ik vroeger reeds vermoed heb en bijna zeker weet dat gij min of meer zeer ten onrechte uw eigen vernuft wantrouwt, en vreest, iets te vragen of te onderstellen dat men van een geleerd man niet verwachten zou. Doch om u openlijk te prijzen en al uwe talenten op te sommen, is ongepast. Mocht ge echter vreezen dat ik uwe brieven aan anderen zal mededeelen, en gij dezen later tot spot zoudt strekken, dan geef ik u op dit oogenblik de verzekering, dat ik uw brieven zorgvuldig zal bewaren, en aan geen sterveling dan met uw goedvinden zal mededeelen. Op deze voorwaarden kunt ge ons verkeer gerust aangaan, tenzij gij misschien aan mijn goede trouw twijfelt, waarvoor ik echter geenszins bevreesd ben. In elk geval verwacht ik echter uw meening hierover te hooren in den eersten brief dien ik van u ontvang. En dan wat conserf van roode rozen, zooals ge mij beloofd hadt, hoewel ik mij reeds veel beter bevind. Nadat ik van daar vertrokken was heb ik mij eens ader gelaten, maar toch hield de koorts niet op (al was ik ook vóór die aderlating, denkelijk door verandering van lucht, wel wat opgewekter) en heb ik nog twee of driemaal de derden-daagsche gehad, die ik evenwel door een goeden leefregel eindelijk verdreven heb en haar het heilige kruis heb nagezonden; waar zij is heengegaan weet ik niet, maar zorg dat zij hier niet weer terugkeert. Wat het derde deel onzer wijsbegeerte aangaat, binnen kort zal ik een deel daarvan aan u, als gij de vertaler wilt zijn, of aan onzen vriend de Vries zenden. Ofschoon ik besloten had niets te zenden voor

Digitized by Google

ik haar had ten einde gebracht, zoo wil ik ul. niet langer laten wachten, daar zij langer zal worden dan ik gedacht had. Ik zal haar u zenden tot de 80ste Stelling ongeveer. Over de Engelsche aangelegenheden hoor ik veel spreken, maar weinig met zekerheid. Het volk houdt niet op het ergste te vermoeden, en niemand weet eenige reden op te geven waarom men de vloot niet laat uitzeilen.

En werkelijk schijnt de zaak ook nog niet in 't reine te zijn. Ik vrees dat de onzen te wijs en voorzichtig willen zijn. Maar de feiten zelve zullen ten slotte wel uitwijzen wat zij voornemens zijn, en welke plannen zij koesteren. Mogen de Goden het ten goede wenden. Wat onze vrienden ten uwent er van denken en wat hun bekend is geworden, zou ik gaarne vernemen, maar meer en bovenal dat gij mij enz.

(Voorburg, Mei 1665?)

(Deze brief wordt ook in de Doopsgezinde Kerk te Amsterdam gevonden.

De dagteekening ontbreekt. Op de keerzijde staat: is van geene waarde, en hieruit blijkt dat de vrienden hem niet belangrijk genoeg achtten om bewaard te worden.

Den 27sten Maart was Spinoza naar Amst. gegaan; voor de reis heen en weer waren ± drie dagen noodig en 3 weken had Sp. na zijn terugkomst gewacht voor hij dezen brief schreef.

Den 13den Juni 1665 werd de Hollandsche vloot verslagen, die tijdens het schrijven van dezen brief nog niet was uitgezeild, zoodat het waarschijnlijk is dat Mei 1665 den juisten tijd aangeeft.

Men weet niet aan wien deze brief geschreven is. De Heer Meinsma vermoedt aan Adriaan Koerbagh; ik zou liever Dr. Johannes Bouwmeester voor den gadresseerde houden. Dezelfde vermaning die Spinoza in den 37sten Brief tot den Heer J. B. richt, en die L. M. (Meinsma pag. 442,) aan Dr. Johan Bouwmeester doet toekomen, vinden wij hier terug aan het adres van onzen Anonymus: hij moet zich meer op de studie toeleggen. De geadresseerde is voorts een geleerd man en een *zeer* ver-

Digitized by Google

trouwd vriend; het eerste wordt met zooveel woorden in den brief gezegd, het tweede blijkt uit het toezenden van de 80 Stellingen van het Derde Deel en uit het verzoek die te vertalen, hetgeen Spinoza slechts aan zijn beste vrienden toevertrouwde. Uit Meinsma pag. 440 blijkt verder, dat Joh. Bouwmeester ook wel eens iets vertaalde, en daar de bijzondere mededeelingen van Spinoza over het verloop zijner ongesteldheid ook hier een dokter doen vermoeden, komt het mij voor dat wel niemand anders dan Joh. Bouwmeester kan bedoeld zijn.

De vermelding van de 8oste St. van het derde Deel der Ethica of juister van onze philosophie, doet vermoeden dat Spinoza Deel III en IV oorspronkelijk als een geheel meende te behandelen. — Als men 18 Stellingen van het 4de Deel bij de 59 van het 3de Deel optelt verkrijgt men *ongeveer* 80. Het blijkt uit de uitvoerige Opm. bij St. 17 en 18 Dl. IV dat Spinoza hier een nieuw onderwerp begint. Het is dus zeer waarschijnlijk dat hij Dl. III plus die eerste 18 stellingen van Dl. IV naar Amst. wilde zenden. De Indeeling van de Wijsbegeerte wordt dan aldus verondersteld: 1ste Deel, Metaphysica, 2de Deel, Zielkunde, 3de Deel Ethica. Deze laatste splitst zich dan in 2 Deelen waarvan het eerste bestaat uit ons derde en vierde Deel; altera pars, het andere deel echter uit Dl. 5. — Voor deze gissing is ook in de narede van het 2de Deel wel eenig bewijs te vinden).

NEGEN EN TWINTIGSTE BRIEF.

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTE HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Voortreffelijke, en achtingswaarde Vriend!

Uit uw laatsten brief van 4 Sept. *) blijkt, dat gij onze belangen met zorg behartigd hebt. Niet alleen mij maar ook onzen WelEd. Heer Boyle hebt gij een grooten dienst

*) Deze is verloren gegaan.

Digitized by Google

bewezen. Hij brengt u hierbij evenals ik zijn besten dank, en is bereid bij voorkomende gelegenheid, uwe beleefdheid en vriendelijkheid met alles wat hem ten dienste staat te vergelden. Ditzelfde kunt gij ook vast van mij verwachten. Wat dien al te ijverigen man betreft, die niettegenstaande de bestaande vertaling van het Vertoog over de kleuren *), die hier reeds is uitgekomen, toch nog van plan is een andere te vervaardigen, hij zal denkelijk wel ondervinden dat hij door dien verkeerden ijver zichzelf schade heeft berokkend. Want wat zal er van zijn vertaling terechtkomen, indien de schrijver zelf de Latijnsche uitgave, die hier in Engeland vervaardigd is, met vele Proeven die in het Engelsche boek niet voorkomen, verrijkt zal hebben? Het spreekt toch van zelf dat dan onze vertaling die nu binnenkort moet uitkomen, in elk opzicht boven de zijne te verkiezen is en door allen die eenig gezond verstand bezitten op veel hooger prijs zal worden gesteld. Doch laat hem zijn eigen zin doen als hij wil, wij zullen voor onze belangen zorgen op de wijze die ons het beste voorkomt.

De Mundus Subterraneus van Kircher †), is hier in onze Engelsche kringen nog niet bekend, wegens de pest die bijna alle verkeer belet. Daarbij komt die verschrikkelijke Oorlog, die niets dan een Ilias van rampen medebrengt en bijna alle beschaving uit de wereld bant. Intusschen: hoewel ons wijsgeerig Genootschap in deze bedenkelijke omstandigheden geen openbare vergaderingen houdt; zijn er nog altijd hier en daar Leden, die niet vergeten dat zij leden van het Genootschap zijn. Zoo leggen eenigen

*) Van Boyle. Zie 26sten Brief.

†) Athanasius Kircher 1602—1680, Jezuiet, was te Rome prof. in de wijsbegeerte, mathesis en Oostersche talen.

Digitized by Google

zich op Hydrostatische, andere op Anatomische, weer andere op Mechanische en dergelijke proeven in eigen kring toe. Mijnheer Boyle heeft de oorsprong der Vormen en Hoedanigheden, zooals die tot nu toe in de School en door de schoolmeesters behandeld werden aan een onderzoek onderworpen, en een verhandeling daarover opgesteld die zonder twijfel uitstekend is en binnenkort gedrukt zal worden.

Ik meen te bemerken dat gij u niet zoozeer met de wijsbegeerte bezighoudt, als wel, als ik mij zoo mag uitdrukken, als godgeleerde optreedt; immers gij stelt thans uwe denkbeelden over de Engelen, de profetie, en de wonderen te boek *). Misschien behandelt gij dit echter wijsgeerig; hoe het zij, ik ben overtuigd dat het een werk is uwer waard, en vooral voor mij allerbelangrijkst.

Daar deze uiterst moeielijke tijden het vrije verkeer geheel belemmeren, zoo bid ik u mij ten minste, in uw volgenden brief, uw plan en doel met het bedoelde geschrift te willen mededeelen.

Dagelijks wachten wij hier nieuwe tijdingen over den tweeden zeeslag, tenzij uwe vloot zich misschien weer in de haven heeft teruggetrokken. De dapperheid, waarover onder ul. zooals gij met een enkel woord meldt, verschil van meening bestond, is beestachtig, den mensch niet waardig. Want als de menschen zich door de rede lieten leiden, dan zouden zij elkander niet zoo verscheuren, dit ligt voor de hand. Maar wat helpen al die klachten? Zoolang er menschen zijn, zullen ze gebreken hebben. Gelukkig echter voeren deze niet voordurend heerschappij en worden door betere tijden afgewisseld en opgewogen.

---

*) Vermoedelijk heeft S. aan O. den inhoud van het Tract. Theol. Pol. opgegeven.

Digitized by Google

Terwijl ik dezen schrijf, geeft men mij een brief van den Heer Johannes Hevelius, dien grooten sterrenkundige te Dantzig, aan mijn adres: waarin hij mij onder anderen te kennen geeft dat zijn Komeetbeschrijving, bestaande uit 12 boeken, nu reeds een geheel jaar ter perse is, en dat reeds 400 pagina's of de 9 eerste boeken zijn afgedrukt. Bovendien deelt hij mij mede, dat hij mij eenige Exemplaren van zijn „Proeve over de Kometen" heeft overgezonden, waarin hij de eerste van de twee onlangs verschenen Kometen uitvoerig beschreven heeft. Ik heb ze echter nog niet ontvangen. Bovendien meldt hij, dat hij nog een ander boek over de laatste Komeet uitgeeft en aan het oordeel der geleerden onderwerpt.

Eilieve wat denken uwe landgenooten wel van Huygens klokken, in het bijzonder van die soort die, naar men zegt, zoo juist den tijd aangeven dat men daarmede de Lengte op zee zou kunnen vinden? En dan: hoe staat het met zijn Dioptrica, en zijn verhandeling over de beweging, welke beide werken wij reeds lang verwachtten. Ik ben overtuigd dat hij niet stil zit; slechts wenschte ik te weten, hoe hij vordert. Gij mijn beste vaarwel, en blijf in liefde denken aan

Uw toegenegen
HEINRICH OLDENBURG.

(Londen, midden Sept. 1665.)

Adres: A Monsieur, Monsr. Benedictus Spinosa,
In de baggyne-straat ten huyse van Mr. Daniel
de Schilder in Adam en Eva.
à la
Haye.

(Den 28sten April had Oldenburg (zie 25sten Brief) aan Spinoza geschreven dat hij moest trachten te voorkomen dat in Holland de Schriften van

Digitized by Google

Boyle vertaald werden. Spinoza schijnt dit te hebben beproefd, hoewel het hem niet schijnt gelukt te zijn Den 4den Sept. heeft hij daarover aan Oldenburg geschreven en op hetgeen in dien brief verhandeld werd, wordt nu in dezen brief door Oldenburg geantwoord.

Spinoza's brieven werden bezorgd bij Mesach Tydeman, een broeder van Daniël, die in de baggyne straat woonde, in den Haag. (Zie Straatgeld. 's Gravenhage). Het H. S. van dezen brief bevindt zich te Amsterdam in de Doopsgezinde Kerk.)

DERTIGSTE BRIEF.

(*Gedeelte van een Antwoord op den vorigen Brief, door Spinoza aan Oldenburg gezonden.*)

.... Het verheugt mij dat de wijsgeeren die tot uwen kring behooren, nog in leven zijn en de hun toevertrouwde belangen blijven behartigen. Wat zij in den laatsten tijd tot stand brachten, zie ik te gemoet, wanneer de krijgslieden van bloed verzadigd zullen zijn, en om nieuwe krachten te verzamelen een oogenblik tot rust zullen komen. Als onze beroemde spotter (Democritus) in deze eeuw leefde, dan zou hij zeker stikken van het lachen. Mij echter geven deze beroeringen geen aanleiding tot spotternij, ook niet tot jammeren, maar veeleer een aansporing om na te denken en den aard der menschen nauwkeuriger waar te nemen. M. i. toch past het mij evenmin die natuur te bespotten als haar te bejammeren, overwegende dat de menschen, evenals alle andere dingen slechts een deel zijn van de Natuur, en dat het mij onbekend is, hoe elk deel van de Natuur in het geheel waartoe het behoort, past, en met de andere deelen daarvan te zamen hangt. Het is mij gebleken dat het alleen aan dit gebrek aan kennis

Digitized by Google

is toe te schrijven dat verschillende dingen in die Natuur, door mij zoo gebrekkig en slechts verminkt waargenomen, en (daardoor) in 't geheel niet strookende met onze wijsgeerige opvatting, mij voorheen ijdel, ongeregeld en dwaas schenen; terwijl ik nu daarentegen ieder laat leven zooals hij wil, en een elk die zulks verkiest laat sterven voor 't geen hij goed acht, als ik maar voor de waarheid mag leven. Ik ben thans bezig met een verhandeling over mijne beschouwing van de Schrift, en hetgeen mij hiertoe aanleiding geeft is het volgende: 1°. De vooroordeelen der godgeleerden: want ik weet, dat deze vooral de menschen verhinderen zich met hart en ziel op de wijsbegeerte toe te leggen; en daarom is het mijn hoofddoel die vooroordeelen bloot te leggen en uit de gemoederen der weldenkenden uit te roeien. 2°. De meening, die het gemeen van mij heeft opgevat, dat mij voortdurend van atheïsme beschuldigt: zoodat ik mij genoodzaakt zie, mij ook daarvan zooveel mogelijk vrij te pleiten. 3°. De vrijheid van denken en van te zeggen wat wij meenen, welke ik op alle mogelijke wijzen wensch te handhaven, en die hier tengevolge van het groote aanzien en den overmoed der predikanten telkens meer onderdrukt wordt.

Tot nog toe heb ik niet vernomen dat een der Cartesianen de verschijnselen der laatst verschenen kometen uit Descartes' hypothese heeft verklaard: en betwijfel ook of die daaruit wel voldoende te verklaren zijn ....

(Dit fragment is weergevonden tusschen de brieven van Boyle; het werd hem in Oct. 1665 door Oldenburg gezonden. Zie Meinsma pag. 250.)

Digitized by Google

EEN EN DERTIGSTE BRIEF.

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Hoogst voortreffelijke, Achtingswaardige Vriend!

Gij handelt zooals het een verstandig man en een wijsgeer betaamt, dat gij brave menschen mint; en daarom behoeft gij er ook niet aan te twijfelen of zij zullen u weerkeerig liefhebben en uw verdiensten naar behooren waardeeren. Mijnheer Boyle wenscht u evenals ik het beste toe en spoort u aan met kracht en ernst voort te gaan met uwe wijsgeerige beschouwingen. Vooral indien u eenig licht is opgegaan over dat moeielijke vraagstuk, dat ons moet doen inzien hoe elk deel van de Natuur met zijn geheel is overeen te brengen, en hoe het met de andere deelen samenhangt, verzoeken wij u vriendelijk ons dat mede te deelen. De redenen die gij opgeeft als aanleiding tot het opstellen van uw Tractaat over de Schrift, beaam ik ten volle, en het is mijn vurige wensch reeds nu te mogen inzien wat door u aangaande dat onderwerp in 't midden wordt gebracht. Mijnheer Serarius zal misschien binnen kort een pakje aan mij zenden; hem kunt gij, als gij zoo goed zoudt willen zijn, veilig toevertrouwen hetgeen gij reeds over dat onderwerp in gereedheid hebt, en u daarbij verzekerd houden ons tot wederdienst altijd bereid te vinden. De Onderaardsche Wereld van Kircher heb ik

Digitized by Google

zoowat doorgelezen, en hoewel zijn redeneeringen en stellingen geen grooten geest verraden, zoo getuigen toch zijn Opmerkingen en de Proeven daarbij vermeld, van den ijver des schrijvers en zijn goeden wil om de zaak der wijsbegeerte te dienen. Gij ziet dus dat ik hem wel iets meer toeschrijf dan godsvrucht; hoe zij over hem denken die hem alleen met dit Wijwater besproeien, kunt ge licht begrijpen. Waar gij melding maakt van de Verhandeling van Huygens over de Beweging, geeft gij te kennen dat de regels van Descartes over de beweging bijna alle verkeerd zijn. Op het oogenblik heb ik het boekje dat gij over Descartes' Beginselen (wiskundig bewezen) hebt uitgegeven, niet bij de hand; ik kan mij niet herinneren of gij daar die onwaarheid hebt aangetoond, of wel Cartesius, ter wille van anderen *), op den voet gevolgd zijt. Laat toch eindelijk eens uw eigen geesteskind het licht zien en vertrouw het gerust toe aan de wereld der wijsgeeren om het te verplegen en ontwikkelen. Ik herinner mij dat gij er ergens op gewezen hebt, dat veel van hetgeen Descartes zelf boven 's menschen bevatting achtte, ja zelfs nog veel verhevener en ingewikkelder dingen door de menschen duidelijk konden worden begrepen en glashelder verklaard konden worden. Waarom aarzelt gij dan mijn Vriend, waarvoor zijt ge bevreesd? Beproef het, begin slechts en volbreng een taak van zooveel gewicht, en ge zult zien dat het geheele Choor der echte denkers u zal bijvallen. Mijn woord durf ik daarop verpanden, wat ik niet zou doen als ik niet zeker was, dat te kunnen gestand doen. Het zou nooit in mij zijn opgekomen dat gij voornemens waart iets aan te voeren tegen het Bestaan en de Voorzienigheid

*) Van zijn discipelen, wien hij de Cartesiaansche wijsbegeerte zou leeren.

Digitized by Google

Gods; en als deze beide steunpunten maar onaangetast blijven, staat de godsdienst onwankelbaar vast en kunnen allerlei soort van wijsgeerige beschouwingen licht verdedigd of verantwoord worden. Toef dus niet langer, en duld niet dat men u langer van uw opzet afhoude.

Binnen kort zult ge hoop ik vernemen, wat men denken moet over de jongste Kometen. Hevelius van Dantzig en de Franschman Auzout, beiden geleerde mannen en wiskunstenaars, zijn het oneens over de gedane waarnemingen. Hun geschil wordt thans overwogen, en wanneer de strijd beslist is, wordt naar ik vertrouw de geheele zaak aan mij medegedeeld en door mij aan u. Dit kan ik nu reeds verzekeren dat alle sterrenkundigen, die mij] ten minste bekend zijn, van oordeel zijn, dat het niet één, maar twee kometen geweest zijn, en tot nu toe heb ik nog niemand ontmoet, die de verschijnselen welke daarmede gepaard zijn gegaan, poogde te verklaren uit de Hypothese van Descartes. Mocht gij voorts nog iets vernemen over de studiën en verrichtingen van den Heer Huygens, over het welslagen der slingers, zoowel als over zijn vertrek naar Frankrijk, wees dan zoo goed mij dit terstond te melden. Voeg daarbij, als ge wilt, wat men bij u al zoo zegt over het vredesverdrag, over de plannen van het Zweedsche leger dat naar Duitschland is overgestoken en over de vorderingen van den Bisschop van Munster. Ik geloof dat geheel Europa den volgenden zomer in oorlog zal worden gewikkeld en alles op het punt schijnt een buitengewone verandering te ondergaan.

Laat ons den Hoogen Geest met een rein gemoed dienen, en de ware, grondige en nuttige wijsbegeerte beoefenen. Sommigen onzer wijsgeeren die met den koning naar Oxford zijn gegaan, houden daar voortdurend bijeenkomsten en zorgen voor de bevordering van het natuur-

Digitized by Google

kundig onderzoek. O. a. hebben zij onlangs een onderzoek ingesteld naar den aard der klanken. Naar ik geloof zullen zij proeven doen om te onderzoeken, in welke verhouding men het gewicht moet doen toenemen, om zonder eenige andere kracht aan te wenden een snaar zoo te spannen, dat zij een toon geeft die zooveel hooger is, dat zij den aangewezen samenklank met den vorigen toon doet hooren. Hierover schrijf ik u later meer. Vaarwel beste Vriend en gedenk

Uw toegenegenen
HEINR. OLDENBURG.

Londen, 12 Oct. 1665.

(Het vertrek van Huygens naar Frankrijk, schijnt algemeen belangstelling te hebben gewekt. Even nieuwsgierig als Oldenburg, is Leibuitz in zijne brieven aan Schuller).

TWEE EN DERTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELEDELEN ZEER GELEERDEN HEER
HEINRICH OLDENBURG.

WelEd. Heer!

Voor de welwillende aansporing tot het beoefenen der wijsbegeerte zeg ik u en den WelEd. Heer Boyle dank; en zoo ga ik dan ook zooveel ik kan en naar de mate

Digitized by Google

mijner zwakke krachten daarmede voort, daarbij vertrouwende op ul. hulp en welwillendheid. Uwe vraag naar mijne meening over het vraagstuk, „hoe wij te weten kunnen komen hoe ieder deel der Natuur met zijn geheel verbonden is, en hoe het met de andere deelen samenhangt" vat ik aldus op, dat gij de redenen wilt weten die ons overtuigen dat elk deel der Natuur met zijn geheel overeenkomt, en met de overige samenhangt. Want hoe zij werkelijk samenhangen en elk deel met zijn geheel verbonden is, heb ik in mijn vorigen brief verklaard niet te weten: daar hiertoe de kennis der geheele Natuur met al haar onderdeelen vereischt zou worden.

Ik zal u dus duidelijk trachten te maken welke redenen mij nopen zulks te beweren; waarbij ik u echter van te voren herinneren wil, dat ik in de Natuur geen schoonheid, wanstaltigheid, orde of verwarring erken, daar geen ding schoon of leelijk, goed geordend of verward genoemd kan worden dan alleen met betrekking tot onze verbeelding.

Onder den samenhang der deelen versta ik dan ook niets anders dan dat de wetten of de aard van een of ander deel zich zoo voegen naar de wetten of de aard van een of ander deel, dat zij zoo min mogelijk elkander weerstreven. En wat nu betreft het geheel en zijn deelen, zoo beschouw ik de dingen als deelen van een zeker geheel, voorzoover hun aard zich naar die van de andere deelen schikt, in voege dat zij zooveel mogelijk met elkander samenwerken; voor zooverre zij daarentegen van elkander verschillen, doet ieder hunner een van de andere onderscheiden voorstelling in onzen geest ontstaan, reden waarom elk als een geheel en niet als deel wordt beschouwd. Als b. v. de beweging der deeltjes van de lympha, den chylus enz. wat betreft hun grootte en vorm zoo bij elkander passen, dat zij volkomen overeenstemmen en te zamen

Digitized by Google

een vloeistof uitmaken, dan worden de chylus, de lympha enz. alleen als deelen van het bloed beschouwd; maar stellen wij ons de deeltjes van de lympha voor, voor zooverre zij zich door gedaante en beweging van de deeltjes van den chylus onderscheiden, dan beschouwen wij ze als een geheel en niet als deel.

Laat ons, als 't u belieft, eens aannemen, dat er in het bloed een wormpje leeft, dat oogen heeft waarmee het de deeltjes van het bloed, de lympha enz. kan onderscheiden, en dat met Rede is begaafd, waardoor het kan opmerken, hoe ieder deeltje als het een ander ontmoet, òf terugspringt, òf een gedeelte van zijn beweging aan het andere mededeelt enz. Zulk een wormpje nu zou in het bloed leven als wij in dit gedeelte van het heelal; het zou ieder deeltje van het bloed als een geheel en niet als een deel beschouwen, en niet kunnen weten hoe alle deelen door de algemeene eigenschappen van het bloed beheerscht worden en gedwongen worden zich onderling naar elkander te schikken, waardoor zij op een bepaalde wijze met elkander samenwerken, al naar gelang de aard van het bloed dit eischt. Want gesteld, dat er buiten het bloed niets was, dat aan het bloed een nieuwe beweging kon mededeelen, en ook buiten het bloed geen ruimte noch eenig ander lichaam, waarop de deeltjes van het bloed hun beweging konden overbrengen; dan staat het vast dat het bloed altijd in denzelfden toestand zou blijven, en dat zijn deeltjes geen andere wijzigingen zouden ondergaan, dan die, welke alleen uit den aard van het bloed d. i. uit de onderlinge beweging van lympha, chylus enz., kunnen worden afgeleid, en dan zou men het bloed altijd als een geheel en niet als een deel moeten beschouwen.

Maar nu er zeer veel andere oorzaken voorhanden zijn die de wetten van de natuur van het bloed op een bepaalde

Digitized by Google

wijze beheerschen, terwijl deze op hun beurt weer door het bloed worden gewijzigd, heeft dit ten gevolge dat er andere bewegingen en wijzigingen in het bloed komen, die niet alleen uit de onderlinge verhouding der deelen van het bloed voortspruiten maar uit de onderlinge verhouding van het bloed als zoodanig, tot oorzaken die daar buiten gelegen zijn.

In dit opzicht nu heeft het bloed de beteekenis van een deel en niet van een geheel *).

Daar wij ons nu alle lichamen in het Heelal op dezelfde wijze kunnen en moeten voorstellen als wij hier het bloed beschouwden: alle lichamen worden immers door andere omringd en door elkander gedwongen op een bepaalde en vast omschreven wijze te bestaan en te werken, waarbij in alle dingen te zamen d. i. in het geheele heelal, dezelfde verhouding tusschen beweging en rust blijft bestaan; zoo volgt hieruit dat elk lichaam voor zoover het een op bepaalde wijze geregeld bestaan leidt, als deel van het heelal moet worden beschouwd, met dat geheel in verband moet staan en met al het overige samenhangen; en daar de natuur van het heelal, niet, zooals de natuur van het bloed beperkt, maar volstrekt oneindig is, zoo worden de deelen van dit geheel, door die oneindige natuurkracht, in oneindig verschillende richtingen geleid, en gedwongen oneindig vele wijzigingen te ondergaan.

De samenhang der deelen tot de substantie is echter volgens mijn opvatting veel inniger dan die van de deelen tot het geheel. Want zooals ik u reeds vroeger in mijn eersten brief, dien ik u zond toen ik nog te Rijnsburg woonde, trachtte te bewijzen: uit het feit dat de Substantie van

*) Hier volgen in den text een paar woorden die moeielijk te verklaren zijn, en ook door S. bij het verzenden van den brief zijn weggelaten.

Digitized by Google

nature oneindig is, volgt dat elk deel van de geheele lichamelijke substantie tot de substantie in haar geheel behoort, en zonder al het andere dat bestaat niet kan zijn, noch gedacht kan worden. Om die reden houd ik het menschelijk lichaam voor een deel van het heelal; en wat nu de ziel des menschen betreft, ook deze is naar mijne meening een deel van het Heelal en dat wel omdat ik mij overtuigd houdt, dat er in de Natuur ook een oneindige Macht van denken bestaat, die als zijnde oneindig, de geheele Natuur in zich bevat als gedachte, terwijl de gedachten van die Macht denzelfden gang volgen als de Natuur, daar deze laatste immers niets anders is dan hetgeen die Macht zich voorstelt.

Nu denk ik mij de menschelijke ziel als diezelfde Macht, evenwel niet als oneindig en de geheele Natuur omvattende, maar als eindig, immers voor zoover zij alleen een Menschelijk lichaam waarneemt; en in dien zin houd ik de menschelijke ziel voor een deel van zeker oneindig verstand. Om dit en alles wat daarmee samenhangt echter nauwkeurig uit te leggen en te bewijzen, zou ons te ver voeren; ook geloof ik niet, dat ge dit op 't oogenblik van mij verwacht. Zelfs weet ik niet of ik uwe bedoeling wel goed begrepen heb, en niet iets anders heb beantwoord dan gij gevraagd hebt. Wees zoo goed mij hieromtrent in te lichten. Aangaande hetgeen gij daarop in uw brief laat volgen, dat ik bijna alle Regels, die Descartes *) voor de beweging heeft vastgesteld valsch verklaard zou hebben, zoo heb ik, als ik mij goed herinner, gezegd dat de Heer Huygens dit meende, maar zelf geen andere onwaar genoemd, dan den zesden regel van Descartes, waaromtrent ook de Heer Huygens, mijns erachtens in dwaling verkeert; bij welke

*) Descartes, Principia II 46.

Digitized by Google

gelegenheid ik u verzocht mij een proef te willen mededeelen, die volgens die hypothese door ul. in het Koninklijk Genootschap ten uwent genomen is, hetgeen u vermoedelijk niet veroorloofd was, daar gij mij hierop niets antwoordt.

Gezegde Huygens is onvermoeid bezig geweest en nog bezig met het slijpen van lenzen voor kijkers; te dien einde heeft hij een werktuig uitgevonden waarmee hij de schotels kan draaien, dat werkelijk zeer fraai is; wat hij daarmee echter bereikt heeft weet ik nog niet; en om u de waarheid te zeggen ben ik er ook niet zeer nieuwsgierig naar. De ondervinding toch heeft mij genoegzaam geleerd, dat men in holle schotels met de vrije hand de glazen zekerder en beter polijst dan met eenig werktuig. Over het welslagen der slingers en den tijd van zijn vertrek naar Frankrijk kan ik u nog niets met zekerheid melden *).

De bisschop van Munster is, nadat hij te kwader uur Friesland is binnengetrokken, als de bok van Esopus in de put, nog niets gevorderd, ja indien de koude niet al te laat invalt, zal hij Friesland niet dan met groote verliezen verlaten. Er is geen twijfel aan of hij heeft dit stuk alleen durven bestaan, op raad van den een of anderen verrader. Dit alles is echter reeds te oud om u als iets nieuws te vertellen, er gebeurt ook niet altijd in den loop van een of twee weken iets nieuws wat der vermelding waardig is. Er schijnt nog geen hoop te bestaan op vrede met de Engelschen; toch liepen daarover onlangs eenige geruchten, omdat men wilde weten dat er een Hollandsche gezant naar Frankrijk was afgevaardigd, en ook omdat de Overijselaars, die met alle geweld den Prins van Oranje in de Staatszaken trachten in te leiden, hetgeen naar het

*) De Holl. Vertaling van Glasemaker eindigt hier.

Digitized by Google

oordeel van velen, meer om den Hollander te dwarsboomen dan wel in hun eigen belang geschiedt, er iets op uitgevonden hadden, namelijk om gezegden Prins als bemiddelaar naar Engeland te zenden. Maar de feitelijke toestand is geheel anders. De Hollanders denken op het oogenblik zelfs nog in den droom niet aan vrede, tenzij men het daarheen leide, dat zij den vrede voor geld kochten. Over de plannen van den Zweed verkeert men nog in 't onzekere; de meesten denken dat het op Mentz voorzien is, anderen weer op de Hollanders. Dit zijn echter niets dan gissingen.

Dezen brief had ik de vorige week geschreven, maar kon hem niet verzenden, daar het weer mij belette naar den Haag te gaan. Dat is het lastige wanneer men op het land woont. Zelden toch ontvang ik een brief in tijds; want als er niet bij toeval gelegenheid is hem mij terstond toe te zenden, duurt het soms een paar weken voor ik hem ontvang. En zoo ontstaat er ook van mijn kant niet zelden verhindering, om de brieven op hun tijd te verzenden. Mocht ge dus ervaren, dat ik u niet zoo spoedig antwoord als ik verplicht ben, meen dan niet dat het daaraan is toe te schrijven dat ik u vergeet. Intusschen wordt het hoog tijd dezen te sluiten; over het overige bij een andere gelegenheid; thans heb ik u niets anders te zeggen dan u te vragen namens mij vele groeten over te brengen aan den WelEd. Heer Boyle en steeds mijner te blijven gedenken, die zich noemt

Geheel de uwe,
B. DE SPINOZA.

Voorburg, 20 Nov. 1665.

Gaarne zou ik wenschen te weten of alle sterrenkundigen gelooven dat er twee kometen geweest zijn, op grond van

Digitized by Google

hun beweging of wel om de hypothese van Kepler te handhaven. Vaarwel.

(Deze brief is even als de zesde in het bezit der Royal Society te Londen.

De beide exemplaren, *a*. het klad van den schrijver, in de Nagelate Werken bewaard, en *b*. het afschrift door hem aan Oldenburg gezonden, loopen hier en daar uiteen. In den text van Dr. Van Vloten en Dr. Land zijn alle afwijkingen opgegeven. Bij de vertaling heb ik dan eens het een dan weer het andere gevolgd, al naarmate mij uit het een of het ander Spinoza's bedoeling duidelijker scheen te blijken. Het is vooral deze brief die veel bijdraagt tot verduidelijking zijner wereldbeschouwing.

Evenals uit Huygens brieven, blijkt hier uit dien van Spinoza dat beiden met elkanders lenzenslijperij goed op de hoogte waren.

Leibnitz schreef van Spinoza (Epist. ad Div. III p. 63) dat hij een man was die in alle wetenschappen te huis, en bovenal uitstekend was als gezichtkundige (opticus), bovendien vervaardigde hij buitengewoon heldere kijkers.

Chr. Huygens schreef in 1667 aan zijn broeder Constantijn uit Parijs: „Ik herinner mij altijd de kleine lensjes die de Voorburgsche Jood in zijne microscopen had en die verwonderlijk mooi gepolijst waren."

In Spinoza's bibliotheek vindt men verscheidene werken over de Dioptrica of de leer van de breking van het licht.)

DRIE EN DERTIGSTE BRIEF.

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Allervoortreffelijkste, Achtingswaardigste Vriend!

Met groot genoegen heb ik uwe beschouwingen over de samenwerking en het verband der deelen van de Natuur

Digitized by Google

met het geheel gelezen, alhoewel ik niet voldoende begrijp hoe wij, zooals gij schijnt te doen, alle orde en symmetrie uit de Natuur kunnen bannen; vooral daar gij zelf erkent dat alle lichamen in die Natuur door andere omringd zijn en door elkander op een bepaalde en onveranderlijke wijze gedwongen worden te bestaan en te werken, waarbij altijd in alle lichamen te zamen, dezelfde verhouding van beweging tot rust blijft bestaan. Dit laatste toch is m. i. juist het karakter van ware orde. Misschien begrijp ik u echter ook in dit opzicht niet goed, evenmin als in hetgeen gij vroeger over de Regels van Descartes geschreven hadt. Zoudt ge nu eens de moeite willen nemen mij duidelijk te maken in welk opzicht Descartes zoowel als Huygens de wetten der beweging naar uw oordeel niet goed hebben begrepen. Indien gij mij dezen dienst wilt bewijzen, zou ik u werkelijk hoogst dankbaar zijn en naar mijn vermogen trachten het u te vergelden.

Toen de Heer Huygens hier te Londen proeven deed, die zijn Hypothese bevestigden, was ik daarbij niet tegenwoordig. Intusschen verneem ik dat iemand o. a. een bal van een pond als een slinger had opgehangen, welke tegen een andere die maar een half pond woog en evenzeer was opgehangen, aanstiet, vallende uit een hoek van 40 graden; dat Huygens na een korte Algebraische berekening, had voorspeld welk gevolg dit zou hebben, en dat de uitkomst volkomen aan deze voorspelling beantwoord had. Een aanzienlijk heer, die veel dergelijke Proeven had voorgesteld, welke Huygens, naar men zegt heeft opgelost, is op 't oogenblik afwezig, maar zoodra ik hem mocht ontmoeten zal ik u misschien nog beter en uitvoeriger omtrent dit punt kunnen inlichten. Intusschen verzoek ik u nogmaals mijn bovengenoemd verzoek niet af te slaan en als gij nog iets mocht vernemen omtrent

Digitized by Google

Huygens proeven met het slijpen van Telescoop-glazen, hoop ik dat gij er niet tegen op zult zien, mij ook dat mede te deelen. Daar de pest thans door Gods hulp kennelijk aan het afnemen is, hoop ik dat ons Koninklijk Genootschap binnen kort naar Londen terug zal keeren en zijn wekelijksche bijeenkomsten zal hervatten; gij kunt u verzekerd houden dat ik u zal mededeelen al wat daar wetenswaardigs mocht voorvallen.

Eenigen tijd geleden sprak ik over Ontleedkundige waarnemingen. Nu schreef de Heer Boyle (die u zeer beleefd laat groeten) mij onlangs, dat uitstekende Ontleedkundigen te Oxford hem medegedeeld hadden, dat zij de luchtpijp van schapen en ossen nu en dan met graan gevuld hadden gevonden; en dat enkele weken geleden gezegde Anatomen werden uitgenoodigd een os te komen bezichtigen, die twee of drie dagen lang zijn hals bijna recht achterover gehouden had en aan een ziekte gestorven was, die de eigenaars volstrekt niet kenden. Nadat men hem open had gesneden en hals en strot had onderzocht, bleek het tot hun verbazing, dat zijn luchtpijp in de diepte geheel met graan gevuld was, alsof iemand het er met geweld had ingedreven. Dit gaf natuurlijk aanleiding tot de vraag, zoowel hoe zulk een groote hoeveelheid graan daar gekomen was alsook hoe zulk een dier toen het er eenmaal was, nog zoo lang had kunnen blijven leven? Diezelfde vriend vertelde mij ook, dat een onderzoeklievend geneesheer, mede uit Oxford, melk gevonden had in het bloed van een mensch. Hij verhaalt toch dat een meisje na 's morgens te zeven uur een rijkelijk ontbijt genuttigd te hebben, te elf uur op dien zelfden dag op den voet gelaten was; dat het eerste bloed was opgevangen in een schaal, en korten tijd daarna, een witte kleur had aangenomen; dat het laatste echter in een kleiner vat dat

Digitized by Google

men geloof ik een sauskom noemt (in 't Engelsch sawcer) was verzameld, en dat dit geheel in den vorm van een melkkoek was overgegaan; dat de Medicus, vijf of zes uur later terugkeerend, beide soorten van bloed had onderzocht, en dat toen hetgeen in den schotel was, voor de helft bloed was, maar voor de wederhelft op chylus geleek, welke chylus op het bloed dreef als de wei op de melk; dat evenwel het gedeelte dat in de kom was, geheel en al chylus was, zonder een schijn van bloed. — Toen hij beide afzonderlijk op het vuur verwarmde, werden beide vloeistoffen hard; het meisje was ondertusschen volmaakt wel, en had zich alleen doen aderlaten, omdat zij nooit gemenstrueerd had, hoewel zij er blozend uitzag.

Nu nog iets over Staatkundige zaken. Iedereen spreekt hier over den terugkeer der Joden naar hun vaderland, waaruit zij nu meer dan tweeduizend jaren verdreven zijn. Men hecht er bij ons niet veel geloof aan, maar velen wenschen het. Wat gij hieromtrent verneemt en denkt, zult gij zeker wel uwen vriend willen mededeelen. Wat mij betreft, ik kan er geen geloof aan hechten zoolang mij dit nieuws niet door geloofwaardige personen uit Constantinopel bevestigd wordt, welke stad daarbij het meeste belang heeft. Gaarne zou ik weten wat de Amsterdamsche Joden daaromtrent vernomen hebben en hoe zij dat bericht hadden opgenomen, dat, indien het waar was, zeker een grooten ommekeer in alle zaken ter wereld zou te weeg brengen.

Als ge kunt, vertel mij dan ook wat de Zweden en de Brandenburgers in 't schild voeren en geloof mij

Uw bijzonder toegenegenen,

HEINR. OLDENBURG.

Londen, 8 Dec. 1665.

Digitized by Google

Naschrift. Wat de wijsgeeren ten onzent van de laatste kometen denken zal ik u, zoo God wil, binnenkort laten weten.

(De briefwisseling tusschen Oldenburg en Spinoza wordt hiermede voor ettelijke jaren gestaakt.

Glasemaker zegt: d' Antwoort op deze brief wordt gemist.

Eerst in 1675 komt weder een brief van Oldenburg voor.

De oorlog, de pest, de brand van Londen en vooral de gevangenneming van Oldenburg zijn redenen genoeg om dit feit te verklaren. Den 27sten Juni 1667 werd Oldenburg gevangen genomen, volgens den Heer Meinsma (pag. 267) beschuldigd: „nieuws te hebben geschreven aan een Virtuoso in Frankrijk, met wien hij voortdurend over wijsgeerige zaken briefwisseling houdt".

Hier wordt waarschijnlijk op de briefwisseling met Spinoza gedoeld. Dat Frankrijk genoemd wordt, is te verklaren uit het feit dat de brieven misschien wegens den oorlog over Frankrijk werden verzonden. *) Een Virtuoso is gelijk een artist en een artist is gelijk een arts. In dien tijd werden bijna alle geneesheeren voor wijsgeeren en alle wijsgeeren voor geneesheeren gehouden, wat zij dan ook inderdaad waren. Dit verklaart ook het opschrift van Leibnitz' brief, die Spinoza betitelt als Médécin très célèbre et philosophe très profond.

Nu was, 14 Juni 1665, de oorlog tusschen Engeland en Nederland uitgebroken. Den 18den Juni 1667 zeilde onze vloot de Theems op en hoewel Engeland ook sedert Januari 1666 met Frankrijk in oorlog was, was Nederland toch de gevaarlijkste vijand, en kort na den tocht naar Chattam werd Oldenburg gevangen genomen. Waarschijnlijk is dus de correspondentie van 1666 en het begin van 1667 in handen der Engelsche Regeering gevallen, en dan kan zij aldaar nog aanwezig zijn, indien zij niet door Oldenburg bijtijds werd verbrand. Dat deze na zijn gevangenschap vooreerst geen lust meer gevoelde met Holland te correspondeeren, is zeer duidelijk.

*) Misschien wel evenals de eerstvolgende over Caen gezonden.

Digitized by Google

VIER EN DERTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

EDELACHTBAREN EN BELEIDVOLLEN HEER HUDDE.

EdelAchtbare Heer!

Het bewijs van Gods Eenheid, af te leiden uit het feit dat in zijn wezen het bestaan noodzakelijk ligt opgesloten, welk bewijs door u gevraagd was en ik op mij had genomen, kon ik u tot heden niet doen toekomen wegens bezigheden van allerlei aard. Om dus ter zake te komen, zet ik voorop: 1°. Dat de juiste omschrijving (Definitie) van een of andere zaak niets anders inhoudt, dan enkel het wezen der bedoelde zaak. Waaruit volgt:

2°. dat geen omschrijving (Definitie) een hoeveelheid of een bepaald aantal enkeldingen (individuen) insluit of aangeeft; aangezien zij niets anders tot inhoud heeft of wil uitdrukken dan den aard der zaak, zooals die op zich zelf genomen bestaat. Zoo wordt b.v. in de Omschrijving van een driehoek niets anders opgenomen dan eenvoudig den aard van den driehoek; maar geen bepaald aantal driehoeken; evenmin als er in de omschrijving van de ziel als een denkend iets; of van God als het volmaakte wezen, iets anders ligt opgesloten dan de aard van de ziel en van God; maar geen bepaald aantal zielen of Goden.

3°. dat er van elk ding dat bestaat, noodzakelijk een stellige oorzaak moet wezen, waaraan het zijn bestaan te danken heeft.

Digitized by Google

4°. dat deze oorzaak moet gelegen zijn of *in* den aard der zaak en in haar omschrijving of begrip (omdat namelijk het bestaan tot haar wezen behoort, of daarin noodzakelijk ligt opgesloten) of *buiten* de zaak.

Uit het voorafgaande volgt, dat als er in het Heelal een zeker aantal enkeldingen (individuen) bestaat, men een of meer redenen moet aannemen, die juist dat aantal individuen, noch meer noch minder hebben kunnen voortbrengen. Indien er b.v. in het Heelal twintig menschen bestaan (en om alle verwarring te voorkomen, neem ik aan dat zij allen tegelijk bestaan en dat zij de eersten zijn in 't heelal), dan kan men niet volstaan, met een onderzoek naar de oorzaak van de menschelijke natuur in 't algemeen, om de reden aan te geven waarom er twintig bestaan, maar moet er ook naar de reden gezocht worden waarom er niet meer of minder dan 20 menschen bestaan. Want volgens de derde onderstelling (hypothese) moet er voor elk mensch reden en oorzaak gegeven worden van zijn bestaan. Deze oorzaak kan echter volgens de tweede en derde onderstelling, niet te vinden zijn *in* den aard van den mensch; omdat in een juiste omschrijving van den mensch een getal van 20 menschen niet ligt opgesloten. Dus moet volgens de vierde Onderstelling, de oorzaak van het bestaan dezer 20 menschen, en bijgevolg van ieder afzonderlijk *buiten* hen gelegen zijn. Waaruit onbetwistbaar is af te leiden, dat alle dingen, die in het meervoud aanwezig worden gedacht, onvermijdelijk door oorzaken buiten af, en niet krachtens hun eigen natuur zijn ontstaan. Daar echter (volgens de Onderstelling) het noodwendig bestaan tot het Wezen van God behoort, kan het niet anders, dan dat een juiste omschrijving van God ook het onvermijdelijk bestaan in zich sluit, en derhalve moet uit de juiste omschrijving (van zijn wezen) tot zijn noodwendig

Digitized by Google

bestaan besloten worden. Maar uit de juiste omschrijving van zijn wezen, kan, (zooals reeds te voren door mij is aangetoond met behulp van de tweede en derde onderstelling), nooit het noodwendig bestaan van meerdere Goden worden bewezen. Dus volgt hieruit dat er slechts een eenig God bestaat. w. t. b. w.

In de gegeven omstandigheden, EdelAchtbare Heer, kwam het mij voor dat dit de beste manier (Methodus) was om de stelling te bewijzen. Vroeger heb ik dit anders betoogd, door op het onderscheid te wijzen tusschen wezen en bestaan; maar lettende op hetgeen meer bepaald door u gewenscht werd, achtte ik het beter u dit bewijs te zenden. Ik hoop dat het u zal voldoen, en wacht uw oordeel daarover af, intusschen verblijvende enz.

Voorburg, 7 Jan. 1666.

(Deze brief werd in de Nagelate Werken uitgegeven zonder naam; wij weten door Prof. Stein, die Brieven van Leibnitz in het licht gaf, dat hier de Heer Johan Hudde bedoeld wordt. Hoewel Spinoza met hem in druk verkeer stond, zooals blijkt uit Huygens correspondentie, zijn er geen brieven van Hudde in de Nagelate Werken opgenomen. De Amst. burgemeester wilde zeker niet dat zijn omgang met den „atheïst" openbaar werd gemaakt. (Zie Meinsma pag. 261.) Ook hier blijkt weder het nut van de opschriften op den aanhef der brieven. Het woord Amplissimus komt ook bij Boxel voor, die secretaris van Gorkum was. Christiaan Huygens bekleedde echter geen openbaar ambt. De onderstelling dat aan hem deze brief gericht zou zijn, was reeds uit dat oogpunt verkeerd.

Prudentissimus, hier door beleidvol vertaald, heette oudtijds „voorsienig").

Digitized by Google

VIJF EN DERTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

EDELACHTBAREN EN BELEIDVOLLEN HEER J. HUDDE

EdelAchtbare Heer!

Wat in uw brief van 10 Febr. nog eenigszins duister voor mij was, is door u in uw laatste schrijven van 30 Maart, volkomen opgehelderd. Daar ik dus nu weet wat eigenlijk uwe bedoeling is, zal ik het vraagstuk zoo stellen als gij het opvat: of er namelijk slechts één wezen is dat door eigen vermogen of kracht bestaat? hetgeen ik niet slechts beweer, maar ook aanneem te bewijzen en wel hieruit, dat in zijn aard het noodwendig bestaan ligt opgesloten; al is het ook zeer gemakkelijk uit Gods verstand of uit andere kenmerken van God te bewijzen, zooals ik in Stelling 2 mijner Wiskunstige Bewijzen van Descartes' Beginselen heb aangetoond. Om dus ter zake te komen zal ik vooraf kortelijk aanwijzen, welke eigenschappen een Wezen moet bezitten, dat een noodwendig bestaan in zich bevat: te weten: 1°. Dat het eeuwig is: want indien men een bepaalden duur daaraan toekende, zou dat Wezen, buiten dien bepaalden duur, als niet bestaande, of als een Wezen dat geen noodwendig bestaan in zich bevatte, beschouwd moeten worden; en dit strijdt tegen de daarvan gegevene omschrijving.

2° Dat het enkelvoudig is, en niet uit deelen samen-

Digitized by Google

gesteld. Want samenstellende deelen moeten èn naar hun aard èn volgens ons begrip eer aanwezig zijn dan iets wat samengesteld is; en hiervan kan bij iets wat van nature eeuwig is, geen sprake zijn.

3°. Dat men het zich niet als beperkt, maar alleen als oneindig denken kan. Indien immers de aard van dat Wezen beperkt was, en ook beperkt werd opgevat, dan zou men zich die natuur, buiten de gestelde grenzen, als niet bestaande moeten voorstellen; en ook dit strijdt met de gegevene omschrijving.

4°. Dat het ondeelbaar is. Want indien het deelbaar was, zou het in deelen verdeeld kunnen worden, die met het geheel in aard overeenkwamen, of wel daarvan verschilden. Gebeurde dit laatste dan zou het vernietigd worden en niet meer als zoodanig kunnen bestaan, wat met het begrip zelf in strijd is; terwijl in het eerste geval elk deel noodwendig en van zelf het bestaan in zich zou sluiten. Zoodoende zou het eene deel zonder het andere kunnen bestaan, en bijgevolg gedacht kunnen worden, en zou men zich den aard van het bedoelde wezen als eindig kunnen voorstellen, hetgeen volgens het voorgaande punt (3°) met de omschrijving niet te rijmen is. Hieruit zal men bemerken, dat wij, door aan zulk een wezen eenige onvolmaaktheid toe te schrijven, dadelijk met ons zelve in tegenspraak komen. Want hetzij die onvolmaaktheid, door ons aan een dergelijk wezen toegeschreven, gelegen zij in eenig gebrek of een of andere beperking aan die natuur eigen, of in eenige wijziging, waaraan het bij gebrek aan kracht door invloed van buiten onderhevig kon zijn; wij zullen daardoor altijd weder gedwongen worden tot de erkenning dat het bedoelde wezen, waarin het noodwendig bestaan is opgesloten, òf niet bestaat, òf althans niet noodwendig bestaat; — en daarom kom ik tot het besluit,

Digitized by Google

5°. Dat alles, wat een noodzakelijk bestaan in zich sluit, geen enkele onvolmaaktheid in zich kan bevatten, maar niets dan loutere volmaaktheid openbaart.

6°. Daar nu verder het bestaan uit eigen kracht en vermogen alleen uit volmaaktheid kan voortkomen, volgt hieruit dat, indien wij vooronderstellen dat er een Wezen, waarin *niet* alles wat volmaakt is, vereenigd is, krachtens zijn eigen beginsel bestaat; — wij ook verplicht zijn aan te nemen, dat er tevens een Wezen bestaat, dat alles wat volmaakt is *wel* bevat. Indien toch iets dat met minder vermogens is toegerust uit eigen kracht bestaat, hoeveel te meer zal dan iets dat met grooter vermogens is toegerust, bestaan.

En om nu eindelijk tot de zaak zelve te komen. Ik beweer dat er slechts een eenig wezen kan zijn, welks bestaan met zijn Wezen eenzelvig is, en wel dat Wezen alleen, dat alle volmaaktheden in zich bevat, en dat ik God zal noemen. Want indien men eenig Wezen aanneemt, tot welks natuur het bestaan behoort, kan dat Wezen onmogelijk iets onvolkomens bevatten, maar moet in alles volmaakt blijken te zijn. (5de Aant.) En daarom moet een dergelijke wezendheid behooren tot God (wiens bestaan door ons volgens de zesde Aanteekening ook moet worden aangenomen) dewijl hij alle volmaaktheden, en daarentegen geen enkele onvolmaaktheid in zich bevat. — Buiten God kan zulk een Wezen niet bestaan, want als het bij geval wel bestond, zou een en hetzelfde Wezen, met noodwendigheid bestaande, in tweevoud voorhanden zijn; en dit is volgens het bovenstaand betoog, ongerijmd. Er bestaat dus niets buiten God, maar God is de eenige die noodwendig bestaat; wat te bewijzen was.

Hiermede heb ik u medegedeeld, EdelAchtbare, hetgeen ik tot bewijs van het gestelde vraagstuk voor 't oogenblik

Digitized by Google

in 't midden weet te brengen. Het zou mij aangenaam zijn, als ik u konde toonen dat ik ben enz.

Voorburg, 10 April 1666. B. D. S.

(Deze brief geeft een toelichting op de eerste stellingen der Ethiek I, 8, 11, 12, 13. Hij is door Spinoza zelf vertaald).

ZES EN DERTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

HOOG EDEL ACHTBAREN EN VOORSIENIGEN HEER JOH. HUDDE.

Edel Achtbare Heer!

Een en ander dat er in den weg kwam, verhinderde mij u eerder te antwoorden op uwen brief van den 19den Mei. Aangezien ik evenwel bemerkt heb, dat gij nog geen bepaald oordeel kondt uitspreken over het betoog dat ik u zond, ten minste over het grootste deel daarvan (wegens de onduidelijkheid, die daarin naar ik meen door u gevonden wordt), zal ik den zin daarvan hier duidelijker trachten toe te lichten. Er zijn dan door mij, vier eigenschappen opgesomd, die een Wezen dat door eigen genoegzaamheid en kracht bestaat, toekomen. Deze vier en andere die daarmede overeenstemmen, heb ik in de 5de Aanteekening tot één eigenschap teruggebracht. Daarop heb ik, om alles wat tot het bewijs noodig was, alleen

Digitized by Google

uit het onderstelde af te leiden, in de zesde uit de gegevene onderstelling het bewijs van Gods bestaan trachten af te leiden; en daaruit ben ik eindelijk, niets anders als bekend aannemende, dan alleen den eenvoudigen zin der woorden, tot het besluit gekomen dat verlangd werd.

Ziedaar in korte woorden wat mijn plan, en mijn doel geweest. Nu zal ik den zin van elk deel der bewijsvoering afzonderlijk toelichten, en beginnen met de vooropgestelde eigenschappen.

In de eerste vindt gij geen bezwaar: zij is dan ook even als de tweede niets anders dan een Axioma. Onder het eenvoudige toch versta ik niets dan hetgeen niet samengesteld is, hetzij het uit deelen, die van nature verschillen, of uit zulke die van nature overeenkomen, is samengesteld. Dit bewijs is zeker geldig voor allen. Den zin der derde Aanteekening (dat namelijk zulk een Wezen, indien het Denking is, in denking; maar is het Uitgestrektheid, in uitgestrektheid, niet beperkt, maar alleen onbeperkt kan worden gedacht), hebt gij volkomen begrepen; gij kunt alleen de juistheid van het bewijs niet inzien. Dit berust echter op niets anders dan dat het ongerijmd is om iets, welks begrip, *) het bestaan insluit, of wat 't zelfde is het bestaan bevestigt, als niet bestaande te denken. En daar met het beperkte, niets stelligs wordt aangeduid, maar alleen een gebrek aan bestaan van datgene wat wij ons als beperkt voorstellen, zoo volgt daaruit, dat iets, welks begrip het bestaan medebrengt, niet als beperkt kan worden beschouwd. Indien b. v. in de uitdrukking „uitgebreidheid" noodzakelijk het bestaan is gegeven, zal het even onmogelijk zijn om uitgebreidheid zonder bestaan, als uitgebreidheid †) zonder uitgebreidheid te denken. En indien

*) Letterlijk: omschrijving. (Definitie).

†) Bruder leest hier „bestaan" wat vermoedelijk onjuist is

Digitized by Google

dit erkend wordt, dan zal het ook onmogelijk zijn zich een beperkte uitgebreidheid te denken.

Want stelde men zich haar aldus voor, dan moest zij door zichzelf beperkt worden, d. w. z. door de uitgebreidheid: en deze uitgebreidheid, waardoor zij dan zou beperkt worden, moest dan als een ontkenning van het bestaan worden opgevat; hetgeen volgens de onderstelling, blijkbaar ongerijmd is. In de vierde opmerking heb ik niets anders willen te kennen geven, dan dat zulk een Wezen noch in deelen van denzelfden, noch in deelen van verschillenden aard kan verdeeld worden, hetzij die verschillende deelen al dan niet als noodwendig bestaande gedacht worden. Want zeide ik, als het laatste het geval was, dan zou het bedoelde Wezen vernietigd kunnen worden, aangezien het vernietigen van een zaak niets anders is dan haar in zoodanige stukken verdeelen, dat geen enkel dier deelen den aard van het geheel behoudt; was het eerste echter het geval, dan zou dit met de drie reeds erkende eigenschappen in strijd zijn.

In de vijfde opmerking heb ik alleen vooröndersteld, dat de volmaaktheid bestaat in „het zijn" en de onvolmaaktheid, in derving van „zijn". Ik zeg „derving", want hoezeer bij uitgebreidheid, b. v. geen sprake is van denking, kan men dit niet als een onvolmaaktheid aanmerken. Alleen indien haar uitgebreidheid ontbrak, zou men haar eenige onvolmaaktheid te laste kunnen leggen; zooals werkelijk het geval zou zijn indien zij beperkt was, evenals wanneer haar ergens duur, of plaats enz. ontbrak.

De zesde opmerking geeft gij volkomen toe: en toch beweert gij dat bij u 't bezwaar nog in 't geheel niet is opgelost; waarom er namelijk niet verscheidene Wezens zouden kunnen zijn die door zich zelf bestonden, al waren zij dan ook van verschillenden aard; evenals denking en uitgebreidheid verschillend zijn, en toch misschien wel

Digitized by Google

uit eigen kracht kunnen bestaan. — Het eenige wat ik daaruit kan opmaken, is dat gij bedoelde opmerking in geheel anderen zin dan ik opvat. Ik geloof dat ik begrijp in welken zin gij haar verstaat; om echter geen tijd te verliezen, zal ik slechts mijn eigen opvatting hier uiteenzetten. Wat ik in de zesde opmerking beweer, is dit: als men aanneemt dat er iets 't welk alleen *in zijn soort* onbeperkt en volmaakt is, krachtens zijn eigen natuur bestaat, dan zal men ook moeten erkennen, dat er een wezen dat *volstrekt* onbeperkt en volmaakt is, bestaat; welk Wezen door mij God genoemd wordt. Als wij b. v. willen beweren, dat uitbreiding of denking, (dingen die in hun soort d. i. in een bepaalde soort van bestaan volkomen kunnen zijn), krachtens hun eigen natuur bestaan; dan moet men ook het bestaan van God erkennen, die volstrekt volmaakt is, d. i. van een Wezen dat volstrekt onbeperkt is. Hier verzoek ik u te willen denken aan hetgeen ik zooeven zeide; betreffende het woord „onvolmaaktheid"; dat dit namelijk beteekent dat er aan een of ander ding iets ontbreekt, wat toch tot zijn natuur behoort. De uitgebreidheid b. v. kan alleen onvolmaakt genoemd worden met het oog op duur, ligging, grootheid enz.; anders gezegd omdat zij niet langer duurt, niet op haar plaats blijft, of niet grooter is, dan zij is. — Nooit zal men haar onvolmaakt noemen omdat zij niet denkt, aangezien men dit van haar natuur niet verwacht, als bestaande alleen in uitbreiding d. i. in een bepaald soort van „zijn". In dit opzicht is zij alleen beperkt of onbeperkt, onvolmaakt of volmaakt te noemen. Daar echter Gods natuur niet bestaat in een bepaald soort van zijn, maar in een zijn, dat volstrekt onbeperkt is, moet tot zijn natuur behooren alles wat een volmaakte uitdrukking is van het zijn; daar anders zijn natuur beperkt en gebrekkig zou zijn.

Digitized by Google

Dit alles in aanmerking genomen, moet men aannemen dat er slechts een Wezen kan zijn dat door eigen kracht bestaat, namelijk God. Indien toch, om iets te zeggen, door ons wordt aangenomen dat *) het uitgebreide het bestaan insluit, dan kan het niet anders of het is eeuwig en onbeperkt en drukt volstrekt geen onvolmaaktheid, maar alleen volmaaktheid, uit. Maar dan zal de uitgebreidheid ook tot God behooren, of iets zijn, dat ons op een bepaalde wijze Gods natuur doet kennen, omdat God het Wezen is dat niet slechts in een bepaald opzicht, maar in zijn Wezen volkomen onbeperkt en almachtig is. En hetgeen wij nu hier (om een voorbeeld te hebben) van de uitgebreidheid zeggen, zal ook moeten worden beweerd van alles wat wij met haar gelijk stellen.

Daarom besluit ik, evenals in mijn vorigen brief, dat er niets bestaat buiten God, maar dat God alleen door zich zelf bestaat. Ik geloof dat dit voldoende is om den zin van mijn voorgaand schrijven te verklaren; gij zult daarover echter beter kunnen oordeelen dan ik.

Ik zou hiermee kunnen eindigen maar daar ik het plan heb, mij nieuwe slijpschotels te laten maken, zou ik gaarne hieromtrent bij u om raad vragen. Ik kan niet inzien, dat wij met het draaien van hol-bolle glazen iets vorderen. De plat-bolle moeten daarentegen veel beter zijn, als ik goed gerekend heb. Want indien wij (gemakshalve) stellen dat de verhouding der straalbreking is als van 3 tot 2, en wij bij de hier geteekende figuur, letters aanbrengen, zooals gij die in uwe

Fig IX

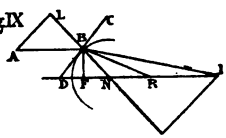

*) Of dat het uitgebreide nooit anders dan als bestaande moet worden gedacht.

Digitized by Google

kleine Dioptrica plaatst, zal men de vergelijking opstellende, bevinden dat $N\,I$, die z wordt genoemd $= \sqrt{(^9/_4\, z\, z - x\, x)} - \sqrt{(1 - x\, x)}$ Hieruit volgt, dat als $x = o$ is, $z = 2$ zal zijn, die in dat geval ook het langste is. En indien $x = {}^3/_5$ is, zal $z = {}^{44}/_{45}$ of iets meer zijn: indien wij namelijk vooronderstellen, dat de straal $B\,I$ niet ten tweeden male gebroken wordt, wanneer hij uit het glas tredende zich naar I richt. Maar laat ons nu eens vooronderstellen, dat hij uit het glas komende, op het vlakke oppervlak $B\,F$ gebroken wordt, en niet naar I maar naar R zich richt. Wanneer dus de lijnen $B\,I$ en $B\,R$ in dezelfde verhouding staan als de straalbreking, d. i. (zooals hier wordt aangenomen) als 3 tot 2, en wij dan den loop der vergelijking nagaan, komt er $N\,R = \sqrt{(z\, z - x\, x)} - \sqrt{(1 - x\, x)}$. Stellen wij nu weer als boven $x = o$ dan zal $N\,R = 1$ zijn, d. i. gelijk aan de halve middellijn. Maar als $x = {}^3/_5$ is, zal $N\,R$ gelijk zijn aan ${}^{40}/_{45} + {}^1/_{60}$. Hieruit blijkt, dat dit focus kleiner is dan het andere, ofschoon de kijker een volle halve middellijn kleiner is; zoodat, als wij een verrekijker vervaardigden, even lang als $D\,I$, de halve middellijn anderhalf maal vergrootende, terwijl de opening $B\,F$ dezelfde bleef, het focus veel kleiner zou zijn. De reden waarom de hol-bolle glazen mij bovendien minder goed bevallen is, — afgezien daarvan dat zij dubbel werk en kosten eischen, — deze: dat de stralen, daar zij niet allen naar een en hetzelfde punt gericht zijn, op een hol oppervlak nooit rechtstandig vallen. Daar ik evenwel niet twijfel of dit is reeds vroeger door u overwogen, en nauwkeuriger berekend, zoodat de zaak door u is uitgemaakt, zoo verzoek ik hieromtrent uw oordeel en uw raad te mogen vernemen enz.

(Voorburg, midden Juni 1666).

Digitized by Google

(Een verklaring van het laatste gedeelte van dezen brief mij door Prof. Dr. D. Korteweg welwillend verstrekt, vindt de lezer aan het einde van deze brieven.

De kleine Dioptrica was een geschrift van Joh. Hudde. Uit de brieven van Huygens blijkt, dat deze Spinoza nu en dan bezocht. Huygens ging eerst in 't laatst van April 1666 (zie Meinsma 260) naar Parijs, het was dus al zeer onwaarschijnlijk dat Spinoza hem den 7den Jan. en den 10den April brieven schreef, die hij den 10den Febr. en den 30sten Maart zou beantwoord hebben, terwijl ze elkander gemakkelijk konden bezoeken. Spinoza kende boeken die Huygens in zijn kast had staan, en Huygens spreekt van glazen en werktuigen, die hij bij Spinoza had gezien. Uit bovengenoemde brieven blijkt bovendien dat Spinoza en Hudde geregeld samenwerkten in de dioptrica, zoodat men veilig kan aannemen dat de 3 laatste brieven aan Hudde zijn gericht.

Leibnitz bevestigt dit bovendien door een Aanteekening, voorkomende in zijn exemplaar der Nagelate Werken (zie Stein: Leibnitz en Spinoza.)

ZEVEN EN DERTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEER GELEERDEN EN VROEDEN HEER (JOHANNES. BOUWMEESTER.)

Zeer Geleerde Heer, bijzondere Vriend!

Het was mij tot nog toe onmogelijk, uw laatsten brief, dien ik reeds langen tijd geleden ontvangen heb, te beantwoorden; allerlei bezigheden en zorgen hebben mij zoodanig in beslag genomen, dat ik er mij ten slotte ternauwernood uit kon redden; — maar daar ik thans weder eenigermate tot mij zelf kan komen, wil ik niet langer mijn plicht verzuimen maar u allereerst mijn innigen dank betuigen voor uwe vriendschap en welwillendheid

Digitized by Google

jegens mij, waarvan gij reeds herhaaldelijk, met ter daad, maar nu ook in uwen brief de meer dan overvloedige blijken hebt gegeven enz. (Hier volgden vermoedelijk nog meer vertrouwelijke mededeelingen, die door de uitgevers achterwege zijn gelaten. Vert.)

Ik kom nu tot de beantwoording van uw vraag, die aldus luidt: „of er namelijk een aangewezen methode bestaat of kan bestaan, dien wij ongestoord en zonder teleurstelling kunnen volgen, bij de overdenking der allerverhevenste onderwerpen? of wel dat onze zielen evenals onze lichamen aan de grillen van het lot zijn onderworpen, en onze gedachten meer door het toeval dan door ons eigen beleid worden beheerscht?" Ik geloof aan uw verzoek te voldoen als ik u aantoon, dat er ontwijfelbaar een aangewezen weg moet bestaan om onze heldere en duidelijke voorstellingen te regelen en aan elkander te verbinden en dat ons verstand niet evenals ons lichaam, van het toeval afhankelijk is. — Dit nu blijkt ons ten duidelijkste reeds alleen uit het feit, dat een heldere en duidelijke gedachte, of vele tegelijkertijd, de onmiddellijke oorzaak kunnen zijn van een andere heldere en duidelijke gedachte. Ja zelfs *moeten* alle heldere en duidelijke gedachten, door ons gevormd uit andere heldere en duidelijke denkbeelden, die in ons aanwezig zijn, ontstaan, zonder dat ze aan een andere oorzaak buiten ons zijn toe te schrijven.

Hieruit volgt, dat de heldere en duidelijke denkbeelden door ons gekoesterd, geheel van onze natuur en hare vaste en onwankelbare wetten afhankelijk zijn, d. w. z. volstrekt van onze eigen macht, en niet van het lot, dat wil zeggen van oorzaken, die hoezeer ook volgens vaste en onwankelbare wetten werkzaam, ons toch onbekend zijn; geheel vreemd aan onze natuur, en buiten het bereik van ons vermogen liggen. Wat nu de overige begrippen betreft, die zijn, ik

Digitized by Google

erken het, in groote mate afhankelijk van het lot. Hieruit blijkt dus duidelijk, welke de ware Methode is die men volgen moet, en waarin die voornamelijk bestaat; namelijk alleen in de kennis van het zuivere denken, den aard daarvan en de wetten die het beheerschen. — Om deze kennis te verwerven, moet men voor alles onderscheid maken tusschen *verstand* en *verbeelding* of wel tusschen ware voorstellingen en andere; met name, verdichte, onware en twijfelachtige; in een woord, al die gedachten, die alleen van ons geheugen afhankelijk zijn. Om dit nu te begrijpen, althans voorzoover de Methode vereischt, behoeft men den aard der ziel uit haar eerste oorzaak niet te kennen, maar is het voldoende, een kleine beschrijving van de ziel of hare denkbeelden te geven, ongeveer zooals Baco zulks doet.

In korte woorden meen ik u hier de ware manier (methode van denken) te hebben uitgelegd en bewezen, en tevens den weg te hebben aangetoond, langs welken wij daartoe geraken. Toch mag ik niet nalaten u daarbij te herinneren, dat voor dit alles voortdurend nadenken, een standvastig gemoed en een krachtige wil vereischten zijn, en dat het er om die te verwerven, bovenal op aankomt, een regelmatige wijze en manier van leven aan te nemen, en zich een bepaald doel voor te schrijven; maar hierover voor ditmaal genoeg.

Vaarwel en gedenk in vriendschap,

Uw hartelijk liefhebbenden vriend,

BENED. DE SPINOSA.

Voorburg, 10 Juni 1666.

(In de Nagelaten Werken is deze brief gericht aan J. B. In het oude Hs. ter Amsterdamsche boekerij voorhanden, is deze brief gezonden „aan den Heer N. N. een mijner beste vrienden". Na de onderzoekingen van den Heer Meinsma blz. 211 mag men aannemen dat hiermede Dr.

Digitized by Google

Johannes Bouwmeester bedoeld wordt, hetgeen nog bevestigd wordt door den titel expertissimus die m. i. alleen aan doctoren toekomt. De inhoud van den Brief doelt op de Emendatio Intellectus of de leer van het Zuivere Denken, die door Spinoza als een soort van logica beschouwd wordt.)

ACHT EN DERTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELED. HEER JOHAN VAN DER MEER.

WelEd. Heer!

Hier in mijn eenzaamheid op 't land levende, heb ik bij mijzelven de vraag die gij mij eens hebt voorgelegd, overwogen en bevonden dat zij zeer eenvoudig te beantwoorden is. Het bewijs rust in 't algemeen op dit beginsel: dat iedereen een eerlijk speler is, die zijn kans of uitzicht op winst of verlies, gelijkstelt met dien van zijn tegenstander. Deze gelijkheid bestaat in *de kans* en *in 't geld*, dat de tegenstanders inleggen en wagen; m. a. w. indien de kans aan beide zijden gelijk is, moet ieder ook evenveel penningen inleggen en wagen; maar is de kans ongelijk, dan moet de een zooveel meer geld inleggen als zijn kans grooter is; dan toch zal weer beider uitzicht (op winst) gelijk, en bijgevolg het spel billijk geregeld zijn. Indien A. b. v. met B. speelt en daarbij twee kansen heeft van winnen en maar een van verliezen, en B. daarentegen slechts een kans van winnen en twee van verliezen, is het duidelijk,

Digitized by Google

dat A. voor ieder van zijn kansen evenveel moet wagen, als B. voor de zijne, d. w. z. dat A. het dubbele van B. moet wagen.

Om dit nog duidelijker te maken, willen wij eens vooronderstellen, dat drie personen, A. B. C. met gelijke kansen spelen, en ieder een gelijke som gelds heeft ingezet: dan spreekt het van zelf, daar ieder evenveel geld heeft gestort, dat ieder slechts het derde gedeelte waagt, om $^2/_3$ te winnen, en dat ieder ook slechts een kans heeft om te winnen en twee om te verliezen, omdat ieder tegen twee speelt. Indien wij nu eens aannemen dat de derde, namelijk C., vóór het spel begonnen is, daarvan afziet, zoo moet hij blijkbaar alleen terugnemen wat hij heeft ingezet, d. i. het derde deel, en wil B. de kans van C. koopen, en in zijn plaats treden, dan moet hij zooveel bijleggen als C. terugnam. Tegen deze handeling kan A. zich niet verzetten; het is hem immers onverschillig, of hij met één kans tegen twee, van twee verschillende spelers, dan wel met een speler den worp waagt.

Uit hetgeen nu door ons is vastgesteld, volgt, dat als iemand zijn hand uitsteekt, om een ander een van twee getallen te laten raden en deze als hij het raadt een zekere hoeveelheid gelds zal winnen, maar indien hij 't mis heeft, een gelijke som verliezen zal, dat dan de kans aan beide zijden gelijk staat, namelijk zoowel voor hem die zijn hand uitsteekt om den ander te laten raden, als voor hem die zelf raden mag. Steekt hij nu zijn hand uit, om den ander een keer een uit drie nummers te laten raden, op voorwaarde dat hij, het radende, een zekere som zal winnen; maar als hij het niet raadt, de helft van die som zal verliezen; dan staan de kansen van weerszijde weder gelijk; hetgeen ook het geval is, als hij die de hand uitsteekt den ander tweemaal laat raden, op voorwaarde dat als hij het treft,

Digitized by Google

hem een zekere som zal toekomen, maar als hij mistast, het dubbele daarvan door hem zal worden betaald. Ook staan de kansen gelijk, indien hij hem vergunt, uit vier nummers, driemaal te raden om een zekere som te winnen, maar daarentegen driemaal zooveel te verliezen als hij zich vergist; of viermaal uit 5 nummers, waarbij hij één wint en 4 verliest, en zoo voort. Waaruit volgt, dat het hem die zijn hand uitsteekt hetzelfde is, hoeveel malen iemand een getal uit velen raden wil, indien hij maar voor iederen keer dat hij raden wil, zooveel inlegt of op het spel zet, als het getal keeren bedraagt, gedeeld door de som der nummers. Zijn er b. v. 5 nummers, en mag de ander slechts eens raden, dan moet hij slechts $^1/_5$ tegen $^4/_5$ van den ander wagen; raadt hij tweemaal, dan $^2/_5$ tegen $^3/_5$ van den ander; driemaal, $^3/_5$ tegen $^2/_5$ van den ander en zoo verder $^4/_5$ tegen $^1/_5$ en $^5/_5$ tegen $^0/_5$, — Bijgevolg zal het voor hem die een ander de gelegenheid biedt om te raden, als hij b. v. slechts een zesde van den inleg waagt, om $^5/_6$ te winnen, volkomen hetzelfde zijn, òf een persoon 5 maal, of 5 menschen ieder eens raden; wat de bedoeling was van uw vraag.

(Voorburg,) 1 Oct. 1666.

(De geadresseerde was een koopman te Amsterdam. De brief is oorspronkelijk door Spinoza in 't Holl. geschreven.

De optiek en de kansrekening werden in Spinoza's tijd bij voorkeur beoefend. Chr. Huygens en Jan de Witt, blonken daarin uit. Geen wonder dat ook Spinoza daaraan nu en dan zijn vrije uren wijdde, zooals ook blijkt uit twee door hem nagelaten opstellen: Reeckening van den regenboog en Reeckening van Kanssen).

Digitized by Google

NEGEN EN DERTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEERGELIEFDEN EN VOORZIENIGEN HEER JARIG JELLIS.

Allervriendelijkste Heer!

Verschillende omstandigheden hebben mij verhinderd uwen brief eerder te beantwoorden. Uwe aanteekeningen over de Dioptrica van Descartes heb ik gezien en gelezen. Hij geeft geen andere reden op voor het feit dat de beelden zich in den grond van ons oog grooter of kleiner toonen, dan de breking der stralen die uit verschillende punten van het voorwerp komen, al naar gelang zij namelijk meer of minder nabij het oog elkander kruisen; zoodat hij geen acht geeft, op de grootte van den hoek welke deze stralen maken, wanneer ze elkander op de oppervlakte van het oog kruisen. En ofschoon deze laatste oorzaak juist bij de Telescopen van het hoogste belang is, schijnt hij daarover toch niet te hebben willen spreken; vermoedelijk omdat hem geen middel bekend was, om die stralen, welke uit verschillende punten evenwijdig worden afgezonden, in even zooveel andere punten saam te brengen; reden waarom hij dien hoek niet wiskunstig kon bepalen.

Misschien ook zweeg hij daarover om nooit een cirkel te stellen boven de andere figuren die hij aanvoerde. Het is immers niet tegen te spreken, dat de cirkel in dit opzicht alle andere figuren die men vinden kan, overtreft: Want daar de cirkel overal hetzelfde is, heeft hij overal

Digitized by Google

dezelfde eigenschappen. Als b. v. de cirkel A B C D de eigenschap heeft, dat alle stralen, evenwijdig met de as A B en komende van de zijde van A, op zijn oppervlak zoodanig gebroken worden, dat ze later allen samenkomen in het punt B; zullen ook alle stralen, die met de as C D evenwijdig zijn en van de zijde van C komen, in het oppervlak aldus gebroken worden, dat ze te zamen in D zich vereenigen; iets wat men van geen andere figuur kan beweren, ofschoon de Hyperbool en de Ellips oneindig veel middellijnen hebben. Derhalve is het zooals gij schrijft: indien men enkel acht geeft op de lengte van het oog of van den Telescoop zouden wij ons gedrongen zien ontzaggelijk lange kijkers te vervaardigen, voor wij de dingen op de maan zoo duidelijk als die op aarde konden waarnemen. Maar het komt, zooals ik zeide, voornamelijk aan op de grootte van den hoek, dien de stralen, komende van verschillende punten, in het oppervlak van het oog maken, als ze elkander daar snijden; en deze hoek zal ook grooter of kleiner zijn, al naar gelang de brandpuntsafstanden van de glazen die in den kijker geplaatst zijn, meer of min verschillen. Als ge het bewijs hiervan mocht verlangen te zien, ben ik bereid het u over te zenden, wanneer het u behaagt.

Fig X

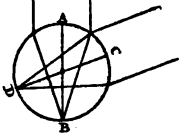

Voorburg, 3 Maart 1667.

Digitized by Google

VEERTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELWILLENDEN EN BEZADIGDEN HEER JARIG JELLES.

Waarde Vriend!

Uw laatste schrijven van den 14den dezer maand, heb ik in orde ontvangen, doch wegens verhinderingen van allerlei aard, kon ik niet eerder daarop antwoorden. Over de zaak van Helvetius heb ik den Heer Vossius gesproken, die (om nu maar niet alles wat wij met elkander bespraken, in dezen Brief te vertellen) het uitschaterde van lachen, en zich zelfs zeer verwonderde dat ik hem met zulke dwaasheden lastig viel. Zonder mij daarom echter in 't minst te bekommeren, begaf ik mij naar den zilversmid, Brechtelt genoemd, die het goud gekeurd had; deze sprak echter in geheel anderen geest dan de Heer Vossius, daar hij beweerde dat het gewicht van het goud, onder het smelten en afscheiden grooter geworden was, en zooveel zwaarder als het gewicht van het zilver bedroeg, dat hij in de kroes had geworpen om het goud te scheiden; zoodat hij stellig geloofde, dat dit goud, hetwelk zijn zilver in goud veranderd had, zeer bijzondere eigenschappen bezat. En niet alleen hij, maar ook verscheidene andere Heeren die daarbij tegenwoordig waren, hadden gezien dat het inderdaad zoo was. Hierop ben ik naar Helvetius zelf gegaan, die mij het goud en de kroes, die toen van binnen nog verguld was toonde, en verhaalde, dat hij ternauwernood

Digitized by Google

het vierde van een gierstkorrel, of een mosterdzaad in het gesmolten lood geworpen had. Hij voegde daarbij, dat hij binnen kort een verhaal van de geheele zaak, zou uitgeven, *) en vertelde ook nog, dat een zeker persoon (hij meende dat het dezelfde was, die hem had opgezocht) dezelfde proef te Amsterdam verricht had, waarvan gij ongetwijfeld reeds hebt hooren spreken. Dit is alles wat ik u omtrent deze zaak kan mededeelen.

De schrijver van het door u vermelde boekje, (die voorgeeft te zullen bewijzen dat Descartes' redenen voor het bestaan van God, in de derde en de vierde Meditatie vervat, valsch zijn) zal zeker met zijn eigen schaduw vechten, en zich zelf meer kwaad doen dan anderen. Het axioma van Descartes is ontegenzeggelijk ietwat duister, zooals ook door u is opgemerkt; helderder en juister zou hij zich als volgt hebben kunnen uitdrukken: dat de macht van het denken om te denken niet grooter is, dan de macht van de Natuur om te bestaan en te werken. Dit is een helder en waar axioma, met behulp waarvan Gods bestaan duidelijk en onweersprekelijk wordt afgeleid uit Gods begrip. De redeneering van gemelden schrijver, door u aangehaald, toont duidelijk genoeg, dat hij de zaak nog niet begrepen heeft. Wel is het waar dat wij, indien de vraag op deze wijze in al haar onderdeelen wordt opgelost, tot in het oneindige kunnen voortgaan; maar dit is op zichzelf een groote dwaasheid. Indien iemand mij b. v. vraagt, waardoor een op zekere wijze bepaald lichaam zich beweegt? dan kan ik antwoorden, dat dit door een ander lichaam, het laatste weder door een ander

---

*) Te Amst. uitgegeven in 1667, onder den titel van Vitulus aureus enz. d. w. z. Het gouden kalf. Jo. Fr. Helvetius was lijfarts van den Prins van Oranje. Zie Manget. Bibl. Chymica curiosa Dl. 1 p. 196.

Digitized by Google

en zoo tot in het oneindige, genoopt wordt zich aldus te bewegen. — Dit staat ons, ik herhaal het, vrij omdat er slechts sprake is van beweging en wij, door voortdurend een ander lichaam te stellen, een voldoenden en eeuwigen grond voor die beweging hebben aangegeven. Maar als ik een Boek, vol verhevene gedachten en keurig geschreven in handen van een of ander burgerlijk man zie en hem vraag, van waar hij dat boek heeft; en hij mij dan vertelt dat het door hem uit een ander boek van een anderen burger, die ook fraai schrijven kon, is afgeschreven, en zoo voortgaat tot in het oneindige, dan zal mij dat toch niet bevredigen: want mijn vraag geldt niet alleen de figuren en de volgorde der letters, waarvan hij alleen in zijn antwoord gewaagt, maar ook de gedachten en den zin, die door hun samenstelling wordt uitgedrukt; en daarop geeft zijn aldus in 't oneindige voortschrijden, mij geen antwoord. Hoe dit is toe te passen op onze denkbeelden, is licht op te maken uit hetgeen ik in Ax. 9 Deel 1 der wiskunstig bewezen Beginselen van Descartes heb uiteengezet.

Thans ga ik over tot de beantwoording van uw tweeden brief van den 9den Maart, waarin gij mij een nadere uitlegging vraagt, van hetgeen ik mijn vorigen schreef betreffende de figuur van den cirkel. Gij zult dit gemakkelijk begrijpen, indien ge slechts in 't oog wilt houden, dat alle stralen, die voorondersteld worden evenwijdig in te vallen op het voorste glas van den Telescoop, inderdaad niet evenwijdig zijn (dewijl zij slechts uit een en hetzelfde punt komen) maar als zoodanig beschouwd worden, omdat het voorwerp zoo ver van ons verwijderd

Fig XI

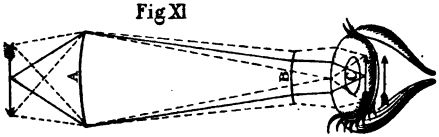

Digitized by Google

is dat de opening van den Telescoop, met het oog op dien afstand als een punt kan worden beschouwd. Voorts is het uitgemaakt dat wij om een voorwerp in zijn geheel te zien, niet alleen de stralen uit een enkel punt, maar ook alle andere stralenkegels noodig hebben, die uit alle andere punten worden afgezonden; en dat het daarom ook onvermijdelijk is, dat zij bij den doorgang van het glas in even zooveel andere brandpunten te samen komen. En al is ons oog nu niet zoo nauwkeurig samengesteld, dat alle stralen, die uit de verschillende punten van een voorwerp worden afgezonden, zonder eenige uitzondering in even zooveel andere brandpunten op den achtergrond van ons oog te samen komen, zoo is het toch niet te weerspreken dat die figuren, welke dit kunnen teweeg brengen, boven alle andere de voorkeur verdienen. Maar aangezien een bepaald cirkelsegment de eigenschap heeft dat het alle stralen die van een punt uitgaan, dwingt uit te komen op een ander punt van zijn middellijn (als ik mij nu eens mechanisch mag uitdrukken): zal dat segment ook alle andere stralen die uit andere punten van het voorwerp komen, op even zoovele andere punten doen uitkomen. Want uit ieder punt van het voorwerp kan men een lijn trekken, die door het middelpunt van den cirkel gaat, hoewel de opening van den Telescoop te dien einde, veel kleiner moet gemaakt worden, dan anders, indien er slechts een brandpunt noodig was, zooals gij zelf licht zult begrijpen. Wat ik hier van den cirkel zeg, kan niet van het Langrond (Oud Hollandsch), niet van den Hyperbool (Oud Holl.: wassende snee) en nog veel minder van andere meer samengestelde figuren beweerd worden, dewijl het onmogelijk is uit één punt van het voorwerp meer dan een lijn te trekken, die door beide brandpunten gaat. Dit is hetgeen ik omtrent dit onderwerp in mijn vorigen brief heb willen zeggen.

Digitized by Google

Het bewijs dat de hoek dien de stralen, die van verschillende punten uitgaan, op het oppervlak van het oog maken, grooter of kleiner is naar gelang de brandpunten meer of minder verschillen, zal u uit de bijgevoegde figuur blijken. Daarom rest mij nu niets anders dan na beleefde groeten mij te noemen enz.

Voorburg, 25 Maart 1667.

(Deze brief was door Spinoza in het Hollandsch geschreven. Een copy daarvan was door hem in 't Latijn bewaard. De zaak van Helvetius had hij echter onvertaald gelaten, hetgeen bewijst dat hij er weinig waarde aan hechtte.

Van af 25 Maart 1667 tot Febr. 1671 is ons slechts één brief aan Jarig Jelles van 5 Sept. 1669 bewaard.

Onwillekeurig rijst de vraag wat hiervan de reden kan zijn. En dan komen daarbij de volgende feiten in aanmerking. Oldenburg was 27 Juni 1667 gevangen genomen. Simon J. de Vries was 26 Sept. 1667 gestorven; het proces Koerbagh viel in 1668 voor; in 1669 stierf Pieter Balling en gedurende die jaren heerschte er in Amst. een vijandige geest tegen alle vrijdenkers. Eerst nadat Cornelis Witsen den 16den Maart 1669 begraven was, keerde Amsterdam weer tot zijn vrijzinnige staatkunde terug. (Zie Kernkamp: Bontemantel) In dat jaar echter was Spinoza ijverig bezig aan het drukken van zijn Godgel. Staatkundig Vertoog en verhuisde op het laatst daarvan naar den Haag. Hier maakte hij vele nieuwe kennissen en gaf in 1670 dit Tractaat uit. De brieven van 1667—1669 gewisseld, zullen allicht terstond na ontvangst verscheurd zijn; Zie ook Meinsma, Spinoza en zijn kring.)

Digitized by Google

EEN EN VEERTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEER BEMINNELIJKEN EN BEZADIGDEN HEER

JARIG JELLES.

Waarde Heer!

'k Zal u nu eens in 't kort meedeelen wat mij omtrent de zaak waaromtrent gij mij eerst mondeling en toen per brief om inlichting gevraagd hebt, bij ervaring gebleken is; en daarenboven, wat ik nu daarvan denk.

Ik heb mij een houten buis laten maken, waarvan de lengte 10 voet en de wijdte 1 $^{2}/_{3}$ duim was, en daarop heb ik 3 rechtstandige buizen gezet, zooals de nevenstaande figuur u doet zien.

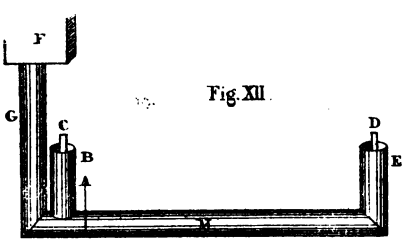

Fig. XII.

Om eerst te beproeven, of de waterdruk in de buis B even groot als bij E was, heb ik de buis M bij A door een schotje dat ik daarvoor liet maken, afgesloten. Voorts heb ik de monding van B zooveel vernauwd dat daarin een glazen buis C paste. Nadat ik nu de buis met behulp van den bak F met water had gevuld, teekende ik aan tot welke hoogte dat water door de buis C in de hoogte sprong.

Digitized by Google

Daarop sloot ik de buis B, nam het schotje A weg, en liet het water naar de buis E vloeien die ik evenals B had ingericht; toen ik daarna de geheele buis weer met water gevuld had, bemerkte ik, dat het water tot dezelfde hoogte door D opsprong als het door C. had gedaan; hetgeen mij overtuigde dat de lengte van de buis, zeer weinig of geen invloed had. Om dit echter nog nauwkeuriger waar te nemen, beproefde ik of de buis E, even snel als B een kubieke voet, die ik in gereed hield kon vullen. Om den tijd te meten maakte ik, daar ik geen slingeruurwerk bij de hand had, gebruik van een gebogen glazen buis H waarvan het korte einde in het water stond, maar het langste vrij in de lucht hing. Toen alles gereed was, liet ik het water eerst door den tubus B vloeien met een straal die gelijk was aan genoemde buis totdat de kubieke voet vol was. Toen onderzocht ik met een zuivere balans, hoeveel water intusschen in het bakje L was geloopen, en bevond dat het gewicht daarvan 4 oncen bedroeg. Na de buis B vervolgens afgesloten te hebben liet ik het water met een straal van gelijke dikte door de buis E in den kubieken voet vloeien. Toen deze gevuld was, woog ik als te voren het water dat intusschen in het bakje was geloopen, en bevond dat dit gewicht het straks genoemde zelfs geen half ons te boven ging. Daar echter het water, zoowel uit B als uit E niet voortdurend met dezelfde snelheid liep, heb ik de proef herhaald, en hield even zooveel water in gereedheid als ons bij de eerste proef gebleken was, noodig te zijn. Wij waren met zijn drieën daarmede bezig, letten zooveel mogelijk op, en deden de boven-

Fig XIII.

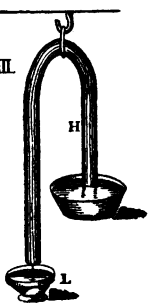

Digitized by Google

gemelde proef nog nauwkeuriger dan te voren; al was het nog niet zoo nauwkeurig als ik wel gewenscht had. Toch verkreeg ik hierdoor voldoende gegevens om mij eenigszins een oordeel over de zaak te vormen, aangezien ik den tweeden keer, bijna hetzelfde verschil, als den eersten keer opmerkte. Als ik dus deze proeven naga, zie ik mij inderdaad genoodzaakt aan te nemen dat het verschil, door de lengte van de buis veroorzaakt, alleen in het begin is op te merken: dat is als het water zijn loop begint; maar dat het, als het slechts een korten tijd heeft doorgeloopen, met gelijke kracht door een zeer lange als door een korte buis zal vloeien. De reden hiervan is, dat de druk van het hooger geplaatste water altijd even sterk blijft en dat het alle beweging die het mededeelt, voortdurend aan de zwaartekracht ontleent. — Daarom zal het deze beweging voortdurend aan het water in de buis meedeelen, totdat het eenmaal aan het loopen zijnde, even zooveel snelheid heeft verkregen, als het hooger geplaatste water daaraan door zijn zwaarte kan geven. Want zeker is het, dat indien het water dat in de buis G staat, in het eerste oogenblik, aan het water in de buis M, één graad snelheid mededeelt, dit in het volgende oogenblik, indien het, zooals hier vooronderstelt wordt, even sterk blijft drukken, 4 graden snelheid aan dat water zal mededeelen, en zoo vervolgens, tot dat het water in de langere buis M, juist zooveel kracht verkregen heeft als de zwaartekracht van het hooger gelegen water, dat in de buis G staat, daaraan kan mededeelen: — waaruit volgt: dat water, loopende door een buis van 40,000 voet lengte, na een zeer klein tijdsverloop, alleen door den druk van het hooger gelegen water, even zooveel snelheid zal verkrijgen als wanneer de buis M slechts een voet lang was. — De tijd die het water in een langere buis noodig

Digitized by Google

heeft, om de bepaalde snelheid te verkrijgen zou ik hebben kunnen vaststellen, indien ik betere werktuigen had kunnen krijgen. Ik acht zulks echter minder noodig, omdat de hoofdzaak voldoende is vastgesteld enz.

Voorburg, 5 Sept. 1669.

(Van dezen brief schijnen de eerste Uitgevers het Hollandsche origineel gebruikt te hebben, daar op den kant der Holl. uitgave geen Latijnsche woorden voorkomen.)

TWEE EN VEERTIGSTE BRIEF.

LAMBERTUS VAN VELTHUIJSEN M. DR.

AAN DEN

ZEER GELEERDEN EN WELED. HEER JOHAN OOSTEN *)

Zeer Gelcerde Heer!

Eindelijk wat vrijen tijd gekregen hebbende, heb ik mij er terstond toe gezet om aan uw wenschen en verlangens te voldoen. Wat gij van mij eischt is, dat ik u uitvoerig mijn meening zal zeggen over het boek, getiteld Godgeleerd-Staatkundig Vertoog, †) en dit ben ik thans van plan te doen, voor zoover de tijd en mijne krachten dit toelaten. Ik zal niet alles in bijzonderheden nagaan, maar

---

*) Volgens Meinsma, Jacob Ostens, Chirurg te Rotterdam en bekend Collegiant aldaar; volgens Schuller, Joh. Oosten, Chirurg te Rotterdam.

†) Het is zeer merkwaardig dat Velthuysen hier evenals Graevius, in zijn brief aan Leibnitz 1671, het Tractatus, Discursus noemt.

Digitized by Google

in een beknopt overzicht u de bedoeling van den schrijver en zijn opvatting van den godsdienst uiteenzetten.

Tot welk volk hij behoort en welke levenswijze hij leidt, is mij onbekend, ook stel ik er geen belang in het te weten. Dat hij geen bekrompen verstand heeft, en de godsdienstige vraagstukken die de Christenen in Europa bezig houden, niet oppervlakkig en lichtvaardig heeft behandeld en beschouwd, blijkt reeds genoeg uit het onderwerp van dit boek zelf. De schrijver daarvan houdt zich overtuigd, dat hij beter slagen zal in het onderzoek der meeningen die de menschen in secten verdeelen en van elkander verwijderen, indien hij alle vooroordeelen ter zijde stelt en zich daarvan ontdoet. Van hier dat hij zich wel wat te veel moeite gegeven heeft om zijn gemoed van alle bijgeloof te bevrijden. — Om zich daartegen te vrijwaren, neigt hij te veel naar den tegenovergestelden kant, en heeft uit zucht om niet als bijgeloovige te worden gedoodverfd, naar het mij voorkomt, allen godsdienst uitgeschud. Hij weet zich althans niet te verheffen boven den godsdienst der Deisten, die thans overal, vooral in Frankrijk in overgrooten getale worden aangetroffen (de geest des tijds is nu eenmaal zoo verdorven) en waartegen Mersennus *) een Vertoog heeft uitgegeven, dat ik mij herinner vroeger eens gelezen te hebben. Ik geloof echter niet dat er onder die Deisten een is geweest, die zoo boosaardig, slim en geslepen die verderfelijke richting verdedigd heeft, als de schrijver van deze verhandeling. Wat meer zegt, als ik mij niet vergis, blijft die man niet staan binnen de grenzen van het Deisme, en laat den mensch zelfs geen zeer klein deel van den godsdienst behouden. †)

*) Een Minderbroeder, groot vriend van Descartes, woonde te Parijs, werd 1588 geb. en stierf 1648.

†) Ik volg hier den Holl. text.

Digitized by Google

God erkent hij, en belijdt hem als den maker en schepper van het Heelal. De gedaante, het wezen en de inrichting der wereld houdt hij echter voor noodwendig, evenals Gods natuur en de eeuwige waarheden die z. i. buiten Gods wil zijn gesteld; daarom geeft hij ook openlijk als zijn meening te kennen dat alles met onwrikbare noodwendigheid en volgens een onvermijdelijk noodlot geschiedt. Ook leert hij dat er voor hen die de dingen juist inzien, geen sprake meer kan zijn van voorschriften of bevelen, maar dat de menschen in hun onkunde dergelijke begrippen hebben aangenomen, evenals 's volks onwetendheid aanleiding gaf tot het ontstaan van uitdrukkingen, waarbij aan God gemoeds-aandoeningen worden toegeschreven. Op dergelijke wijze schikt God zich dan ook naar 's menschen bevatting, wanneer hij die bekende eeuwige waarheden en al het overige dat noodwendig gebeuren moet, den menschen in den vorm van een bevel mededeelt. Zijn leer is, dat alles, wat in de wet bevolen is, en volgens het algemeen gevoelen aan 's menschen willekeur onttrokken is, evenzeer met noodzakelijkheid moet geschieden, als de natuur van een driehoek bepaald is; dat dus alles wat de geboden voorschrijven, evenmin van 's menschen wil afhankelijk is, en dat de overtreding of de opvolging daarvan den mensch evenmin iets goeds of iets kwaads berokkent, als dat Gods wil door gebeden kan worden afgewend, of zijn eeuwige en veranderlijke besluiten gewijzigd kunnen worden. Dat dus geboden en besluiten eigenlijk hetzelfde beteekenen, en beide hierin overeenkomen, dat 's menschen onervarenheid en onkunde God bewogen heeft, te zorgen, dat zij althans eenigermate bekend werden bij menschen die niet in staat zijn verhevener gedachten van God te vormen, en dergelijke kinderachtige hulpmiddelen noodig hebben om ijver voor de deugd en afkeer

Digitized by Google

van de zonde bij zich op te wekken,en daarom kan men ligt begrijpen dat de schrijver in zijn boek geen gewag maakt van het gebed, evenmin als van leven en dood, of van eenigerlei belooning of straf, welke den mensch door den Rechter van het Heelal zullen worden toebedeeld.

Dit nu komt geheel met zijn beginselen overeen; want hoe zou er sprake kunnen zijn van een laatste oordeel, of eenige kans op belooning of straf, als men alles aan het lot toeschrijft, en beweert dat alles met onvermijdelijke noodzakelijkheid uit God voortvloeit, of, nog sterker, verklaart, dat het geheele heelal dat wij gadeslaan, God is? Want ik geloof werkelijk dat onze schrijver niet zoo geheel vreemd is aan die gedachte. Zeker is het dat er geen groot verschil is tusschen de leer dat alles met noodzakelijkheid uit Gods natuur voortvloeit, en de leer, dat het Heelal zelf God is.

Toch stelt hij 's menschen hoogste lust in het betrachten van de deugd, welke z. i. haar eigen loon medebrengt en een schouwtooneel is der verhevenste dingen. Hij meent derhalve dat een mensch die een goed inzicht in de dingen heeft, zich op de deugd moet toeleggen, niet wegens de geboden en de wet van God, op hoop van zegen, of uit vrees voor straf, maar verlokt door het bekoorlijke van de deugd, en de zielevreugd die de mensch bij hare beoefening ondervindt. Zoo is hij dan ook overtuigd, dat God door middel van de Profeten en de openbaring de menschen slechts schijnbaar aanspoort tot deugd door de hoop op belooning en de vrees voor straf, die altijd met wetten gepaard gaan; en wel omdat de menschen in 't gemeen zoo aangelegd en zoo weinig ontwikkeld zijn, dat zij enkel door gronden aan wetten, en aan hoop op loon of vrees voor straf ontleend, kunnen worden

Digitized by Google

bewogen tot het beoefenen der deugd: dat evenwel, alle menschen die de zaak naar waarheid beschouwen, inzien, dat in dergelijke beweegredenen geenerlei waarheid of kracht gelegen is. Z. i. doet het er volstrekt niets toe, al werpt deze waarheid ook zijn geheele betoog omver, dat de Priesters en heilige leeraren, door wier mond God tot de menschen gesproken heeft, (en dus ook God zelf) redenen hebben aangevoerd, die op zich zelf, als men hun eigenlijke beteekenis nagaat, valsch zijn; want openlijk en op verschillende plaatsen, telkens wanneer het te pas komt, verklaart hij en wil hij ons opdringen, dat de Heilige Schrift niet is opgesteld om ons de waarheid en het wezen der dingen waarover zij handelt en waarvan zij zich bedient om de menschen tot deugd op te leiden, te leeren kennen; bewerende dat de priesters niet genoegzaam kennis van zaken gehad hebben, om zich geheel vrij te maken van de dwalingen des volks bij het opstellen van de beweegredenen en het uitdenken der gronden, waardoor zij de menschen tot een deugdzaam leven wilden opwekken, al werd ook de aard der deugden en der zedelijke gebreken door hen buitengewoon goed ingezien.

Daarom verzekert onze Schrijver bovendien, dat de Profeten zelfs dan, als zij hen tot wie zij gezonden waren tot hun plicht vermaanden, niet vrij zijn geweest van verkeerde oordeelvellingen, doch dat daarmede hun heiligheid en vertrouwbaarheid niet wordt aangetast, al moet men erkennen dat zij zich van redenen en aanbevelingen pleegden te bedienen, die niet waar waren, maar pasten in de gegeven gedachtenkring van hen, tot wie zij het woord voerden, waardoor zij de menschen aanspoorden tot die deugden, waaraan niemand ooit twijfelt, en waarover geen verschil van meening tusschen de menschen bestaat. Het doel der zending van den Profeet was

Digitized by Google

immers om deugdzaamheid bij de menschen te bevorderen, en niet om hun een of andere waarheid te verkondigen. Daarom heeft dan ook, in zijn schatting, die dwaling en onkunde van den Profeet, zijn' hoorders, die hij tot de deugd aanvuurde, geen kwaad gedaan, daar het er z. i. weinig op aankomt, door welke beweegredenen wij ons tot deugd laten leiden, indien die redenen slechts de zedelijke deugd, die zij bestemd zijn aan te wakkeren, en waartoe zij door den Ziener worden aangevoerd, niet ondermijnen.

Volgens zijn oordeel toch, draagt de waarheid van andere dingen, in onzen geest opgenomen, niets bij tot onze vroomheid, wanneer in die waarheid zelve geen zedelijke heiligheid ligt opgesloten en is naar zijn meening de kennis der waarheid, ja zelfs der geheimenissen, meer of minder noodzakelijk, naarmate zij meer of minder bevorderlijk zijn voor de vroomheid.

Nu geloof ik, dat de schrijver hier het oog heeft op een bekende stelling der Godgeleerden, die onderscheid maken tusschen de woorden van een Ziener, die predikt of eenvoudig iets verhaalt, welke onderscheiding, als ik mij niet bedrieg, door alle Godgeleerden wordt aangenomen, en met welke leer zijn stelling, naar hij volkomen ten onrechte meent, in overeenstemming is.

Hij verwacht daarom ook, dat allen zich bij zijn gevoelen zullen aansluiten, die ontkennen, dat de Rede en de Wijsbegeerte de vertolkster is der Schrift. Want daar allen het eens zijn, dat er in de Schrift oneindig veel dingen van God worden gezegd, die op God niet toepasselijk zijn, maar naar 's menschen bevatting zijn ingericht, opdat ze zich daardoor zouden laten opwekken en de ijver tot de deugd bij hen zou worden aangewakkerd; zoo meent hij dat men moet aannemen dat de Heilige Leeraar

Digitized by Google

door die argumenten, al zijn zij ook onwaar, de menschen heeft willen opleiden tot deugd, òf dat het een ieder die de H. S. leest, vrij staat, om uit de beginselen van zijn Rede een oordeel te vellen over de meening en het doel van den heiligen leeraar; een meening die de schrijver ten eenenmale veroordeelt en verwerpt; tegelijk met hen die met den Paradoxen Godgeleerde (Philosophias. Scripturae Interpres. Vert.) leeren, dat de Schrift door de Rede moet verklaard worden. Hij toch meent dat de Schrift letterlijk moet worden opgevat en men aan menschen geen vrijheid mag geven naar hun goeddunken en de opvatting hunner rede uit te leggen, wat men onder de woorden der Profeten hebbe te verstaan; zoodat zij met het oog op hun eigen opvattingen en de kennis die zij van de dingen verkregen hebben, zouden mogen uitmaken, wanneer de Profeten in eigenlijken en wanneer zij in figuurlijken zin gesproken hadden. Hierover zal ik echter in 't vervolg nog 't een en ander in 't midden brengen.

Om nu weer te keeren tot het onderwerp waarvan ik eenigszins ben afgeweken, zoo ontkent de Schrijver, vasthoudende aan zijn beginsel *) omtrent de noodlottige onvermijdelijkheid van al wat is, dat er ooit wonderen geschieden, die tegen de wetten der Natuur strijden: daar hij zooals wij boven herinnerden, beweert, dat de natuur der dingen en hun inrichting niet minder noodwendig zijn dan de natuur van God en de eeuwige waarheden, en dan ook leert dat het even onmogelijk is, dat iets van de natuurwetten afwijkt, als dat het onmogelijk

*) Spinoza teekende hierbij aan: Hij zegt dit t' onrecht; want ik heb uitdrukkelijk getoont dat de wonderdaden geen kennis van God geven; maar dat dezelfde veel beter uit de vaste ordening der natuur word gehaalt. (Deze Aanteekening is vermoedelijk verkeerd geplaatst.)

Digitized by Google

is, dat in een driehoek de drie hoeken niet gelijk zijn aan twee rechte; dat God niet kan bewerken dat een lichter gewicht een zwaarder optilt, of dat een lichaam, dat zich met twee graden van snelheid beweegt, een ander lichaam kan inhalen dat zich met vier graden van snelheid beweegt.

Hij verkondigt derhalve dat de wonderen aan de algemeene Natuurwetten onderworpen zijn, die, volgens zijn leer, onveranderlijk zijn evenals de naturen der dingen: omdat namelijk die naturen zelf in de wetten der Natuur begrepen zijn: erkent ook geen andere macht van God dan de gewone, die volgens de wetten der Natuur wordt uitgeoefend, en meent dat men zich geen andere denken kan, omdat zij het wezen der dingen zou vernietigen en met zich zelf in strijd zou komen.

Dus is, naar Schrijver meent, een wonder, iets dat onverwachts gebeurt en waarvan de menigte de oorzaak niet kent *), gelijk dan ook het volk, het aan de kracht der gebeden en Gods bijzondere beschikking toeschrijft, wanneer het, na behoorlijk zijne gebeden verricht te hebben, meent dat een dreigend gevaar is afgewend of het gewenschte voordeel verkregen is, ofschoon toch, naar schrijvers zeggen, God reeds van eeuwigheid her onherroepelijk besloten had, dat de dingen, die het gemeen aan de tusschenkomst en kracht der gebeden toeschrijft, zouden gebeuren; aangezien de gebeden niet zijn de oorzaak van het besluit, maar het besluit de oorzaak is der gebeden.

Die geheele beschouwing nu over het noodlot en de onwrikbare noodwendigheid der dingen, zoowel wat betreft den aard der dingen, als den gang der dagelijksche gebeurtenissen, is volgens hem gegrond op het wezen Gods

*) Godgel. Staatk. Vertoog Hst. 6.

Digitized by Google

of om duidelijker te spreken in de natuur van Gods wil en verstand, die wel in naam onderscheiden zijn, maar in God inderdaad samenvallen. Hij beweert derhalve dat God dit Heelal en al wat achtereenvolgens daarin gebeurt, even noodwendig gewild heeft, als hij ditzelfde Heelal kent. Maar indien God dit Heelal met zijn wetten noodzakelijk denkt, evenals de eeuwige waarheden in die wetten gelegen, dan volgt daaruit, volgens hem, dat God evenmin een ander Heelal had kunnen scheppen dan de natuur der dingen omkeeren en maken dat 2 maal 3 zeven is. Evenals wij ons dus niets kunnen denken, dat van dit heelal en de wetten, volgens welke de dingen ontstaan en ten ondergaan, onderscheiden is, maar al wat wij van dien aard ons verbeelden, met zichzelf in strijd is; zoo, leert hij, is de aard van het goddelijk verstand, van het geheele Heelal, en van de wetten volgens welke de Natuur te werk gaat, aldus ingericht, dat God evenmin eenig ding anders heeft kunnen denken dan het nu is; als het denkbaar is, dat de dingen nu, niet op zich zelf gelijken. Hij leidt daaruit af dat evenals God *nu* geen dingen kan tot stand brengen die zich zelf omverwerpen, het evenzeer onmogelijk is dat God zich dingen voorstelt of kent, die van de thans bestaande afwijken, dewijl het begrip en het inzicht in dergelijke wezendheden even onmogelijk is, (daar hier volgens den schrijver iets wordt ondersteld wat met zich zelf in strijd is) als het thans onmogelijk blijkt, dat er dingen worden voortgebracht, die anders zijn dan de thans bestaande. Al die naturen zouden immers, indien men ze anders dacht dan ze nu zijn, noodwendig in strijd zijn met dat wat nu is, want daar de aard der dingen, in dit Heelal begrepen, volgens den schrijver, noodwendig is, kunnen zij die noodwendigheid niet uit zich zelf verkregen hebben, maar uit Gods

Digitized by Google

natuur, waaruit zij noodwendig voortvloeien. Want hij gelooft niet zooals Cartesius, wiens leer hij schijnbaar wil volgen, dat, gelijk de aard van alle dingen van Gods natuur en wezen verschilt, zoo ook de voorstellingen van die dingen vrij zijn in Gods geest.

Al hetgeen waarvan tot dusver sprake was, dient den schrijver tot Inleiding, van hetgeen hij op het einde van zijn boek mededeelt, en waarop alles wat in de vorige hoofdstukken vermeld is, heenwijst. *) Hij wil namelijk den geest der Overheid en van alle menschen, deze leerstelling inprenten: dat den Magistraat het recht toekomt om den eeredienst vast te stellen, die in het Gemeenebest van staatswege moet worden uitgeoefend. Dat het overigens de plicht van den Magistraat is, zijn burgers te vergunnen, over den godsdienst te denken en te spreken, zooals hun ziel en zin hun dat ingeeft, en dat die vrijheid, zelfs ten opzichte van den uiterlijken eeredienst, den onderdanen zoo lang moet worden gegund, als daardoor de zin voor zedelijke deugden, of wel de vroomheid onverlet blijft. Daar nu over die soort van deugden geen verschil van meening kan bestaan, en de kennis en de beoefening van andere zaken niets met zedelijke deugden heeft uit te staan, leidt hij daaruit af, dat men Gode niet ongevallig kan zijn, welken eeredienst de menschen ook huldigen willen. Hier spreekt de schrijver echter van zulke heilige handelingen, die geen zedelijke beteekenis hebben, noch daarop inbreuk maken; die niet tegenstrijdig zijn met de deugd maar daarvan ook niet afkeerig, maar die de menschen verrichten en voorstaan als hulpmiddelen tot de ware deugden, opdat zij zoodoende door de beoefening dier plichten aan God welgevallig en aangenaam

*) Godgeleerd Staatkundig Vertoog Hst. 19, 20.

Digitized by Google

mogen worden; terwijl God aan de uitoefening en het betrachten van die dingen toch geen aanstoot neemt, die, ofschoon ze onverschillig zijn en niets hebben uit te staan met deugden of gebreken, toch door de menschen tot de praktijk van een vroom leven gerekend worden te behooren, en waarvan zij zich bedienen als hulpmiddelen tot het beoefenen van de deugd.

En om nu de menschen te overreden deze wonderspreukige leerstellingen te omhelzen, verkondigt hij eerst dat de geheele dienst door God ingesteld, en den Joden, dat is aan de burgers der Israëlietische Republiek, voorgeschreven, alleen daarop was aangelegd, dat zij in hun Gemeenebest een gelukkig leven zouden leiden; maar dat de Joden overigens niet boven andere volken door God bemind en geliefd waren, en dat God dit den Joden door de Profeten nu en dan te kennen had gegeven, wanneer hij hun hunne dwaasheid en dwaling verweet, omdat zij in dien ingestelden eeredienst, die door God hun was voorgeschreven, al hun vroomheid en heiligmaking zochten, terwijl die toch alleen te vinden was in de beoefening der zedelijke deugden, namelijk in de liefde tot God en de barmhartigheid jegens den Naaste.

En daar God in het gemoed aller volken de beginselen en als 't ware de zaden der deugd heeft gelegd, zoodat zij van zelf, bijkans zonder eenig onderricht, over het onderscheid tusschen goed en kwaad kunnen oordeelen; zoo leidt hij daaruit af, dat God de overige volken niet verstoken heeft gelaten van hetgeen noodig is voor hun waarachtig geluk, maar dat hij zich jegens alle menschen even welwillend heeft betoond.

En, ten einde de heidenen, ten opzichte van al hetgeen eenigzins behulpzaam en nuttig kan zijn om het ware geluk te verwerven, aan de Joden gelijk te maken, beweert

Digitized by Google

hij zelfs dat dezen niet verstoken zijn geweest van echte zieners en tracht dit met bewijzen te staven. Ja zelfs wil hij ons doen gelooven dat God door goede engelen, die hij, zooals in 't O. T. gebruikelijk is (Ps. 97 : 7, 9 Vert.) Goden noemt, over de andere volken geregeerd heeft. Zoo zouden dan ook de godsdiensten der overige volken God niet mishaagd hebben, zoolang deze door het bijgeloof van het volk, niet zoo bedorven waren dat zij de menschen van een vroom leven afkeerig maakten. en hen aanzetten onder schijn van godsdienst dingen te doen die niet met de deugd waren overeen te brengen. God zou echter den Joden om bijzondere redenen, die alleen voor dat volk geldig waren, verboden hebben, de Goden der andere volken te aanbidden, die op Gods bevel en door zijn voorzienigheid met evenveel recht door de Volken geëerd werden als de Engelen, die tot bewaking der Joodsche Republiek waren aangesteld, door de Joden op hunne wijze onder de Goden werden gerangschikt, en door hen met goddelijke eerbewijzingen werden gehuldigd.

En daar de schrijver meent dat allen het eens zijn, dat God in den uitwendigen eeredienst op zichzelf geen welgevallen heeft, gelooft hij ook dat het van geen belang is, door welke ceremoniën die uitwendige eeredienst zich kenmerkt, mits deze slechts van dien aard zij, dat hij in zoover met Gods wezen overeenstemt, dat hij in 's menschen geest eerbied voor God opwekt, en hen aanspoort tot het betrachten van de deugd.

Aangezien hij verder meent dat de hoofdzaak van den godsdienst gelegen is in de beoefening van de deugd, en hij alle kennis der geheimenissen voor overtollig houdt, als zijnde op zichzelf niet in staat is de deugd te bevorderen, en die kennis verkieselijker en van meer beteekenis te achten is, naarmate zij er toe medewerkt de menschen tot de

Digitized by Google

deugd op te leiden en aan te vuren; komt hij tot de slotsom dat alle begrippen over God, zijn eeredienst, en alles wat tot den godsdienst behoort, goed te keuren zijn, althans niet te verwerpen, welke, volgens de opvatting van hen die ze koesteren, waarheid bevatten, en er toe leiden kunnen, dat de vroomheid groeie en bloeie. Om dit leerstuk te bevestigen, haalt hij de Profeten zelf als zijn zegslieden en getuigen aan, daar zij zelve immers, — overtuigd, dat God er niets aan hechtte hoe de menschen over den godsdienst dachten, maar wetende dat zulk een eeredienst en zoodanige meeningen Gode welgevallig waren, als voortsproten uit ijver voor de deugd en eerbied voor het hoogste wezen; — zich zelfs veroorloofd hebben, om met het doel de menschen tot de deugd te brengen, redenen aan te voeren, die wel inderdaad niet waar waren, maar door hen tot wie zij het woord voerden als zoodanig werden erkend, en juist geschikt waren om hen ten spoorslag te strekken, zich wat ijveriger toe te leggen op de beoefening van de deugd. Hij onderstelt derhalve, dat God de profeten in de keuze hunner argumenten heeft vrijgelaten, opdat zij zouden kunnen gebruik maken van hetgeen het best overeenkwam met de omstandigheden en de denkbeelden der menschen, en van hetgeen zij, naar hun opvatting, goed en nuttig achtten.

Hieruit is het z. i. ook te verklaren dat de Goddelijke Leeraren verschillende en dikwerf met elkander strijdige grondstellingen hebben gepredikt; dat Paulus leerde, dat de mensch door de werken niet gerechtvaardigd werd en Jacobus het tegenovergestelde verkondigde. Jacobus zag namelijk in, zoo meent de Schrijver, dat de Christenen de leer van de rechtvaardiging door het geloof verkeerd opvatten; en daarom bewijst hij met kracht van redenen dat de

Digitized by Google

mensch door het geloof *) èn de werken gerechtvaardigd wordt. Hij toch begreep, dat het niet in het belang der Christenen van zijn tijd was, die leer van het geloof, waardoor de menschen rustig vertrouwden op Gods barmhartigheid en weinig of geen zorg droegen voor het verrichten van goede werken, zoo aan te bevelen en op den voorgrond te stellen als Paulus gedaan had, die zich hoofdzakelijk tot de Joden richtte, welke verkeerdelijk hun rechtvaardiging zochten in de werken der wet, hun in 't bijzonder door Mozes gegeven; waardoor zij zich boven de volken verheven achtten, meenden dat voor hen alleen de toegang tot de gelukzaligheid was opengesteld, en het begrip van de zaligheid door het geloof, waardoor zij met andere volken werden gelijkgesteld, en geheel ontbloot en verstoken werden van alle bijzondere voorrechten, verwierpen. Daar dus beide stellingen, van Paulus zoowel als van Jacobus, met het oog op de verschillende gelegenheden, de belangen en omstandigheden der personen uitstekend waren ingericht om 's menschen gemoed tot vroomheid op te wekken, is de schrijver van oordeel, dat het op den weg der Apostelen lag, dan eens het een, dan weer het andere aan te voeren.

Dit is dan ook een van de vele redenen, waarom de Schrijver meent, dat het volstrekt niet juist gezien is, als men de Heilige Schrift door de Rede wil verklaren, en deze tot tolk van de Schrift wil maken, of dat men een Heiligen leeraar met behulp van den anderen wil verklaren, daar zij immers evenveel gezag hebben, en de woorden door hen gebezigd, moeten worden uitgelegd naar de wijze van spreken en den stijl die elken leeraar eigen was; — maar dat men bij het onderzoek naar de ware betee-

*) Godgeleerd Staatkundig Vertoog, Hst. 11 § 19.

Digitized by Google

kenis van de Schrift niet letten moet op den aard der zaak, maar alleen op den letterlijken zin.

Daar nu Christus zelf en de overige door God gezonden leeraars, met hun voorbeeld en gedrag zijn voorgegaan en hebben aangetoond dat de menschen zich door de deugd alleen den weg baanden tot het geluk, terwijl het overige van geenerlei beteekenis te achten was, leidt de Schrijver hieruit af, dat de Overheid slechts hiervoor te zorgen heeft, dat er rechtvaardigheid en vroomheid heersche in den Staat, maar dat er haar zeer weinig aan gelegen moet zijn, om uit te maken welke eeredienst en welke leer het meest met de waarheid strookt; dat ze echter wel moeten zorgen, dat men geen leerstellingen volgt, die een beletsel zijn voor de deugd, zelfs volgens 't gevoelen van hen, die ze belijden.

De Overheid kan dus ook gemakkelijk verschillende eerediensten dulden op haar gebied zonder God ergernis te geven. Om ook hiervan de menschen te overtuigen, volgt hij dezen weg. Hij oordeelt dat de aard der zedelijke deugden, zooals die in de maatschappij beoefend worden en in uiterlijke daden zich openbaren, dit karakter heeft, dat niemand die volgens eigen oordeel of willekeur moet beoefenen; maar dat de eerbied voor en de beoefening en wijziging van die deugden afhangt van het gezag en het evel der Overheid; zoowel omdat uiterlijk deugdzame handelingen hun karakter ontleenen aan de omstandigheden, als ook omdat de verplichting om dergelijke handelingen te verrichten, wordt afgemeten naar het voordeel of het onheil, dat uit die daden voortspruit; zoo dat dergelijke uiterlijke handelingen, als zij niet te rechter tijd worden verricht, hun deugdzaam karakter verliezen, en het daartegenovergestelde als deugd moet worden aangemerkt.

De schrijver meent dat het geheel anders gesteld is

Digitized by Google

met de deugden, zooals die in ons gemoed leven; zij toch behouden altijd hun eigen beteekenis, en hangen geenszins van den veranderlijken toestand der omstandigheden af. Nooit staat het iemand vrij zich over te geven aan wreedheid of bloeddorst, of zijn naasten en de waarheid niet lief te hebben. Maar er kunnen nochtans tijden komen, waarop men wel niet zijn gezindheid en ijver voor gezegde deugden mag verliezen, maar waarop men zich toch daarvoor in zijn uiterlijke daden moet in acht nemen, of zelfs dingen doen, die oogenschijnlijk met deze deugden in strijd geacht worden en waarin het kan voorkomen dat het niet meer de plicht van een eerlijk man is, de waarheid openlijk te zeggen, en in woord of Schrift zijn medeburgers deelgenooten van die waarheid te maken, en hun deze mede te deelen, indien wij meenen dat er uit die openbaarmaking meer nadeel dan voordeel voor hen te wachten is. En hoewel ieder in 't bijzonder alle menschen moet lief hebben en het ons nooit vrijstaat, dat gevoel geheel te smoren, zoo zal het toch dikwijls gebeuren, dat wij sommigen, zeer terecht, met hardheid kunnen behandelen, wanneer wij overtuigd zijn, dat uit de barmhartigheid, die wij hun gaarne willen betoonen, voor ons een groot kwaad zal voortvloeien. Zoo is het dan ook de algemeene overtuiging, dat niet alle waarheden, hetzij zij op den godsdienst, hetzij zij op het burgerlijk leven betrekking hebben, ten allen tijde even gepast kunnen worden verkondigd. En wie van oordeel is, dat men geen rozen voor de zwijnen moet werpen, als men vreest, dat zij zich in woede zullen keeren tegen hen, die ze hun toereiken, zal evenmin vermeenen dat het de plicht van een braaf man is, het volk omtrent sommige hoofdpunten van den godsdienst in te lichten, van wier verkondiging en verspreiding onder het volk, te vreezen is, dat zij Staat

Digitized by Google

en Kerk zoodanig in beroering brengen, dat burgers en heilige mannen daarvan meer schade dan voordeel zullen ondervinden.

En daar nu de Staatsmachten, aan wien het oppergezag en het recht om wetten te maken onvoorwaardelijk moet worden toegekend ook dit hebben vastgesteld, dat men niet aan ieders goeddunken moest overlaten te bepalen wat voor allen die zich tot een Staats-lichaam verbonden hebben het best zou zijn, maar dat men dit recht aan de regeerders moest overlaten; voert de schrijver als zijn meening aan, dat bij de Overheid het recht berust, te bepalen welke leerstellingen in de Republiek openlijk moeten worden verkondigd, en dat het de plicht is der onderdanen, zich wat betreft de openbare verkondiging te onthouden van het leeren en belijden van stelsels, waarvan men op last van den Magistraat in het openbaar niet spreken mag; dewijl God dit evenmin aan het oordeel van enkele personen heeft overgelaten, als hij hun veroorloofd heeft, tegen den zin en den wil der Overheid of de uitspraak der rechters dingen te doen, waardoor men de wetten krachteloos maakt, en de bedoeling der regeering wordt tegengewerkt. Want de schrijver meent dat de menschen omtrent dingen, die den uitwendigen eeredienst en de belijdenis daarvan betreffen, zich met elkander kunnen verstaan, en de uiterlijke godsdienstige handelingen even veilig aan het oordeel van de Overheid kunnen overlaten, als haar het recht en de macht toekomt om haar oordeel uit te spreken over een beleediging den Staat aangedaan, en die met geweld te wreken. Want, evenals elk bijzonder persoon niet gehouden is zijn oordeel over de den Staat aangedane beleediging te voegen naar dat van de Overheid; maar toch zijn eigen gevoelen daarover kan hebben, al is hij ook (als 't er op aankomt) verplicht tot uitvoering

Digitized by Google

van het besluit der Overheid mede te werken; zoo meent de schrijver dat het wel het recht van alle bijzondere personen in de Republiek is om te oordeelen over de waarheid en valschheid, zoowel als over het noodwendige van een of ander leerstuk; en dat van een bijzonder persoon door de wetten van den Staat nooit kan worden gevorderd, dat hij evenals deze over den godsdienst denkt; ofschoon het den Magistraat vrijstaat te beslissen, welke leerstukken openlijk moeten worden verkondigd, en het de plicht is van elken burger, zijn van de meening der Overheid afwijkende godsdienstige overtuiging te verzwijgen, en niets te doen, waardoor de wetten die door de overheid betreffende den eeredienst zijn ingesteld, niet behoorlijk kunnen worden uitgevoerd.

Maar daar het gebeuren kan, dat de Overheid, met velen uit het volk in godsdienstige opzichten verschillend, besluit dat in 't openbaar dingen geleerd worden, die geheel niet vallen in den geest van het volk, en de Overheid toch meent dat Gods eer vordert, dat in haar Gemeenebest dergelijke leerstukken openlijk verkondigd worden; ziet de schrijver in dat dit bezwaar overblijft, dat er wegens dit, van 's volks oordeel afwijkend gevoelen der Overheid, groot gevaar zou kunnen ontstaan. Daarom voegt hij aan zijn eerste overweging nog een andere toe, om zoowel het geweten der Overheid als dat der onderdanen gerust te stellen, en de vrijheid in godsdienstzaken ongeschonden te bewaren. De overheid zou namelijk nimmer Gods toorn te vreezen hebben, hoe verkeerd ook, haars erachtens, de eeredienst was, dien zij in haar gebied toeliet, indien deze maar niet streed met de zedelijke voorschriften en die niet ondermijnden. Waarop deze meening steunt zult ge licht begrijpen, daar ik dit boven duidelijk genoeg heb aangegeven. De schrijver is namelijk

Digitized by Google

van oordeel, dat het Gode onverschillig is en geen zorg baart, welke meeningen de menschen in godsdienstig opzicht koesteren, in hun ziel goedkeuren en in bescherming nemen, noch ook welken openbaren eeredienst zij volgen, aangezien dit alles moet beschouwd worden als iets dat met deugd of zonde in geen verband staat; ofschoon het ieders plicht is, zich dergelijke denkbeelden eigen te maken, waaruit zulk een leer en zulk een eeredienst voortvloeit, die naar zijn oordeel in staat zijn hem de grootste vorderingen te doen maken in de beoefening der deugd.

Zie hier, hooggeachte Heer, u in 't kort een overzicht gegeven van de leer van den Godgeleerden-Staatkundigen, die m. i. allen eeredienst en godsdienst opheft en volkomen omverwerpt, in stilte het Atheïsme invoert, of zich een God denkt, aan wiens macht de menschen geen reden hebben zich te storen, daar hij zelf aan het Noodlot onderworpen is; terwijl daarbij geen sprake meer kan zijn van een Godsbestuur of Goddelijke voorzienigheid, en alle toekenning van straf en belooning geheel wordt opgeheven. Dit althans kan men uit het boek van den schrijver terstond zien, dat door zijn redeneering en bewijsgronden het gezag der H. S. geheel wordt afgebroken, en de schrijver daarvan alleen melding maakt bij wijze van spreken; evenals uit zijn stellingen volgt, dat de Alcoran zelfs met Gods woord gelijk te stellen is. De schrijver kan zelfs geen enkel bewijs aanvoeren voor de stelling, dat Mahomet geen ware profeet is geweest, omdat ook de Turken op gezag van hun profeet, die zedelijke deugden, waarover alle volken het eens zijn, beoefenen en het, volgens schrijvers leer, niet zeldzaam voorkomt dat God ook volken, wien hij de Godspraken, aan Joden en Christenen verkondigd, niet heeft geopenbaard, door andere openbaringen op het gebied der Rede en der gehoorzaamheid wil leiden.

Digitized by Google

Ik geloof dus niet ver van de waarheid verwijderd te zijn, noch den schrijver onrecht te doen, indien ik hem beschuldig in bedekte en schoonschijnende termen, het loutere Atheisme te verkondigen.

Utrecht, 24 Januari 1671. Oude Stijl.

L. v. V.

DRIE EN VEERTIGSTE BRIEF.

(Het Handschrift berust in de Doopsgezinde Kerk te Amst.)

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEER GELEERDEN EN HOOGGEACHTEN HEER
JOHANNIS OOSTEN. *)

Zeer Geleerde Heer! †)

Zonder twijfel, hebt gij er u over verwonderd, dat ik u zoolang heb laten wachten; maar ik heb het bijna niet van mij zelven kunnen verkrijgen, om het schotschrift van dien man, waarmede ik door u bekend werd gemaakt, te beantwoorden, en als ik er nu toe overga dan is het alleen omdat ik het u beloofd heb. Om daarbij echter zoo veel mogelijk mijn eigen zin te volgen, zal ik er mij met zoo weinig woorden als ik kan van afmaken, en kortelijk aan-

*) Hier wordt weder Jacob Ostens bedoeld. Zie vorigen Brief.
†) In het Handschrift staat Mijn vriend!

Digitized by Google

toonen, hoe averechts de schrijver mijn bedoeling begrepen heeft. Of hij dit uit boosaardigheid of uit onkunde gedaan heeft, is moeielijk voor mij uit te maken.

(Nu volgen in het Hs. de volgende woorden, die later zijn doorgehaald: Want sluwe zoowel als onwetende bijgeloovigen zijn meestal slechte menschen: hoe dit echter ook moge zijn, zijn schimpredenen maken geen indruk op mij, daar ik weet, hoe dat soort menschen altijd gewoon is, mannen van ontwikkeling te behandelen. — Om nu echter wat ik te zeggen heb, kort samen te vatten, zal ik slechts enkele van zijn talrijke beweringen hier ter sprake brengen; het overige moogt gij zelf verbeteren.)

Maar nu ter zake.

Eerstens zegt hij: dat het er weinig op aankomt, te weten tot welk volk ik behoor, of welke levenswijze ik leid. En toch, had hij dit geweten, dan zou hij niet zoo gemakkelijk er toe gekomen zijn, te zeggen dat ik het Atheïsme verkondig. Want Godloochenaars plegen onverzadelijk te zijn in hun zucht naar rijkdom en eer, dingen waarom ik mij nooit bekommerd heb, zooals alle menschen weten die mij kennen.

Voorts zegt hij, om gemakkelijker zijn doel te bereiken, dat ik niet ontbloot ben van talent, ten einde de menschen lichter te kunnen overtuigen, dat ik met sluwe en slinksche bedoelingen, en met boos opzet, de verderfelijke stellingen der Deïsten bepleit heb. Hieruit blijkt duidelijk, dat hij mijn redeneering niet begrepen heeft. Want wie kan zoo valsch en zoo huichelachtig van aard zijn, dat hij in staat is om met een schijnheilig gemoed zoovele en zoo degelijke gronden aan te voeren, voor iets dat hij zelf onwaar acht? wiens schriften zal hij, bid ik u, in 't vervolg voor oprecht kunnen houden, indien hij meent dat wat men zich verbeeldt, even grondig te bewijzen is als wat

Digitized by Google

waar is? Maar ook hierover verbaas ik mij niet meer. Op dergelijke wijze is immers Descartes door Voet, en worden telkens opnieuw de meest uitstekende menschen in 't openbaar belasterd.

Iets verder zegt hij: „Om de verdenking van bijgeloof te ontgaan, schijnt hij mij allen godsdienst te hebben uitgeschud." Wat hij wel onder godsdienst en bijgeloof verstaat, is mij niet duidelijk. Heeft men dan, vraag ik u, alle geloof laten varen, als men leert dat God als het hoogste goed moet worden erkend, en juist daarom met een onbevangen gemoed bemind moet worden? dat hierin alleen ons hoogste geluk en onze hoogste vrijheid bestaat? voorts dat de deugd zelf het loon der deugd is, terwijl daarentegen de dwaasheid zelve de straf is voor dwaasheid en geestelijk onvermogen? eindelijk dat ieder zijn naasten moet liefhebben en de voorschriften der hooge overheid gehoorzamen. Al deze dingen heb ik niet slechts uitdrukkelijk gezegd, maar bovendien op onweersprekelijke gronden betoogd. *) Ik geloof echter wel te begrijpen waar hem de schoen wringt. In de deugd zelf en in zijn verstand vindt hij namelijk niets dat hem aantrekt, en veel liever zou hij aan den drang zijner hartstochten gehoor geven, indien niet één bezwaar hem in den weg stond, namelijk de vrees voor straf. Hij onthoudt zich dus van slechte daden en gehoorzaamt de goddelijke geboden als een slaaf, met een onwillig gemoed en tegen zijn zin, en verwacht nu tot loon voor dien slavendienst van Godswege allerlei geschenken te zullen ontvangen, die voor hem veel meer aantrekkelijks hebben dan de goddelijke liefde zelve. Ja zelfs, hoe meer het goede dat hij doet, hem tegen de borst stuit, en tegen zijn zin door hem verricht wordt, des te

*) Godgel. Staatkundig Vertoog, Hst' 4 en 13.

Digitized by Google

grooter belooning verwacht hij, en zoo komt het dat hij meent, dat allen, welke die vrees niet kennen, losbandig leven en allen godsdienst hebben uitgeschud. Maar hierover genoeg; laat ik thans overgaan tot het betoog waarin hij tracht te bewijzen dat ik in bedekte en schoonschijnende termen, het Atheïsme predik.

De grondslag van zijn redeneering is, dat hij meent, dat ik Gods vrijheid ontken, en hem aan het Noodlot onderwerp. Dit nu is werkelijk niet waar. Wat ik beweerd heb is, dat *) alles met onverbiddelijke noodzakelijkheid uit Gods natuur volgt †) op dezelfde wijze als alle andere menschen beweren: dat uit Gods natuur volgt, dat hij zichzelf begrijpt. Er is inderdaad niemand die ontkent dat dit onvermijdelijk uit de goddelijke natuur volgt, en toch heeft niemand zich ooit voorgesteld, dat God als hij zichzelf begrijpt hiertoe door een of ander noodlot gedwongen wordt, maar wel dat hij hierbij volstrekt onafhankelijk is, al geschiedt dit ook tevens met volstrekte noodzakelijkheid. (Hier zijn de volgende woorden doorgehaald: Dit schijnt echter boven het begrip van dien man te liggen, en.... evenals zijn vriend Descartes verbeeldt hij zich, geloof ik, dat de vrijheid niet bestaat in onverschilligheid, maar dat wij dan eerst in waarheid vrij zijn, wanneer wij dingen, die ons helder en duidelijk zijn, als waar erkennen, ofschoon het onmogelijk is, dat niet te doen, wanneer wij ze als zoodanig hebben erkend. §)

Ik vind hierin niets, dat niet door elk kan worden begrepen; en als hij niettemin meent dat deze bewering een booze bedoeling heeft, wat denkt hij dan wel van

*) Ditzelfde komt voor in den 75sten Brief.

†) In het Hs. staan hier de doorgehaalde woorden: evenals uit den aard van een driehoek volgt dat zijn drie hoeken gelijk zijn aan twee rechte.

§) Hierin ligt een zeer juiste definitie van het begrip: dogma opgesloten.

Digitized by Google

zijn vriend Descartes die beweert, dat niets door ons gedaan wordt, wat niet te voren door God is verordend, ja dat wij elk oogenblik door God als 't ware op nieuw geschapen worden, terwijl wij desniettegenstaande toch geheel volgens onzen vrijen wil handelen; hetgeen inderdaad, zooals Descartes zelf erkent, door niemand kan begrepen worden. Bovendien valt op te merken, dat deze onverbiddelijke noodzakelijkheid van alles wat is, geen de minste afbreuk doet aan goddelijke of menschelijke wetten. De zedelijke voorschriften toch, blijven even goddelijk en heilzaam, of ze door God zelf al dan niet in den vorm van een wet gegeven worden en het geluk dat het gevolg is van de deugd en de goddelijke liefde, zal er niet meer of minder begeerlijk om zijn, hetzij wij dat uit Gods hand als uit die van een rechter ontvangen, hetzij het een uitvloeisel is van Gods onveranderlijke natuur; evenmin als wij aan den anderen kant de rampen, die het gevolg zijn van verkeerde daden, minder behoeven te vreezen, omdat zij uit die slechte daden onvermijdelijk voortvloeien. Hoe het ook zij, of wij met noodzakelijkheid of willekeurig te werk gaan, ten slotte laten wij ons toch altijd leiden door hoop en vrees. Ten onrechte beweert hij derhalve dat in mijn leer, geen plaats is voor geboden of zedelijke voorschriften; of zooals hij later zegt, dat er geen uitzicht bestaat op loon of straf, wanneer alles aan het noodlot wordt toegeschreven en men aanneemt dat alles met onverbiddelijke noodzakelijkheid uit God voortvloeit.

Ik wil hier nu niet onderzoeken of het hetzelfde is, dan althans weinig verschilt, of men beweert. dat alles onvermijdelijk uit Gods natuur voortvloeit, of wel dat het Heelal God is; maar wel wenschte ik u opmerkzaam te maken op hetgeen hij met niet minder hatelijke bedoeling daarbij voegt. Namelijk „dat naar mijne meening de

Digitized by Google

mensch de deugd betrachten moet, niet wegens het gebod en de wet van God, of uit hoop op loon of vrees voor straf, maar enz." Dit nu zult ge werkelijk in mijn geschrift nergens kunnen vinden. Integendeel heb ik in Hst. 4 uitdrukkelijk gezegd, dat de hoofdinhoud en het voornaamste gebod der goddelijke wet, (die door God in ons gemoed gegrift is, zooals ik in Hst. 12 heb aangetoond) bestaat in de liefde tot God, als zijnde het hoogste goed; een liefde, niet ontstaande uit vrees voor een of andere straf (want liefde kan niet uit vrees ontstaan), evenmin als uit liefde voor iets anders, in welks genot wij ons hopen te vermeien (want dan zouden wij niet zoozeer God liefhebben, als wel dat andere 't welk wij begeeren). In dat zelfde Hoofdstuk heb ik aangetoond, dat dit de wet was door God aan de profeten geopenbaard. En of ik nu beweer dat die wet van God, van God zelf het karakter van wetgeving heeft verkregen, of dat ik haar evenals alle andere Godsbesluiten beschouw, die in zich zelf eeuwig noodzakelijk en waar zijn: zij zal toch altijd een besluit van God en een heilzaam voorschrift blijven; en hetzij ik God liefheb uit eigen beweging of wel krachtens Gods onherroepelijk besluit, toch zal ik God liefhebben en zalig zijn.

Ik zou daarom reeds nu met recht kunnen beweren, dat de schrijver tot die menschen behoort, waarvan ik op het einde van mijn Voorbericht gezegd heb, dat zij mijn boek liever in 't geheel niet moesten inzien, dan het tegen te werken, door het, zooals zij met alles doen, verkeerd uit te leggen, en anderen te hinderen, terwijl zij er zelf niets bij winnen.

En ofschoon ik meen, dat het bovengenoemde voldoende is om te bewijzen wat ik mij had voorgenomen, acht ik het toch de moeite waard hier nog iets aan toe te voegen; en wel

Digitized by Google

dat de schrijver ten onrechte meent, dat ik het oog heb op de bekende stelling der Godgeleerden, die een onderscheid maken tusschen de woorden van een Ziener, die een leerstuk verkondigt of wel eenvoudig iets verhaalt. Want als hij daarmede de stelling bedoelt die ik in Hst. 15 aan zekeren Rabbi Jehuda Alpakhar heb toegeschreven; hoe zou ik dan hebben kunnen meenen, dat ik het met dezen eens was, daar ik die stelling in dat zelfde Hst. als onwaar verworpen heb? Meent hij echter iets anders, dan verklaar ik dat vooralsnog niet te weten en heb ik daarop dus in geenen deele het oog gehad.

Ook kan ik niet inzien, waarom hij zegt dat ik van oordeel ben dat allen mijn meening zullen deelen, die ontkennen dat de Rede en de Wijsbegeerte de Schrift moeten verklaren, al heb ik ook zoowel hun meening als die van Maimonides weerlegd.

Het zou te veel tijd kosten om alles op te noemen waardoor de schrijver toont dat hij over mij een oordeel heeft geveld, zonder de zaak behoorlijk overwogen te hebben. Daarom ga ik nu maar over tot de slotsom van al 't geen hij zegt; dat ik mij alle recht heb benomen om tegen te spreken: dat Mahomet geen ware Profeet is geweest. Zelfs tracht hij dit uit mijn eigen gezegden te bewijzen; ofschoon daaruit toch duidelijk volgt dat deze een bedrieger is geweest; aangezien hij de vrijheid die de Katholieke Godsdienst, *) ons door het Natuurlijk en Profetisch licht geopenbaard, ons waarborgt, en die, volgens mijn bewering, aan niemand mag worden ontzegd, volkomen ontkent. En al was dit niet het geval, ben ik dan, vraag ik u, verplicht te bewijzen dat een of ander Profeet valsch is? Het tegendeel is waar. De Profeten zelf

) D. i. die voor alle menschen geldig is.

Digitized by Google

zijn verplicht te bewijzen dat zij echt zijn. En indien hij mocht willen beweren dat ook Mahomet de goddelijke wet heeft verkondigd, en duidelijke bewijzen gegeven heeft van zijne hoogere zending, evenals de overige Profeten, dan zal er ook inderdaad geen enkele reden voor hem bestaan om te loochenen, dat deze een ware Profeet is geweest. En wat nu de Turken zelve en de andere volken betreft, zoo geloof ik dat als zij God eeren door het uitoefenen van gerechtigheid en liefde tot den naaste, zij den geest van Christus hebben en zalig zijn; wat zij overigens in hun onwetendheid denken mogen over Mahomet en zijn orakels.

Ge ziet dus, waarde vriend, dat onze schrijver ver van de waarheid is afgedwaald; niettemin ben ik van oordeel, dat hij niet mij, maar zich zelf het meeste kwaad gedaan heeft, toen hij zich niet schaamde te verkondigen, dat ik in verdachte en bedekte termen het Atheïsme leerde.

Overigens geloof ik niet, dat gij in het voorgaande iets zult vinden, waarbij ik mij te gestreng jegens dien Heer heb uitgelaten. Mocht gij evenwel iets dergelijks aantreffen, zoo verzoek ik u dat door te halen of naar uw goeddunken te verbeteren; — want het ligt niet in mijn bedoeling hem, wie hij ook moge zijn, te verbitteren, en mij met opzet vijanden te maken. Daar dit echter vaak het gevolg is van dergelijke twistredenen, kon ik het bijna niet van mij verkrijgen u te antwoorden, en zou er dan ook niet toe gekomen zijn, indien ik het niet beloofd had. Vaarwel. Ik zend u dezen brief in vertrouwen op uw beleid, en noem mij enz.

(Een facsimile van den Aanhef van dezen Brief vindt men achter het Supplementum op Bruder, door Dr. J. van Vloten uitgegeven.

Den brief van Velthuijsen kon Spinoza eerst tegen het midden van Februari 1671 ontvangen hebben. Hij wachtte lang met daarop te ant-

Digitized by Google

woorden en daarom komt het mij voor dat de volgende brief vóór dezen geschreven is, als zijnde gedagteekend van 17 Februari 1671).

VIER EN VEERTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEER WELWILLENDEN EN BEZADIGDEN HEER
JARIG JELLES.

Zeer welwillende Heer!

Toen Professor N. N. *) mij onlangs bezocht, vertelde hij mij o. a. te hebben vernomen dat mijn Godgeleerd-Staatkundig Vertoog in het Nederlandsch vertaald was, en dat iemand wiens naam hem onbekend was, van plan was het te laten drukken. Naar aanleiding hiervan verzoek ik u ernstig, deze aangelegenheid naarstig te onderzoeken, en zoo mogelijk het drukken te beletten. Dit is niet alleen mijn verzoek maar ook dat van vele mijner vrienden en bekenden, die niet gaarne dit boek verboden zouden zien, zooals zonder twijfel het geval zou zijn, indien het uitkwam in de Nederlandsche taal. Ik twijfel niet of gij zult mij en de goede zaak dien dienst wel willen bewijzen.

Een van de vrienden zond mij eenigen tijd geleden een

*) Volgens Meinsma, Prof. Graevius van Utrecht. Mij komt dit onwaarschijnlijk voor, omdat Graevius den 12den April 1671 aan Leibnitz vol verontwaardiging over Spinoza schrijft. Mogelijk is het Prof. Kranen of Prof. Wittichius geweest, die beiden met S. bekend waren. In de Holl. vertaling staan 6 puntjes. Het kan dus Kranen geweest zijn.

Digitized by Google

boekje getiteld: Homo Politicus (de Staatsman) *) waarover ik veel had hooren spreken. Ik las het en bevond dat dit een der verderfelijkste boeken was, die een mensch kan uitdenken en zich verbeelden. 's Schrijvers hoogste goed is, eer en rijkdom; hiernaar richt hij zijn leer in en toont ons op welke wijze men die verkrijgen moet. — Hij leert namelijk dat men in zijn hart alle geloof moet laten varen, en uiterlijk dien godsdienst moet belijden, die het meest bevorderlijk is aan onze belangen; voorts dat men niemand trouw moet zijn, dan voorzoover dat met ons belang strookt. Voor het overige worden veinzerij, het doen van beloften zonder ze te houden, liegen, meineed en nog veel andere dingen door den schrijver sterk aangeprezen.

Toen ik dit gelezen had, kwam het denkbeeld bij mij op, om van ter zijde tegen dezen schrijver een boekje op te stellen, daarin eerst te handelen over het Hoogste Goed, vervolgens de onrust en ellende te schetsen van allen die eerzuchtig en geldgierig zijn, en eindelijk met klem van redenen en door talrijke voorbeelden te bewijzen, dat elke Staat door onverzadelijke zucht naar eer en rijkdom, moet ten ondergaan en steeds is ondergegaan.

Hoe veel beter inderdaad en voortreffelijker, de denkbeelden waren van Thales van Mylete, dan die van bovengenoemden schrijver, blijkt wel uit de volgende redeneering. Onder vrienden, zeide hij, zijn alle dingen gemeen; De wijzen zijn de vrienden der Goden, en alles behoort aan de Goden, dus behoort ook alles aan de Wijzen. In dezer voege heeft de groote Wijsgeer zich met een enkel

---

*) Volgens Meinsma: Francisci Datisii Homo Politicus enz. Cosmopoli MDCLXVIII.

Digitized by Google

woord tot den rijksten der menschen gemaakt, door den rijkdom liever grootmoedig te verachten, dan dien laaghartig na te jagen. Bij een andere gelegenheid toonde hij echter, dat de Wijzen niet gedwongen maar vrijwillig in armoede leven. Want toen zijn vrienden hem zijn armoede verweten, antwoordde hij: Wilt gij misschien dat ik u zal bewijzen, dat ik datgene wat ik niet de moeite waard acht, maar wat gij met zooveel inspanning tracht te verwerven; ook verkrijgen kan? Op hun toestemmend antwoord huurde hij al de persen van geheel Griekenland (omdat hij, als ervaren sterrenkundige, voorzien had, dat er een groote overvloed van olijven zou zijn, waaraan in de voorgaande jaren groot gebrek was geweest), verhuurde die voor zooveel hij verkoos, terwijl hij ze voor een zeer geringen prijs gehuurd had, en verwierf zich in één jaar een groot vermogen, dat hij vervolgens even mild weder uitdeelde, als hij het schrander verkregen had enz.

's Gravenhage, 17 Febr. 1671.

VIJF EN VEERTIGSTE BRIEF.

(Berust in de Kerk der Doopsgezinden te Amsterdam.)

GOTTFRIED LEIBNITZ

AAN DEN

BEROEMDEN EN HOOGGEACHTEN HEER
BENEDICTUS DE SPINOZA.

Beroemde en Edel Achtbare Heer!

Onder al het andere, dat de faam tot uwen lof vermeldt, verneem ik dat ook behoort een buitengewone kennis van

Digitized by Google

de Gezichtskunde! Dit beweegt mij om u een mijner proeven toe te zenden, daar ik niet licht iemand zal vinden die in dit studievak beter beoordeelaar is dan gij. Het blaadje dat ik u hier zend, en dat door mij, „Aanteekening over de hoogere gezichtskunde" genoemd is, heb ik uitgegeven, om het gemakkelijker aan vrienden en belangstellenden te kunnen uitdeelen. Ik hoor dat ook de Edel-Achtbare Heer Hudde, in hetzelfde vak uitmunt, en ik twijfel niet of deze is ook bij u zeer goed bekend. Indien gij mij derhalve ook diens oordeel en gunst mocht verwerven, zoudt gij mij ook daarmee een buitengewonen dienst bewijzen.

Het blaadje zelf verklaart u duidelijk genoeg waarover de zaak loopt.

Ik vooronderstel dat de „Inleiding" *) in 't Italiaansch door den Jezuiet, Franciscus Lana geschreven, u wel in handen gekomen zal zijn. Hij ontwikkelt daarin ook eenige voortreffelijke gezichtkundige stellingen. Ook gaf Joh. Oltius Helvetius, een jongmensch die zeer bedreven in die zaken is, Physisch-Mechanische beschouwingen over het gezicht uit, waarin hij eensdeels, een zeer eenvoudig en algemeen toepasselijk werktuig voor het slijpen van allerlei soort van glazen aankondigt, anderdeels zegt een middel gevonden te hebben om alle stralen die van elk punt van het voorwerp afkomen op te vangen in evenzooveel daaraan beantwoordende punten. Dit laatste echter alleen op een bepaalden afstand en bij een bepaalde figuur van het voorwerp. Wat overigens door mij beweerd wordt, komt hierop neer, niet dat alle stralen van alle punten weer opgevangen worden, want dat is bij elken afstand of gedaante van het voorwerp, voorzoover tot nog toe bekend is, onmogelijk; maar dat de stralen der punten buiten de

*) Prodromo, overo saggio di alcune inventioni nuove premesse all' Arte maestra. Brescia 1670.

Digitized by Google

gezichtas, even goed worden opgevangen als die welke in die as liggen, en dat dus de openingen der glazen zoo groot gemaakt kunnen worden als men wil, zonder aan de duidelijkheid van het zien afbreuk te doen. Dit onderwerp ik evenwel aan uw scherpzinnig oordeel. Vaarwel en schenk uw gunst,

Achtbare Heer,

Aan uw dienstvaardigen Dienaar,
GOTTFRIED WILHELM LEIBNITZ.
Doctor der beide Rechten en Raadsheer van Maintz.

Francfort, 5 Oct. N. S. 1671.

Naschrift. Mocht gij mij een antwoord waardig keuren, dan zal dit naar ik hoop, gaarne bezorgd worden door den WelEd. Heer Diemerbroeck [1]) J. Ctus. Ik vermoed dat gij mijn nieuwe Natuurkundige Hypothese [2]) reeds gezien hebt; is dit niet het geval, dan zal ik u haar zenden.

Opschrift van den brief:

A. Monsieur
Monsieur Spinosa
[3]) Medecin tres celebre et
philosophe tres profond
à
par couvert. Amsterdam.

[1]) Te Utrecht was IJsbrand Diemerbroeck Prof. in de Medicijnen. Hier wordt blijkens het J. Ctus. een ander bedoeld.

[2]) In twee deelen: Theoria motus abstracti en theoria motus concreti.

[3]) In dien tijd werd bijna ieder die de wijsbegeerte beoefende als geneesheer betiteld. Werkelijk hadden ook de meeste wijsgeeren in de geneeskunde gestudeerd. De Rosenkreutzers noemden zich allen geneesheer.

Digitized by Google

ZES EN VEERTIGSTE BRIEF.

(*Berust te Hannover.*)

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEER GELEERDEN EN WELED. HEER
GOTTFRIED LEIBNITZ,

J. U. D. en Raadsheer te Maintz.

Zeer Geleerde en WelEd. Heer!

Het opstel dat gij de goedheid hadt mij te zenden, heb ik gelezen; ik dank u zeer voor de mededeeling. Het spijt mij, dat ik uw bedoeling, die overigens, naar ik vertrouw, duidelijk genoeg door u zal zijn uiteengezet, niet voldoende begrijp.

Ik verzoek u derhalve, indien het u niet te lastig is, mij op de volgende vragen antwoord te willen geven, te weten: of gij meent dat er een andere reden is, waarom wij de opening der glazen niet te wijd moeten nemen, dan deze: dat de stralen, die uit één punt komen, niet juist in een ander punt samenkomen, maar in de kleine ruimte die wij het Mechanische punt plegen te noemen, en dat deze, naar gelang van de opening, grooter of kleiner is. Vervolgens vraag ik of die lenzen, welke gij pandochen noemt, dit gebrek uit den weg ruimen; zoodat het Mechanische punt, of de ruimte waarin de stralen, die uit een en hetzelfde punt komen, na de breking verzameld worden, even groot blijft, hetzij de opening groot is of

Digitized by Google

klein. Want is dit het geval, dan zal men de opening willekeurig kunnen vergrooten, waardoor zij veel voortreffelijker zullen zijn dan alle andere mij bekende figuren; anders kan ik niet inzien, waarom gij deze lenzen zoozeer boven de gewone aanbevéelt.

De ronde lenzen toch hebben overal dezelfde as, en als wij die dus gebruiken, zijn alle punten van het object, te beschouwen als in de gezichtsas gelegen, en al zijn ook niet alle punten van het voorwerp op denzelfden afstand gelegen, zoo is toch het verschil, dat daaruit ontstaat niet merkbaar, wanneer de voorwerpen zeer ver verwijderd zijn, daar in dat geval de stralen die uit hetzelfde punt komen, beschouwd worden alsof zij evenwijdig op het glas vallen.

Ik geloof echter, dat uwe lenzen in dat opzicht van dienst zouden kunnen zijn, wanneer men verscheidene voorwerpen in een oogopslag zou willen waarnemen (zooals plaats heeft wanneer wij zeer groote bolle oogglazen gebruiken) om alles namelijk duidelijker te kunnen weergeven.

Maar over dit alles wil ik liever mijn oordeel opschorten, totdat gij mij uw meening duidelijker hebt gemaakt, waarom ik u dringend verzoek. Aan den Heer Hudde heb ik op uw verlangen het andere exemplaar gezonden; hij antwoordde mij op het oogenblik geen tijd te hebben om het te onderzoeken, maar hoopt na een paar weken meer tijd ter beschikking te hebben.

De Inleiding van Franciscus Lana kwam mij nog niet in handen, evenmin als de Physisch-Mechanische Beschouwingen van Johannis Holtius, en wat ik nog meer betreur, is dat ik ook uw Natuurkundige Hypothese nog niet heb leeren kennen, daar deze hier in den Haag althans niet te koop is.

Digitized by Google

Indien gij mij deze dus zenden wilt, zult gij mij een groot genoegen doen; en kan ik u in eenig ander opzicht van dienst zijn, dan zal ik voortdurend toonen te zijn,

Edel Achtbare Heer
Geheel de uwe

's Gravenhage, 9 Nov. 1671. B. DE SPINOZA.

De Heer Diemerbroeck woont hier niet. Ik ben dus genoodzaakt dezen brief aan den gewonen brievenbode mede te geven.

Ongetwijfeld zult gij hier te 's Gravenhage wel iemand kennen, die onze brieven bezorgen wil; wees zoo goed mij dien te noemen, opdat onze brieven gemakkelijker en zekerder aan hun bestemming komen. Indien het Godgeleerd-Staatkundig Vertoog u nog niet in handen is gekomen, zal ik u een exemplaar daarvan zenden, indien u dit aangenaam mocht zijn. Vaarwel.

Opschrift:

Den WelEd. en Zeer beroemden Heer
Den Heer Gotfried Wilhelm Leibnitz
Juris u. Doctor en Raadsheer van Maintz
Maintz.

(De briefwisseling is later voortgezet, zooals Spinoza zelf getuigt en toen Leibnitz later in Holland kwam, heeft hij den wijsgeer herhaaldelijk bezocht, zooals Leibnitz zelf aan den abt Galloys schreef.

Leibnitz verbood echter aan Schuller zijn naam in den bundel op te nemen (hetgeen bij ongeluk (?) toch geschiedde) en deed het later altijd voorkomen, alsof hij Spinoza slechts ternauwernood gekend had. Het is bij dezen brief, dat het zegel van Spinoza is weergevonden, dat eerst door de Murr afgedrukt, later in de uitgave van Van Vloten en Land is opgenomen, en in deze uitgave onder den ouden titel prijkt. Het is om deze reden dat wij het hier herhalen).

Digitized by Google

ZEVEN EN VEERTIGSTE BRIEF.

J. LUDWIG FABRITIUS

AAN DEN

SCHERPZINNIGEN EN ZEER BEROEMDEN WIJSGEER

BENEDICTUS DE SPINOZA.

Zeer beroemde Heer!

Zijne Doorluchtigheid, de Keurvorst van de Paltz, mijn zeer genadige Meester, heeft mij opgedragen, aan u, die mij wel is waar tot nog toe onbekend zijt, maar bij den doorluchtigen Vorst in groot aanzien staat, te schrijven, en tot u het verzoek te richten, of gij bereid zoudt zijn in zijn Beroemde Hoogeschool (Illustre Academie) het ambt van gewoon Hoogleeraar in de Wijsbegeerte op u te nemen. Hetzelfde jaargeld zal u worden uitbetaald, dat thans ook de overige gewone Hoogleeraren genieten. Nergens zult gij een vorst vinden die uitstekende vernuften, onder welke hij ook u telt, meer begunstigt. Gij zult de meest uitgebreide vrijheid hebben voor uw wijsgeerige onderzoekingen, terwijl hij vertrouwt, dat ge daarvan geen misbruik zult maken om den van Staatswege gevestigden godsdienst aan te tasten. Mij stond niets anders te doen dan aan deze opdracht van mijn zeer wijzen vorst gevolg te geven, weshalve ik u dringend verzoek, mij zoo spoedig mogelijk te antwoorden, en uw antwoord hetzij aan den Heer de Groot, resident van den Doorluchtigen Keurvorst in 's Gravenhage, hetzij aan den Heer Gillis van der Hek te

Digitized by Google

bezorgen, die het mij wel zullen doen toekomen in het pak brieven, dat men gewoonlijk naar het hof zendt; of wel een andere gelegenheid te baat te nemen, die u gunstiger voorkomt. Het eenige wat ik hier nog heb bij te voegen is, dat gij, hier komende, een genoegelijk leven zult leiden, zooals het een wijsgeer past, indien niet alles anders uitkomt dan wij hopen en verwachten.

Hiermede wensch ik u vaarwel, en zend u

Hooggeachte Heer

Heidelb. 16 Febr. 1673. de eerbiedige groeten

van Uw Dienstwilligen

J. LUDWIG FABRITIUS.

Professor aan de Academie te Heidelberg

en Raadsheer van den Keurvorst van de Paltz.

(Uit de dagteekening van dezen en den vorigen brief blijkt, dat ook de geheele briefwisseling uit het rampjaar 1672 ontbreekt.)

ACHT EN VEERTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

EDEL ACHTBAREN EN WELEDELEN HEER

DEN HEER J. LUDWIG FABRITIUS,

Professor aan de Academie te Heidelberg en Raadsheer van den Keurvorst van de Paltz.

Edel Achtbare Heer!

Indien het ooit mijn begeerte was geweest, in eenige faculteit het hoogleeraarsambt te bekleeden, dan had

Digitized by Google

ik niets anders kunnen wenschen dan dat 't welk mij door u van wege zijne Doorluchtigheid den Keurvorst van de Paltz wordt aangeboden; voornamelijk wegens de vrijheid van onderzoek, die de genadige Vorst mij goedgunstig wil veroorloven; afgezien nog van de omstandigheid, dat ik reeds langen tijd gewenscht heb, te leven onder het bestuur van een Vorst, wiens wijsheid door allen geroemd wordt.

Maar daar het nimmer mijn bedoeling is geweest openlijk als leeraar op te treden, kan ik er niet toe besluiten van deze uitstekende gelegenheid gebruik te maken, hoewel ik geruimen tijd daarover heb nagedacht. Want eerstens geloof ik te moeten afzien van de bevordering der wijsbegeerte, indien ik mijn tijd wil wijden aan het onderwijs der jeugd. Maar bovendien geldt bij mij de overweging dat ik niet weet, binnen welke grenzen bovengenoemde vrijheid van wijsgeerig onderzoek beperkt moet blijven, om mij te vrijwaren van de verdenking, dat ik den van Staatswege gevestigden godsdienst zou willen aanranden.

Twisten over het geloof ontstaan toch minder uit vurigen ijver voor den godsdienst, dan wel uit hartstochten van allerlei aard of uit de zucht tot tegenspraak, die de menschen drijft om alles, al is het ook goed gezegd, verkeerd uit te leggen en te veroordeelen. En daar ik dit nu reeds in mijn ambteloos en afgezonderd leven ondervonden heb, zoo zou ik zulks nog veel meer te vreezen hebben, indien ik eenmaal zulk een hooge waardigheid had aanvaard.

Gij ziet dus Edel Achtbare Heer, dat ik mij niet laat weerhouden door hoop op iets beters, maar uit liefde tot rust, die ik mij althans eenigermate meen te kunnen verzekeren, mits ik mij van openbare voorlezingen onthoude. Weshalve ik u dringend verzoek, den Doorluchtigen Keurvorst te vragen, mij te vergunnen de zaak nog eenigen

Digitized by Google

tijd in beraad te mogen houden en de gunst van den Genadigen Vorst, mij, zijn onderdanigen dienaar voortdurend te willen verzekeren, waarmede gij ten hoogste verplichten zult, Edel Achtbare en WelEd Heer

Uw Dw.

BENEDICTUS DE SPINOZA.

's Gravenhage 30 Maart 1673.

NEGEN EN VEERTIGSTE BRIEF

(Berustende in de Koninklijke Bibliotheek te Kopenhagen.)

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER JOH. GEO. GRAEVIUS

Hooggeachte Heer!

Ik verzoek u mij den brief over het overlijden van Descartes, dien gij nu, naar ik vermoed, al sedert lang hebt afgeschreven, zoo spoedig mogelijk terug te zenden; want de Heer d. V. heeft hem reeds een en andermaal van mij teruggevraagd. Indien hij mijn eigendom was, zou ik er niet zoo op aandringen. Vaarwel hooggeachte heer, en blijf in vriendschap mij gedenken, die zich noemt,

Met alle achting en toegenegenheid de Uwe,

BENEDICTUS DE SPINOZA.

's Gravenhage 14 Dec. 1673.

Digitized by Google

Opschrift van den Brief:

Myn Heer
Myn Heer Johanes Georg. Graevius
Der Eloq. ord. Professor
Tot
Port. Uytrecht.

(12 April 1671, schreef Graevius aan Leibnitz, in smadelijke bewoordingen over Spinoza, evenals Lambertus van Velthuysen in datzelfde jaar aan Johannes Oosten. Met beiden maakte Spinoza vermoedelijk kennis bij gelegenheid van zijn bezoek te Utrecht, waardoor hun verhouding geheel veranderde, zooals uit dezen brief en den 69sten voldoende blijkt.)

VIJFTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

HOOGGEACHTEN EN WIJZEN HEER JARIG JELLES.

Waarde Heer!

Wat de Staatkunde betreft, zoo bestaat het verschil tusschen mij en Hobbes, waarover gij mij opheldering verzoekt, hierin, dat ik het natuurrecht altijd onaangetast laat, en dat ik in iedere stad aan de Overheid niet meer recht toeken over de ingezetenen, dan naarmate van de macht, waarin zij den onderdaan overtreft, hetgeen in den Natuurstaat ook altijd het geval is.

Wat nu het bewijs aangaat, dat ik in het Aanhangsel der Wiskundige Bewijzen van de Beginselen van Descartes heb gegeven; te weten, dat God, niet dan zeer oneigenlijk

Digitized by Google

één of eenig kan worden genoemd; hierop antwoord ik, dat een ding alleen met het oog op zijn (tijdelijk Vert.) bestaan maar niet met het oog op zijn wezen enkel of eenig wordt genoemd. Wij kunnen namelijk de dingen eerst onder getallen brengen, nadat wij ze tot een algemeen geslachtsbegrip hebben teruggebracht. Wie b. v. een stuiver en een rijksdaalder, in de hand heeft, zal niet aan een tweetal denken, dan wanneer hij deze stuiver en rijksdaalder met een en denzelfden naam, en wel van (geld)stukken of muntspeciën kan bestempelen; want dan eerst kan hij beweren twee (geld)stukken of munten te hebben; daar hij niet alleen den stuiver, maar ook den rijksdaalder den naam van geldstuk of munt heeft gegeven. Hieruit blijkt dus duidelijk, dat men geen ding enkel of eenig noemt, dan nadat men zich een ander ding heeft gedacht, dat (zooals gezegd is) daarmede overeenkomt. Daar nu echter Gods bestaan tevens zijn wezen is en wij aan zijn wezen geen geslachtsnaam kunnen geven, is het duidelijk dat hij die God een of eenig noemt, geen ware voorstelling heeft van God, of wel oneigenlijk van hem spreekt.

En wat betreft de bewering dat elke gedaante een ontkenning, maar niets stelligs is: zoo is het duidelijk dat de stof in haar geheel, als eindeloos beschouwd, geen gedaante hebben kan, en er alleen sprake kan zijn van een figuur, bij eindige en door grenzen bepaalde lichamen. Want die zegt, dat hij een figuur waarneemt, geeft daarmede niets anders te kennen dan dat hij zich een zaak denkt, die begrensd is en tevens op welke wijze zij begrensd is. Deze bepaling behoort dus niet tot de zaak voorzoover zij is: integendeel geeft zij juist aan waar de zaak ophoudt te bestaan. Daar dus een figuur niet anders is dan een begrenzing en een begrenzing een ontkenning is; kan de eerste niet anders dan een ontkenning zijn, zooals gezegd is.

Digitized by Google

Ik heb het boek dat de Utrechtsche Professor *) tegen het mijne geschreven heeft en dat na zijn dood in het licht is verschenen, aan 't venster van een Boekverkooper gezien en uit het weinige dat ik er toen van las, oordeelde ik dat het niet waard was om gelezen, laat staan beantwoord te worden. Ik liet het boek dus liggen en den schrijver voor wie hij was. Lachende overwoog ik bij mij zelf, hoe de onwetendsten doorgaans de stoutsten zijn en het eerst gereed zijn de pen op te vatten. Mij dacht dat de... hun waren op dezelfde wijze veilen als de Uitdragers, die altijd het slechtste het eerst toonen.

De Duivel zegt men is een slimme gast, maar mij dunkt dat hun geest hem in listigheid nog verre overtreft. Vaarwel.

's Gravenhage, 2 Juni 1674.

(In de uitgave van Vloten en Land wordt deze brief aan Jarig Jelles gericht. Schuller schreef dit ook aan Leibnitz. Bevreemdend is het echter dat hier geen voorletters worden genoemd als bij de vorige brieven aan Jellis: namelijk J. J.; dat deze brief in de oude uitgave niet onmiddellijk achter de andere brieven aan Jelles is geplaatst, en dat onder de oude Holl. Vert. een andere dagteekening voorkomt, dan onder de Latijnsche, te weten 2 Mei 1671. Deze dagteekening is echter verkeerd, daar Mansvelt eerst 22 Mei 1671 overleed. In de eerste uitgave volgt deze brief op dien aan Jacob Ostens, (zie den 43sten Brief).

*) Regner à Mansvelt, Prof. in de Phil. te Utrecht. In 1674 verscheen te Amsterdam zijn boek tegen het Godgeleerd-Staatkundig Vertoog.

Digitized by Google

EEN EN VIJFTIGSTE BRIEF.

HUGO BOXEL *) J. U. D.

AAN DEN

SCHERPZINNIGEN WIJSGEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Hooggeachte Heer!

De reden van dit schrijven is, dat ik uwe meening wenschte te vernemen over verschijningen en spoken, of geesten; bestaan zij, zoo ja, wat dunkt u dan daarvan, en hoe lang duurt hun leven; ik vraag dit, omdat sommigen ze voor onsterfelijk, anderen daarentegen voor sterfelijk houden. Zoolang ik nu in 't onzekere ben, namelijk of gij erkent dat ze bestaan, zal ik maar niet verder gaan. Intusschen is het zeker dat de Ouden aan hun bestaan geloofden. De hedendaagsche Godgeleerden en wijsgeeren gelooven tot nu toe wel dat er dergelijke schepselen bestaan, al zijn ze het er niet over eens, wat hun wezen is. Sommigen zeggen dat ze uit eene zeer fijne en dunne stof bestaan, anderen houden ze voor zuiver geestelijk. Maar (zooals ik reeds in den aanvang zeide) wij verschillen hierin †) veel van elkander, daar ik niet zeker ben, dat gij hun bestaan toegeeft; toch zult ge moeten erkennen, dat er zooveel voorbeelden en verhalen daarvan in de geheele Oude Geschiedenis worden aangetroffen, dat het inderdaad moeielijk zal vallen ze te loochenen of hun bestaan in twijfel te

*) Dr. Schuller noemde dezen Buxen.

†) Is hier „misschien" uitgevallen?

Digitized by Google

trekken. Indien gij toegeeft dat ze bestaan houd ik mij toch overtuigd dat gij niet gelooft, dat sommigen hunner de zielen der afgestorvenen zijn, zooals de verdedigers van het Roomsche geloof willen beweren. Hier zal ik eindigen en uw antwoord inwachten.

Over den oorlog en wat men daarvan zegt, zal ik maar zwijgen, omdat wij een tijd beleven enz. Vaarwel.

(Gorcum) 14 Sept. 1674.

TWEE EN VIJFTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

EDEL ACHTBAREN EN WIJZEN HEER HUGO BOXEL.

Edel Achtbare Heer!

Uw brief, gisteren door mij ontvangen, was mij hoogst aangenaam, zoowel omdat ik iets van u wenschte te vernemen, als omdat ik zie dat gij mij nog niet geheel vergeten zijt. Anderen zouden er misschien een slecht voorteeken in zien, dat juist spoken u aanleiding hadden gegeven om mij te schrijven; ik zie daarin integendeel iets van meer belang, overwegende dat niet alleen werkelijk bestaande dingen maar ook beuzelingen en hersenschimmen mij van nut kunnen zijn.

Laat ons echter de vraag of namelijk spoken, hersenschimmen en inbeeldingen zijn, voor een oogenblik laten rusten; hun bestaan te loochenen niet alleen maar zelfs

Digitized by Google

dat bestaan in twijfel te trekken, komt u immers bijzonder vreemd voor, als iemand die door de talrijke verhalen, welke door schrijvers van den Ouden en den Nieuwen tijd zijn opgeteekend, overtuigd is. De groote achting en eere die ik u steeds heb toegedragen, en nog toedraag, verbiedt mij u tegen te spreken, veel minder u te vleien. Ik zal dus den middenweg bewandelen, en u verzoeken uit al die geschiedenissen welke gij over spoken hebt gelezen, een paar uit te kiezen, waaraan men 't allerminst kan twijfelen en die ons ten duidelijkste bewijzen dat er spoken bestaan. Want om u de waarheid te zeggen, ik heb nooit een geloofwaardig schrijver gelezen, die helder aantoonde dat ze bestonden. En tot op den huidigen dag weet ik nog niet wat zij zijn en heeft niemand mij dat nog kunnen uitleggen. Toch staat het vast, dat wij van iets, dat zoo duidelijk door de ervaring blijkt, moeten weten wat het is: anders kunnen wij moeielijk uit een of ander verhaal het bestaan van spoken afleiden, maar wel dit, dat er iets is, waarvan niemand weet wat het is. Zijn er nu wijsgeeren die al wat wij niet weten *Spoken* willen noemen, dan zal ik hun bestaan niet ontkennen, daar er oneindig veel dingen zijn, die ik niet weet.

Zeg mij daarom, bid ik u, Geachte Heer, voor ik mij verder over dit onderwerp uitlaat, wat die Spoken of Geesten eigenlijk zijn. Zijn het kinderen, dwazen, of gekken? Want wat ik er van heb hooren vertellen, verwacht men eer van onwijzen dan van verstandigen en gelijkt om het op zijn zachtst uit te drukken bijzonder veel op kinderspel of tijdverdrijf van onnoozelen.

Voor ik besluit, wil ik u echter een ding onder het oog brengen, dat men namelijk de zucht van de meeste menschen om de dingen niet zooals zij werkelijk zijn, maar zooals zij ze zouden wenschen, voor te stellen, nergens

Digitized by Google

beter uit kan leeren kennen, dan uit de verhalen van Geesten en Spoken. De voornaamste reden hiervan is, geloof ik, dat van dergelijke gebeurtenissen niemand getuige is, dan die ze verhaalt, en hun vinder dus allerlei omstandigheden naar willekeur er bij kan voegen of er aan onthouden, al naar het het hem het beste past, zonder dat hij behoeft te schromen dat iemand hem tegenspreekt; de hoofdreden echter waarom hij ze bedenkt, is om de vrees, die zijn droomen en grillen hem hebben veroorzaakt, te rechtvaardigen of ook wel om zijn stoutmoedigheid, zijn geloof of zijn meening te staven. Maar behalve deze heb ik nog andere redenen die mij er toe nopen, zoo niet aan de gebeurtenissen zelve, dan toch aan de omstandigheden die er bij verhaald worden, te twijfelen; redenen, die bijzonder veel invloed hebben op het besluit, dat wij uit die verhalen trachten op te maken. Hier eindig ik, totdat ik van u vernomen heb, welke verhalen het zijn, waardoor gij zoo overtuigd zijt geworden, dat het volgens u ongerijmd zou zijn daaraan te twijfelen enz.

DRIE EN VIJFTIGSTE BRIEF.

HUGO BOXEL

AAN DEN

SCHERPZINNIGEN WIJSGEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Zeer Scherpzinnige Heer!

Ik had geen ander antwoord van u verwacht dan mij geworden is, namelijk dat van een vriend, die een ander

Digitized by Google

gevoelen is toegedaan. Het laatste baart mij geen zorg, want altijd mochten vrienden over onverschillige zaken van gevoelen verschillen, zonder dat hun vriendschap daardoor schade lijdt. Voor gij uw meening te kennen geeft, verlangt gij dat ik u zegge, wat spoken of geesten zijn, of het kinderen, dwazen of zinneloozen zijn enz. er bijvoegende dat wat gij er van gehoord hebt, eer scheen te komen van gekken dan menschen met gezond verstand. Maar het is een waar spreekwoord, dat namelijk elk vooroordeel het onderzoek der waarheid in den weg staat.

Om de volgende redenen dan is het, dat ik aan Spoken geloof. Eerstens, omdat hun bestaan strekt tot verfraaiing en volmaking van het heelal. Ten tweede omdat het waarschijnlijk is, dat de schepper ze geschapen heeft, omdat zij meer op hem gelijken dan de lichamelijke schepselen. Ten derde omdat een ziel zonder een lichaam evengoed bestaat als een lichaam zonder ziel. En eindelijk ten vierde, omdat ik geloof dat er in de bovenste luchtlagen, plaats of ruimte, geen duister lichaam is of het is bewoond; dientengevolge moet de onmetelijke ruimte, die tusschen ons en de sterren is, niet ledig maar vol van geestelijke bewoners zijn, misschien zijn wel de hoogste en verst verwijderde echte geesten, maar de lagere in de onderlucht, schepselen van een zeer fijne en dunne zelfstandigheid, en bovendien onzichtbaar. Ik houd het er derhalve voor, dat er allerlei soort van Geesten zijn, maar misschien geen vrouwelijke.

Deze redeneering zal hen, die onnadenkend beweren dat de wereld toevallig geschapen is, geenszins overtuigen. Maar afgezien van de aangevoerde redenen, leert ons bovendien de dagelijksche ervaring dat er spoken zijn, waarvan ook nu nog vele verhalen, zoo nieuwe als oude in omloop zijn. Men kan van hen verhalen vinden bij Plutarchus, in zijn boek over beroemde mannen, en in zijn andere

Digitized by Google

werken; bij Suetonius in zijn levens der Keizers, evenals bij Wieri en Lavater in hun boeken over Spoken, die dit onderwerp uitvoerig behandelden, en hunne verhalen uit de meest verschillende schrijvers bijeenzochten. Cardanus, mede zeer beroemd om zijn geleerdheid, spreekt vaak over hen in zijn boeken over de Fijnheid, de Verandering en zijn eigen Leven, waarin hij uit zijn ervaring bewijst, dat zij aan hem, zijn verwanten en zijn vrienden verschenen zijn. Melanthon, een bezadigd en waarheidlievend man, getuigt evenals vele anderen van zijne ervaringen op dit punt. Een zekere burgemeester, een wijs en geleerd man, die nog in leven is, vertelde mij eens, dat hij 's nachts in de bierbrouwerij van zijn moeder had hooren werken, evenals dat overdag geschiedde, wanneer de brouwketel op 't vuur werd gehangen; zelfs verklaarde hij, dat dit herhaaldelijk was voorgekomen. Ook mij is zoo iets vaak overkomen, dat ik nooit vergeten zal; zoodat ik door deze ervaringen en op grond van bovengenoemde overwegingen, mij overtuigd houd dat er Spoken zijn. — Wat nu de booze geesten betreft, die rampzalige menschen in dit en na dit leven martelen, en al wat tot de tooverij behoort, al wat daarvan verhaald wordt, houd ik voor fabelen. In Verhandelingen, die over de Geesten handelen, zult gij macht van bijomstandigheden vinden opgeteekend. Behalve de aangehaalde kunt gij, zoo ge wilt, Plinius de tweede, Boek VII in zijn brief aan Sura, dan Suetonius in het leven van Julius Caesar, het 32ste Hst., Valerius Maximus, in het 8ste hoofdst. van het eerste deel, de zevende en achtste paragraaf, en Alexander ab Alexandro, in zijn werk over de Heilige Dagen raadplegen: want ik geloof dat ge deze boeken wel bij de hand zult hebben. Nu spreek ik nog niet eens van al de monniken en geestelijken, die ons zooveel verschijningen en gezichten

Digitized by Google

van afgestorvenen en booze Geesten of laat ik liever zeggen, zooveel spookgeschiedenissen opdisschen, dat zij den lezer door hun eindelooze herhaling vervelen. De Jezuiet Thyraeus, behandelt deze dingen ook in zijn boek over de geestverschijningen. Zij spreken daarover echter alleen uit winstbejag, om de menschen aan het vagevuur te doen gelooven; wat hun een mijn is, die schatten van goud en zilver opbrengt.

Maar dit is bij de aangehaalde en andere Schrijvers van onzen tijd geenszins het geval, die, omdat zij geen partijbelang dienen, veel meer vertrouwen verdienen.

Tegenover die plaats in uwen brief, waar gij spreekt van dwazen en zinneloozen, stel ik hier de slotsom van den geleerden Lavater, waarmede hij zijn eerste boek over Spoken en Geesten besluit „Wie zoo eenstemmige, nieuwe zoowel als oude getuigenissen durft loochenen, wordt door mij geen vertrouwen waard geacht: want evenals het een teeken is van oppervlakkigheid, een ieder terstond te gelooven, die beweert een spook gezien te hebben, is het aan den anderen kant buitengewoon ondoordacht, om zooveel geloofwaardige geschiedschrijvers, Kerkvaders, en andere met groot gezag bekleede personen, boutweg en onbeschaamd tegen te spreken".

21 Sept. 1674.

(Omtrent de hier genoemde schrijvers slechts het volgende:

Joh. Wieri (1515—1588). Opera Omnia Amstel., 1660.

Lud. Lavater (1527—1586) Over Spoken en Geesten, Genève 1580.

Geronimo Cardanus, (1501—1575) beroemd geneesheer, philosooph en wiskundige te Ticino.

Alexander ab Alexandro te Napels (1461—1523). Hij schreef, Dies geniales, Leiden 1673.

Petr. Thyraeus prof. te Virceburg, gest. 1601, schreef, De daemoniacis, de apparitionibus prodigiosis spirituum et hominum tractatus duo.

Het is overigens bekend, hoe Bekkers Boek over de Betooverde Werelt, nog op het einde der 17de eeuw de grootste opschudding veroorzaakte).

Digitized by Google

VIER EN VIJFTIGSTE BRIEF

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

EDEL ACHTBAREN EN WIJZEN HEER HUGO BOXEL.

Hooggeachte Heer!

Mij beroepende op hetgeen gij zegt in uwe letteren van den 21sten der vorige maand, dat het namelijk zeer goed mogelijk is dat vrienden, zonder hun vriendschap in gevaar te brengen, over een onverschillige zaak van gevoelen kunnen verschillen, zal ik u duidelijk mijn meening zeggen over de gronden en verhalen, waaruit gij het besluit trekt dat er allerlei soort van geesten zijn, misschien alleen niet van het vrouwelijk geslacht. De reden dat ik u niet eerder geantwoord heb, is hierin gelegen, dat ik de boeken, die gij aanhaalt niet bij de hand heb, zoodat ik dus ook geen van alle heb gevonden, behalve Plinius en Suetonius. Deze beide zullen mij echter de moeite besparen ook de andere te onderzoeken, want ik houd mij overtuigd dat ze allen evenzeer het spoor bijster zijn, en een voorkeur hebben voor buitengewone verhalen, die de menschen verstomd doen staan en verbazing wekken. Bekennen moet ik, dat ik niet weinig versteld gestaan heb, niet over de gebeurtenissen die verhaald worden, maar over hen die ze schrijven. Met verwondering zie ik, hoe mannen met talent en oordeel begaafd, hunne welsprekendheid te baat nemen en haar misbruiken om ons zulke beuzelingen op den mouw te spelden.

Digitized by Google

Maar laat ons van de schrijvers afstappen, en de zaak zelf in oogenschouw nemen. Ik zal mijn betoog aanvangen, met eerst een weinig over de slotsom van uwe redeneering te spreken. Laat ons eens zien of ik, die loochen dat er Spoken en Geesten zijn, de bedoelde schrijvers die deze zaak behandelden, minder goed begrijp dan gij; dan wel of gij, die aan hun bestaan gelooft die schrijvers niet hooger stelt dan zij verdienen. Dat gij aan de eene zijde niet in twijfel trekt dat er Geesten zijn van het mannelijk geslacht, maar aan den anderen kant wel betwijfelt of er vrouwelijke geesten zijn, is blijkbaar meer een gril uwer verbeelding dan wel (gegronde) twijfel.

Want was dat werkelijk uw meening, dan zou die al zeer veel gelijken op de volksovertuiging, die gelooft dat God van het mannelijk en niet van het vrouwelijk geslacht is. Het verwondert mij, dat zij, die naakte Spoken hebben gezien, geen acht hebben geslagen op hunne geslachtsdeelen, wellicht uit vrees, of omdat zij van dit onderscheid niets wisten. Misschien zegt gij: dit is gekscheren en niet redeneeren: en hieruit maak ik op dat uwe gronden u zoo degelijk en onomstootelijk voorkomen, dat (naar uw meening althans) niemand daartegen iets kan inbrengen, tenzij hij de dwaze meening voorstond dat de wereld bij toeval ontstaan was.

Dit nu dwingt mij, voor ik de door u vooropgestelde gronden naga, eerst in 't kort mijn meening uiteen te zetten, over de stelling, dat de wereld bij toeval geschapen zou zijn. Mijn antwoord is, dat even zeker als Toevallig en Noodzakelijk tegenovergestelde begrippen zijn, het ook van zelf spreekt, dat ieder, die beweert dat de wereld het noodzakelijk uitvloeisel is der goddelijke Natuur, tevens volstrekt ontkent dat de wereld bij toeval ontstaan is; terwijl hij die beweert dat God de schepping der wereld

Digitized by Google

ook had kunnen nalaten, daarmede, al is het met andere woorden, vaststelt, dat de wereld haar ontstaan aan het toeval te danken heeft: dewijl zij in 't leven is geroepen door een wilsbesluit, dat zich ook niet had kunnen voordoen. Maar aangezien deze meening en deze overtuiging volslagen ongerijmd zijn, wordt meestal eenstemmig erkend, dat Gods wil eeuwig en nooit onverschillig is geweest. Daarom is men dan ook (let wel) gedwongen, om toe te geven, dat de wereld het onvermijdelijk gevolg is van het Goddelijke Wezen. Men moge dit nu wil, verstand of met welken anderen naam ook noemen, alles komt ten slotte daarop neer, dat men een en dezelfde zaak met andere woorden uitdrukt. Want vraagt men of Gods wil niet verschilt van den wil des menschen, dan is het antwoord, dat de eerste niets gemeen heeft met den laatste dan den naam, terwijl men bovendien meestal erkent, dat Gods wil, verstand, wezen of natuur, één en hetzelfde zijn; evenals ook ik, om Gods natuur vooral niet met de menschelijke verwarren, geen enkele menschelijke eigenschap, (wezens-kenmerk); namelijk, noch wil, noch verstand, noch aandacht, noch gehoor enz. aan God toeschrijf. Derhalve beweer ik, zooals ik straks reeds zeide, dat de wereld het noodzakelijk gevolg is van Gods natuur, en dat zij niet bij geval is ontstaan.

Ik geloof dat dit voldoende is, om u te overtuigen dat de meening van hen, die zeggen dat de wereld bij toeval ontstaan is, (indien er althans dergelijke menschen zijn) geheel en al tegenover mijn gevoelen staat, en van deze onderstelling uitgaande ga ik thans over tot het onderzoek van de gronden, waarop gij uw besluit gevestigd hebt, dat er allerlei soort van Spoken zijn. In het algemeen kan ik u er van zeggen, dat zij op mij meer den indruk maken, van gissingen dan van bewijsgronden; en dat ik moeielijk denken kan, dat gij ze voor bewijsgronden houdt. Maar

Digitized by Google

laat ons zien, of men ze, zij het dan als gissingen of wel als gronden, als wel gevestigd mag beschouwen. Uw eerste reden is, dat het bestaan van spoken behoort tot de schoonheid en volmaaktheid van het Heelal. Nu is schoonheid Edele Heer, niet zoozeer een eigenschap van het voorwerp dat gezien wordt, dan wel een indruk daarvan, op den persoon die het aanschouwt. Indien onze oogen langer of korter waren, of onze stemming anders was, zou dat wat nu schoon schijnt, leelijk, en daarentegen wat nu leelijk is, ons schoon voorkomen. De schoonste hand, zal, door een mikroskoop bekeken, u wanstaltig voorkomen, terwijl weer andere dingen van nabij bezien schoon, en uit de verte afschuwelijk zijn, waaruit blijkt, dat de dingen op zich zelf beschouwd, of wel in hun betrekking tot God, noch schoon noch leelijk zijn. — Wie dus beweert, dat God de wereld geschapen heeft, opdat zij schoon zou zijn, moet een van beide noodzakelijk aannemen: of dat God de wereld heeft ingericht voor den lust van 's menschen oogen, of dat hij 's menschen lust en gezicht (schoonheidszin) heeft ingericht in overeenstemming met de wereld. En hetzij wij nu het eerste of het laatste aannemen, zoo zie ik niet in, waarom God, om een van deze twee dingen te bereiken, Spoken en Geesten zou hebben moeten scheppen. Volmaaktheid en onvolmaaktheid zijn uitdrukkingen, die niet veel van schoonheid en wanstaltigheid verschillen. Daarom wil ik om niet te lang te worden u alleen maar vragen, wat meer tot de sierlijkheid en volmaaktheid van de wereld zou afdoen, als er Spoken waren, dan bijaldien er allerlei monsters waren, zooals b.v. Centauren, Hydra's, Harpyen, Satyrs, Griffioenen, Argussen en meer dergelijke dwaasheden? Waarlijk, de wereld zou er fraai uitzien, als God haar, in overeenstemming met de grillen onzer verbeelding, met al dergelijke zaken, welke ieder zich gemakkelijk

Digitized by Google

kan inbeelden en droomen maar niemand ooit begrijpen kan, had opgesierd en ingericht!

Uw tweede reden is de waarschijnlijkheid, dat God ook geesten heeft geschapen, omdat zij meer dan de andere, lichamelijke schepselen, Gods beeld uitdrukken. Ik moet echter bekennen tot nog toe volstrekt niet te weten in welk opzicht, Geesten meer dan andere schepselen op God zouden gelijken. Ik weet alleen, dat tusschen het eindige en oneindige alle vergelijking ophoudt, zoodat het onderscheid tusschen het grootste en voortreffelijkste schepsel en God, geen ander is, dan er tusschen God en het minste schepsel bestaat. Dit doet alzoo niets ter zake.

Indien ik zulk een heldere voorstelling had van Spoken, als van een driehoek of een cirkel, zou ik geen oogenblik aarzelen om aan te nemen dat zij door God geschapen zijn; maar nu de voorstelling die ik van hen heb, daarentegen volkomen overeenstemt met denkbeelden die ik over Harpyen, Griffioenen, Hydra's enz., in mijn verbeelding aantref, kan ik ze niet anders dan als droombeelden beschouwen, die van God evenveel verschillen als het bestaande van het niet-bestaande.

Uw derde reden (dat er even zoo goed een ziel zonder lichaam moet wezen als een lichaam zonder ziel) komt mij al even ongerijmd voor. Zou het dan, bid ik u, ook niet waarschijnlijk zijn, dat er een geheugen, een gehoor, een gezicht enz. zonder lichamen bestond, en wel om reden dat er lichamen zonder geheugen, gehoor, gezicht enz. worden aangetroffen? Of dat er een bol bestond zonder een cirkel, omdat er een cirkel bestaat zonder bol?

De vierde en laatste grond is dezelfde als de eerste, weshalve ik u naar het antwoord daarop, verwijs. Hier wil ik alleen dit nog opmerken dat ik niet begrijp wie die hoogste en laagste zijn, welke gij u in de oneindige stof denkt; tenzij

Digitized by Google

gij meent dat de aarde het middelpunt is van het heelal. Want als de zon of Saturnus, en niet de aarde het middelpunt is van 't heelal, dan zal ook de zon of Saturnus, en niet de aarde de laagste zijn.

Ik laat daarom dit argument en wat er bijbehoort rusten en kom tot het besluit, dat deze en dergelijke gronden niemand zullen overtuigen, dat er allerlei soort van Spoken of Geesten zijn; dan menschen, die, hun ooren sluitende voor hun verstand, zich door het Bijgeloof laten verleiden, hetgeen jegens de zuivere rede zoo vijandig gezind is, dat het gaarne oude wijven geloof schenkt, als het kans ziet, daardoor het ontzag voor de wijsgeeren te ondermijnen.

Wat nu de verhalen aangaat, zoo heb ik reeds in mijn eersten brief opgemerkt, dat ik ze niet geheel en al verwierp, maar alleen de daaruit afgeleide gevolgtrekking. Hier komt bij dat ik ze niet genoegzaam vertrouw om niet te twijfelen aan vele bijzonderheden, die men er vaak aan toevoegt, meer ter versiering dan wel om de historische waarheid, soms ook wel om datgene wat men er uit af wil leiden, beter uit te drukken. Ik had gehoopt dat gij uit het groote aantal van dergelijke verhalen misschien een paar had aangewezen, waaraan men volstrekt niet twijfelen kon, en waaruit ten duidelijkste zou blijken dat er Spoken of Geesten bestaan. Dat de door u genoemde Burgemeester, uit het feit dat hij in de bierbrouwerij zijner moeder 's nachts evenzoo hoorde werken, als hij het overdag gewoon was, wil afleiden, dat ze bestaan; komt mij bespottelijk voor; niet minder langwijlig schijnt het mij, hier alle verhalen te onderzoeken die over dergelijke beuzelarijen zijn opgesteld.

Om dus kort te zijn, houd ik mij aan Julius Caesar, die zooals Suetonius getuigt, om al deze dingen lachte, en toch gelukkig was, zooals Suetonius in het leven van dezen

Digitized by Google

Vorst, hst. 59, vermeldt. Evenals hij, moeten allen, die rekening houden met hetgeen de hersenschimmen en de hartstochten der menschen kunnen uitwerken, dergelijke dingen belachelijk vinden; wat ook daartegen door Lavater en anderen die evenals hij, in dit opzicht in dwaling hebben verkeerd, in 't midden wordt gebracht.

VIJF EN VIJFTIGSTE BRIEF.

HUGO BOXEL

AAN DEN

SCHERPZINNIGEN WIJSGEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Zeer Scherpzinnige Heer!

Het antwoord op uw brief heeft zich langer doen wachten dan ik bedoeld had, omdat een kleine ongesteldheid mij den lust benam om te studeeren en te peinzen, en mij belette u te schrijven. Nu ben ik Gode zij dank, weer hersteld. Bij dit antwoord zal ik uw brief op den voet volgen, en al hetgeen gij hebt in te brengen tegen hen die over Spoken schreven, maar overslaan.

Ik zeg dan dat ik meen dat er geen Spoken zijn van het vrouwelijk geslacht, omdat ik niet geloof dat zij verwekt worden. Welk een bepaalde gedaante en karakter zij hebben, laat ik daar, want er is mij niets aan gelegen. Iets wordt gezegd bij toeval te zijn ontstaan, wanneer het te voorschijn komt tegen de bedoeling van hem, die er de bewerker van is. Als wij de aarde omspitten om een wijn-

Digitized by Google

stok te planten, of een kuil graven om een graf te maken, en daarbij een schat vinden, waaraan wij in 't geheel niet dachten, dan zegt men dat zoo iets bij toeval geschiedt.

Van iemand die, uit vrijen wil zoo handelt, als hij al dan niet kan handelen, zegt men nooit, dat hij bij toeval handelt als hij iets tot stand brengt. — Want op die wijze zouden alle menschelijke daden bij toeval geschieden, en dit is ongerijmd. Noodzakelijk en Vrij, maar niet Noodzakelijk en Toevallig zijn tegenovergestelde begrippen. Al is ook Gods wil eeuwig, zoo volgt daar toch niet uit, dat de wereld eeuwig is, omdat God van eeuwigheid her heeft kunnen bepalen dat hij op een vastgestelden tijd de wereld zou scheppen.

Voorts ontkent gij, dat Gods wil ooit onverschillig is geweest, hetgeen ik tegenspreek; het is evenwel niet noodig dit zoo bijzonder nauwkeurig in 't oog te houden, zooals gij meent. Ook zeggen niet allen dat Gods wil noodzakelijk is, want dit sluit noodwendigheid in.

Die iemand een wilsvermogen toekent, verstaat daaronder dat hij, al naar hij wil, iets kan doen of niet. Schrijven wij hem echter noodzakelijkheid toe, dan is hij gedwongen iets te doen.

Eindelijk meent gij, aan God alle menschelijke eigenschappen te moeten ontzeggen, uit vrees van de Goddelijke natuur met de menschelijke te verwarren; en in zoover stem ik daarmede in, want wij begrijpen niet hoe God werkt, noch hoe hij wil, denkt, overlegt, ziet, hoort enz.

Maar indien gij al deze handelingen, en alle onze verhevenste beschouwingen over de Godheid ontkent, en beweert dat deze niet in overtreffenden trap en in bovennatuurlijken zin in God voorkomen; dan begrijp ik uw God niet, of wat gij onder het woord, God, verstaat.

Wat men niet begrijpt, mag men daarom niet ontkennen. Onze ziel die een geest en onlichamelijk is, kan alleen

Digitized by Google

werkzaam zijn, met zeer fijne lichamen, en dat wel, vochten. Welke is nu de verhouding van het lichaam tot den Geest? Op welke wijze werkt onze ziel te zamen met de stoffen? Zonder de laatste immers, blijft zij rusten en als de stoffen in de war zijn, doet de ziel het tegendeel van hetgeen zij doen moest. Toon mij nu eens aan hoe dat te verklaren is. Gij kunt het niet, evenmin als ik, en toch zien wij en gevoelen dat onze ziel werkzaam is, hetgeen waar blijft, al begrijpen wij ook niet hoe deze werkzaamheid tot stand komt. Desgelijks, mogen wij, al is ons niet bekend hoe God werkt, en al willen wij hem ook geen menschelijk werk toedichten, toch niet ontkennen dat in den overtreffenden trap en op onbegrijpelijke wijze zijn werken met de onze overeenkomen, zooals willen, denken en met verstand, niet met oogen of ooren, zien of hooren: op dezelfde wijze als de wind en de lucht geheele landstreken en gebergten, zonder handen of andere werktuigen kan verwoesten en vernielen, terwijl dit toch voor menschen zonder handen en werktuigen onmogelijk zou zijn. Indien gij God noodzakelijkheid toeschrijft, en van vrijen wil of verkiezing berooft, zou men er toe kunnen komen hem, die het oneindig volmaakte wezen is, als een monster af te beelden en voor te stellen. Om uw doel te bereiken, zult gij andere redenen moeten aanvoeren om een vasten grondslag te hebben voor uw beweren, dewijl er m. i. in het door u beweerde, geen degelijken grond te vinden is; en als gij er in slaagt het te bewijzen, dan zijn er nog wel andere gronden te vinden, die misschien van evenveel gewicht zijn als de uwe. Maar laat ons hiervan afstappen en verder gaan.

Om te bewijzen dat er Geesten in de wereld zijn eischt gij overtuigende bewijzen, zooals er slechts zeer weinig in de wereld zijn, en buiten de Wiskunde bijna

Digitized by Google

nooit voorkomen met die mate van zekerheid welke wij wel zouden wenschen; wij moeten ons meestal tevreden stellen met aannemelijke en waarschijnlijke gissingen. Indien de redenen, waarmee men de dingen bewijst, wetenschappelijke bewijzen waren, dan zouden enkel dwazen en stijfkoppen daartegen iets hebben in te brengen.

Maar zoo gelukkig zijn wij niet, mijn goede Vriend! In deze wereld neemt men 't niet zoo nauwkeurig, doorgaans behelpen wij ons met gissingen, en nemen bij gebrek aan bewijs, in onze redeneering het waarschijnlijke aan. Dit is het juist wat uit alle goddelijke en menschelijke wetenschappen blijkt, die vol zijn van twistpunten en verschillen; hun menigvuldigheid is de oorzaak dat er bij allerlei soort van menschen zooveel verschillende meeningen zich voordoen. Daarom waren er vroeger ook, zooals u bekend is, wijsgeeren, die men Twijfelaars noemde, omdat zij alles in twijfel trokken. Dezen bepleitten het voor en het tegen, om bij gebrek aan ware bewijsgronden te komen tot hetgeen waarschijnlijk was, en daarvan nam ieder aan, wat hem het waarschijnlijkste scheen.

De maan staat recht onder de zon, en daarom zal de zon op een of andere plaats op aarde verduisterd worden; als de zon nu niet verduisterd wordt, als het dag is, dan staat de maan niet recht onder haar. Dit is een overtuigend bewijs, van de oorzaak tot het gevolg, en van het gevolg tot de oorzaak. Zoo zijn er enkele, maar zeer weinige, die niemand, als hij ze slechts begrijpen kan, kan tegenspreken.

Wat nu de schoonheid betreft, zoo zijn er dingen, wier deelen tegenover andere in de juiste verhouding en beter dan andere zijn samengesteld; terwijl God aan 's menschen verstand en oordeel, overeenstemming en harmonie heeft ingeschapen met datgene wat juiste verhoudingen heeft, en niet met datgene waarin geen verband is: zooals in

Digitized by Google

welluidende klanken en wanklanken, waarin ons gehoor de welklank, en de wanklank goed weet te onderscheiden, omdat de eerste ons genoegen doet, de laatste daarentegen ons hindert. Ook is de volmaaktheid van iets schoon, voorzoover er niets aan ontbreekt. Hiervan zijn veel voorbeelden voorhanden, die ik echter, om mij te bekorten, voorbijga. Laat ons alleen maar het oog vestigen op de wereld, die wij het Al of het Heelal noemen. Is dit waar, en het is waar, dan wordt zij door onstoffelijke dingen niet minder of slechter. Uwe opmerkingen over Centauren Hydra's, Harpyen enz., komen hier niet te pas, want er is hier sprake van de meest algemeene geslachten der dingen, en van de hoogste graden daarvan, waaronder velerlei en ontelbare soorten begrepen zijn; te weten van het eeuwige en tijdelijke, van de oorzaak en het gewrocht, het eindige en oneindige, het bezielde en onbezielde, het zelfstandige en bijkomstige of de wijze, het lichamelijke en geestelijke enz. Ik zeg dat de Geesten Gode gelijken, daar hij zelf ook geest is: Nu verlangt gij van mij een voorstelling van de geesten, even helder als van een driehoek, maar dit is onmogelijk. Zeg mij, bid ik u, welke voorstelling gij van God hebt, en of die voor uw verstand even helder is, als de voorstelling van een driehoek. Ik weet dat gij die niet bezit, en hebt te voren reeds gezegd, dat wij zoo gelukkig niet zijn om de dingen wetenschappelijk te kunnen bewijzen, zoodat het waarschijnlijke in deze wereld de overhand heeft. Niettemin houd ik vol, dat, evenals er een lichaam zonder geheugen, er zoo ook een geheugen enz. zonder lichaam bestaat, en dat evenals er een cirkel zonder bol bestaat, evengoed een bol zonder cirkel kan bestaan.

Maar hiermede dalen wij af van de algemeene geslachtsbegrippen tot bijzondere soortbegrippen, waarover wij hier niet spreken.

Digitized by Google

Ik geloof, dat de zon het middenpunt der wereld is, en dat de vaste sterren verder van de aarde verwijderd zijn, dan Saturnus, en deze verder dan Jupiter en deze verder dan Mars; en dientengevolge zijn in het oneindige luchtruim sommige dingen verder van ons, andere weer meer in onze nabijheid, welke wij hooger of lager noemen.

Niet zij, die het bestaan van geesten verdedigen, ontzeggen den wijsgeeren hun vertrouwen, maar wel die ze loochenen; daar alle wijsgeeren zoowel oude als nieuwe, zich overtuigd hielden dat er Geesten waren. Plutarchus getuigt hiervan in zijn verhandelingen over de stelsels der wijsgeeren, en over den geleigeest van Socrates; ook getuigen hiervan alle Stoïcijnen, Pythagoraeërs, Platonisten, Peripatetici; Empedocles, Maximus Tyrius, Apulejus en anderen, en onder de hedendaagsche is er geen, die niet aan spoken gelooft.

Verwerp gij dan maar al die wijze oog- en oorgetuigen, al die wijsgeeren, al die geschiedschrijvers, die hiervan melding maken; verzeker ons dat zij allen even dwaas en dom zijn als het volk; en dat wel niettegenstaande uwe tegenwerpingen niet overtuigend zijn, maar veeleer ongerijmd, en doorgaans het doel van onzen strijd voorbijstreven, terwijl gij geen enkel bewijs bijbrengt, dat uw meening staaft.

Caesar lacht evenmin als Cicero en Cato om Spoken, maar om voorteekenen en voorspellingen; en toch, als hij op den dag waarop hij gedood werd, Spurina niet bespot had, zouden zijne vijanden hem niet met zoovele steken doorboord hebben *). Maar laat het ditmaal genoeg zijn enz.

*) Suetonius. Jul. Caes. c. 81.

Digitized by Google

ZES EN VIJFTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

EDEL ACHTBAREN EN WIJZEN HEER HUGO BOXEL.

Edel Achtbare Heer!

Ik haast mij uwen brief, dien ik gisteren ontving, te beantwoorden, omdat ik gedwongen zou zijn mijn antwoord langer dan ik wenschelijk acht, te verschuiven, als ik het nog langer uitstelde. Uwe ongesteldheid deed mij leed maar spoedig zag ik dat het u beter ging; ik hoop dat gij nu geheel hersteld zijt.

Hoe moeielijk twee menschen, die verschillende beginselen zijn toegedaan omtrent een onderwerp dat met vele andere samenhangt, het onderling eens kunnen worden en tot eenstemmigheid geraken, zou reeds voldoende uit ons geschil blijken, al lag het niet in den aard der zaak. Zeg mij, bid ik u, of gij ergens wijsgeeren ontmoet of gelezen hebt, die het gevoelen waren toegedaan dat de wereld bij toeval ontstaan was; in dien zin namelijk, dien gij bedoelt, dat God bij de Schepping der wereld zich een doel voor oogen had gesteld, en toch dat doel, dat hij had vastgesteld, zou hebben overschreden. Voor zoover ik weet, is zoo iets nooit in eenig menschenbrein opgekomen; evenzeer is het mij onbekend, op welke gronden gij mij tracht te overreden, om te gelooven dat het Toevallige en het Noodzakelijke niet tegen elkander over staan. Zoodra ik inzie dat de drie hoeken van een driehoek noodwendig

Digitized by Google

gelijk aan twee rechte zijn, ontken ik tevens dat zulks bij toeval geschiedt. En zoo ontken ik ook, zoodra ik bemerk dat warmte een onvermijdelijk gevolg is van het vuur, dat dit bij toeval gebeurt. — Dat Noodzakelijk en Vrij tegenstellingen zijn, komt mij niet minder ongerijmd en strijdig met de Rede voor; immers niemand kan ontkennen dat God zichzelf en al het overige ongedwongen kent, terwijl allen toch eenstemmig toegeven, dat God zichzelf met noodzakelijkheid kent. Het komt mij derhalve voor, dat gij geen onderscheid maakt tusschen dwang of geweld en Noodzakelijkheid. Dat een mensch wil leven, beminnen, enz. is geen gedwongen werk, maar toch noodzakelijk; veel meer nog, dat God wil zijn, kunnen en werken. Indien gij, behalve het bovengenoemde, bij u zelven eens overweegt, dat onverschilligheid niets dan onwetenheid of aarzeling is; de wil daarentegen een onveranderlijke, in alle opzichten vast bepaalde kracht en een noodzakelijke eigenschap van ons verstand is; zult gij zien dat mijne woorden geheel met de waarheid overeenkomen. Indien verzekerd wordt dat God wel in staat is geweest een ding niet te willen, maar dat het onmogelijk was dat God het niet begreep, kennen wij aan God verschillende vrijheden toe, een noodzakelijke en een onverschillige; dientengevolge zullen we ons Gods wil denken als iets, dat van zijn wezen en verstand onderscheiden is, en zoodoende van de eene ongerijmdheid in de andere vervallen.

De oplettendheid, in mijn vorigen brief door mij geëischt, kwam u overbodig voor; en dit had ten gevolge dat ge uwe gedachten niet op de hoofdzaak gericht hebt en datgene wat van het hoogste belang was, over het hoofd hebt gezien.

Waar gij verder zegt, als ik loochen, dat God ziet, hoort, oplet, wil, enz. en al die dingen in buitengewone mate

Digitized by Google

doet, niet te weten welk een God ik heb; vermoed ik dat gij u geen grooter volmaaktheid kunt denken dan die zich in de opgenoemde eigenschappen openbaart. Dit verbaast mij niet, daar ik geloof dat een driehoek, indien hij spreken kon evenzeer zou zeggen, dat God bij uitstek driehoekig was en een cirkel, dat de Goddelijke natuur in den meest verheven zin, cirkelvormig was; zoo zou ieder zijn eigenschappen aan God toeschrijven en zichzelf aan God gelijk maken, terwijl al het overige hem wanstaltig zou toeschijnen.

De korte inhoud van een brief en mijn beperkte tijd veroorloven mij niet u mijn gevoelen over de Goddelijke natuur, en de door u gestelde vraagstukken uiteen te zetten; daarenboven is het opwerpen van bezwaren nog niet hetzelfde als het aanvoeren van bewijzen.

Dat wij in deze wereld veel op de gis doen is waar; maar dat onze overdenkingen op gissingen steunen, is niet waar. In het dagelijksch leven zijn wij gedwongen ons te houden aan hetgeen 't waarschijnlijkst is, maar in onze bespiegelingen zijn wij genoodzaakt de waarheid te volgen. Een mensch zou van honger en dorst omkomen, indien hij niet eten of drinken wilde, voor hem volkomen bewezen was, dat eten en drinken hem nuttig zouden zijn. Maar dat is bij onze overdenkingen niet het geval. Veeleer moeten wij er ons voor wachten iets voor waar te houden, wat alleen waarschijnlijk is; want hebben wij eenmaal een onwaarheid aangenomen, dan volgen daarop ontelbare. Voorts mag men uit het feit, dat Goddelijke en menschelijke wetenschappen vol zijn van geschillen en strijdvragen niet afleiden, dat alles wat daarin behandeld wordt, onzeker is; aangezien er zeer velen zijn geweest, die met zulk een geest van tegenspraak behebt waren, dat zij zelfs met Meetkundige bewijzen den spot gedreven hebben. Sextus

Digitized by Google

Empiricus, en andere Sceptici, door u aangehaald, zeggen dat het niet waar is, dat een geheel grooter is dan een zijner deelen, en oordeelen desgelijks over alle andere grondwaarheden. Maar dit daargelaten en toegegeven, dat wij, bij gebrek aan bewijs, met waarschijnlijkheden tevreden moeten zijn, dan zeg ik, dat een *waarschijnlijk* bewijs van dien aard moet zijn, dat wij wel daaraan kunnen twijfelen maar het niet kunnen tegenspreken; daar al wat voor tegenspraak vatbaar is, niet *waar*, maar *valsch schijnt*.

Indien ik b. v. zeg, dat Petrus tot de levenden behoort, daar ik hem gisteren gezond heb ontmoet, dan is dat zeker *waarschijnlijk*, voor zoover niemand mij kan tegenspreken; maar indien een ander zegt, dat hij hem gisteren een toeval heeft zien krijgen en gelooft dat Petrus daaraan gestorven is, dan is deze de oorzaak, dat men mijne woorden voor onwaar houdt. Dat uwe gissing betreffende Spoken en geesten onwaar en zelfs niet eens waarschijnlijk te achten is, heb ik zoo duidelijk aangetoond, dat ik in uw antwoord niets vind, dat mij opmerkenswaardig voorkomt.

Op uw vraag of ik van God een even duidelijke *voorstelling* heb als van een driehoek, antwoord ik toestemmend. Indien ge mij echter vraagt of ik van God een even helder *denkbeeld* heb als van een driehoek, zal ik ontkennend antwoorden: *want God kunnen wij ons niet verbeelden maar wel begrijpen*. Ook verzoek ik u hierbij wel te bedenken, dat ik niet beweer God volkomen te kennen, maar dat ik slechts enkele zijner kenmerken, niet alle, zelfs niet eens het grootste gedeelte er van, begrijp, terwijl ik overtuigd ben dat, hoewel wij de meeste niet kennen, dit ons niet verhindert van enkele kennis te dragen. Toen ik de beginselen van Euclides leerde, begon ik eerst niet te begrijpen dat de drie hoeken van een driehoek aan twee rechte gelijk waren en zag deze eigenschap van den driehoek helder in, niettegen-

Digitized by Google

staande ik met vele andere eigenschappen daarvan nog onbekend was.

Wat nu de Spoken en Geesten betreft, zoo heb ik van hen nog geen verstaanbare eigenschap hooren opnoemen, wel veel gehoord over allerlei droombeelden, die niemand begrijpen kan. Als gij zegt, dat Spoken of Geesten hier beneden (ik volg uwen schrijftrant, hoewel ik niet weet of de stof hier beneden dan wel hierboven minder waarde heeft) bestaan uit een zeer dunne, buitengewone en fijne zelfstandigheid, schijnt gij te spreken over spinnewebben, lucht of dampen. Te zeggen dat zij onzichtbaar zijn, beteekent voor mij zooveel als te zeggen wat zij niet zijn, maar niet wat zij zijn; tenzij gij misschien wilt te kennen geven, dat zij zich naar willekeur, dan eens zichtbaar dan weer onzichtbaar maken, en dat onze verbeelding hierin, evenals in andere onmogelijke dingen, (geen?) bezwaar behoeft te zien.

Het gezag van Plato, Aristoteles en Socrates weegt bij mij niet zwaar. Wel zou het mij verwonderd hebben als gij Epicurus, Democritus, Lucretius of een der Atomisten en verdedigers der atomenleer had opgenoemd. Men behoeft zich immers niet te verwonderen dat zij, die verborgen Eigenschappen, Doelsoorten, Zelfstandige Vormen en duizend andere dwaasheden hebben uitgevonden, Spoken en Geesten hebben uitgedacht, en oude wijven geloof schonken, om het aanzien van Democritus te verminderen, op wiens roem zij zoo afgunstig waren, dat zij al zijn boeken, waarmede hij zooveel lof had ingeoogst, verbrand hebben.

Indien ge hen gelooven wilt, welke redenen hebt ge dan om de wonderen van de Heilige Maagd en van alle Heiligen te loochenen, die door zooveel beroemde wijsgeeren, godgeleerden en geschiedschrijvers zijn te boek gesteld, dat ik van de laatste wel honderd tegen een van de eersten kan opnoemen? Maar hooggeachte Heer, reeds ik ben

Digitized by Google

verder gegaan dan ik wilde; ik wil u niet langer lastig vallen met dingen, die gij (ik weet dit zeer goed) toch niet toegeeft, omdat gij beginselen zijt toegedaan, die zeer veel van de mijne verschillen enz.

ZEVEN EN VIJFTIGSTE BRIEF.

(Uittreksel uit een brief van Schuller.)

DEN VOORTREFFELIJKEN EN SCHERPZINNIGEN WIJSGEER
BENEDICTUS DE SPINOZA.

Allervoortreffelijkste Heer!

. . . . . .

. . . . . Mij verwondert het althans dat wijsgeeren juist op dezelfde wijze, waarop zij de valschheid van iets aantoonen, de waarheid daarvan betoogen. In het begin van zijn Methode (Denckonst) toch, meent Descartes dat alle menschen even zeker aan hun eigen verstand gelooven, en in zijn Beschouwingen (Meditations) bewijst hij het. Dit wordt ook aangenomen door hen, die meenen dat zij iets zoo zeker bewijzen kunnen, dat het door alle menschen zonder onderscheid voor ontwijfelbaar gehouden wordt. *)

Maar dit ter zijde latende, beroep ik mij op de ervaring en verzoek u beleefd op het volgende uwe aandacht te vestigen, want dan zal het duidelijk worden, dat indien er twee menschen zijn, waarvan de eene iets beweert, wat de andere ontkent, en beiden spreken naar hun beste weten,

*) Het vermoeden ligt voor de hand dat hier met den aanhef van den brief tevens een gedeelte van de redeneering is weggelaten. Spinoza verklaart in zijn antwoord dat hij van dit begin niets begrijpen kan. De oud-Holl. vertaling heeft een anderen text gevolgd, dan die ons bewaard is.

Digitized by Google

deze beiden, al zijn hun woorden ook blijkbaar met elkander in strijd, toch, als men hun gedachten goed overweegt, (elk naar eigen opvatting) de waarheid zeggen. Ik breng dit hier in herinnering, omdat het van zulk een groot belang is in het dagelijksch leven, en tallooze woordentwisten en daaruit ontspruitende strijdgedingen konden voorkomen worden, als men dit slechts in gedachte wilde houden; al is zulk een waarheid ook niet altijd volstrekt waar, maar alleen wanneer men aanneemt, hetgeen in iemands gedachte voor waar gehouden wordt. (De laatste zinsnede is blijkbaar verplaatst, of mist een voorzin. Vert.).

Deze Regel is dan ook zoo algemeen, dat men haar bij alle menschen aantreft, zelfs krankzinnigen en slapenden niet uitgezonderd, want al wat deze zeggen te zien (al bemerken wij er niets van) of gezien te hebben, is zonder eenigen twijfel werkelijk de waarheid. Ook in het onderhavige geval, betreffende den Vrijen Wil namelijk, blijkt dit ten duidelijkste. Beiden toch, zoowel voor- als tegenstanders, schijnen mij de waarheid te spreken, naar gelang men namelijk het begrip Vrijheid opvat. Want Descartes noemt vrij, wat door geen oorzaak *gedwongen* wordt, gij daarentegen waarop geen oorzaak eenigen invloed uitoefent.

Nu ben ik het met u eens dat er altijd een of andere oorzaak te vinden is die ons beweegt iets te doen en dat wij dus, uit dit oogpunt beschouwd, geen vrijen wil hebben; maar daarentegen ben ik met Descartes van oordeel dat wij in zekere opzichten (hierover straks) geenszins gedwongen worden en dus wel een vrijen wil hebben. Ik zal een voorbeeld ontleenen aan hetgeen voor de hand ligt.

De vraag is drieledig: 1°. kunnen wij onvoorwaardelijk invloed uitoefenen, op dingen die buiten ons zijn? Dit wordt door ons ontkend. Het schrijven van dezen brief b. v.

Digitized by Google

ligt niet volkomen in mijn macht, daar ik haar zeker eer geschreven had, indien ik niet door mijne afwezigheid, of door het bezoek van vrienden daarin verhinderd was geworden? 2°. Bezitten wij een volmaakte heerschappij over onze lichaamsbewegingen, zoodat zij gehoorzamen aan hetgeen hun door onzen wil bevolen wordt? Hierop antwoord ik met dit voorbehoud: alleen in zoover wij ons in gezonden toestand bevinden. Want indien ik wel ben, kan ik mij altijd tot schrijven zetten of ook wel niet. 3°. Kan ik, als ik mijn verstand tot mijn beschikking heb, daarvan volmaakt naar willekeur, d. i. onbeperkt gebruik maken. Hierop antwoord ik bevestigend. Want wie zou, zonder tegen zijn geweten te spreken, mij het vermogen willen ontzeggen, om in gedachten te besluiten al dan niet te schrijven. — Of zou ik ook wat de uitvoering betreft, als de uitwendige omstandigheden het toelaten (wat op het tweede geval betrekking heeft) geen vrijheid hebben zoowel te schrijven als niet te schrijven? Wel geef ik u toe dat er redenen kunnen zijn, die er mij toe brengen nu te schrijven; daar gij mij immers eerst geschreven hebt, en daarbij den wensch te kennen gaf dat ik u bij de eerste gelegenheid de beste zou antwoorden, en ik die gelegenheid nu zij zich voordoet, niet gaarne voorbij laat gaan. Maar in gemoede ben ik, evenals Descartes, overtuigd, dat al die omstandigheden mij daarom nog niet dwingen, en ik het desniettemin werkelijk, in weerwil van al deze redenen kan nalaten, (hetgeen, naar het mij voorkomt, niet te weerspreken is).

Indien wij dan ook geheel afhankelijk waren van de dingen buiten ons, wie kan zich dan de deugd eigen maken? ja als men dit aanneemt, is elke boosheid te verontschuldigen. Hoe vaak echter komt het niet voor, dat wij, terwijl de uiterlijke omstandigheden ons dringen

Digitized by Google

iets te doen, daaraan met een krachtigen en standvastigen wil weerstand bieden!

Om dus van bovenvermelden Regel een nog duidelijker verklaring te geven, zou ik zeggen: Wat gij beiden zegt, is waar, ieder volgens uw eigen opvatting; hebben wij echter de volstrekte waarheid op het oog, dan geldt dit alleen van het gevoelen van Descartes. Want gij stelt bij u zelven vast, dat het wezen der vrijheid hierin bestaat, dat er geen enkele zaak is, die invloed op ons uitoefent. Neemt men dit aan, dan zijn beide meeningen waar. Daar echter het wezen van elke zaak bestaat uit datgeen zonder hetwelk de zaak volstrekt ondenkbaar is, kunnen wij ons de vrijheid inderdaad *zeer goed* denken, al zijn er ook altijd uitwendige omstandigheden, die invloed uitoefenen op onze handelingen (m. a. w. al zijn er altijd dingen die ons aansporen om onze daden in een of andere richting te leiden; zonder dat zij dit toch tot stand kunnen brengen;) maar geenszins in geval wij gedwongen worden *). Zie bovendien Descartes Dl. 1 Brief 8 en 9. Deel 2 pag. 4. Maar reeds genoeg, wees zoo goed mij op deze bezwaren te antwoorden enz.

8 October 1674.

(Von Tschirnhaus, die in 1674 te Amst. vertoefde en daar met Schuller kennis maakte, droeg laatstgenoemden op, Spinoza omtrent een en ander inlichtingen te vragen, die Schuller echter niet altijd even juist overbracht, zooals ook uit de volgende brieven duidelijk blijkt.

Het feit zelf is ons echter van twee zijden bevestigd; von Tschirnhaus en Schuller hebben het beiden aan Leibnitz medegedeeld, in brieven, die door Dr. Gerardt en Dr. Stein, voor eenige jaren zijn uitgegeven.)

*) Schuller heeft, volgens zijn gewoonte, haastig afgeschreven, waardoor het verband in de war is geraakt. Wij hebben ons daarom in dezen zin een afwijking van den text veroorloofd

Digitized by Google

ACHT EN VIJFTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEER GELEERDEN EN VROEDEN HEER G. H. SCHULLER.

Zeer ervaren Heer!

Onze vriend J. R. *) heeft mij den brief toegezonden, dien gij zoo vriendelijk waart tot mij te richten, en daarbij het oordeel van uw vriend over de gevoelens van mij en van Descartes, betreffende den vrijen wil; hetgeen mij zeer welkom was. En hoewel ik op het oogenblik, behalve dat mijn gezondheid niet al te best is, door andere zaken word afgeleid, voel ik mij toch door uwe buitengewone welwillendheid, of wat m. i. het voornaamste is, door de liefde tot de waarheid die u bezielt, genoopt, om naar de mate mijner zwakke krachten aan uw verlangen te voldoen.

Wat uw vriend bedoelt, voor hij de ervaring te hulp roept, en nauwlettende aandacht vraagt, begrijp ik niet. Wat hij dan laat volgen: wanneer van twee menschen de een iets omtrent eenig onderwerp beweert, terwijl de ander zulks ontkent enz. is waar, indien zijn bedoeling is, dat beiden, ofschoon dezelfde woorden gebruikende, toch aan verschillende zaken denken; een zaak, waarvan ik reeds vroeger enkele voorbeelden aan vriend J. R. heb gezonden, wien ik nu schrijven zal, dat hij ook u daarmede in kennis stelt.

Ik ga dus over tot die omschrijving van Vrijheid,

*) Jan Rieuwertz., boekverkooper te Amsterdam.

Digitized by Google

welke hij aan mij toeschrijft; hoewel ik niet begrijp, waar hij haar vandaan haalt. Ik beweer dat elke zaak *vrij* is, die alleen krachtens (de noodzakelijkheid van) *) haar eigen aard bestaat en handelt; *gedwongen* echter, noem ik elke zaak die door iets anders wordt genoopt, een bepaalde en voorgeschreven wijze te bestaan en werkzaam te zijn. Het bestaan van God b.v. is noodwendig en toch vrij, daar hij alleen krachtens (de noodzakelijkheid van) zijn eigene natuur bestaat. Zoo is God ook vrij, als hij zich zelf en in 't algemeen alle dingen begrijpt, daar het alleen uit de noodzakelijkheid van zijn eigen natuur volgt, dat hij alles begrijpt. Gij ziet dus dat ik de vrijheid niet in den vrijen wil, maar in de vrije noodzakelijkheid stel.

Maar laat ons nu tot de geschapen dingen afdalen, die alle door uitwendige oorzaken er toe gebracht worden, om op een bepaalde en voorgeschreven wijze te bestaan en werkzaam te zijn. †) Laat ons tot recht verstand hiervan een zeer eenvoudig ding tot voorbeeld nemen. Een steen b.v. krijgt, door een uitwendige oorzaak, die tegen hem aanstoot, een zekere hoeveelheid van beweging, waardoor hij zich, ook nadat de van buitenaf werkende kracht ophoudt, noodwendig zal blijven voortbewegen. Dat volharden van den steen in de beweging, is gedwongen, niet omdat het noodzakelijk is, maar omdat het aan den invloed van een buitenaf werkende kracht moet worden toegeschreven; en wat hier nu van den steen geldt, geldt van elk bijzonder ding, hoe samengesteld en veelzijdig ontwikkeld men zich dat ook denke; dat namelijk ieder

*) Deze woorden, staan in den text en mochten omdat het hier een definitie geldt, niet worden weggelaten; ik plaatste ze echter tusschen ( ) omdat m. i. in het woord „krachtens" die noodzakelijkheid reeds ligt opgesloten.

†) Ethica, Dl. 1 St. 28. Bewijs.

Digitized by Google

ding noodzakelijk door een uitwendige oorzaak genoopt wordt, op een bepaalde en vast omschreven wijze te bestaan en werkzaam te zijn.

Stel u nu eens voor, als het u belieft, dat die steen, terwijl hij voortgaat zich te bewegen, nadenkt en weet, dat hij zooveel hij vermag in die beweging tracht te volharden. Is het dan niet duidelijk dat zulk een steen, aangezien hij zich alléén bewust is van zijn streven, en daaromtrent volstrekt niet onverschillig is, meenen zal, dat hij volmaakt vrij is, en dat er geen andere reden is, waarom hij in zijn beweging volhardt, dan omdat hij wil. Dit nu is die hooggeroemde menschelijke vrijheid, op wier bezit allen zich zoo zeer verheffen, en die alleen hierin bestaat, dat de menschen zich wel bewust zijn iets te begeeren, maar niet weten, welke oorzaken hen daartoe drijven. Zoo meent het kind dat het vrij is wanneer het naar melk verlangt, de toornige knaap dat hij vrij is zich te willen wreken, de vreesachtige dat hij uit vrije beweging de vlucht neemt. Ook de dronkaard meent dat hij uit eigen beweging dingen zegt, die hij later, nuchter geworden, wel zou willen dat hij verzwegen had. Zoo gelooven de waanzinnige, de babbelaar, en alle dergelijke lieden, dat zij tengevolge van vrije wilsbeschikking handelen, maar niet dat zij zich door hun driften laten leiden. *) En daar dit vooroordeel allen menschen is ingeschapen, worden zij er niet zoo licht van verlost.

Want hoewel de ervaring ons meer dan genoegzaam leert, dat de menschen nergens minder toe in staat zijn dan hun lusten te beheerschen, en dat zij vaak, ten prooi aan tegenstrijdige aandoeningen, tegen beter weten in, verkeerd handelen; meenen ze toch vrij te zijn, en dat

*) Eth. Dl. 1 Hst. 32; Dl. III St. 2 Opm.

Digitized by Google

wel, omdat er sommige dingen zijn, die ze slechts matig begeeren, en hun begeerte naar die dingen zich gemakkelijk bedwingen laat door de gedachte aan iets anders, waaraan wij dikwerf gewoon zijn te denken.

Hiermede heb ik, indien ik mij niet bedrieg, mijn gevoelen betreffende de vrije en gedwongen noodzakelijkheid, en de gewaande menschelijke vrijheid, genoegzaam uiteengezet; en van dit standpunt uitgaande kunnen de bezwaren van uwen vriend gemakkelijk worden weerlegd. Want als hij in navolging van Descartes beweert, dat iemand vrij is, die door geen uitwendige oorzaak gedwongen wordt; zoo geef ik gaarne toe, dat als hij een mensch gedwongen noemt als hij tegen zijn zin handelt, wij in sommige omstandigheden volstrekt niet gedwongen zijn, en in dit opzicht een vrijen wil hebben. Maar als hij onder „gedwongen" verstaat, ieder, die, al is het dan ook niet tegen zijn zin, maar toch noodzakelijk handelt (zooals boven is aangetoond) dan ontken ik dat wij in eenig opzicht vrij zijn. Uw vriend daartegen beweert, dat wij onze Rede volkomen vrij, dat is onvoorwaardelijk ter onzer beschikking hebben; een bewering waarin hij veel, m. i. te veel vertrouwen stelt. Want, zegt hij, wie zou, zonder tegen zijn geweten te spreken, kunnen ontkennen, dat ik mij in mijn gedachten kan voorstellen, dat ik wil, en dat ik niet wil schrijven. Ik zou echter wel eens willen weten welk een „geweten" hij bedoelt, als het niet is, dat wat ik boven in het voorbeeld van den steen, heb aangeduid. Ik voor mij althans ontken, — juist omdat ik niet tegen mijn geweten, d. i. tegen rede en ervaring wil spreken, en niet aan vooroordeelen of onkunde voedsel wil geven; in staat te zijn mij met geheel onbeperkte vrijheid te kunnen voorstellen dat ik wil en niet wil schrijven. Ik beroep mij daartoe op zijn eigen geweten, daar hij zonder twijfel bij ervaring

Digitized by Google

weet, dat hij in den droom geen macht heeft om te denken dat hij wil en dat hij niet wil schrijven. Ook is hij niet in staat, als hij droomt te willen schrijven, niet te droomen dat hij schrijven wil; en evenzeer geloof ik dat hij wel zal hebben opgemerkt, dat onze ziel niet altijd even geschikt is om aan hetzelfde onderwerp te denken, maar dat, naarmate ons lichaam meer geschikt is, om daarin het beeld van het een of het ander voorwerp op te wekken, ook onze ziel beter in staat is het een of ander onderwerp te overdenken. *) Als hij vervolgens zegt, dat de redenen waarom hij zijn wil tot schrijven zette, hem wel tot schrijven aanspoorden, maar niet dwongen; dan beteekent dit niets anders (als men de zaak goed overweegt) dan dat het met zijn ziel toen zoo gesteld was, dat redenen die hem anders, als hij namelijk aan een of andere groote gemoedsaandoening onderhevig was, niet in staat waren hem over te halen, dit nu gemakkelijk konden doen; m. a. w., redenen, die hem anders niet konden dwingen, dwongen hem nu, niet om tegen zijn zin te schrijven, maar om onvermijdelijk lust te hebben in het schrijven. Wat verder zijn stelling betreft, „dat, indien wij door uitwendige oorzaken gedwongen werden, niemand zich de deugd kon eigen maken", zoo weet ik niet wie uw vriend de verzekering heeft gegeven dat het niet door een onvermijdelijke noodzakelijkheid, maar alleen ten gevolge van een vrije wilsbeschikking mogelijk is, dat wij een krachtigen en standvastigen geest bezitten.

En wat hij ten slotte zegt: „dat, in zulk een geval, elke misdaad te vergeven was"; wat volgt daaruit? Slechte menschen zijn immers niets minder te duchten of minder gevaarlijk, wanneer zij noodzakelijk slecht zijn? Maar

*) Eth. 2 : 14 en 17.

Digitized by Google

hieromtrent verzoek ik u Hst. 8, Dl. 2, van mijn Aanhangsel op het eerste en tweede Boek der Beginselen van Descartes na te zien.

Eindelijk zou ik gaarne zien dat uw vriend, die mij het bovenvermelde tegenwerpt, mij de vraag beantwoordde, hoe hij de menschelijke deugd, als die uit vrijen wil ontstaat, kan rijmen met Gods voorbeschikking. En indien hij met Descartes erkennen moet, dat hij deze dingen niet met elkander weet overeen te brengen, dan zoekt hij mij te treffen met de lans die hem reeds doorboord heeft. Maar vruchteloos. Want als gij mijn gevoelen nauwlettend wilt nagaan, dan zult ge zien dat alles met elkander overeenstemt enz.

NEGEN EN VIJFTIGSTE BRIEF.

EHRENFR. WALTHER VON TSCHIRNHAUS

AAN DEN

UITSTEKENDEN EN SCHERPZINNIGEN WIJSGEER

BENEDICTUS DE SPINOZA.

Zeer voortreffelijke Heer!

Wanneer mogen wij uwe handleiding over het rechte bestier van onze rede bij het onderzoek naar de kennis van onbekende waarheden, evenals uwe Algemeene opmerkingen over de Natuurkunde, tegemoet zien? Ik weet dat gij onlangs met een en ander groote vorderingen hebt gemaakt. Het eerste was mij reeds bekend, en het laatste

Digitized by Google

blijkt uit de Hulp- of Leenstellingen, gevoegd bij het tweede Deel der Ethica, waardoor vele moeielijkheden in de Natuurkunde gemakkelijk worden opgelost. Als tijd en gelegenheid het u veroorloven, verzoek ik u beleefd mij een juiste Omschrijving van de Beweging, en de verklaring daarvan te willen geven, benevens de wijze waarop wij, niettegenstaande de Uitbreiding, op zich zelf beschouwd, ondeelbaar, onveranderlijk enz. is, van dit beginsel uitgaande, het bestaan van zooveel en in zoo velerlei opzicht verschillende dingen kunnen afleiden, en dientengevolge ook het bestaan van een bepaalde gedaante bij de bestanddeelen van een lichaam, die immers in elk lichaam weer anders en verschillend zijn van de figuren der bestanddeelen, die den grondslag uitmaken van het wezen van een ander lichaam? Toen ik bij u was, hebt gij mij aangetoond, welke manier door u gevolgd werd, bij het onderzoek naar nog niet bekende waarheden. Ik heb bevonden dat de door u gevolgde manier hoogst voortreffelijk is, en tevens voor zoover ik haar begrepen heb, zeer gemakkelijk; ik kan u verzekeren dat ik, alleen door deze methode te volgen, groote vorderingen in de wiskunde heb gemaakt; en daarom zou ik u willen verzoeken mij de juiste omschrijving van een juiste, een ware, een valsche, een verdichte en een verwarde voorstelling te willen geven. Naar het onderscheid tusschen een ware en een juiste voorstelling heb ik onderzoek gedaan, maar heb tot dusverre niets anders kunnen vinden dan dat ik, wanneer ik een zaak en een duidelijk begrip of een duidelijke voorstelling onderzocht; dat ik, zeg ik, (om uit te vorschen of deze ware voorstelling ook de juiste voorstelling der zaak was), aan mij zelf gevraagd heb welke de oorzaak was van deze voorstelling of dit begrip; als ik dit wist heb ik wederom gevraagd, waarvan dit begrip wederom afstamde, en ben altijd zoo voortgegaan met zoeken naar de oorzaken

Digitized by Google

mijner voorstellingen, totdat ik zulk een oorzaak op het spoor was gekomen, waarvan ik geen andere oorzaak meer vinden kon, dan dat onder alle mogelijke voorstellingen die ik bij mij aantref *), ook deze behoorde. Indien wij b.v. onderzoeken, waarin de ware oorzaak onzer dwalingen bestaat; zal Descartes u antwoorden, dat wij dingen voor waar aannemen die wij nog niet goed hebben begrepen. Maar al is dit nu ook de ware opvatting van die zaak, zoo zal ik hieruit toch nog niet alles wat ik hieromtrent noodzakelijk weten moet, kunnen afleiden, tenzij ik hiervan ook een juiste voorstelling heb. — Om die te verkrijgen, zoek ik opnieuw de oorzaak van dit begrip, hoe het toch komt, dat wij dingen die wij niet goed begrepen hebben, voor waar houden; en dan antwoord ik, dat dit komt door het gebrekkige van onze kennis. Hier kunnen wij evenwel het onderzoek niet verder voortzetten, en vragen, wat dan wel de reden is, dat wij sommige dingen niet kennen; en daaruit maak ik op dat ik het juiste begrip onzer dwalingen ontdekt heb. Hierbij zou ik u intusschen iets willen vragen. Indien het vaststaat, dat vele dingen, op oneindig verschillende wijzen uitgedrukt, een juiste voorstelling van zich zelve opleveren en uit elk juist gevormd begrip, alles wat wij van de zaak te weten kunnen komen, kan worden afgeleid, ofschoon dat uit het eene begrip gemakkelijker kan worden opgemaakt, dan uit het andere; is er dan, zou ik u willen vragen een middel om te weten, welke van beide begrippen wij moeten te baat nemen. Zoo hebben wij b.v. een juist begrip van den cirkel, in de gelijkheid zijner stralen; maar ook in het oneindig getal onderling gelijke rechthoeken gevormd uit de stukken van twee elkaar daarin snijdende

*) Hier worden vermoedelijk de aangeboren begrippen bedoeld.

Digitized by Google

lijnen; bovendien kan dit begrip nog op oneindig veel andere wijzen worden uitgedrukt, die elk den aard van den cirkel op juiste wijze weergeven, en hoewel nu uit elk van deze al het andere kan worden afgeleid, dat men van den cirkel kan te weten komen, geschiedt dit nogtans uit de eene omschrijving veel gemakkelijker dan uit de andere.

Zoo zal b.v. uit de beschouwing der Ordinaten veel zijn af te leiden met betrekking tot hunne afmeting, maar met meer gemak, als wij de Tangenten te baat nemen enz. Hiermede heb ik u willen te kennen geven, hoe ver ik het in dit onderzoek had gebracht. Hetgeen daaraan nog ontbreekt; of wel, indien ik mij hier of daar vergis, te verbeteren valt; verwacht ik van u met de verlangde Definitie. Vaarwel.

5 Jan. 1675.

(Deze brief zal wel van Tschirnhaus zelf zijn. Vermoedelijk ontbreekt echter ook hier weder de aanhef. In den ouden tijd was men niet gewoon op deze wijze een brief te beginnen. Schuller zal ook hier wel weder wat hebben weggelaten.

Digitized by Google

ZESTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELED. EN ZEER GELEERDEN HEER

EHRENFR. WALTHER VON TSCHIRNHAUS.

WelEd. Heer!

. . . . . .

Tusschen een waar en een juist denkbeeld, ken ik geen ander onderscheid, dan dat het woord *Waar* slechts betrekking heeft op de overeenkomst van de voorstelling met het voorgestelde; het woord *Juist* echter ziet op den aard van de voorstelling op zich zelve; zoodat er inderdaad geen onderscheid bestaat tusschen een ware en een juiste voorstelling behalve in die betrekking tot hetgeen er buiten ligt.

Om nu, als er meerdere zijn, te weten, uit welke voorstelling eener zaak alle eigenschappen van het gegeven voorwerp *) kunnen worden afgeleid, heb ik slechts een ding in het oog te houden: dat in die voorstelling of omschrijving de bewerkende oorzaak is uitgedrukt. Om b.v. de eigenschappen van den cirkel na te gaan, wil ik weten of ik uit een gegeven beschrijving van den cirkel, — de omschrijving b.v. dat hij uit ontelbare rechthoeken bestaat — al zijn eigenschappen kan afleiden; ik heb dan, zoo ik zeide, te

*) In het Latijn „subjectum". Het „gedachte" was eertijds het „object".

Digitized by Google

onderzoeken of in deze voorstelling van den cirkel, de oorzaak te vinden is, waardoor hij ontstaat. Daar dit niet het geval is, zoek ik een andere: en wel dat de cirkel een ruimte is, beschreven door een lijn, welks eene punt vast is, terwijl de andere zich beweegt; en daar in deze Omschrijving nu de oorzaak van zijn ontstaan is uitgedrukt, weet ik, dat ik daaruit alle eigenschappen van den cirkel kan afleiden enz. Desgelijks, wanneer ik God omschrijf als het allervolmaaktste wezen, zal ik daaruit, aangezien die definitie niet de werkende oorzaak bevat (want ik ken zoowel een inwendige als een uitwendige oorzaak van bestaan) geenszins alle eigenschappen Gods kunnen afleiden; maar wel als ik God omschrijf als „het volstrekt oneindige Wezen," enz. (zie Eth. Dl. 1, Def. 6).

Wat nu het overige van uw brief betreft, namelijk de beweging en alles wat met de denkleer in verbinding staat, dit bewaar ik tot een andere gelegenheid, daar ik het nog niet behoorlijk op schrift heb gebracht. Wat uw opmerking aangaat, dat hij die de Ordinaten beschouwt, veel zal vinden aangaande hun afmeting, edoch gemakkelijker door het oog te vestigen op de Tangenten enz.; zoo ben ik van een tegenovergesteld gevoelen, daar ook bij de beschouwing der Tangenten, veel andere dingen moeielijker te begrijpen zijn, dan door in geregelde volgorde de Ordinaten te bestudeeren; terwijl ik in 't algemeen van oordeel ben, dat uit enkele gegeven eigenschappen van een ding (welk begrip men ook neme) sommige waarheden gemakkelijker, andere weer moeielijker zijn op te sporen (al behooren deze ook alle tot het wezen der bewuste zaak). Maar het eenige wat men hier m. i. in 't oog moet houden, is, om zulk een begrip te zoeken, waaruit alles kan worden afgeleid, zooals boven gezegd is. Als men echter uit een begrip al het mogelijke wil afleiden, dan volgt natuurlijk

Digitized by Google

dat het laatste moeielijker zal zijn, dan het eerste, enz.

(Hier is door de uitgevers der Nagelate Werken, midden in den zin afgebroken. Ook de aanhef is niet in overeenstemming met Spinoza's briefstijl. Schuller heeft ook hier weder geschrapt.)

EEN EN ZESTIGSTE BRIEF.

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Daar de Zeer Geleerde Heer Bourgeois, Med. Dr. te Caen, en den Gereformeerden godsdienst toegedaan, van plan is naar Nederland te vertrekken wil ik die gunstige gelegenheid mij hierdoor aangeboden, niet laten voorbijgaan, u hierbij kennis te geven, dat ik eenige weken geleden u mijn hartelijken dank heb uitgesproken, voor de toezending van uw Tractaat, al is het mij ook niet in handen gekomen, maar tevens dat ik betwijfel, of mijn brief wel bij u terecht is gekomen. Daarin had ik u mijne meening over die Verhandeling medegedeeld, die echter sedert ik de zaak nader beschouwd en overwogen heb, mij toeschijnt allezins voorbarig te zijn geweest. Destijds kwam het mij voor, dat sommige punten ten nadeele van den Godsdienst strekten, dewijl ik dien beoordeelde naar den maatstaf, mij door het meerendeel der Godgeleerden en de aangenomen kerkelijke belijdenissen, (die naar het mij voorkomt, maar al te zeer door partijgeest zijn ingegeven) aan de hand

Digitized by Google

gedaan. De geheele zaak echter nader overwegende, ontdek ik veel, dat mij overtuigt, dat gij, wel verre van afbreuk te doen aan den waren godsdienst en een op goede gronden gevestigde wijsbegeerte, integendeel het ware doel van den Christelijken godsdienst, niet minder dan de goddelijke verhevenheid en voortreffelijkheid eener vruchtbare wijsbegeerte, tracht aan te bevelen en te steunen. En daar ik nu geloof, dat gij niets anders dan dit bedoelt, wil ik u dringend verzoeken, om hetgeen gij nu met dat doel voorbereidt en overdenkt, uwen ouden en trouwen Vriend, die zulk een heerlijk plan van ganscher harte den gelukkigsten uitslag toewenscht, geregeld per brief te willen mededeelen.

Plechtig beloof ik u, dat ik aan geen sterveling daarvan iets zal mededeelen, nademaal gij mij het stilzwijgen hebt opgelegd; ik zal er mij alleen op toeleggen om de gemoederen van brave en verstandige mannen zoo te bewerken, dat zij de waarheden die door u later in het volle licht zullen worden gesteld, zullen omhelzen; en alle vooroordeelen die men tegen uwe beschouwingen heeft opgevat uit den weg te ruimen. Bedrieg ik mij niet, dan hebt gij het wezen en de vermogens van 's menschen ziel, en zijn verband met ons lichaam zeer helder doorzien. Uitdrukkelijk verzoek ik u, mij over dit onderwerp uwe gedachten te willen mededeelen. Vaarwel, Voortreffelijke, en blijf steeds welgezind jegens den ijverigsten bewonderaar van uw leer en wandel,

HEINRICH OLDENBURG.

London, 8 Juni 1675 (?)

(In de oorspronkelijke uitgave staat onder dezen brief 8 Oct. 1665, in de oude Holl. vertaling: 8 van Juni, 1675. Er wordt gesproken over het Tractaat dat in 1670 uitkwam, en over den verkeerden indruk dien Oldenburg daarvan aanvankelijk gekregen had. Nu bericht Schuller in den 63sten Brief dat von Tschirnhaus de Engelsche vrienden tot beter inzicht had gebracht. Moeten wij dus al eenerzijds vooronderstellen dat

Digitized by Google

het jaartal verkeerd is geschreven, en hier 1675 moet staan; ook de datum moet veranderd worden, zooals dan ook in de uitgave van Van Vloten en Land is aangenomen. De 62ste, 68ste en 71ste Brief staan in onmiddellijk verband met elkander, zoodat er geen brief van 8 Oct. tusschen ingevoegd kan worden.

TWEE EN ZESTIGSTE BRIEF.

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Nu onze briefwisseling zoo gelukkig hervat is, Hooggeachte Heer, wil ik mijn vriendschapsplicht niet verzuimen door u een brief schuldig te blijven. Daar ik uit uw antwoord van 5 Juli bemerkt heb, dat gij voornemens zijt een Verhandeling in vijf Deelen in het licht te geven, bid ik u uit oprechte vriendschap jegens mij, mij te veroorloven, u te waarschuwen daarin niets op te nemen, wat in eenig opzicht de uitoefening van de plichten die de godsdienst ons oplegt, zou kunnen schaden, voornamelijk omdat onze ontaarde en verdorven eeuw niets gretiger najaagt, dan zulke leerstellingen, die de heerschende ondeugden oogenschijnlijk in bescherming nemen.

Overigens heb ik er niets tegen, eenige exemplaren van gezegde Verhandeling in ontvangst te nemen. Ik zou u alleen willen verzoeken ze alsdan op te zenden aan een of anderen Hollandschen koopman, die te Londen woont, die ze mij dan later kan bezorgen. Ook is het niet noodig

Digitized by Google

er gewag van te maken, dat dergelijke boeken aan mij verzonden zijn; want als zij maar veilig in mijn bezit zijn gekomen, zal het mij ongetwijfeld gemakkelijk vallen, ze onder mijne vrienden hier en daar te verspreiden, en den vereischten prijs daarvoor te ontvangen. Vaarwel, en als gij tijd hebt, schrijf dan eens weer aan

Uw toegenegenen
HEINR. OLDENBURG.

Londen, 22 Juli 1675.

DRIE EN ZESTIGSTE BRIEF.

G. H. SCHULLER.

AAN DEN

ZEER VOORTREFFELIJKEN EN SCHERPZINNIGEN WIJSGEER
BENEDICTUS DE SPINOZA.

WelEd. en Voortreffelijke Heer!

Ik zou mij schamen over mijn langdurig stilzwijgen, weswegens ik van ondankbaarheid zou kunnen beschuldigd worden voor de gunst mij door uwe welwillendheid onverdiend bewezen; indien mij niet bekend was, dat uw edelaardig en vriendelijk gemoed eer tot verontschuldigen, dan tot beschuldigen geneigd is en indien ik niet wist, dat diezelfde gezindheid u noopt, u ten bate uwer vrienden aan zulke ernstige overpeinzingen te wijden, dat zij er slechts schade en nadeel van zouden ondervinden,

Digitized by Google

als men die zonder hooge noodzakelijkheid stoorde. Om die reden heb ik dan ook gezwegen, mij intusschen vergenoegende van uwe vrienden te vernemen dat gij een goede gezondheid genoot; thans echter wensch ik u te melden dat onze edele Vriend, de Heer von Tschirnhaus nog even gezond als wij, zich in Engeland bevindt, en mij tot driemaal toe, in zijne mij toegezonden brieven opdraagt, UEd. zijn plichtplegingen en eerbiedige groetenis over te brengen, mij bij herhaling vragende u de oplossing der navolgende bedenkingen voor te leggen en u om antwoord daarop te verzoeken. De vraag is namelijk, 1°. of het UEd. zou mogen behagen, door een stellig bewijs: niet uit het ongerijmde, ons te overtuigen: dat wij van God geen meerdere kenmerken kunnen kennen, dan denking en uitgebreidheid; vervolgens of daaruit niet volgt dat schepselen die uit andere attributen bestaan, van hun kant geen begrip van uitgebreidheid kunnen hebben, en of men er zoo doende niet toe komt even zooveel werelden aan te nemen als er kenmerken Gods bestaan — Er zouden dan even groote werelden bestaan uit andere kenmerken samengesteld, als onze Wereld der Uitgebreidheid (om haar zoo eens te noemen) is. En evenals wij buiten de denking, niets gewaar worden dan uitgebreidheid, zouden de schepselen dier werelden niets anders moeten waarnemen, dan het kenmerk hunner wereld en de denking.

2°. Daar Gods verstand van ons verstand zoowel in wezen als bestaan verschilt, daarom zal het met ons verstand niets gemeen hebben en diensvolgens kan (volgens St. 3, Deel I, der Ethica) Gods verstand, geen oorzaak zijn van ons verstand.

3°. In de opmerking van St. 10, Dl. 1, zegt gij, dat er niets duidelijker is in de Natuur, dan dat ieder wezen onder eenig kenmerk van het Zijn moet worden begrepen

Digitized by Google

(hetgeen ik zeer goed vat) en dat, hoe meer wezendheid of zijn, het bevat, des te meer kenmerken daaraan toekomen. Hieruit zou oogenschijnlijk volgen, dat er wezens waren die drie, vier en meer Attributen (kenmerken) hadden, terwijl toch uit uw betoog mag worden opgemaakt dat elk Wezen slechts uit twee Attributen bestaat, te weten, uit een of ander bepaald Attribuut van God en de voorstelling van dat Attribuut.

4°. zou ik gaarne door u eenige voorbeelden zien opgegeven, van datgene wat onmiddellijk door God is voortgebracht en wat door tusschenkomst van een oneindige wijziging is tot stand gekomen: Naar het mij voorkomt behooren tot de eerste soort, denking en uitgebreidheid, tot de tweede, het verstand in de denking, de beweging in de uitgebreidheid enz.

(*Hier staat op den kant geschreven:* de algemeene inrichting van het heelal, welke inrichting, hoewel op ontelbare wijzen veranderende, toch altijd dezelfde blijft. Zie Opm. St. 13, Dl. 2). *)

Dit is hetgeen onze bovengenoemde vriend Tschirnhaus, zoowel als ik, gaarne door UEd. Zeer Gel. zou zien opgehelderd, als ge daarvoor een of ander verloren oogenblikje over hadt. Verder meldt hij mij, dat de Heer Boyle en Oldenburgh, een verwonderlijke voorstelling hadden opgevat van uw persoon, die hij hun niet alleen wist te ontnemen, maar hen daarenboven door kracht van redenen wist over te halen, niet alleen wederom met groote achting en zeer gunstig over u te denken, maar ook het Godgel. Staatkundig Vertoog in zijn hooge waarde te erkennen, van welk een en ander ik u overeenkomstig uw wensch,

*) De aanhalingen zijn uit de Ethica. Wat hier bedoeld is, staat eigl. in de Opm. van de 7de Hulpst. van St. 13, Dl. 2, zie volgenden Brief.

Digitized by Google

heb durven verwittigen *), vast besloten als ik ben, u in alles van dienst te zijn en mijn geheele leven te blijven.

WelEd. Heer

Uw bereidwillige dienaar

G. H. SCHULLER.

Amst., 25 Juli 1675.

De Heer van Gent laat u beleefd groeten, evenals J. Riewertz.

(Schuller heeft dezen brief in de Oorspronkelijke Uitgave der „Nagelate Werken" anders medegedeeld, dan hij voorkomt bij van Vloten en Land. De laatsten hebben den text gegeven van den echten brief, die nog te Amst. in de bibl. der Doopsgezinde Kerk voorhanden is. In de oorspronkelijke uitgave is vermoedelijk een afschrift van den brief van Tschirnhaus ons bewaard.

Tschirnhaus droeg aan Schuller op Spinoza eenige vragen te doen, die Schuller dan weer op zijne wijze overbracht. Zoo zal ook vermoedelijk Spinoza zijn antwoord aan Tschirnhaus in een brief aan Schuller hebben ingesloten. Toen nu de brieven werden uitgegeven, heeft Schuller alles in 't werk gesteld om wat hem persoonlijk betrof, te verduisteren.

Daardoor is de 57ste Brief onverstaanbaar geworden en om die reden is de 63ste door Schuller eenigszins omgewerkt. In de uitgave van 1677 ontbreekt de Aanhef en het Slot.

Bij quarto staat in de eerste Lat. uitgave (65sten Brief) het woord quaeque, achter producta, hetgeen bij Schuller „et quae" wordt, waardoor een drukfout in Opm. St. 28, Dl. 1, van de Ethiek hersteld wordt.)

---

*) Deze zinsnede is in den text bedorven. Ik heb gemeend het woordje „non" tusschen fui en ausus te moeten schrappen, en niet de opvatting der laatste Lat. editie te moeten volgen. Er kan ook nunc in plaats van non bedoeld zijn.

Digitized by Google

VIER EN ZESTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEER GELEERDEN EN VROEDEN HEER
G. H. SCHULLER.

Veelervaren Heer!

Ik verheug mij, dat ge eindelijk gelegenheid gevonden hebt, mij door een brief van uwe hand, die mij altijd zeer welkom is, te verblijden; ik verzoek u met aandrang dit dikwijls te doen enz. *)

Nu ga ik over tot datgeen waarover bij u twijfel gerezen is. Op het eerste bezwaar heb ik u te antwoorden dat 's menschen ziel niet anders te weten kan komen, dan datgeen wat in de voorstelling van een lichaam dat in werkelijkheid bestaat, ligt opgesloten, of daaruit kan worden afgeleid. Want het vermogen van ieder ding wordt alleen door zijn wezen bepaald (Ethica Dl. 3, St. 7); het wezen van de ziel bestaat echter (Dl. 2, St. 13) alleen hierin, dat het de voorstelling is van een lichaam, dat in werkelijkheid bestaat, en dus strekt het begripsvermogen der ziel zich slechts uit tot datgeen wat deze voorstelling van het lichaam in zich bevat, of daaruit volgt. In deze voorstelling van het lichaam nu, zijn geen andere kenmerken van God aanwezig, noch daarin uitgedrukt, dan uitgebreidheid

*) Ook hier heeft Schuller weer den bijzonderen inhoud van den brief weggelaten, om zich zelf op den achtergrond te houden.

Digitized by Google

en denking. Want hetgeen daarin *voorgesteld wordt*, namelijk het lichaam (Dl. 2, St. 6) heeft God tot oorzaak, voor zoover hij onder het kenmerk der Uitgebreidheid, en uitsluitend hieronder beschouwd wordt, en derhalve doet ons deze *voorstelling van het lichaam* (volgens Ax. 6, Dl. 1) God alleen kennen voor zoover wij hem als Uitgebreidheid beschouwen. Maar deze voorstelling, heeft ook, als zijnde een wijze van de denking, (volgens dezelfde stelling) God tot oorzaak, voor zoover wij hem als het denkende, en niet in betrekking tot eenig ander kenmerk beschouwen. En zoodoende doet ons de *voorstelling van die voorstelling* (volgens hetzelfde Ax.) God kennen, gedacht onder het kenmerk van de denking, met uitsluiting van elk ander kenmerk. Het blijkt dus, dat in 's menschen ziel, of wat hetzelfde is: in de voorstelling van 's menschen lichaam, behalve deze twee, geen andere kenmerken Gods zijn opgesloten of uitgedrukt, terwijl voorts uit deze beide kenmerken, of hunne wijzigingen, (volgens St. 10, Dl. 1) geen ander kenmerk Gods kan worden opgemaakt of afgeleid. En derhalve kom ik tot het besluit, dat 's menschen ziel geen ander kenmerk Gods kan leeren kennen dan deze twee, zooals de onderstelling was. En wat gij verder zegt: Of men dan moet aannemen dat er even zooveel werelden zijn, als er kenmerken zijn? daaromtrent verzoek ik Opm. St. 7, Dl. 2 der Ethica, te raadplegen. Deze stelling nu zou eigentlijk gemakkelijker te bewijzen zijn uit het ongerijmde; aan welke soort van bewijs ik meestal boven de andere de voorkeur geef, wanneer de stelling zelf een ontkenning inhoudt, daar alsdan het een met het ander meer overeenkomt. Maar dewijl gij niet anders dan een stellig bewijs verlangt, ga ik thans over tot uw tweede vraag, en wel of eenig ding door een ander kan worden voortgebracht, waarvan het in wezen zoowel als in bestaan ver-

Digitized by Google

schillend is, omdat immers al wat dermate van elkander verschilt, oogenschijnlijk niets gemeenschappelijks heeft. Maar aangezien alle bijzondere dingen, behalve die, welke door huns gelijken worden voortgebracht, van hun oorzaken verschillen, zoowel in wezen als bestaan, zie ik niet in, welke reden tot twijfel hier kan bestaan.

Wat door mij overigens verstaan wordt onder de uitdrukking, dat God de werkende oorzaak der dingen is, zoowel van hun wezen als van hun bestaan, meen ik duidelijk genoeg te hebben gezegd in Opm. en Gev. St. 25, Dl. 1, der Ethica.

Het Axioma, voorkomende in Opm. St. 10, Dl. 1, leiden wij, zooals ik aan het einde van die Opmerking te kennen gaf, af, uit de voorstelling, die wij bezitten van een volstrekt Oneindig wezen, en niet uit de overtuiging dat er wezens zijn of kunnen zijn met drie, vier en meer wezenskenmerken.

De voorbeelden welke gij ten slotte van mij verlangt zijn: van de eerste soort, het volstrekt oneindig Verstand in de denking, en rust en beweging in de Uitgebreidheid: van de tweede soort het geheele uiterlijk der wereld, 't welk hoe menigvuldig ook zich wijzigende, toch altijd, 't zelfde blijft: zie Opm. 7, Hulpst. vóór St. 14, Dl. 2.

Hiermede, meen ik, Voortreffelijke Heer, op uwe bezwaren en die van onzen vriend geantwoord te hebben; blijft er uws inziens echter nog wat te vragen over, dan verzoek ik u mij dit zonder schroom te kennen te geven, opdat ik zoo mogelijk, ook dit oplosse. Vaarwel enz.

's Gravenhage, 29 Juli 1675.

(Wat in dezen Brief als loopend schrift gedrukt is, staat in het oorspronkelijke in gewone letters.)

Digitized by Google

VIJF EN ZESTIGSTE BRIEF.

EHRENFR. WALTH. von TSCHIRNHAUS

AAN DEN

ZEER SCHERPZINNIGEN EN GELEERDEN WIJSGEER

BENEDICTUS DE SPINOZA.

Hooggeachte Heer!

. . . . . Ik verzoek u te bewijzen wat door u beweerd wordt: dat namelijk onze ziel niet meer wezenskenmerken van God kan te weten komen dan Uitgestrektheid en Denking. Hoewel ik dit zeer duidelijk inzie, meen ik nochtans het tegendeel uit Opm. St. 7, Dl. 2, der Ethica te kunnen afleiden, misschien wel alleen omdat ik de beteekenis van die Opmerking niet duidelijk genoeg begrijp. Daarom heb ik besloten u mede te deelen, hoe ik dit daaruit afleid, met het dringend verzoek aan UEd., om mij, waar ik u niet recht begrepen heb, met uwe gewone voorkomenheid terecht te wijzen. Mijn redeneering is de volgende. Alhoewel ik uit de aangehaalde woorden opmaak dat de wereld volstrekt eenig is, zoo blijkt daaruit niet minder helder, dat zij op ontelbare wijzen is uitgedrukt, en dat diensvolgens ook elke bijzondere zaak op ontelbare wijze is uitgedrukt. Hieruit schijnt te volgen dat die wijziging, die mijn ziel uitmaakt, en de wijziging waarvan mijn lichaam de uitdrukking is, (al is dat ook een en dezelfde wijziging) niettemin op ontelbare wijzen is uitgedrukt, dan eens als denking, dan weer als uitgebreidheid, een andermaal door middel van een Goddelijk kenmerk,

Digitized by Google

dat mij onbekend is, en zoo voorts tot in het Oneindige, daar er ontelbare Kenmerken van God zijn, en de volgorde en het verband der wijzigingen m. i. in alle dingen dezelfde moet zijn. Dan rijst echter de vraag, waarom de ziel, die een bepaalde wijziging vertegenwoordigt, welke wijziging niet alleen door de uitgebreidheid, maar ook op ontelbare andere wijzen is uitgedrukt; waarom deze, zeg ik, alleen die wijziging welke door de uitgebreidheid is uitgedrukt, d. i. het menschelijk lichaam, en geen ander karakter, door de andere kenmerken daaraan verleend, kan waarnemen. Ik heb echter geen tijd, dit verder uiteen te zetten; misschien zullen al die twijfelingen bij herhaalde overdenking, wel worden opgeheven.

London, 12 Aug. 1675.

ZES EN ZESTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELED EN ZEERGELEERDEN HEER EHRENFR. WALTH VON TSCHIRNHAUS.

WelEd. Heer!

. . . . . .

. . . . . Om overigens op uw bezwaar te antwoorden, maak ik u opmerkzaam dat, ofschoon elke zaak op ontelbare wijze zich vóórdoet in Gods verstand, dat oneindig aantal voorstellingen, waaronder zij zich voordoet, niet één en dezelfde ziel van een bijzondere zaak kunnen vormen;

Digitized by Google

maar ontelbare (zielen): daar toch geen van al deze ontelbare voorstellingen, met elkander in verband staan, zooals ik in dezelfde Opm. v. St. 7, Dl. 2 heb uiteengezet en ook blijkt uit St. 10, Dl. 1. Indien gij hierop slechts even uwe aandacht vestigt, zult ge zien dat alle bezwaren zijn opgeheven enz.

's Gravenhage, 18 Aug. 1675.

ZEVEN EN ZESTIGSTE BRIEF.

ALBERT BURGH

AAN DEN

ZEER GELEERDEN EN SCHERPZINNIGEN HEER

BENEDICTUS DE SPINOZA.

Toen ik het vaderland verliet, beloofde ik u te zullen schrijven, als mij op reis iets merkwaardigs wedervoer, en daar zulk een geval zich nu voordoet en wel betreffende een zaak van het hoogste gewicht, vervul ik mijn belofte, door u mede te deelen dat ik door Gods oneindige genade in de Katholieke kerk ben teruggevoerd, en als lid daarvan ben opgenomen. De wijze waarop dit geschied is, zult ge meer in bijzonderheden te weten kunnen komen uit een schrijven, dat ik den Hooggeachten en Vroeden Heer de Kranen *) Professor te Leiden heb gezonden; weshalve ik

*) „De Krane of Cranen" geb. te Keulen 1633 of 1634, eerst te Nijmegen, later te Leiden professor in de wijsbegeerte. Hij was een volgeling van Cartesius, in 1670 te Leiden aangesteld, en in 1673, wegens zijn Cartesianisme medisch professor geworden.

Digitized by Google

nu slechts enkele woorden daarbij heb te voegen, die meer uw belang gelden.

Evenzeer als ik u weleer bewonderde om de schranderheid en scherpzinnigheid van uw' geest, beween en beklaag ik u thans; dewijl gij, een man van zulk een groot verstand, wiens ziel door God met zulk een voortreffelijken aanleg is begaafd, en die de waarheid lieſheeft, ja hartstochtelijk begeert, u niettemin laat verleiden en bedriegen door dien ellendigen en trotschen Overste der booze geesten. Want wat is uwe Wijsbegeerte anders dan ijdele dwaling en hersenschim? en toch verwacht gij daarvan niet alleen uwe gemoedsrust in dit leven, maar ook het eeuwig heil uwer ziel. Ziet gij dan niet op welk een nietswaardigen grondslag al uwe beweringen rusten? Gij stelt u voor eindelijk de ware wijsbegeerte gevonden te hebben. Maar hoe weet gij dat uwe wijsbegeerte de beste is van alle die ooit op de wereld verkondigd zijn, nog worden of in het vervolg zullen worden gepredikt? Hebt gij, om nu maar niet te denken aan diegene welke nog komen kunnen, alle stelsels, zoo oude als nieuwe, die hier en in Indië en over de geheele wereld verkondigd worden, onderzocht? en al hadt gij ze alle behoorlijk nagegaan, hoe kunt gij weten, dat gij het beste daaruit gekozen hebt? Gij zult zeggen: mijn wijsbegeerte strookt met de zuivere rede, terwijl de overige daarmede in strijd zijn; maar alle overige wijsgeeren, behalve uwe leerlingen verschillen met u van gevoelen, en beweren met hetzelfde recht van hunne wijsbegeerte wat gij van de uwe zegt, terwijl zij u, evenals gij hen, van onwaarheid en dwaling beschuldigen.

Het is dus duidelijk, dat gij om de waarheid uwer wijsbegeerte in het licht te stellen, redenen zult moeten aanvoeren, die in de overige wijsgeerige stelsels niet te

Digitized by Google

vinden, maar alleen op het uwe toepasselijk zijn. Kunt gij dit niet, dan zult gij wel moeten toegeven dat uwe wijsbegeerte even onzeker en nietswaardig is, als alle overige.

Thans echter bepaal ik mij tot uw boek, waaraan gij dien goddeloozen titel hebt gegeven en, uwe wijsbegeerte in verband brengende met uwe godgeleerdheid, (omdat gij zelf deze inderdaad ook met elkander in verband brengt, al tracht gij ook met duivelsche slimheid te bewijzen, dat de eene van de andere onafhankelijk is, en dat beide van verschillende beginselen uitgaan, *) ga ik aldus verder: Misschien zult ge zeggen, er zijn weinigen die de Heilige Schrift zooveel gelezen hebben als ik, en het is juist uit die Heilige Schrift, welke door de Christenen als gezaghebbend wordt erkend, en waardoor zij zich van alle overige volken ter wereld onderscheiden, dat ik mijn stellingen heb bewezen. En vraagt gij op welke wijze? Door duidelijke texten te gebruiken ter opheldering van min of meer duistere, verklaar ik de H. S. en leid uit de door mij gegeven verklaring mijn leerstellingen af, of zoek daarin de bevestiging van wat reeds te voren door mij als waar was erkend.

Maar denk toch, bid ik u, eens ernstig na over hetgeen gij daar zegt. Hoe toch weet ge dat bovengenoemde toepassing door u goed verricht is, dat vervolgens die toepassing, al is ze behoorlijk uitgevoerd, voldoende is ter verklaring van de H. S., en gij zoodoende de juiste verklaring van die H. S. gegeven hebt, vooral daar de Katholieken beweren, wat onomstootelijk waar is, dat Gods woord niet geheel en al in de Schrift is vervat, en de H. S. dus niet alleen door haarzelve te verklaren is; in geen geval

*) Godgel. Staatk. Vertoog, Hst. 14 en 15.

Digitized by Google

door één mensch, maar zelfs ook niet door de Kerk zelve, die de eenige vertolkster is der H. S.

Want, ook de Apostolische overleveringen moeten geraadpleegd worden; en dit blijkt zoowel uit de H. S. zelve als uit de getuigenis der heilige vaders, terwijl het tevens evenzeer met het gezond verstand als met de ervaring strookt. Als dus het beginsel waarvan gij uitgaat alreede zoo valsch en verderfelijk is; wat zal er dan van uw geheele leer, die op dezen onwaren grondslag steunt en gebouwd is, overblijven?

Indien gij dus in den gekruisten Christus gelooft, erken dan uw verfoeielijke ketterij, bekeer u van de verdorvenheid uws gemoeds, en verzoen u weder met de Kerk.

Is dan de manier waarop gij uwe stellingen bewijst, iets anders dan die van alle Ketters, die ooit de Kerk Gods verlieten, thans nog verlaten of ooit zullen verlaten, deden, doen en zullen doen? Allen toch, zijn even als gij van hetzelfde beginsel, namelijk de H. S. uitgegaan, om hunne leerstelsels op te bouwen en steun te geven. En verblijd u niet in het feit, dat wellicht noch de Calvinisten, ook Gereformeerden genoemd, noch de Lutheranen, noch de Mennonieten, noch de Socinianen enz., uwe leer kunnen weerleggen; want al die menschen zijn, zooals ik reeds straks zeide, even ongelukkig als gij, en wonen met u in de schaduwen des doods.

Maar indien gij niet in Christus gelooft, zijn er geen woorden genoeg om uwe ellende uit te drukken. Toch is het geneesmiddel voorhanden. Bekeer u van uwe zonden, door het verderfelijke en overmoedige, van uwe noodlottige en waanzinnige redeneering in te zien. Waarom gelooft gij niet in Christus? Omdat Christus leer en leven, zegt gij, evenals de leer der Christenen over Christus, volstrekt niet met mijn leer overeenkomt. Maar wederom zeg ik u, durft gij u dan

Digitized by Google

stellen boven allen die ooit in het Rijk Gods of in zijn Kerk zijn opgestaan; boven de aartsvaders, de profeten, de apostelen, de martelaars, de leeraars, de belijders, de heilige Maagden en ontelbare heiligen, ja, zelfs, God lasterende, boven onzen Heere Jezus Christus zelf? Steekt gij alleen in leer- en levens-, ja in alle opzichten boven die allen uit? Zult gij, een ellendig verworpen mensch, een verachtelijke aardworm, enkel stof en een prooi der wormen, u vermeten u zelf te verheffen boven de vleeschgeworden oneindige wijsheid van den eeuwigen Vader, en u aldus aan een onuitsprekelijke Godslastering schuldig maken? Zult gij u alleen wijzer en verhevener achten dan allen die van het begin der wereld af, leden van Gods kerk waren en geloofd hebben of nog gelooven dat Christus komen zou of reeds gekomen is? Waarop berust toch deze vermetele, dwaze, beklagenswaardige en vloekwaardige overmoed? Gij loochent, dat Christus is de zoon des levenden Gods, het Woord van 's vaders eeuwige wijsheid, dat hij geopenbaard is in het vleesch, en voor het menschelijk geslacht heeft geleden en gekruisigd is? Waarom? omdat dat alles niet met uw beginselen overeenkomt. Maar behalve dat nu reeds bewezen is, dat uwe beginselen niet waar zijn, maar valsch, ondoordacht en ongerijmd, ga ik nog verder en beweer: zelfs indien gij van ware beginselen uitgingt, en alles daarop hadt gebouwd, zoudt ge daardoor toch niet alles wat er in de wereld is, gebeurd is of gebeurt kunnen verklaren; noch onbeschroomd mogen beweren, dat als iets met uw beginselen schijnt te strijden, het daarom onmogelijk of onwaar is. Want hoeveel, ja talloos veel is er niet in de natuur, wat gij, al kan men ook wel iets daarvan kennen, toch volstrekt niet kunt verklaren: zoodat ge niet eens den klaarblijkelijken tweestrijd van zulke verschijnselen met uwe verklaring der overige,

Digitized by Google

die door u voor onomstootelijk gehouden wordt, uit den weg kunt ruimen. Met uwe beginselen verklaart gij volstrekt niets van hetgeen, in geestverrukking, door de betoovering van zekere woorden; door het uitspreken daarvan alleen of door het eenvoudig vertoonen van die woorden of teekens in een of andere stof gegrift, wordt te weeg gebracht. Evenmin kunt gij eenige verklaring geven van de verbijsterende verschijnselen die zich bij de bezetenen voordoen, al hetgeen ik herhaaldelijk met eigen oogen aanschouwd heb, en waarvan mij uit de meest vertrouwbare getuigenissen van een menigte geloofwaardige menschen, die allen hetzelfde zeiden, ontelbare voorbeelden zijn medegedeeld. Hoe kunt gij oordeelen over de wezens aller dingen, — aangenomen zelfs dat enkele der voorstellingen die in uw ziel wonen, aan de wezens van die dingen, waarvan zij de juiste voorstellingen zijn, beantwoorden? — daar gij nooit zeker kunt zijn, of de voorstellingen van al het geschapene in 's menschen geest van nature aanwezig zijn, of wel misschien grootendeels zoo niet geheel daarin ontstaan en werkelijk worden te voorschijn geroepen door de voorwerpen buiten ons, of ook door ingeving van goede en kwade geesten, en door de ontwijfelbare Goddelijke openbaring. Hoe toch kunt ge, zonder acht te slaan op het getuigenis van andere menschen en de ervaring, om nu niet te spreken van de onderwerping van uw oordeel aan de Goddelijke almacht; uitgaande van uwe beginselen een nauwkeurige bepaling of wel verzekering geven van het werkelijk bestaan of niet bestaan, de mogelijkheid of onmogelijkheid van hetgeen ik thans ga opnoemen? (ik bedoel, hoe kunt ge uitmaken dat deze dingen werkelijk bestaan of niet bestaan, kunnen voorkomen of niet kunnen voorkomen in het Heelal?) Als daar zijn: de tak die aanwijst waar metaal en onderaardsch water gevonden wordt; de steen dien de Alchymisten zoeken;

Digitized by Google

de kracht van woorden en letters; de verschijningen van verschillende zoo goede als booze geesten en hun invloed, wetenschap en werkkring; de beelden van planten en bloemen in een glazen kolf nadat zij verbrand zijn; de Sirenen; de kaboutermannetjes, die zich zooals men zegt meermalen in mijnen vertoonen; de Antipathie en Sympathie van velerlei zaken; de ondoordringbaarheid van het menschelijk lichaam enz.? Van al het opgesomde kunt gij, mijn waarde wijsgeer, volstrekt geen nadere verklaring geven, al bezat gij nog duizendmaal meer doorzicht en scherpzinnigheid, dan waarop ge u thans kunt beroemen. En indien gij alleen op uw verstand vertrouwt bij uw oordeel over deze en dergelijke dingen, denkt ge zeker eveneens over alles wat u onbekend is of nooit is voorgekomen, en derhalve door u voor onmogelijk wordt gehouden, terwijl gij ze toch alleen voor onzeker moest houden, totdat gij door de verzekering van een groot aantal geloofwaardige getuigen daarvan overtuigd waart geworden.

Ik verbeeld mij dat Julius Caesar evenzoo zou geoordeeld hebben, indien iemand hem gezegd had dat er een poeder kon worden vervaardigd, en in latere eeuwen algemeen gebruikelijk zou zijn, welks kracht zulk een uitwerking had, dat het kasteelen, geheele steden, ja zelfs bergen in de lucht kon doen springen, en dat zich, waar ook opgesloten, als het aangestoken is op zulk een verbazende wijze uitzet, dat het alles wat tegenstand biedt, stuk breekt. Dit toch zou Julius Caesar nooit geloofd hebben, maar zoo iemand hartelijk hebben uitgelachen, omdat hij hem van iets wilde overtuigen, dat met zijn oordeel en ervaring, en de hoogste krijgswetenschap in strijd was.

Maar laat ons tot ons onderwerp terugkeeren. Indien gij dus het bovengenoemde niet verstaat en ook niet kunt

Digitized by Google

beoordeelen, hoe kunt gij dan, een ellendig mensch, door Duivelschen hoogmoed opgeblazen, zoo driest oordeelen over de geduchte mysterien van het leven en lijden van Christus, welke door de Katholieke predikers zelven, onbegrijpelijk worden genoemd? Waarom stelt gij u zoo onzinnig aan, door zoo kinderachtig en onnadenkend te spreken over de ontelbare wonderen en teekenen, die na Christus' komst, door zijn Apostelen en leerlingen en vervolgens door duizende heiligen, tot bewijs en bekrachtiging van de waarheid van het Katholieke geloof, door Gods almacht zijn verricht, en door diezelfde almachtige Genade en goedheid Gods, zelfs nog in onze dagen in tallooze menigte over de geheele wereld voorkomen? En als ge dit niet kunt tegenspreken, wat volstrekt onmogelijk is, waarom verzet gij u dan nog langer? Reik mij de hand; bekeer u van uw dwalingen en zonden; buig u neder en word wedergeboren.

Maar bovendien wil ik in het bijzonder nog met u spreken over de waarheid van het feit, dat inderdaad den grondslag uitmaakt van den Christelijken godsdienst. Hoe durft gij als gij er goed over nadenkt, overtuigende kracht ontzeggen aan de eenstemmigheid van zooveel myriaden menschen, waarvan verscheiden duizenden u in geleerdheid, ontwikkeling, werkelijk scherpzinnige degelijkheid, en volmaakt levensgedrag, zeer verre overtroffen hebben en nog overtreffen, die allen eensgezind en als uit een mond belijden: dat Christus, de zoon van den levenden God in het vleesch verschenen is, geleden heeft en gekruisigd is, dat hij gestorven is voor de zonden van het menschelijk geslacht, dat hij is opgestaan, en verheerlijkt zijnde, in den hemel met den eeuwigen Vader als God regeert, in vereeniging met den Heiligen Geest; en al hetgeen verder daarop betrekking heeft, — dat door dienzelfden Heere Jezus, en later in zijn naam, door de Apostelen en de

Digitized by Google

overige Heiligen, door goddelijken en almachtigen bijstand in Gods kerk ontelbare wonderen zijn verricht en thans nog worden verricht, die niet alleen 's menschen verstand te boven gaan, maar ook strijden tegen het gezond verstand, en waarvan tot op den huidigen dag nog tallooze stoffelijke bewijzen en overal op de wereld verspreide, zichtbare teekenen voorhanden zijn. Zou ik dan niet met hetzelfde recht mogen ontkennen, dat de oude Romeinen ooit op aarde zijn geweest, en dat de veldheer Julius Caesar, na de vrijheid van het gemeenebest te hebben vernietigd, hun regeeringsvorm in een Monarchie heeft veranderd?, zonder mij in het minst te bekommeren om de algemeen bekende gedenkteekenen van de macht der Romeinen, die ons nog door den tijd zijn achtergelaten; en volkomen in strijd met het getuigenis van al die hoogst achtingswaardige schrijvers, die immer over de geschiedenis van Rome's gemeenebest en monarchie geschreven hebben en daarbij bijzonder veel over Julius Caesar opteekenden; evenals met de overtuiging van zooveel duizend menschen, die of zelf de bedoelde monumenten zagen of daaraan (op grond dat ontelbare menschen beweren, dat ze bestaan) evenals aan gezegde geschiedverhalen, ooit geloof hebben geschonken en ook nu nog schenken? En dat alles uit overweging, dat ik gisteren nacht gedroomd heb, dat de gedenksteenen der Romeinen die nog over zijn gebleven, geen werkelijke dingen zijn, maar ijdele hersenschimmen; en dat alles wat men van de Romeinen zegt, gelijk staat met de kinderachtige verhalen welke men vindt in die boeken, die men Romans noemt, zooals van Amadis de Galle, en dergelijke Helden meer; dat zoo ook Julius Caesar of nooit bestaan heeft, of heeft hij bestaan, een ziekelijk man is geweest, die niet in werkelijkheid de vrijheid der Romeinen heeft vertrapt, en daarop voor zich een troon van keizerlijke Majesteit

Digitized by Google

heeft opgericht, maar alleen door zijn eigen dwaze inbeelding of de praatjes van vleiers en vrienden er toe gebracht is, om te gelooven dat hij al die groote daden verricht had? Zou het mij niet even goed vrijstaan te loochenen dat het Chineesche Rijk door de Tartaren veroverd is, dat Constantinopel de zetel is van het Rijk der Turken en meer dergelijke dingen, te veel om op te noemen? Maar zou iemand mij, als ik dit loochende, wel voor gezond van zinnen houden en niet verdenken van beklagenswaardigen waanzin? Alle deze dingen berusten toch op de algemeene overtuiging van duizende menschen, en daarom is hun geloof ontwijfelbaar, daar het onmogelijk is, dat allen die deze dingen en nog veel meer ons verzekeren, zichzelf bedrogen hebben, of anderen wilden bedriegen gedurende zoovele eeuwen, ja gedurende al de jaren van de grondlegging der wereld tot aan dezen dag.

Bedenk verder, dat Gods Kerk van het begin der wereld tot op den huidigen dag zich ongestoord heeft uitgebreid, en onwankelbaar op haar grondvesten is blijven staan; terwijl alle andere godsdiensten, heidensche zoowel als Kettersche, in elk geval later zijn ontstaan, indien ze niet reeds ten onder zijn gegaan, al hetwelk evenzeer van alle alleenheerschappijen en de meest verschillende wijsgeerige meeningen te zeggen valt.

Bedenk in de derde plaats, dat Gods Kerk, door de komst van Christus in het vleesch, van den dienst van het Oude in dien van het Nieuwe Testament is overgegaan, en door Christus, den Zoon des levenden Gods, zelf gesticht, vervolgens verbreid is door de Apostelen en hun leerlingen en opvolgers; naar de wereld ongeletterde mannen, die echter alle wijsgeeren verslagen hebben, ofschoon zij de Christelijke leer predikten, een leer, die met het gezond verstand strijdt, en alle menschelijke redeneering te boven

Digitized by Google

gaat en overtreft; mannen, naar de wereld, verworpen, gering en onaanzienlijk, niet gesteund door de macht van aardsche Koningen of Vorsten, maar daarentegen door dezen op allerlei wijze vervolgd, en aan allerlei aardschen tegenspoed overgeleverd, wier werk evenwel te rijker vruchten droeg, naarmate de machtigste Romeinsche keizers dit trachten te verhinderen, ja te vernietigen, door de Christenen onder allerlei soort van martelingen ter dood te brengen. Herinner u dat op deze wijze binnen korten tijd de Kerk van Christus over de geheele wereld verspreid is, en dat eindelijk, nadat de Romeinsche keizer en de koningen en Vorsten van Europa tot het Christendom bekeerd waren, de kerkelijke Heerschappij die machtsuitbreiding heeft verkregen, welke wij thans allen met bewondering mogen aanschouwen, terwijl dit alles tot stand is gebracht door liefde, vriendelijkheid, geduld, vertrouwen op God, en de overige Christelijke deugden, en niet met geweld van wapenen, noch door middel van talrijke legerscharen, noch door het verwoesten van geheele landstreken, zooals wereldlijke vorsten hun grenzen uitbreiden, daar de poorten der Hel niets tegen de macht der Kerk vermogen, volgens de belofte haar door Christus gegeven. Denk hierbij ook aan de verschrikkelijke en onuitsprekelijk strenge straf, die de Joden tot den laagsten trap van ellende en rampzaligheid heeft gebracht, omdat door hun toedoen Christus gekruisigd werd. Doorloop, lees en herlees de historiebladen aller tijden, en nergens zult gij, zelfs niet als droomverhaal, in eenigen Staat een dergelijke gebeurtenis vermeld vinden.

Ten vierde maak ik u opmerkzaam op de navolgende karaktertrekken, die het wezen der Katholieke Kerk uitmaken, en inderdaad van die Kerk onafscheidelijk zijn, te weten; hare *Oudheid*, die, daar zij den Joodschen godsdienst,

Digitized by Google

welke toen de ware was, verving, moet worden gerekend te beginnen met Christus, nu zestien en een halve eeuw geleden, gedurende welken tijd zij een onafgebroken reeks van Leeraars heeft aan te wijzen, tengevolge waarvan zij alleen, de Heilige en Goddelijke Schriften, zuiver en onvervalscht kan bezitten, met en benevens de overlevering van Gods ongeschreven woord, die even betrouwbaar en onvervalscht is; — de *Onveranderlijkheid*, waarmede haar leer en de uitdeeling der Sacramenten, zooals die door Christus zelven en de Apostelen zijn ingesteld, ongeschonden en zooals het behoort, in hun werkelijke beteekenis gehandhaafd worden; de *Onfeilbaarheid* waarmede zij alles wat op het geloof betrekking heeft, met het hoogste gezag, de grootste zekerheid en waarheid bepaalt en beslist, ingevolge de opdracht haar te dien einde door Christus gegeven, en onder leiding van den Heiligen Geest, wiens bruid, de Kerk is; de *Onvatbaarheid voor hervorming*, waaraan zij nooit behoefte kan gevoelen omdat zij niet kan besmet noch bedrogen worden en ook zelf niet bedriegen kan; de *Eenstemmigheid*, waarmede al hare leden hetzelfde gelooven, hetzelfde leeren in zake des geloofs, overal eenzelfde altaar, en alle Sacramenten met elkander gemeen hebben, en ten slotte samenwerken tot hetzelfde doel, door elkander te gehoorzamen. Voorts de *Onmogelijkheid*, dat eenige menschelijke ziel, onder welk voorwendsel ook, zich van haar kan afscheiden, zonder zich tegelijk aan de eeuwige verdoemenis prijs te geven, tenzij zij voor den dood door haar berouw weêr met de Kerk vereenigd wordt; zooals blijkt uit het feit, dat hoeveel ketterijen ook uit haar zijn voortgekomen, zij altijd aan zich zelve gelijk, onwankelbaar vast, als op een Rots gebouwd, blijft staan; *Hare ontzaggelijke Uitbreiding* waardoor zij zich, zooals wij met eigen oogen zien, over de geheele wereld verspreidt, wat van

Digitized by Google

geen andere vereeniging, hetzij van de Afgescheiden Kerk *), of van eenige kettersche of heidensche, noch van eenige Staatkundige Macht of wijsgeerig stelsel kan gezegd worden, evenmin als een der bovengenoemde eigenschappen van de Katholieke Kerk, aan eenige andere menschelijke vereeniging toekomt of eigen kan zijn; en eindelijk haar *Voortbestaan tot aan het einde der wereld*, waarvan De Weg, de Waarheid en het Leven zelf haar de verzekering heeft gegeven, en waarvan het bezit van alle bovenvermelde eigenschappen, haar door Christus zelf, door middel van den H. Geest evenzeer toegezegd en geschonken, het duidelijkste bewijs is.

Bedenk ten vijfde, hoe de bewonderenswaardige tucht, waarmede de Kerk, een lichaam van zoo grooten omvang, wordt geleid en bestuurd, onweerlegbaar toont, dat zij in een zeer bijzondere betrekking tot Gods Voorzienigheid staat, en dat haar bestuur op wonderbare wijze door den Heiligen Geest wordt geordend, bewaakt en geleid; — evenals de samenstemming (harmonie), die in alle dingen dezer wereld is op te merken; ons de Almacht, de Wijsheid en de Oneindige Voorzienigheid, die alles schiep en nog voortdurend onderhoudt, als met den vinger aanwijst; want waarlijk in geen andere vereeniging wordt een orde, die zoo schoon, zoo streng, en zoo ongestoord is, in acht genomen.

Laat ik u ten zesde doen opmerken, dat de Katholieken in het algemeen, naarmate zij heiliger en volmaakter zijn, zich zelven des te nederiger betoonen, des te onwaardiger beschouwen en te eer aan anderen den lof gunnen een heiliger leven te leiden; afgezien dat ontelbare personen van beide seksen, die nog in onzen tijd in grooten getale zijn aan te wijzen en waarvan ik

*) De Grieksche.

Digitized by Google

zelf enkelen gezien en gekend heb, een bewonderenswaardig en heilig leven hebben geleid, en door de almacht Gods in den aanbiddelijken naam van Jezus Christus, vele wonderen hebben gedaan, terwijl er nog dagelijks, zeer talrijke, plotselinge bekeeringen voorkomen, waarbij de menschen van een leven vol zonde tot het betere, waarlijk Christelijke en heilige leven overgaan, dat zelfs de grootste zondaren toch den vereischten eerbied over het heilige behouden, hun eigen boosheid erkennen, zich hun eigen zonden en tekortkomingen verwijten, daarvan verlost willen worden en zich verbeteren: zoodat men zou kunnen zeggen, dat de volmaaktste ketter of wijsgeer, die ooit heeft geleefd, nog niet vergeleken kan worden met den alleronvolmaaktsten der Katholieken. Hieruit blijkt ook en volgt onbetwistbaar, dat de Katholieke leer de wijste is en van een bewonderenswaardige diepzinnigheid, in een woord dat zij alle andere stelsels dezer wereld overtreft; aangezien zij de menschen beter maakt dan alle anderen, tot welke Vereeniging zij ook behooren, en hun een veiligen weg aanwijst en openstelt, om gemoedsrust in dit leven, en de eeuwige zaligheid hiernamaals deelachtig te worden.

Ten zevende wijs ik u met ernst op de openlijke bekentenis, van vele in hun verzet verharde Ketters, en zeer aanzienlijke Wijsgeeren; hierin bestaande, dat zij, na het Katholieke geloof te hebben aangenomen, ten slotte inzagen en erkenden, voorheen ellendig, blind, onkundig, ja dwaas en krankzinnig geweest te zijn, toen zij zich, opgeblazen van trots en vol ingebeelden eigendunk, ten onrechte verbeeldden door hunne meerdere wetenschap, beschaving en uitstekend gedrag, verre boven anderen verheven te zijn. Sommigen hunner leidden in het vervolg een leven vol heiligheid en lieten de heugenis van ontelbare wonderdaden na, anderen gingen blijde en

Digitized by Google

juichend den marteldood te gemoet, terwijl weêr anderen, waaronder de Goddelijke Augustinus, de scherpzinnigste, diepzinnigste en wijste Leeraars en daardoor voor de Kerk van het hoogste belang en als 't ware hare zuilen geworden zijn.

Herinner u ten slotte het noodlottige en rustelooze bestaan der Godloochenaars, al schijnen zij ook soms zeer opgewekt van geest, en al willen zij het ook doen voorkomen alsof zij hun leven op aangename wijze en in volkomen gemoedsrust doorbrengen; denk echter bovenal aan hun ongelukkig en verschrikkelijk uiteinde, waarvan ik zelf enkele voorbeelden gezien heb, en waarvan mij zeer vele, ja ontelbare gevallen even zeker bekend zijn, zoowel uit de verhalen van anderen als uit de Geschiedenis, en bezin u bijtijds, door hun voorbeeld gewaarschuwd.

Zoo ziet gij dan, of hoop ik althans dat gij inziet, hoe onbezonnen het is, u te verlaten op de invallen van uw eigen verstand. Want als Christus in waarheid God is en mensch tegelijk, zooals onweerlegbaar bewezen is, bedenk dan in welk een toestand gij u bevindt: want indien gij volhardt in uwe verfoeielijke dwalingen en zware zonden, staat u niet anders te wachten dan de eeuwige verdoemenis, en zelf zult gij begrijpen hoe verschrikkelijk dat is. Bedenk hoe weinig grond gij hebt om met uitzondering van uwe aanbidders, de geheele wereld uit te lachen, hoe onzinnig het is, dat gij u trotsch gevoelt en met u zelf ingenomen bij de gedachte aan de voortreffelijkheid van uwen geest, en bij het bewonderen van uwe ijdele en wat meer zegt, onware en goddelooze leer; hoe dwaselijk gij u zelven nog lager zelfs dan de dieren stelt, door u zelf vrijheid van wil te ontzeggen, en hoe gij, indien gij die inderdaad niet bij ervaring kent, noch wilt erkennen, u zelf bespot, door te denken dat uwe leer den hoogsten

Digitized by Google

lof, wat meer is, tot in bijzonderheden navolging, verdient?

Indien gij (wat ik weiger te gelooven) niet wilt, dat God of uw naaste medelijden met u heeft, heb dan toch medelijden met uw eigen ellendig bestaan, waardoor gij het er op toelegt u nog ellendiger te maken dan gij nu zijt, of minder ellendig dan gij worden zult als gij zoo voort gaat *). Bekeer u, wijsgeer, erken uw hoogwijze dwaasheid, en uw onzinnige wijsheid; leg uw trots af en word deemoedig, en ge zult genezen zijn. Aanbid Christus in de allerheiligste Drieëenheid, opdat hij zich over uwe ellende ontferme, en u in genade aanneme. Lees de Heilige Vaders en Kerkleeraars; zij zullen u leeren wat ge te doen hebt om niet verloren te gaan, maar het eeuwige leven te hebben. Ga met Katholieken te rade, die hun geloof goed verstaan en een braaf leven leiden; zij zullen u veel zeggen, dat gij nooit hebt geweten en waarover gij verbaasd zult staan.

Wat mij betreft, ik heb u dezen brief geschreven met oprecht Christelijke bedoelingen; in de eerste plaats om u te doen zien hoezeer ik u liefheb, niettegenstaande uwe heidensche gevoelens, en dan om u te smeeken, niet langer voort te gaan ook anderen ten verderve te leiden.

Laat mij daarom aldus besluiten: God wil uw ziel van het eeuwige verderf redden, indien gij slechts wilt. Aarzel niet langer Gode te gehoorzamen, die u reeds zoo dikwerf riep door anderen en nu wederom, misschien voor het laatst, laat waarschuwen door mij, die, nu ik door Gods onuitsprekelijke barmhartigheid zijn genade deelachtig ben geworden, haar ook u van ganscher harte toewensch. Wijs haar toch niet af; want als gij nu Gods roepstem niet wilt hooren, zal 's heeren toorn zelf tegen u ontbranden en dreigt u het gevaar, van zijn oneindige barmhartigheid

*) Deze zin is bedorven.

Digitized by Google

verstoken te worden en jammerlijk het slachtoffer te worden der Goddelijke Gerechtigheid, wier toorn alles verteert. — Dit moge God Almachtig verhoeden, tot verheerlijking van zijn naam en tot behoudenis uwer ziel, zoowel als tot een heilzaam en navolgingswaardig voorbeeld voor al uwe ongelukkige volgelingen; in den naam van onzen Heer en Verlosser Jezus Christus, die met den Eeuwigen Vader leeft en regeert in vereeniging met den Heiligen Geest, die God is van eeuwigheid tot eeuwigheid. Amen.

Florence, 11 Sept. 1675.

ACHT EN ZESTIGSTE BRIEF.

(Antwoord op den 62sten Brief.)

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELED. EN ZEER GELEERDEN HEER HEINRICH OLDENBURG.

WelEd. en Hooggeachte Heer!

Juist, toen ik uwe letteren van 22 Juli ontving, ging ik naar Amsterdam met het plan om het boek, waarover ik u geschreven had, te laten drukken. Terwijl ik hiermede bezig ben, werd algemeen het gerucht verspreid, dat er een boek van mij ter perse lag, dat handelde over God, en dat ik daarin trachtte aan te toonen, dat er geen God was; welk gerucht bij zeer velen werkelijk ingang vond.

Digitized by Google

Dit gaf enkele Godgeleerden (die zelven wellicht de verspreiders van het gerucht waren) aanleiding, mij bij den Prins en de Overheid openlijk aan te klagen, waarbij nog kwam, dat eenige domme Cartesianen, die, zooals men meende, mij wel gezind waren, om die verdenking van zich af te weren, mijn meeningen en geschriften onophoudelijk beschimpten, waarmede zij ook nu nog voortgaan. Toen ik dit van eenige geloofwaardige mannen vernomen had, die mij tevens verzekerden, dat de Godgeleerden mij overal lagen legden, besloot ik de voorgenomen uitgave eenigen tijd uit te stellen, om te zien waarop dit zou uitloopen, en stelde mij voor, het besluit dat daarna door mij genomen zou worden, u mede te deelen. Intusschen schijnt de zaak met den dag te verergeren, en zoodoende ben ik nog altijd in 't onzekere wat te doen. Mijn antwoord op uw brief wilde ik echter niet langer laten wachten. Ik zeg u in de eerste plaats mijn hartelijken dank voor uw allervriendelijkste waarschuwing, maar verzoek u mij daarvan een nadere uitlegging te geven, opdat ik wete welke stellingen uws inziens, gevaar zouden kunnen opleveren voor de beoefening der godsdienstplichten.

Want wat mij betreft, ik geloof dat al wat met de Rede is overeen te brengen, ook van het hoogste belang is voor de deugd. In de tweede plaats zou ik, indien het u niet te veel last veroorzaakt, gaarne door u zien aangegeven, welke plaatsen in mijn Godgeleerd-Staatkundig Vertoog den geleerden aanstoot gaven. Ik ben namelijk van plan tot toelichting van dat Vertoog enkele Aanteekeningen uit te geven om zoo mogelijk de verkeerde voorstellingen, die men zich daarvan maakt, uit den weg te ruimen. Vaarwel.

Digitized by Google

NEGEN EN ZESTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEER GELEERDEN HEER
LAMBERT VAN VELTHUIJSEN.

Zeer voortreffelijke Hooggeachte Heer!

Het verwondert mij, dat onze vriend Nieuwstad *) u gezegd heeft, dat ik voornemens was de geschriften, die sedert eenigen tijd tegen mijn tractaat zijn uitgekomen te weerleggen, en dat ik mij daarbij had voorgesteld ook uw handschrift te bestrijden. En wel om reden, dat het nooit bij mij is opgekomen een mijner tegenstanders te weerleggen; daar zij mij geen van allen de moeite waard schenen, om ze te beantwoorden. — Ik heb, naar mijn beste weten, aan den Heer Nieuwstad niets anders gezegd dan dat ik van plan was, enkele minder duidelijke plaatsen van gezegd Tractaat, door Aanteekeningen op te helderen †) en daarbij uw handschrift met mijn antwoord te voegen, indien dit met uw goedvinden kon geschieden. Ik heb hem toen verzocht, u dit te vragen en daarbij gevoegd, dat indien gij bijgeval mocht weigeren daartoe uw toestemming te geven, om reden dat in mijn antwoorden enkele te scherpe uitdrukkingen voorkomen, ik u volledige vrijheid gaf die

*) Zie Meinsma blz. 376 en 411. Nieuwstad was secretaris van Utrecht maar werd in 1674, toen de wet verzet werd, gedwongen zijn ambt neder te leggen.

†) Uit deze Mededeeling blijkt dat deze brief in denzelfden tijd als den 68sten geschreven is.

Digitized by Google

te verbeteren of wel door te halen. Meen echter niet dat ik daarom op den Heer Nieuwstad verstoord ben; ik heb u alleen de zaak willen uitleggen, zooals zij is, om u indien ik de gevraagde vergunning niet kan verkrijgen, in elk geval te toonen dat ik uw handschrift in geen geval tegen uw zin wilde uitgeven. En hoewel ik geloof dat dit zeer goed zonder eenig gevaar voor uw goeden naam geschieden kan, indien uw naam er maar niet bij geschreven wordt, zal ik echter niets doen, zonder dat gij mij vergunning gegeven hebt dat geschrift openbaar te maken.

Om u echter de waarheid te zeggen zoudt gij mij een nog veel grooteren dienst bewijzen, indien gij de redenen waarmede gij mijn tractaat meent te kunnen bestrijden in schrift zoudt willen brengen en die bij het bestaande manuscript zoudt willen voegen; waarom ik u dan ook dringend verzoek. Er is toch niemand wiens bezwaren ik liever in overweging zou willen nemen; daar ik weet, dat gij u alleen door de zucht naar waarheid laat leiden en ik de bijzondere oprechtheid van uw gemoed heb leeren kennen, waarop ik mij beroep, om u nogmaals dringend te verzoeken, dezen arbeid wel op u te willen nemen, u de verzekering gevende, dat ik ben

Uw toegenegene
B. DE SPINOZA.

(Deze brief doelt op den 42sten die door Joh. Oosten (of Ostens) in handen van Spinoza gekomen was. Inmiddels was de laatste bij zijn bezoek te Utrecht met Velthuijsen in kennis geraakt, en daardoor in een vriendschappelijke verhouding met hem gekomen.

Het Hs. bevindt zich te Berlijn in het bezit van Th. Wagner. Prof. H. W. Tijdeman bracht dezen brief ter algemeene kennis in den Utrechtschen Volks-almanak. 1844).

Digitized by Google

ZEVENTIGSTE BRIEF.

G. H. SCHULLER MED, DR.

AAN DEN

ZEER VOORTREFFELIJKEN EN SCHERPZINNIGEN WIJSGEER
BENEDICTUS DE SPINOZA.

Zeer Geleerde en Voortreffelijke Heer, achtingswaardige Vriend!

Ik hoop dat mijn laatsten brief, tegelijk met de proef van den Ongenoemde *), u behoorlijk in handen gekomen is, en tevens dat gij nog welvarend zijt, evenals dit met mij het geval is. Sedert drie maanden heb ik geen enkelen brief van onzen Tschirnhaus gehad, en was daardoor tot het treurige vermoeden gekomen, dat hem op zijn reis van Engeland naar Frankrijk een ongeluk was overkomen. Thans echter heb ik tot mijn groot genoegen een brief van hem ontvangen, en moest dien, op zijn verlangen ook aan UEd. mededeelen, U zijn beleefde groeten overbrengen en tevens berichten, dat hij behouden te Parijs was aangekomen, en aldaar in den Heer Huygens, den man had aangetroffen, dien wij hem hadden voorspeld te zullen ontmoeten, ten gevolge waarvan hij het zeer goed met hem had kunnen vinden, zoo zelfs dat hij hoog bij hem in aanzien stond; hij had gezegd dat UEd. hem had aangeraden hem (Huygens) op te zoeken, en dat zijn persoon bij u zeer hoog stond aangeschreven, waarover hij zich bijzonder verheugd had, zoodat hij antwoordde, dat hij uw persoon niet minder hoog achtte, en nu onlangs het Godgel. Staatk. Vertoog

*) Daar Spinoza in zijn antwoord den bedoelden persoon schijnt te kennen, geloof ik dat Schuller hier Antimonii heeft willen schrijven.

Digitized by Google

van UEd. had gekregen, dat door zeer velen in Frankrijk hooggeschat wordt, terwijl men nieuwsgierig was, of er nog meer geschriften van dienzelfden schrijver waren uitgegeven, waarop de Heer Tschirnhaus had geantwoord, dat hem niets anders bekend was dan de Bewijzen van het 1ste en 2de Deel der Beginselen van Descartes. Overigens heeft hij van UEd. niets meer gezegd, en hoopt, dat u dat ook niet onwelgevallig zal zijn.

Onlangs liet Huygens onzen vriend Tschirnhaus bij zich komen en deelde hem mede dat de Heer Colbert iemand zocht, om zijn zoon in de Meetkunde te onderwijzen, en dat hij, indien een dergelijke betrekking hem welkom was, hem die bezorgen zou, waartoe onze vriend na eenigen tijd van beraad gevraagd te hebben, ten slotte zich bereid verklaarde. Huygens keerde daarop terug met het antwoord, dat de Heer Colbert zijn voorstel zeer gaarne aannam, vooral ook omdat hij door zijn onbekendheid met de Fransche taal gedwongen was, zijn zoon in 't Latijn toe te spreken.

Op de onlangs door u gemaakte tegenwerping antwoordt hij, dat de weinige woorden, die ik hem op UEd. verzoek geschreven had, hem uw bedoeling veel duidelijker hadden gemaakt, en dat hij reeds vroeger dezelfde gedachten gekoesterd had (aangezien zij alleen op een van deze beide manieren te verklaren zijn). Er waren echter twee redenen waarom hij de onlangs in zijn tegenwerping aangenomen opvatting gevolgd had, en hiervan was de eerste, dat anders St. 5 en St. 7 van het Tweede Boek z. i. met elkaar zouden strijden. — In de eerste dezer stellingen wordt namelijk beweerd, dat hetgeen men zich voorstelt, de bewerkende oorzaak is der voorstellingen *),

*) Hier vergist Tschirnhaus zich. Juist het tegendeel wordt in St. 5 beweerd. Zie het antw. v. Spinoza.

Digitized by Google

wat echter door het bewijs van de laatste schijnt weerlegd te worden wegens het aangehaalde axioma 4 van Dl. 1; of (en dit wil ik eer gelooven) de toepassing die ik (hier gaat Schuller plotseling van den derden persoon over in den eersten Vert.) van dit axioma maak, strookt niet met de bedoeling van den schrijver, wat ik zeer gaarne van hem zelven zou vernemen, als zijn bezigheden hem dit toelaten. De tweede reden, die mij verhinderde de aangegeven verklaring te volgen, was dat op deze wijze het wezenskenmerk der denking geacht wordt, zich veel verder uit te strekken dan de andere kenmerken. Daar echter elk der Attributen Gods wezen uitmaakt, zie ik waarlijk niet in, hoe hier het een met het andere is overeen te brengen. Dit wil ik er althans wel bijvoegen, dat als ik anderer verstand naar het mijne mag beoordeelen, de stellingen 7 en 8 van deel 2 zeer moeielijk te begrijpen zijn, en dat alleen omdat de schrijver zich vergenoegd heeft, de daaraan toegevoegde bewijzen (zonder twijfel omdat de stellingen hem zoo eenvoudig voorkwamen) in zulke korte en met weinig woorden toegelichte termen samen te vatten.

Verder bericht onze vriend ook nog te Parijs een man ontmoet te hebben van buitengewone bekwaamheid, zeer ervaren in verschillende wetenschappen en vrij van de gewone vooroordeelen der godgeleerdheid. Zijn naam was Leibnitz en hij sloot met hem innige vriendschap, terwijl hij er bijvoegt dat hij met hem zich wenschte toe te leggen op de beschaving van zijn geest, iets dat bij hem meer geldt dan al het andere, en door hem van het hoogste belang wordt geacht.

In het zedelijke, zegt hij, is hij buitengewoon geoefend, naardien hij zich nooit door hartstocht laat leiden, maar alleen spreekt hetgeen de Rede hem gebiedt.

Van de Natuurkundige vraagstukken en vooral van de Bovennatuurkundige, over God en de Ziel, heeft hij,

Digitized by Google

zooals hij verder meldt, zeer veel werk gemaakt. En ten slotte zegt hij, dat deze man, indien ge daartoe verlof wilt geven, bij uitstek verdienen zou met de schriften van UEd. in kennis gesteld te worden, daar hij gelooft, dat dit den Schrijver groot voordeel zou opleveren, zooals hij belooft u duidelijk te zullen aantoonen, indien UEd. dat verlangde; mocht gij het evenwel niet verlangen, dan kunt gij gerust zijn dat hij overeenkomstig zijn belofte alles stipt geheim zal houden, evenals hij tot nog toe geen enkel woord daarover gesproken heeft. Dezelfde Leibnitz acht uw Godgeleerd-Staatkundig Vertoog zeer hoog, over welks onderwerp hij UEd. als gij 't u herinnert, eens een Brief heeft geschreven. Ik zou UEd. derhalve willen vragen, indien daartegen geen gegronde redenen bestaan, met de welwillende beleefdheid die u eigen is, geen bezwaar te maken dit toe te staan, maar mij zoo mogelijk, uw besluit zoo spoedig mogelijk te kennen te geven, daar ik, na uw antwoord ontvangen te hebben, onzen Tschirnhaus zal kunnen beantwoorden, hetgeen ik zeer gaarne Dinsdag avond zou doen; indien ten minste geen ernstige beletselen UEd. noodzaken de zaak uit te stellen. De Heer Bresser, uit Kleef teruggekeerd, heeft een groote hoeveelheid Duitsch bier hierheen gezonden; ik heb hem gezegd dat hij een half vat aan UEd. moest zenden, hetgeen hij mij beloofde te zullen doen. Hij zendt u zijn hartelijke groeten. Vergeef mij eindelijk bid ik u, de onbeholpenheid van mijn stijl, en de vluchtigheid van mijn pen, en beschik over mij waar ik u van dienst kan zijn, opdat ik in de gelegenheid worde gesteld te bewijzen dat ik in waarheid ben

Zeer Voortreffelijke Heer,
Uw bereidvaardige Dienaar
G. H. SCHULLER.

Amsterdam, 14 Nov. 1675.

Digitized by Google

(In den aanhef van dezen brief wordt gesproken van een Processus Anonymi. Letterlijk vertaald is dit: „de proef van een ongenoemde." Waarschijnlijk echter heeft Schuller zich hier wederom in der haast verschreven, en bedoeld Antimonii. — In het antwoord toch van Spinoza (72sten Brief) wordt de ongenoemde, de vader of bloedverwant van Schuller genoemd, wat al te zonderling schijnt, als de zoon zelf er niet voor durfde uitkomen, terwijl tevens uit dat antwoord blijkt, dat het ook hier weder een poging gold om uit Antimonium goud te maken, hetgeen toenmaals, het groote vraagstuk schijnt te zijn geweest. Antimonium heet nog goudzwavel en Kerkkring schreef er een boek over, dat in Spinoza's bibliotheek te vinden is. Het origineel van dezen brief berust in de Doopsgezinde Kerk.)

EEN EN ZEVENTIGSTE BRIEF.

(Antwoord op den 68sten Brief.)

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Naar hetgeen ik uit uw laatste schrijven opmaak, loopt de uitgave van het boek dat gij in 't licht wildet geven gevaar. Uw plan om op te helderen en te verzachten, wat in het Godgeleerd-Staatkundig Tractaat den Lezers aanstoot gaf, juich ik van harte toe. Hieronder reken ik vooral, alles wat daarin op min of meer dubbelzinnige wijze wordt gezegd over God en de Natuur; die volgens veler meening door u met elkander verward worden. Bovendien zijn velen van oordeel, dat gij aan de wonderen hun gezag en waarde ontneemt, terwijl toch daarop alleen, volgens het eenstemmige gevoelen van bijna alle christenen, de zekerheid der Goddelijke Openbaring kan worden ge-

Digitized by Google

grondvest. Ook zegt men, dat gij uw meening over Jezus Christus, den Verlosser der Wereld, en den eenigen Middelaar der menschen, over zijn Verschijning in het Vleesch en zijn Voldoening verzwijgt, en verlangt men, dat gij over deze drie hoofdpunten uw oordeel duidelijk te kennen geeft. Indien ge dit doet, en met uw antwoord verstandige en weldenkende Christenen bevredigt, geloof ik dat ge gerust zult kunnen zijn.

Dit wenschte ik u in het kort mede te deelen, daar ik steeds het grootste belang in u blijf stellen. Vaarwel.

15 Nov. 1675.

Naschrift. Laat mij als 't u belieft spoedig weten, dat deze regels u behoorlijk in handen gekomen zijn.

(Men ziet uit dit Naschrift hoe bezorgd Oldenburg was, dat zijn brieven verloren gingen. — Zijn bezoek aan den Tower had hem voorzichtig gemaakt.)

TWEE EN ZEVENTIGSTE BRIEF.

(Antwoord op den 70sten Brief.)

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

ZEER GELEERDEN HEER G. H. SCHULLER

Zeer Ervaren Heer, hoogwaarde vriend!

Het was mij zeer aangenaam uit uw heden *) ontvangen

*) Hieruit blijkt dat een brief van Amst. naar den Haag vier dagen onderweg kon blijven.

Digitized by Google

schrijven te vernemen, dat gij welvarend zijt en onze vriend Tschirnhaus zijn reis naar Frankrijk gelukkig volbracht heeft. In zijn gesprekken met den Heer Huygens over mij, heeft hij zich werkelijk, althans mijns inziens, voorzichtig gedragen en bovendien verheug ik mij buitengemeen, dat hij zulk een goede gelegenheid gevonden heeft, om het doel dat hij zich voorgesteld had te bereiken. Wat hij echter in het 4de Axioma van Dl. 1 heeft gevonden, waaruit zou blijken dat het in strijd was met St. 5, Dl. 2, kan ik niet begrijpen. Want in laatstgenoemde stelling wordt beweerd, dat de voorstelling van elke wezendheid God tot oorzaak heeft, in zooverre wij hem als Denking beschouwen, terwijl in het bedoelde Axioma gezegd wordt, dat de kennis van het gevolg, afhangt van de kennis of de voorstelling van de oorzaak. Ik kan echter, om u de waarheid te zeggen, den zin van uw epistel te dezen opzichte niet goed vatten en geloof dat er, hetzij in uw brief, hetzij in den oorspronkelijken brief, in der haast een vergissing is ingeslopen *). Immers gij schrijft daarin, dat in St. 5 beweerd wordt, dat hetgeen wij ons voorstellen de bewerkende oorzaak is onzer voorstellingen, terwijl dit toch juist in diezelfde Stelling uitdrukkelijk wordt ontkend. Hieruit nu is m. i. de geheele verwarring ontstaan, en daarom zou ik voor 't oogenblik vergeefsche moeite doen, met over dit onderwerp uitvoerig te schrijven; veel beter is het, dat ik daarmede wacht tot gij mij uw bedoeling duidelijker uitlegt, en ik vernomen heb of het oorspronkelijke geschrift zonder fouten is. Ik meen den Heer Lijbniz †) over wien hij schrijft, wel uit brieven te kennen, maar waarom hij, die te Francfort Raadsheer was, naar Frankrijk vertrokken

*) Hetzelfde wat ons in den 57sten Brief is gebleken, en in den 63sten.
†) Aldus in den text.

Digitized by Google

is, weet ik niet. Voor zoover ik uit zijn brieven kon opmaken, scheen hij mij een man van een helderen geest en in allerlei soort van wetenschap ervaren. Toch geloof ik dat het niet geraden is, hem zoo spoedig mijn schriften toe te vertrouwen. Ik zou eerst wel eens willen weten, wat hij in Frankrijk uitvoert, en het oordeel van onzen Tschirnhaus vernemen, nadat hij langeren tijd met hem is omgegaan en zijn karakter nader heeft leeren kennen. Groet overigens dien goeden vriend van ons uit mijn naam, en indien ik hem in iets van dienst kan zijn, dan heeft hij slechts te bevelen; hij zal mij steeds in elk opzicht dienstvaardig vinden. Ik wensch u geluk met de aankomst of terugkomst van onzen Heer en waardsten vriend Bresser;, voorts dank ik hem zeer voor het beloofde bier en zal hem daarvoor, zoodra ik daartoe in de gelegenheid ben, mijn erkentelijkheid bewijzen. Wat eindelijk de proef van uw vader betreft, ik heb nog geen poging gedaan, mij daarvan te overtuigen, ook geloof ik niet, dat ik er spoedig toe komen zal, die proefneming te doen. Want hoe meer ik de zaak zelve overdenk, hoe meer ik overtuigd word, dat gij geen goud hebt gemaakt, maar slechts een weinig goud, dat in het antimonium was opgelost, hebt afgescheiden. Hierover echter later meer; nu word ik daarin verhinderd door gebrek aan tijd; indien ik u echter in het een of ander helpen kan, vindt gij mij bereid, en zult gij steeds in mij vinden,

Voortreffelijke Heer
Uw hartelijken vriend en
Dw. Dienaar
B. DESPINOZA.

's Gravenhage, 18 Nov. 1675.

Digitized by Google

(*Opschrift van den Brief.*)

Myn heer
Myn heer G. H. Schuller
der medecynen Doctor, woonende in de Kortsteeg in de gestofeerde hoet
t'
Port. Amsterdam.

(Uit dezen brief en den 70sten blijkt dat Leibnitz met Spinoza briefwisseling heeft gehouden. Leibnitz stelde bijzonder veel belang in alles wat hij van den wijsgeer vernam en toen hij in 't laatst van Oct. 1676 naar Holland toog, en in den Haag kwam, heeft hij hem herhaalde malen opgezocht en langen tijd met hem gesproken.

Deze brief is in HS. verkocht op de veiling van den Heer van Voorst 1860, en in het bezit gekomen van den Heer G. M. Clauss te Leipzig.)

DRIE EN ZEVENTIGSTE BRIEF.

(Antwoord op den 71sten Brief.)

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELED. EN ZEER GELEERDEN HEER
HEINRICH OLDENBURG.

WelEd. Heer!

Uw buitengewoon korten brief van 15 Nov. heb ik j.l. Zaterdag ontvangen. Gij geeft daarin alleen te kennen,

Digitized by Google

wat in het Theol.-Pol. Tractaat den lezers aanstoot heeft gegeven, hoewel ik daaruit tevens hoopte te vernemen, welke denkbeelden, naar men meende, de vroomheid ondermijnden, waarover gij te voren hadt gesproken. Om nu echter, over de drie punten, door u opgesomd, mijn meening u bloot te leggen, zoo verklaar ik, (en wel) wat betreft het eerste, dat ik over God en de Natuur geheel andere denkbeelden koester dan de Hedendaagsche (Moderne) Christenen gewoonlijk voorstaan. Want ik ben van gevoelen, dat God van alle dingen, zooals men zegt, de inwonende en niet de daarbuiten gelegen oorzaak is. Ik beweer, ik herhaal het, dat alles in God is, en in God zich beweegt, *) evenals Paulus en bijna alle oude wijsgeeren leeren, al is het dan ook op een andere wijze; en ook, zou ik haast durven zeggen, zooals alle oude Hebreën, voor zoover men dit uit sommige overleveringen, ofschoon zij op velerlei wijze vervalscht zijn, kan opmaken.

Wie echter mocht meenen, dat het Godgel.-Staatkundig Vertoog uitgaat van het beginsel, dat God en de Natuur (waaronder zij een zekere massa of lichamelijke stof verstaan) een en hetzelfde zijn, zijn ten eenenmale het spoor bijster. Wat voorts de wonderen betreft, zoo houd ik mij integendeel overtuigd, dat de zekerheid der goddelijke openbaring, alleen op de wijsheid der leer, maar niet op wonderen, d. i. op onkunde kan steunen, hetgeen door mij uitvoerig genoeg in Hst. 6 over de Wonderen is aangetoond. Ik voeg hier alleen nog dit bij, dat, volgens mij, het kenmerkend onderscheid tusschen godsdienst en bijgeloof hierin bestaat, dat het laatste onkunde, maar het eerste wijsheid, tot grondslag heeft; en de reden waarom zich de Christenen, niet door hun geloof, noch door hun naastenliefde noch door de andere vruchten van den Hei-

*) Hand. 17, 28. 1 Cor. 3, 16; 12, 6. Eph. 1, 23.

Digitized by Google

ligen Geest, maar alleen door hun bijzondere meeningen van anderen onderscheiden; is, geloof ik, juist hierin gelegen, dat zij, evenals al die anderen zich alleen op grond van wonderen d. i. met een beroep op hun onkunde, die de bron is van alle kwaad, verdedigen, en aldus hun geloof, hoewel het het ware is, tot bijgeloof maken. Of echter de koningen er ooit in zullen toestemmen, dat men voor dit kwaad het geneesmiddel aanwendt, betwijfel ik zeer.

En om eindelijk ook over het derde punt mijn gevoelen duidelijk te kennen te geven, verklaar ik, dat het voor ons behoud niet volstrekt noodzakelijk is, Christus te kennen naar het vleesch; maar dat men geheel anders moet denken over dien eeuwigen zoon van God, d. i. Gods eeuwige wijsheid, die zich in alle dingen, voornamelijk in 's menschen geest en bij uitstek in (den geest van) Christus Jezus heeft geopenbaard. Want zonder deze (wijsheid) kan niemand tot een staat van gelukzaligheid geraken; nademaal deze alleen ons leert, wat waar en onwaar, wat goed en kwaad is. En daar deze wijsheid, zooals ik gezegd heb, door Jezus Christus het duidelijkst geopenbaard is; daarom hebben zijn discipelen die ook, voor zoover zij aan hen door hem geopenbaard was, verkondigd; en getoond, dat zij zich op dien geest van Christus meer dan anderen konden beroemen. Wat overigens betreft, hetgeen sommige Kerken hierbij voegen, nml. dat God de natuur van een mensch zou hebben aangenomen; zoo heb ik uitdrukkelijk te kennen gegeven, dat ik niet begreep wat zij daarmede wilden zeggen; ja, om u de waarheid te zeggen, komt mij dit zeggen niet minder ongerijmd voor, dan wanneer iemand mij toevoegde, dat een cirkel het karakter van een vierkant had verkregen. Ik meen dat dit voldoende is om u duidelijk te maken, wat mijn gevoelen over die drie hoofdpunten is. Of dat de Christenen waarmede gij verkeert

Digitized by Google

zal bevredigen, zult gij beter kunnen beoordeelen dan ik. Vaarwel.

(Einde November, 1675.)

(Een afschrift van dezen brief met enkele wijzigingen komt voor in de Philos. Werken van Leibnitz, uitgegeven door C. J. Gerhardt te Berlijn 1875).

VIER EN ZEVENTIGSTE BRIEF.

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTEN EN ZEER GELEERDEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Daar gij mij van al te groote beknoptheid een verwijt schijnt te maken, zal ik dezen keer die schuld boeten door al te groote uitvoerigheid. Zooals ik zie, hadt gij van mij een opsomming verwacht van die denkbeelden, voorkomende in uwe schriften, welke naar het oordeel uwer lezers de vroomheid ondermijnden. Ik zal u zeggen wat het is, dat hen vooral gehinderd heeft. Gij schijnt aan een onontkoombare noodzakelijkheid van alle dingen en van alle daden vast te houden; terwijl zij meenen, dat als men dat toestemt en volhoudt, de zenuw van alle wetten, van alle deugd en allen godsdienst is doorgesneden, en alle belooningen en straffen ijdel en overbodig zijn. Al wat dwingende kracht heeft of noodzakelijkheid oplegt, is, volgens hen, een reden tot verontschuldiging; en derhalve zou, volgens hun oordeel, ieder voor Gods aangezicht te

Digitized by Google

verontschuldigen zijn. Indien wij door het noodlot worden voortgedreven, en alle dingen, door een harde hand voortgestuwd, langs een bepaald afgebakenden weg zich bewegen, begrijpen zij ook niet, welke reden er is aan te geven voor schuld en straf. Met welken bijl men dezen knoop zal kunnen doorhakken, is zeer moeielijk te zeggen. En welke hulp gij ons in dit opzicht zoudt kunnen aanbrengen, zou ik gaarne willen weten en vernemen.

Wat aangaat uwe meening over de drie door mij opgenoemde punten, welke gij zoo vriendelijk waart mij mede te deelen, zou ik u nog wel het volgende willen vragen. Eerstens, in welk opzicht gij Wonderen en Onkunde voor Woorden van gelijke beteekenis en gelijke kracht houdt; zooals volgens uw laatsten brief uw meening schijnt te zijn; terwijl toch de opwekking van Lazarus uit de dooden en de verrijzenis van Jezus Christus, blijkbaar alle krachten der natuur te boven gaat, en alleen aan de goddelijke Almacht is toe te schrijven, en het toch niet altijd een bewijs is van onvergeefelijke onkunde, wat ontegenzeggelijk de grenzen van een eindig verstand, dat binnen bepaalde perken gebonden is, te buiten gaat. Of meent ge dat het ongepast is voor een ziel en een wetenschap, die tot het geschapene behooren, aan de ongeschapen ziel en het opperste wezen, zooveel wetenschap en macht toe te kennen, dat het in staat is dingen te begrijpen en tot stand te brengen, wier verklaring en wijze van ontstaan door ons nietige menschelijke wezens, niet kan gegeven worden of opgehelderd? Menschen zijn wij en daarom moeten wij alles wat menschelijk is, op ons toepasselijk achten.*) Verder zou ik u willen vragen, daar gij openlijk erkent, niet te kunnen begrijpen dat God werkelijk

*) Cic. d. off. 1, 9.

Digitized by Google

de menschelijke natuur heeft aangenomen; hoe gij dan die bekende plaatsen uit ons Evangelie en uit den brief aan de Hebreën verstaat, waarvan het eerste ons verzekert, „dat het woord vleesch geworden is" *) en het laatste „dat de Zoon Gods niet de natuur der Engelen maar die van het zaad van Abraham heeft aangenomen †). Ik zou meenen dat de strekking van het geheele Evangelie geen andere is, dan dat Gods eengeboren zoon, de logos, §) (die zoowel God was, als bij God was) zich in de menschelijke natuur vertoond heeft, **) en voor ons zondaren door zijn lijden en dood, het „antilutron" of de losprijs, heeft betaald. ††) Wat men hiervan en van dergelijke dingen zeggen moet, wil men het Evangelie en den Christelijken godsdienst, die gij naar ik meen zijt toegedaan, in hun waarde laten; zou ik wel eens gaarne van u willen vernemen.

Ik had nog meer willen schrijven, maar vrienden die mij komen opzoeken, houden mij daarvan af, daar ik het ongepast acht, hun niet de verschuldigde beleefdheid te bewijzen. Maar reeds is hetgeen ik in dezen Brief heb opgesomd meer dan voldoende geweest en misschien heeft het u reeds bij uwe philosophische studien verveeld. Vaarwel dus, en houd mij bij voortduring voor een grooten vereerder van uwe geleerdheid en wetenschap.

London, 16 Dec. 1675.

---

*) Joh. 1, 14.
†) Hebr. 2, 16.
§) „Het woord" of „de wijsheid" Joh. 1, 1.
**) Phil. 2, 7.
††) 1 Tim. 2, 6. Matth. 20, 28.

Digitized by Google

VIJF EN ZEVENTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELED. EN ZEER GELEERDEN HEER

HEINRICH OLDENBURG.

WelEd Heer!

Nu begin ik eindelijk in te zien, wat ik, indien ik aan uw verlangen wil voldoen, niet ter algemeene kennis moet brengen; maar daar dit juist het voornaamste is, van alles, wat in de Verhandeling die ik van plan was uit te geven, voorkomt, wil ik u hier in 't kort uitleggen op welke wijze ik de onvermijdelijke noodzakelijkheid van alle dingen en van alle daden opvat. Weet dan, dat ik de Godheid volstrekt niet aan het Noodlot onderwerp, maar geloof, dat alles met onvermijdelijke noodzakelijkheid voortvloeit uit Gods natuur, evenals het, naar aller meening, ook uit Gods eigen natuur volgt, dat God zich zelf begrijpt; *) terwijl immers elk erkent, dat dit laatste noodzakelijk uit Gods natuur volgt, zonder dat iemand denkt, dat God daarbij door een of ander Noodlot gedwongen wordt, maar wel dat hij geheel vrij, al is het dan ook op noodzakelijke wijze, zich zelf begrijpt.

Deze onvermijdelijke noodzakelijkheid van alle dingen, maakt voorts niet de minste inbreuk op eenig goddelijk of

*) Zie Brief 48.

Digitized by Google

menschelijk recht. Want de zedelijke leerstukken zijn, hetzij ze door God zelf in wettelijken vorm of als geldend recht zijn gegeven; in elk geval van goddelijken oorsprong en uitermate heilzaam, en of wij het geluk, dat het gevolg is van de deugd en de liefde tot God, van God als Rechter ontvangen, of wel dat dit voortvloeit uit de noodzakelijkheid der Goddelijke natuur; — het zal er niet meer of minder begeerlijk om zijn; evenmin als aan den anderen kant al het ongeluk, dat het gevolg is van onze slechte daden en hartstochten, minder afschrikwekkend is, wijl het onvermijdelijk uit die daden voortvloeit; terwijl wij ten slotte, bij alles wat wij doen, hetzij wij het noodzakelijkerwijze of willekeurig verrichten, toch altijd, door hoop en vrees worden geleid.

Overigens zijn de menschen voor God om geen andere reden onverschoonbaar, dan juist wijl zij in Gods hand zijn, als het leem in de hand van den pottebakker, die uit dezelfde stoffe verschillende vaten maakt, het eene ter eere het andere ter oneere. *) Indien gij slechts deze enkele punten eenigszins nader wilt overwegen, twijfel ik niet of gij zult alle bezwaren die men tegen deze meening pleegt aan te voeren, gemakkelijk kunnen weerleggen, zooals menigeen reeds met mij ondervonden heeft.

Wonderen en onkunde heb ik als woorden van gelijke beteekenis opgevat, omdat zij, die Gods bestaan en den Godsdienst door wonderen trachten te bewijzen, een duistere zaak door een andere die nog duisterder is en waarvan zij in het geheel geen begrip hebben, willen verklaren, en zoodoende een nieuw soort van bewijs invoeren, door ons namelijk niet tot het onmogelijke, zooals men zegt, maar tot de onkunde terug te voeren. Overigens

*) Rom. 9, 21.

Digitized by Google

heb ik mijn gevoelen over de wonderen, m. i. duidelijk genoeg uiteengezet in het Godsdienstig-Staatkundig Vertoog. Ik wil er alleen dit bijvoegen. Indien gij acht geeft op het feit, dat Christus, noch aan den Raad, noch aan Pilatus noch aan een der ongeloovigen, maar alleen aan de heiligen verschenen is; dat God geen rechter of linkerzijde heeft; en ook niet op een bepaalde plaats, maar, overeenkomstig zijn wezen, overal is; dat de stof overal dezelfde is; dat God zich niet buiten de Wereld in een door de menschen verzonnen, denkbeeldige ruimte openbaart; en dat ten slotte de bouw van het menschelijk lichaam, alleen door de drukking der lucht binnen de vereischte grenzen wordt samengehouden; — zult ge licht inzien, dat deze verschijning van Christus, veel overeenkomst heeft met die, waarin God aan Abraham verscheen, toen deze de mannen ontmoette, die hij bij zich ter maaltijd noodigde. Maar zult gij zeggen, alle Apostelen hebben dan toch werkelijk geloofd, dat Christus van de dooden is opgestaan en waarlijk ten hemel is gevaren; dit wil ik u niet tegenspreken. Want Abraham zelf geloofde ook, dat God bij hem ter maaltijd was geweest, en alle Israëlieten, dat God in vuur gehuld, uit den hemel op den berg Sinai was nedergedaald en onmiddellijk tot hen had gesproken; ofschoon deze gebeurtenis evenals vele andere van diergelijken aard, verschijningen of openbaringen waren, ingericht naar de bevatting en de voorstelling der menschen, aan wie God zijn wil op die wijze kenbaar wilde maken. Dienovereenkomstig kom ik tot het besluit, dat Christus' opstanding van de dooden inderdaad zuiver geestelijk is geweest, en alleen aan zijn getrouwen geopenbaard is, overeenkomstig hun bevatting. Ik geloof namelijk, dat Christus de eeuwigheid deelachtig is geworden en van de dooden is opgestaan („dooden" versta ik hier in denzelfden zin, waarin Christus

Digitized by Google

zeide: „laat de dooden hunne dooden begraven") *) reeds toen hij door zijn leven en dood een toonbeeld was van buitengewone heiligheid en dat hij in zooverre zijn volgelingen van de dooden opwekt, als zij in leven en dood zijn voorbeeld volgen. Het zou niet moeilijk zijn de geheele leer van het Evangelie volgens deze Hypothese te verklaren.

Ja zelfs kan het 15de Hst. van den Eersten Brief aan de Corinthiërs alleen verklaard worden, als men van deze onderstelling uitgaat; hierdoor alleen kan Paulus' redeneering begrepen worden, die ons anders, als men de gewone onderstelling aanneemt, zeer zwak voorkomt, en gemakkelijk weerlegd kan worden; waarbij ik mij niet eens beroepen wil op het feit, dat de Christenen alles, wat de Joden naar het vleesch verklaarden, in geestelijken zin hebben uitgelegd. 's Menschen bekrompenheid erken ik met u. Het zij mij echter vergund u op mijne beurt de vraag voor te leggen of wij, nietige stervelingen, zulk een kennis van de Natuur hebben, om te kunnen bepalen hoe ver haar kracht en macht zich uitstrekt, en wat haar macht te boven gaat. †) En daar niemand dit zonder aanmatiging kan beweren, daarom mogen wij, zonder vermetel te zijn, de wonderen, zoover dat gaat, door natuurlijke oorzaken verklaren, terwijl het ons geraden zal zijn, over al wat voor ons onverklaarbaar is, en niet te bewijzen valt, omdat het ongerijmd is, ons oordeel op te schorten, en onzen Godsdienst, als ik zeide, alleen te doen steunen op de wijsheid van hetgeen daarin wordt geleerd. Eindelijk nog dit. Uwe meening dat sommige plaatsen van het Evangelie

---

*) Matth. 8, 22. Luc. 9, 60.

†) Tegenover Old. die beweerd had dat de opwekking van Lazarus bovennatuurlijk was.

Digitized by Google

van Johannes, en van den Brief aan de Hebreën, in strijd zijn, met hetgeen ik beweerd heb, is daaraan te wijten, dat gij uitdrukkingen, die aan oostersche talen eigen zijn, naar de Europeesche spreekwijze afmeet, en al heeft Johannes nu ook zijn Evangelie in het Grieksch geschreven, toch zijn zijn gedachten in Hebreeuwsche vormen gekleed.

Wat hiervan ook moge zijn, gelooft gij dan, wanneer de Schrift zegt, dat God zich in een wolk, openbaarde, of dat hij in den Tabernakel en den Tempel woonde, dat God zelf de natuur van een wolk, van den Tabernakel en van een tempel had aangenomen? En dit is toch het hoogste wat Christus van zichzelf heeft gezegd, dat hij namelijk de tempel Gods was, *) en dat wel, zooals ik reeds in mijn vorigen brief zeide, omdat God zich in Christus het duidelijkst geopenbaard heeft; hetgeen Johannes, om het nog duidelijker uit te drukken, deed zeggen, dat het woord vleesch was geworden. Hiermede meen ik over dit onderwerp genoeg gezegd te hebben.

(Ook van dezen brief wordt een eenigzins gewijzigde lezing bij Gerhardt, in de Phil. Werken van Leibnitz gevonden).

---

*) Joh. 2, 19. Matth. 26, 60. Marc. 14, 58.

Digitized by Google

ZES EN ZEVENTIGSTE BRIEF.

(Antwoord op den 67sten Brief.)

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELEDELEN JONGELING ALBERT BURGH.

Wat ik, toen het mij door anderen werd medegedeeld, te nauwernood gelooven kon, is mij nu eindelijk door uw eigen schrijven duidelijk geworden: en wel dat gij niet alleen, zooals gij zegt, een lid der Roomsche Kerk zijt geworden, maar ook een van haar heftigste voorvechters zijt en reeds geleerd hebt de menschen te vervloeken en met de grootste driestheid tegenover uwe tegenstanders op te treden. Ik had mij voorgenomen op dien brief geen antwoord te geven, overtuigd als ik was, dat gij meer behoefte hadt aan tijd tot nadenken, dan wel aan een beredeneerde weerlegging, om u weer tot u zelven te doen komen en aan de uwen terug te geven; om nu niet te spreken van allerlei andere overwegingen door u weleer beaamd, toen wij met elkaar spraken over Steno *) (in wiens voetstappen gij nu getreden zijt). Maar sommige vrienden, die evenals ik, groote verwachtingen van uwen uitstekenden aanleg gekoesterd hadden, verzochten mij met den meesten aandrang

---

*) Nic. Steno (Niels Stensen) was 1638 te Kopenhagen geboren, studeerde 1660 te Leiden in de medicijnen en bleef aldaar 3 jaar. In 1669 werd hij te Florence bekeerd, in 1675 priester. Hij stierf te Schwerin (1686) als Apostolisch Gezant. In 1675 gaf hij een geschrift tegen Spinoza uit: Epistola ad novae philosophiae reformatorem.

Digitized by Google

mijn plicht als vriend niet te verzaken; liever te denken, aan hetgeen gij vroeger waart, dan aan hetgeen gij nu zijt, en wat dies meer zij; zoodat ik mij eindelijk heb laten overreden u enkele regels te schrijven, u nadrukkelijk verzoekende, ze met een kalm gemoed te willen overdenken.

En nu zal ik hier niet, zooals de tegenstanders van de Roomsche kerk gewoon zijn, een verhaal opdisschen van al de ondeugden van Priesters en Pausen, om u daardoor van hen afvallig te maken. Want de verspreiding van die verhalen spruit dikwijls uit boozen hartstocht voort en strekt meer tot verbittering, dan tot verbetering.

Gaarne geef ik zelfs toe, dat er in de Roomsche Kerk meer mannen van groote beschaving en loffelijk gedrag te vinden zijn, dan in eenige andere Christelijke Kerk; want, naarmate de leden dezer Kerk in grooter getale zijn, worden in haar ook meer menschen van allerlei slag aangetroffen. Maar dit zult gij toch wel niet kunnen ontkennen, tenzij gij misschien tegelijk met uw Rede uw geheugen verloren hebt, dat er in elke Kerk meerdere hoogst eerwaardige mannen voorkomen, die God eeren door gerechtigheid en naastenliefde; dergelijke menschen hebben wij immers meermalen aangetroffen onder Lutheranen, Gereformeerden, Mennonieten en Geestdrijvers, en om nu van anderen niet te spreken, zoo is het u toch ook bekend, dat uwe vaderen, tijdens den Hertog van Alva, met evenveel heldenmoed als vrijheidszin alle soorten van martelingen ter wille van den godsdienst hebben verdragen; hetgeen u toch moet dwingen te erkennen, dat een heilige levenswandel geen bijzondere eigenschap is der Roomsche Kerk, maar in alle kerken te vinden is. En aangezien wij hierdoor, (om met den Apostel Joh. in den Eersten brief hoofdstuk 4 vs. 13 te spreken) weten,

Digitized by Google

dat wij in God blijven en God in ons, zoo volgt daaruit, dat wat de Roomsche Kerk van andere onderscheidt, volstrekt overbodig is, en dientengevolge alleen uit bijgeloof ingesteld. Want, zooals ik, in overeenstemming met Johannis zeide, gerechtigheid en naastenliefde, is het eenige en onfeilbare kenmerk van het ware Catholieke geloof, en de vrucht van den waren Heiligen Geest. Waar deze gevonden worden, daar wordt Christus in waarheid gevonden; en waar zij ontbreken, daar vindt men Christus niet; want alleen door Christus' Geest kunnen wij er toe gebracht worden om ons toe te leggen op gerechtigheid en naastenliefde. Indien gij dit zorgvuldig had willen overwegen, dan hadt gij u zelf niet prijsgegeven, noch uwe ouders in bittere droefheid gestort, die nu wanhopig klagen over uw lot.

Laat ik echter terugkeeren tot uw brief; waarin gij begint met het te betreuren, dat ik mij door den Overste der booze geesten laat misleiden. Maar wees toch, bid ik u, gerust en keer tot u zelven weer. Toen gij nog bij uw zinnen waart, vereerdet gij, als ik mij niet vergis, een oneindig God, door wiens macht alleen, alles tot stand kwam en in wezen bleef; nu daarentegen droomt gij u een aartsvijand van God, die tegen den wil Gods, de menschen en wel de meesten, (want goede menschen zijn zeldzaam) verleidt en bedriegt, welke menschen daarom door God aan dien meester in de boosheid ter eeuwige pijniging worden overgeleverd. De goddelijke rechtvaardigheid laat derhalve wel toe, dat de Duivel de menschen straffeloos bedriegt; maar kan volstrekt niet dulden, dat de menschen, die door dien Duivel jammerlijk bedrogen en misleid zijn, ongestraft blijven.

En al deze ongerijmdheden zouden nog te vergeven zijn, indien gij een oneindigen en eeuwigen God aanbadt

Digitized by Google

en niet een zoodanigen, dien Châtillon in de stad Tienen, zooals de Hollanders haar noemen, straffeloos aan zijn paarden te eten gaf. Beklaagt gij mij, ongelukkige? noemt gij mijn wijsbegeerte, die gij nog nooit hebt leeren kennen, een hersenschim? O zinnelooze jongeling, wie heeft u dermate betooverd, dat gij dat hoogste en eeuwige meent te kunnen verslinden en te kunnen opnemen in uw ingewanden?

Toch schijnt gij uw rede te willen gebruiken, en vraagt mij: hoe ik weet dat mijn wijsbegeerte de beste is van alle die ooit ter wereld zijn verkondigd, nog gepredikt worden of ooit zullen worden onderwezen? wat ik waarlijk met veel meer recht aan u zou kunnen vragen. Want ik *vermoed niet*, dat ik de beste wijsbegeerte heb gevonden, maar *ik weet dat ik de ware wijsbegeerte versta* *). En vraagt gij mij, hoe ik dat weet; dan antwoord ik u: evenals gij weet, dat de drie hoeken van een driehoek gelijk zijn aan twee rechte; wat ieder als afdoende zal erkennen, die gezonde hersens heeft, en zich niet verbeeldt dat er onreine geesten zijn, die ons valsche voorstellingen inblazen, welke op ware gelijken; want wat waar is, kenmerkt zichzelf en tevens wat onwaar is.

Maar gij, die beweert eindelijk den besten godsdienst, of veeleer de beste menschen te hebben aangetroffen, aan wien gij u in uwe lichtgeloovigheid hebt overgegeven; „hoe weet gij, dat zij de beste zijn van allen, die andere Godsdiensten hebben gepredikt, nog prediken of in het vervolg zullen prediken? Hebt gij al die godsdiensten, oude zoowel als nieuwe, die hier en in Indië en overal over de geheele wereld gepredikt worden, onderzocht? En

*) Wij hebben deze woorden onderstreept, omdat hieromtrent zeer verkeerde meeningen in omloop zijn gebracht.

Digitized by Google

al hebt gij die ook behoorlijk onderzocht, hoe weet gij dan, dat ge den besten hebt gekozen?"

Ik vraag dit, omdat gij voor uw geloof geen enkele reden kunt aanvoeren. Misschien zult gij zeggen, dat gij u verlaat op de inwendige getuigenis van den Geest van God, terwijl de overigen door den Overste der Booze geesten worden misleid en bedrogen; maar hiertegenover staat, dat allen, die buiten de Roomsche kerk staan, dit met hetzelfde recht van hunne kerk beweren, als gij van de uwe.

En wat verder door u wordt gezegd over de eensgezindheid van duizenden menschen, over het onafgebroken bestaan der Kerk enz.; dat is niets anders dan het oude lied der Pharizeën. Dezen toch, wijzen ons met niet minder vertrouwen dan de aanhangers der Roomsche kerk op myriaden van getuigen, die met evenveel nadruk als de getuigen der Romeinen, hetgeen ze gehoord hebben, verhalen, alsof ze het zelven hebben ondervonden. Hun geslachtsboom voeren zij tot Adam op. Dat hun Kerk tot op dezen dag is voortgeplant en niettegenstaande de vijandschap en haat van Heidenen en Christenen ongeschokt en onverzwakt heeft stand gehouden, wordt door hen met even groote zelfverheffing beweerd.

Meer dan allen kunnen zij zich op hun oudheid beroepen. Eenstemmig verklaren zij luide, dat zij hunne overleveringen van God zelf hebben ontvangen, en dat hun alleen, het geschreven en ongeschreven woord Gods ter bewaring is toevertrouwd. Dat alle ketterijen van hen zijn uitgegaan, terwijl zij daarentegen, gedurende ettelijke duizendtallen van jaren, zonder eenigen dwang van staatswege, alleen door de krachtige werking van hun bijgeloof, in stand zijn gebleven, kan niemand tegenspreken. De wonderen die zij verhalen, kunnen duizend babbelaars nog niet navertellen. Maar waarop zij zich het meest laten voorstaan, is dit, dat

Digitized by Google

zij veel meer martelaars kunnen opsommen dan eenig ander volk, en dagelijks het aantal zien vergrooten van hen, die voor het geloof, door hen beleden, met buitengewone standvastigheid geleden hebben. En dit niet ten onrechte; want ik zelf heb onder anderen een zekeren Jood (?) *) gekend, dien zij „een geloovigen" noemen, en die te midden der vlammen, toen men meende, dat hij reeds gestorven was, den lofzang aanhief, die begint met de woorden: Aan u o God, beveel ik mijnen Geest, en in het midden van dat gezang den geest gaf.

Ik geef toe, dat de inrichting der Roomsche Kerk, door u zoozeer geroemd, zeer schrander bedacht en voor zeer velen winstgevend is; en misschien zou ik geen andere geschikter achten om het lagere volk te bedriegen en de gemoederen der menschen in bedwang te houden; indien er geen Mahomedaansche Kerkinrichting bestond, die eerstgenoemde verre overtreft. Want van het oogenblik af dat dit bijgeloof is ontstaan, zijn er in die Kerk geen scheuringen voorgekomen.

Indien ge derhalve met dit alles behoorlijk rekening houdt, zult ge zien dat alleen, wat gij in de derde plaats opmerkt, voor de Christenen spreekt; dat namelijk ongeletterde en geringe menschen bijna de geheele wereld tot het Geloof in Christus hebben weten te bekeeren. Deze reden echter geldt niet alleen voor de Roomsche Kerk, maar voor allen, die den naam van Christus belijden.

Maar gesteld eens, dat alle redenen door u aangevoerd, alleen op de Roomsche Kerk toepasselijk waren. Meent

*) Wie die „Judas" geweest is, is niet met zekerheid bekend. Volgens een vers, voorkomende in Apollo's harp, werd in 1656 te Compostella een Jood verbrand. De lofdichten hierop vervaardigd, toonen ons, dat deze Jood te Amsterdam bekend was. Apollo's Harp werd door Jan Rieuwertsz uitgegeven. Het vers is van J. C. (Johannes Coerbach?)

Digitized by Google

gij dan daarmede het gezag dier Kerk wiskunstig te bewijzen? En daar dit bij lange na niet het geval is, hoe wilt ge dan, dat ik geloof, dat mijn bewijzen door den Overste der booze geesten, de uwe daarentegen door God zijn ingegeven? vooral daar het mij blijkt, en uit uwen brief duidelijk spreekt, dat hetgeen u tot een dienaar der Kerk gemaakt heeft, niet is de liefde tot God, maar veeleer de vrees voor de hel, de eenige oorzaak van alle bijgeloof. Bestaat dan uwe ootmoedigheid hierin, dat ge niet meer op u zelf vertrouwt, maar op anderen, die door zeer velen veroordeeld worden? Houdt gij het voor aanmatigend en overmoedig, dat ik mij van de Rede bedien, en in dit waarachtige Woord van God, dat in onze ziel woont, en nooit geschonden of bedorven kan worden, vertrouwen stel? Laat toch dat verderfelijke Bijgeloof varen; erken (weer) de Rede, die God u geschonken heeft; en houd haar in eere, indien gij niet wilt dat men u voor redeloos houde. Nog eens, zeg ik u, noem niet langer ongerijmde dwaasheden, geheimenissen (mysteriën), en verwar niet onzinnig, dingen, die ons onbekend zijn of nog niet door ons zijn verklaard, met datgeen, waarvan de ongerijmdheid bewezen is; zooals het geval is met de afgrijselijke geheimen dezer kerk, die naar gij meent, ons verstand des te meer te boven gaan, naarmate zij meer met de zuivere Rede in strijd zijn.

Wat overigens den grondslag betreft van het Godgeleerd-Staatkundig Vertoog, dat namelijk de Schrift alleen door de Schrift moet worden verklaard; een beginsel, dat door u zoo driest en zonder opgaaf van een enkele reden voor valsch wordt uitgemaakt; dit wordt niet alleen voorondersteld, maar klaarblijkelijk als waar en onomstootelijk bewezen, en wel voornamelijk in Hst. 7, waar ook de meeningen der tegenstanders worden weerlegd; en waarbij ik u verwijs

Digitized by Google

naar hetgeen aan het einde van Hst. 15 wordt aangetoond.

Indien gij hieraan eenige aandacht wilt schenken, en bovendien de kerkgeschiedenis (waarvan gij, naar ik bemerk, al zeer weinig weet) eens wilt nagaan, waardoor gij zult inzien hoe verkeerd de Pausgezinden de meeste dingen hebben overgeleverd, en door welke omstandigheden en kunstgrepen, de Roomsche Opperpriester zelf, eerst 600 jaren na Christus geboorte, de heerschappij over de Kerk bemachtigd heeft; dan twijfel ik niet of gij zult u ten slotte weer bezinnen, hetgeen ik u van harte toewensch.

Vaarwel enz.

ZEVEN EN ZEVENTIGSTE BRIEF.

(Antwoord op den 75sten Brief).

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

Zeer juist hebt gij ingezien, dat de reden waarom ik die onvermijdelijke noodzakelijkheid aller dingen niet allerwege gepredikt wenschte te hebben, bestond in de vrees, dat de beoefening van de deugd dientengevolge zou worden belemmerd, en beloóningen en straffen hun kracht zouden verliezen. Wat dienaangaande in uw laatsten brief werd aangevoerd, is, naar het mij voorkomt, nog niet afdoende, en evenmin in staat de menschelijke ziel gerust te stellen. Immers, als wij menschen bij al onze handelingen,

Digitized by Google

zedelijke zoowel als natuurlijke, in Gods hand zijn als het leem in de hand des pottebakkers, hoe kan men dan, bid ik u, een onzer verwijten, dat hij op deze of gene wijze te werk ging, daar het hem toch volstrekt onmogelijk is geweest anders te handelen? Zouden wij niet allen tegelijk Gode te gemoet kunnen voeren. „Uwe onwrikbare beschikking en onweerstaanbare macht, heeft ons er toe gebracht zoo te handelen, en anders konden wij niet handelen; waarom dan en met welk recht levert gij ons over aan de wreedste straffen, waaraan wij op geen enkele wijze konden ontkomen, daar gij met de hoogste noodzakelijkheid alles bewerkt en bestuurt naar uw willekeur en welbehagen?" Terwijl gij zegt, dat de menschen voor God, om geen andere redenen, niet te verontschuldigen zijn, dan omdat zij zich geheel in Gods macht bevinden; zou ik deze redeneering geheel willen omkeeren en, met meer grond naar 't mij toeschijnt, kunnen zeggen, dat de menschen juist, omdat zij in Gods hand zijn, volkomen onschuldig zijn. Het ligt immers voor de hand dat allen zullen zeggen: Onontkoombaar is uwe macht o God; en daarom is het duidelijk dat ik te verontschuldigen ben, dat ik niet anders gehandeld heb.

Daar gij vervolgens ook nu nog de wonderen, met onkunde op eene lijn stelt, moet ik het er voor houden, dat gij Gods macht en de wetenschap, zij het dan ook der meest scherpzinnige menschen, voor even begrensd houdt; alsof God niets kon doen of tot stand brengen, waarvan de menschen geen verklaring konden geven, indien zij al de krachten van hun geest daartoe inspanden. Bovendien schijnt mij het verhaal van Christus' lijden, dood, begrafenis en opstanding met zulke levendige en echte kleuren beschreven te zijn, dat ik u wel op uw geweten zou durven vragen, of gij gelooft dat die verhalen meer overdrachtelijk,

Digitized by Google

dan letterlijk moeten worden opgevat, zoolang gij ten minste van de waarheid der Historie overtuigd zijt? Al de omstandigheden, die bij die gelegenheid door de Evangelisten zoo duidelijk zijn opgeteekend, schijnen mij er toe te dwingen, dat verhaal naar de letter op te vatten.

Dit wilde ik u ten aanzien van dit onderwerp met enkele woorden onder het oog brengen, hetgeen ik u dringend verzoek mij niet ten kwade te duiden, en op uwe bekende bezadigde wijze als vriend te beantwoorden.

De Heer Boyle zendt u zijn beleefden wedergroet. Wat het Koninklijk Genootschap thans behandelt, zal ik u bij een andere gelegenheid melden. Vaarwel, en blijf mij steeds in vriendschap gedenken.

London, 14 Jan. 1676.

ACHT EN ZEVENTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELED. EN ZEER GELEERDEN HEER HEINRICH OLDENBURG.

WelEd. Heer!

Wat ik in mijn vorigen brief zeide, dat wij niet te verontschuldigen zijn, omdat wij in Gods hand zijn als het leem in de hand des pottebakkers, heb ik aldus bedoeld, dat namelijk niemand God kan verwijten, dat hij hem een zwakke natuur of een bekrompen geest heeft gegeven.

Digitized by Google

Even dwaas als het zou zijn, indien de cirkel klaagde, dat God haar niet de eigenschappen van den bol; of een kind, dat door den steen wordt geplaagd, dat Hij hem geen gezond lichaam heeft gegeven; zoo kan ook een mensch met een zwakken geest zich niet beklagen, dat God hem geestkracht en de ware kennis en liefde tot God zelf heeft ontzegd, en dat hij hem zulk een onstandvastige natuur heeft gegeven, dat hij zijn begeerten niet weet te bedwingen, noch te matigen. Want tot de natuur van ieder ding behoort niet anders, dan wat uit zijn eigen eenmaal gegeven oorzaak onvermijdelijk voortvloeit. Dat het echter niet in de natuur ligt van ieder mensch om sterk van geest te zijn, en dat het evenmin in onze macht ligt een gezond lichaam als een gezonden geest te hebben, kan niemand ontkennen, dan hij, die zoowel de ervaring als de Rede zou willen loochenen. Maar, vervolgt gij, indien de menschen krachtens hun natuur zondigen, dan zijn zij te verontschuldigen. Het is echter niet duidelijk, wat gij daaruit wilt afleiden; namelijk òf dat God niet op hen vertoornd kan zijn, òf wel dat zij de zaligheid d. i. de kennisse en Liefde Gods behoorden te verkrijgen.

Indien gij het eerste meent, dan geef ik terstond toe dat God zich niet vertoornt, maar alles volgens zijn besluit geschiedt; daarentegen ontken ik, dat daarom allen gelukkig moeten zijn; de menschen kunnen immers wel te verontschuldigen zijn, en niettemin de zaligheid derven en op velerlei wijze gekweld worden.

Want men kan een paard niet verwijten, dat het een paard is en geen mensch; desniettemin moet het een paard en geen mensch zijn. Die, tengevolge van een hondenbeet dol wordt, is wel te verontschuldigen, maar wordt toch terecht gesmoord. En zoo kan eindelijk iemand, die zijn hartstochten niet weet te beheerschen, noch uit vrees voor

Digitized by Google

de wet weet te bedwingen, al is ook hij om zijn gemis aan geestkracht te verontschuldigen, zich evenmin verheugen in ware gemoedsrust en de kennis en de liefde Gods; maar gaat onvermijdelijk te gronde.

Ik geloof niet dat het noodig is u hier te herinneren, dat de Schrift, wanneer zij zegt, dat God op zondaren vertoornd is, en dat hij een rechter is, die de daden der menschen bespiedt, ze beoordeelt, en vonnist; slechts menschelijkerwijze en in overeenstemming met de algemeen aangenomen meeningen spreekt; daar het haar bedoeling niet is, wijsbegeerte te onderwijzen, en ook niet om de menschen geleerd, maar wel ze gehoorzaam te maken.

Hoe men verder uit mijn bewering, dat wonderen en onkunde dingen zijn van gelijke beteekenis, kan opmaken dat ik de macht van God en 's menschen wetenschap binnen dezelfde grenzen beperk, kan ik niet inzien.

Overigens vat ik, evenals gij, Christus' lijden, dood en begrafenis letterlijk op, zijn opstanding daarentegen overdrachtelijk. Gaarne erken ik, dat ook deze door de Evangelisten zoo omstandig wordt verhaald, dat wij niet kunnen ontkennen, dat de Evangelisten zelven geloofd hebben, dat Christus' lichaam is opgestaan en ten hemel gevaren, om te zitten aan Gods rechterhand; en dat zelfs ongeloovigen dit hebben kunnen zien, indien ze op die plaatsen geweest waren, waar Christus zelf den leerlingen verscheen; toch kunnen ook dezen, zonder dat de leer van het Evangelie daaronder lijdt, zich hierin bedrogen hebben, zooals ook anderen Profeten is overkomen, waarvan ik u in mijn voorgaanden brief eenige voorbeelden heb aangehaald. Paulus echter, wien Christus later ook verscheen, beroemde er zich op, dat hij Christus niet kende naar het vleesch, maar naar den geest.

(Ik zeg u hartelijk dank voor den catalogus der boeken

Digitized by Google

van den WelEd. Heer Boyle, en ten slotte hoop ik bij eerstkomende gelegenheid van u te vernemen, wat het Koninklijk Genootschap thans in behandeling heeft.)

Vaarwel, waarde Heer, en geloof mij volijverig en met toegenegenheid geheel de uwe.

's Gravenhage 7 Febr. 1676.

(Deze brief is ook door Dr. Gerhard in het licht gegeven even als de 73ste en 75ste. In de oudste uitgave kwam niet voor, wat hier tusschen haakjes staat.)

NEGEN EN ZEVENTIGSTE BRIEF.

HEINRICH OLDENBURG

AAN DEN

HOOGGEACHTEN HEER BENEDICTUS DE SPINOZA.

In uw laatsten brief, den 7 Febr. mij geschreven, is nog het een en ander dat nadere overweging schijnt te verdienen. Gij zegt, dat een mensch niet kan klagen dat God hem de ware kennis van zich zelven, en genoegzame kracht om de zonde te ontvlieden, heeft ontzegd, daar elke zaak van nature niets meer kan verlangen, dan wat een onvermijdelijk gevolg is van haar oorzaak. Maar ik zeg, aangezien God, de schepper der menschen hen gemaakt heeft naar zijn beeld: in het begrip waarvan wijsheid, goedheid en macht, blijkbaar liggen opgesloten; volgt hieruit m. i. allezins, dat het meer in 's menschen vermogen ligt, een gezonden geest dan een gezond lichaam te heb-

Digitized by Google

ben, daar de natuurlijke gezondheid des lichaams van bewegingsbeginselen, maar de gezondheid van Geest, van keuze en overleg afhankelijk is. Gij voegt er bij, dat de menschen te verontschuldigen kunnen zijn, en niettemin op velerlei wijze gemarteld kunnen worden. Dit schijnt reeds bij den eersten aanblik moeielijk te gelooven, en wat gij er bij voegt tot bewijs, dat een gebeten dolle hond *) wel te verontschuldigen is, maar toch terecht gedood wordt, schijnt mij niet afdoende toe; daar de dood van zulk een hond een bewijs van wreedheid zou zijn, tenzij het noodig was om andere honden of andere dieren en de menschen zelf voor zijn dollen beet te beschutten. Maar als God den menschen een gezonden geest had ingeschapen, zooals in zijn vermogen is, zou er geenerlei besmetting van zonde te vreezen zijn. En nu komt het mij waarlijk zeer wreed voor, dat God de menschen aan eeuwige, ja zelfs aan tijdelijke martelingen ter prooi zou laten, wegens zonden, die zij op geenerlei wijze hadden kunnen vermijden. Bovendien schijnt de geheele H. S., uit te gaan van de onderstelling en aan te nemen, dat de menschen zich van zonden kunnen onthouden: zij vloeit immers over van vervloekingen, en beloften van beloonin-gen en aankondigingen van straffen, die allen m. i. in strijd zijn met de noodzakelijkheid der zonde, en de moge-lijkheid stellen om de straf te ontgaan.

Ontkent men dit, dan zou men moeten beweren dat de werkzaamheid van 's menschen ziel niet minder mechanisch is dan die van 's menschen lichaam.

Dat gij de wonderen en de onkunde nog altijd voor woorden van gelijke beteekenis houdt, schijnt op dezen grond te steunen, dat het schepsel de oneindige macht en

*) Oldenburg heeft hier Spinoza's bedoeling niet begrepen.

Digitized by Google

wijsheid van den schepper kan doorzien; terwijl ik tot nog toe vast overtuigd ben, dat dit geenszins het geval is. Uwe bewering eindelijk, dat Christus' lijden, dood en begrafenis wel letterlijk moeten worden opgevat, maar zijn opstanding overdrachtelijk, wordt door u, naar het mij voorkomt, met geen enkelen bewijsgrond gesteund. Christus' Opstanding wordt m. i. in de Evangelien even letterlijk verhaald als het overige. En op dit geloof aan de opstanding steunt de geheele Christelijke leer en hare waarheid; neemt men de opstanding weg, dan wordt de zending van Christus Jezus en zijn hemelsche leer ondermijnd. Het kan u niet onbekend zijn, hoeveel moeite Christus zich getroost heeft, toen hij van de dooden was opgestaan, om zijn discipelen van de waarheid zijner Opstanding in den eigenlijken zin des woords, te overtuigen. Dat alles nu tot een beeldrijk verhaal te willen maken, is hetzelfde alsof iemand de geheele waarheid van de Evangelische Geschiedenis trachtte omver te werpen. Deze weinige opmerkingen heb ik wederom in het midden willen brengen, krachtens de vrijmoedigheid die wij ons in naam der wijsbegeerte veroorloven. Ik verzoek u dus beleefd, mij dit ten goede te houden.

Londen, 11 Febr. 1676.

Gaarne zal ik met u over de tegenwoordige onderzoekingen en proeven van het Koninklijk Genootschap spreken, als God mij leven en gezondheid schenkt.

(Deze brief is in Hs. te Amst. gevonden in de Doopsgez. Bibliotheek Het is de laatste, dien wij van Oldenburg hebben. Toch heeft deze nog in Oct. 1676 aan Spinoza geschreven en dien brief aan Leibnitz medegegeven, die hem mede naar Amsterdam nam. maar niet aan zijn adres bezorgde, waarover Oldenburg later in een brief van 22 Februari 1677 zijn verwondering te kennen gaf. Zie Gerhardt Leibnitz Phil. Schriften.)

Digitized by Google

TACHTIGSTE BRIEF.

EHRENFR. WALTHER VON TSCHIRNHAUS

AAN DEN

SCHERPZINNIGEN EN ZEER GELEERDEN WIJSGEER

BENEDICTUS DE SPINOZA.

Hooggeachte Heer!

*) . . . . . Eerstens kan ik zeer moeielijk begrijpen, hoe men (a priori d. i.) uit hun oorzaak †), het bestaan bewijzen kan van lichamen, die beweging en vorm hebben; daar in de Uitgebreidheid, als wij die in volstrekten zin beschouwen, niets dergelijks te vinden is. Ten tweede zou ik van u willen weten, wat men te verstaan heeft onder hetgeen gij in uw brief over het Oneindige, (12den Brief) met de volgende woorden te kennen geeft: „En toch is de reden waarom zij besluiten dat zulke dingen alle getal te boven gaan, niet gelegen in de veelheid der deelen." Ik vraag dit, omdat alle Wiskundigen, naar 't mij toeschijnt, ten opzichte van zulke oneindige dingen altijd beweren

*) Ook deze brief is een fragment.

†) In Spinoza's tijd, verstond men, sinds Aristoteles, onder een bewijs a priori een bewijs uit de oorzaak, a posteriori: een bewijs uit het gevolg. In lateren tijd heeft men dit willekeurig veranderd, en verstond men onder een bewijs a priori een bewijs enkel op redeneering gegrond, en onder een bewijs a posteriori, een bewijs enkel op (zoogenoemde) ervaring gegrond. — Zeker is het dat door deze tweeledige beteekenis der bekende uitdrukkingen, groote verwarring van denkbeelden is ontstaan, en nog dagelijks wordt teweeggebracht.

Digitized by Google

dat het getal der deelen zoo groot is, dat het elk noembaar getal overtreft, en het komt mij voor, dat ge in het voorbeeld, door u aldaar aangehaald, betreffende de twee cirkels, juist dit punt verzuimt nader uit te leggen, hetgeen ge u toch hadt voorgenomen. Want daar wijst gij er slechts op, dat zij dit besluit niet afleiden uit den al te grooten omvang der tusschenruimte, en ook niet uit het feit „dat het grootste en het kleinste ons niet bekend is"; maar bewijst niet, zooals ge van plan waart, dat zij dit besluit niet afleiden uit de menigte der deelen enz.

2 Mei 1676.

(In de Oud-Holl. vertaling volgt nog: Voorts, ik heb van mijnheer Leibnits verstaan, dat de Leermeester van de Dolfijn van Frankrijk, Huet genoemt, een man van uitsteekende geleertheit, van de waarheit der menschelijke Godsdienst zal schrijven, en uw Godgeleerde Staatkundige Verhandeling wederleggen. Vaarwel.)

EEN EN TACHTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS DE SPINOZA

AAN DEN

WELED EN ZEER GELEERDEN HEER EHR. WALTH. VON TSCHIRNHAUS.

WetEd. Heer!

Hetgeen ik in mijn Brief over het Oneindige *) heb beweerd, dat men de oneindigheid der deelen, niet afleidt uit

*) Oud-Holl. Vert. „in een brief aan L. M. geschreven."

Digitized by Google

hun menigvuldigheid, blijkt hieruit, dat indien die oneindigheid uit de menigvuldigheid werd afgeleid, wij geen grooter aantal deelen konden denken, maar hun aantal grooter moest zijn dan eenig gegeven getal, hetgeen onwaar is; want in de geheele ruimte tusschen twee cirkels met verschillende middelpunten, kunnen wij tweemaal zooveel deelen denken dan in de helft daarvan, en toch is het aantal deelen, zoo van de halve als van de heele ruimte grooter dan eenig benoemd getal.

Om voorts uit de Uitgestrektheid, zooals Descartes die opvat, namelijk als een stilstaande massa, het bestaan der lichamen te bewijzen, is niet alleen moeielijk, zooals gij zegt, maar volstrekt onmogelijk. Want de rustende stof zal, voor zoover het van haar afhangt, in haar rust volharden, en niet in beweging worden gebracht, dan door een buiten haar staande macht, die haar in sterkte overtreft; en hierom heb ik vroeger ook niet geschroomd te beweren, dat de beginselen der natuur, door Descartes aangenomen, onbruikbaar, om niet te zeggen, ongerijmd waren.

's Gravenhage, 5 Mei 1676.

Digitized by Google

TWEE EN TACHTIGSTE BRIEF.

EHRENFR. WALTH. VON TSCHIRNHAUS

AAN DEN

SCHERPZINNIGEN EN ZEER GELEERDEN WIJSGEER

BENEDICTUS DE SPINOZA.

Zeer Geleerde Heer!

Zoudt gij mij wel eens het genoegen willen doen, om mij duidelijk te maken, hoe uit het begrip der Uitgestrektheid, volgens uwe beschouwing, de verscheidenheid der dingen, oorzakelijk kan bewezen worden: aangezien gij mij herinnert, dat Descartes van meening was, dat hij bedoelde verscheidenheid op geen andere wijze uit de Uitgestrektheid kon afleiden, dan door de onderstelling, dat dit door een van Godswege opgewekte beweging in de Uitgestrektheid te weeg was gebracht. Volgens mijne meening leidde hij dus het bestaan van lichamen niet af uit de rustende stof, tenzij gij misschien aan de onderstelling van een God, als bewegende kracht, volstrekt geen waarde hecht, vermits *) door u (ook?) niet is aangetoond, hoe dat onvermijdelijk uit het wezen Gods oorzakelijk oorzaak volgen moet; welk bewijs volgens Descartes 's menschen bevatting te boven ging.

Daarom vraag ik dit nu aan u, wel wetende dat gij er anders over denkt, tenzij er misschien een andere geldige reden is, waarom gij dit tot nog toe niet hebt willen openbaar maken. Was dit laatste, waaraan ik niet twijfel, niet

*) De zin is duister. Beter zou het zijn met „Vermits" een nieuwen zin te beginnen en die te verbinden met den volgenden.

Digitized by Google

noodig geweest, dan zoudt ge zoo iets duisters wel hebben opgehelderd. Houd u evenwel vast overtuigd, dat hetzij gij mij het een of ander openlijk te kennen geeft, hetzij gij het voor mij verborgen houdt, mijn vriendschap voor u onveranderd blijft.

De redenen echter waarom ik dit bijzonder gaarne zou wenschen te weten zijn de volgende: In de wiskunde heb ik altijd bemerkt, dat wij uit elke zaak op zich zelf beschouwd, d. w. z. uit de omschrijving van elk ding ten minste één eigenschap kunnen afleiden: maar dat, indien wij meer eigenschappen wilden leeren kennen, het noodzakelijk is, de door ons omschreven zaak, met andere te vergelijken, aangezien dan uit de samenvoeging der omschrijvingen dezer dingen, nieuwe eigenschappen te voorschijn komen. Indien ik b. v. den cirkelomtrek alleen beschouw, kan ik niets anders daaruit afleiden dan dat hij overal aan zichzelf gelijk en gelijkvormig is, in welk opzicht hij inderdaad van alle andere kromme lijnen wezenlijk verschilt; andere eigenschappen heb ik daaruit echter nooit kunnen afleiden. Maar als ik ook op andere dingen acht geef, namelijk op de stralen uit het middelpunt getrokken; op twee lijnen die elkander snijden; of ook op vele dergelijke lijnen; zal ik alleszins hieruit meerdere eigenschappen kunnen afleiden. Dit schijnt wel eenigermate in strijd met St. 16 van de Ethica, die bijna de voornaamste is van het Eerste Boek van uw Verhandeling; daarin toch wordt als bekend aangenomen dat men uit de gegeven omschrijving van eenig ding verscheidene eigenschappen kan afleiden; hetgeen mij onmogelijk voorkomt, indien wij de omschreven zaak niet met andere dingen vergelijken, hetgeen verder tengevolge heeft, dat ik niet kan inzien, hoe uit eenig Attribuut (Goddelijk kenmerk), op zichzelf beschouwd, b. v. uit de oneindige Uitgestrektheid, de ver-

Digitized by Google

scheidenheid der lichamen kan voortvloeien; mocht gij intusschen meenen dat dit ook niet kan worden afgeleid uit een attribuut op zich zelf beschouwd, maar uit alle te zamen genomen, dan zou ik dit wel van u willen vernemen, en tevens op welke wijze men dit dan zou moeten opvatten. Vaarwel enz.

Parijs, 23 Juni 1676.

DRIE EN TACHTIGSTE BRIEF.

BENEDICTUS VON SPINOZA

AAN DEN

WELED. EN ZEER GELEERDEN HEER

EHRENFR. WALTH. VON TSCHIRNHAUS.

WelEd. Heer!

Op uw vraag of het mogelijk is, uit het begrip van de Uitgebreidheid alleen, de verscheidenheid der dingen oorzakelijk te verklaren, heb ik, dunkt mij, duidelijk genoeg geantwoord door te zeggen, dat dit onmogelijk is, en dat daarom de stof door Descartes ten onrechte verklaard wordt door de Uitgebreidheid, maar dat zij noodzakelijk moet verklaard worden door een Attribuut, dat een eeuwige en oneindige wezendheid uitdrukt. Maar hierover zal ik, indien mij het leven gegund wordt, misschien later eens duidelijker met u spreken, want tot nog toe heb ik nog geen gelegenheid gehad hierover iets in behoorlijken vorm te boek te stellen. Wat gij er echter aan toevoegt, dat wij

Digitized by Google

uit de omschrijving van elke zaak, op zichzelf beschouwd, slechts ééne eigenschap kunnen afleiden; dit moge het geval zijn bij de allereenvoudigste zaken, of de gedachten — dingen (waartoe ik ook de figuren breng) maar niet bij werkelijk bestaande dingen. Want reeds hieruit alleen, dat ik God omschrijf, als een wezen tot welks wezendheid het bestaan behoort, leid ik verscheidene van zijn eigenschappen af: namelijk dat hij noodzakelijk bestaat, dat hij eenig is, onveranderlijk, oneindig, enz.

Ik zou, zoo voortgaande, nog vele andere voorbeelden kunnen aanhalen, maar op 't oogenblik zal ik het hierbij laten. Ten slotte verzoek ik u, te onderzoeken of de verhandeling van den Heer Huet (ik bedoel die tegen het Godgel. Staatkundig Vertoog) waarover gij mij vroeger geschreven hebt, reeds het licht heeft gezien, en of gij mij daarvan een exemplaar (afdruk) kunt doen toekomen; en voorts, of gij reeds weet, waarin de laatste uitvinding over de Straalbreking bestaat. En nu vaarwel, WelEd. Heer, en gedenk voortdurend in vriendschap enz.

's Gravenhage, 15 Juli 1676. d'Uwe B. D. S.

(Deze ongewone onderteekening hebben wij aan de Oud.-Holl. vertaling ontleend. Het spreekt van zelf dat ook hier de naam voluit geschreven is geweest.)

VIER EN TACHTIGSTE BRIEF.

Geliefde Vriend!

Uw welkomen brief ontving ik gisteren. Ik dank u hartelijk voor de onvermoeide zorg, die gij voor mij draagt. Ik zou deze gelegenheid enz.... niet laten voorbijgaan, indien

Digitized by Google

ik niet met een ander werk bezig was, dat ik van meer gewicht acht, en dat u, naar ik vertrouw, nog beter zal bevallen. Ik ben namelijk op 't oogenblik aan 't bewerken van een Staatkundig Vertoog, dat ik eenigen tijd geleden, op uw aanraden, heb aangevangen. Zes Hoofdstukken zijn daarvan reeds gereed. Het eerste is als 't ware een inleiding tot het werk zelf. Het tweede handelt over het Natuurrecht; het derde over het recht der Overheid; het vierde, welke Staatsbelangen tot het Staatsbestuur behooren; het vijfde, wat het laatste en hoogste doel is, dat een geordende samenleving kan beoogen; en het zesde, op welke wijze een eenhoofdige regeering moet worden ingericht, om te voorkomen dat zij niet ontaarde in dwingelandij. Op het oogenblik heb ik het zevende hoofdstuk onderhanden, waarin ik alle punten die in het zesde Hoofdstuk voorkomen, en betrekking hebben op de inrichting eener goed geordende Koninklijke regeering, in geregelde volgorde bewijs. Daarna zal ik tot de Aristocratische en de Volksregeering overgaan, en eindigen met de wetten, en enkele andere vraagstukken van bijzonderen aard, die met de Staatkunde in verband staan. En nu vaarwel enz.

(Deze brief is door de uitgevers van Spinoza's nagelaten Werken geplaatst als Inleiding vóór het Staatkundig Vertoog. Daaronder schreven zij: „Hieruit blijkt het doel van den Schrijver; edoch, door ziekte overvallen en door den dood weggerukt, kon hij dit werk niet verder voortzetten dan tot op het einde der Aristocratie, zooals den Lezer blijken zal.

Ons blijkt hieruit, dat deze brief vermoedelijk de laatste is, die ons van den Schrijver bewaard is gebleven. Men vooronderstelt dat hij aan Jarig Jelles geschreven zou zijn; de hartelijke, vertrouwelijke toon, die uit den aanhef spreekt, en het feit dat Jarig Jelles een der beste vrienden van Spinoza geweest is, maken deze gissing zeer aannemelijk.)

Digitized by Google

Verklaring van den 36sten Brief.

Voor hen die belangstellen in de wijze waarop Spinoza natuurkundige vraagstukken behandelde, zal het voorzeker van groot belang zijn, de volgende verklaring van den 36sten Brief te lezen, die wij aan de welwillendheid van Prof. Dr. D. J. Korteweg te danken hebben. *)

Het geldt aan het slot van dezen brief de vraag of het beter is de objectieflens van een kijker aan de achterzijde af te sluiten met een boloppervlak dat het brandpunt der lens tot middelpunt heeft (bizonder geval van concaaf-convexe lenzen) of met een plat vlak (plan-convexe lenzen).

Spinoza onderzoekt, om dit uit te maken, in welk geval de zoogenaamde spherische aberratie het geringste wordt.

Hij berekent derhalve voor beide gevallen den afstand tusschen het brandpunt, waar, zooals bekend is, de evenwijdige stralen samenkomen, die de lens, in de richting van hare as, ongeveer in het midden treffen (centrale stralen) en tusschen het punt waar de in dezelfde richting invallende randstralen bijeenkomen. Naar gelang die afstand (die wij de lengte van het focus zullen noemen) grooter of kleiner is, noemt Spinoza het focus grooter of kleiner.

Aanvankelijk aannemende dat de straal van het voorste boloppervlak der lens in beide gevallen dezelfde en gelijk aan de eenheid van lengte is, en dat BF (zie de figuur in den brief) daarvan het $^3/_5$ bedraagt, komt hij tot het

*) Zeer belangrijke mededeelingen over Hudde, vindt men in de rectorale Oratie van Dr. D. J. Korteweg, uitgesproken den 8sten Januari 1894. Daaruit blijkt o. a. dat de Dioptrica parva nimmer gedrukt werd.

Digitized by Google

besluit, dat het focus in het tweede geval (dat der plan-convexe lens) kleiner is dan in het eerste (hunc focum alio minorem esse). Nu wordt tevens in dit tweede geval de kijkerlengte kleiner dan in het eerste. Maakt men die kijkerlengte gelijk aan die van het eerste geval door, met behoud van dezelfde opening, d. w. z. met behoud van dezelfde waarde voor BF, den straal van het voorvlak der lens te vergrooten, dan wordt daardoor het focus nog veel kleiner (focus multo minor sit futurus).

Bij zijn berekening stelt x de lijn BF voor, N is het middelpunt van het voorvlak der lens, I het punt waar de randstralen in het geval der concaaf-convexe lens samenkomen, R hun punt van samenkomst bij een plan-convexe lens, zoodat derhalve $BN = DN =$ de eenheid is.

De formules: $NI = z = \sqrt{(^9/_4\, z^2 - x^2)} - \sqrt{(1 - x^2)}$ en $NR = \sqrt{(z^2 - x^2)} - \sqrt{(1 - x^2)}$ zijn volkomen juist. Ook de uitkomsten $z = \frac{4}{25}$ en $NR = \frac{20}{25} + {}^1/_{50}$ voor $x = {}^3/_5$ zijn in orde.

Wanneer Spinoza echter, ter bepaling van het brandpunt der centrale stralen bij de plan-convexe lens, eenvoudig $x = o$ stelt, dan vergeet hij dat de aan den voorkant van de lens gebroken stralen aanvankelijk zich in de richting van het punt I bewegen, om eerst nadat zij de achterzijde der lens bereikt hebben de richting BR aan te nemen, m. a. w. hij verwaarloost de dikte der lens.

Dit is een bepaalde fout, omdat de daarbij verwaarloosde grootheid van dezelfde orde is als de lengte van het focus. Zij is gemakkelijk te verbeteren en het blijkt dan dat die lengte met ${}^1/_3$ van de lensdikte, dus in het door Spinoza beschouwde geval met ${}^1/_3 (1 - \sqrt{1 - x^2}) = {}^1/_{15}$ moet vermeerderd werden.

Maar ook bij de concaaf-convexe lens is een verbetering aan te brengen. Hier heeft Spinoza niet bedacht, dat als

Digitized by Google

het middelpunt van het achtervlak zóó gekozen wordt, dat de randstralen aan dit vlak ongebroken blijven, de centrale stralen evenwel eene kleine breking zullen ondergaan. Immers na breking door het voorvlak loopen deze niet op I, maar op een ander dichtbij gelegen punt af. Ook hier is de verbetering gemakkelijk aan te brengen. Zij komt neer op eene vergrooting van de lengte van het focus met de helft.

Terwijl dus volgens Spinoza die lengte bij de plan-convexe en de concaaf-convexe lens respectievelijk $^9/_{50}$ en $^7/_{25}$ zoude bedragen, moeten die getallen veranderd worden in $^9/_{50} + {}^1/_{15} = \frac{37}{150}$ en $^7/_{25} \times \frac{3}{2} = \frac{21}{50} = \frac{63}{150}$.

Het eerste is ook nu kleiner dan het tweede, zoodat de conclusie van Spinoza, dat de spherische aberratie kleiner is bij de plan-convexe dan bij de concaaf-convexe lens, ongerept blijft. Ik vond die conclusie trouwens bij eene eenigszins anders ingerichte berekening bevestigd.

Digitized by Google

Brief over de ziekte en den dood van den Heer Descartes, behoorende bij den 49sten Brief.

Waarde Heer, beste Vriend!

Nog eens over onzen Vriend den Heer Moucheron, maar slechts een enkel woord. Het is allezins wenschelijk, dat hij alleen, zonder zijn echtgenoot en zonder zijn huisgezin, mijn Verheven Vorstin bezoekt, en persoonlijk met zijn vrienden over zijn belangen raadpleegt: want er is iemand die aan Hare Majesteit zijn studie en beleid in deze aangelegenheid gaarne zou aanbieden. Maar toch zal hij niets verkrijgen, al roeit hij ook misschien nog met de riemen van andere Heeren, voor onze Doorluchtige Vorstin Moucheron zelf heeft gezien, of wel uit een brief vernomen heeft, wat zijn bedoeling is; dat is hetgeen ik hem nu namens H. M. heb te berichten.

Gij weet, dat eenige maanden geleden, Descartes in Zweden is gekomen, om H. M. de Koningin te begroeten. Welnu, gisteren heeft hij voor het aanbreken van den dag, na een hevige longontsteking, den adem uitgeblazen, en op een wijze, zulk een grooten Wijsgeer, bij God, onwaardig, zijn rol in dit leven

Digitized by Google

*afgespeeld. In het begin van zijn ziekte lag hij twee dagen in een diepen slaap verzonken, meende dat de Rheumatiek hem bezocht, en gebruikte ondertusschen noch eten noch drinken noch geneesmiddelen. De twee volgende dagen bracht hij slapeloos en zeer onrustig door, zich evenzeer onthoudende van voedsel en geneesmiddelen. De Heer Descartes had zich gewend tot zijne Excellentie den Heer Chanut, den Franschen gezant, een geletterd en bezadigd man; deze verlangde van den zieke, ja drong er bij hem op aan, mij te ontbieden, en aan mij de zorg voor zijn herstel op te dragen, hetgeen door hem echter een en andermaal hardnekkig geweigerd werd, daar hij beweerde, niet zoo onervaren in de Geneeskunde te zijn, dat hij de hulp van anderen noodig had. Daar echter elk uitstel gevaar kon opleveren, en H. M. wilde dat men, ook tegen zijn zin, hem helpen zoude, ga ik op haar bevel naar Descartes en bied hem alle diensten, waarover ik beschikken kan, zoo beleefd mogelijk aan. Ik word toegelaten, ofschoon ook nu nog ongaarne; maar nadat wij over en weer een paar woorden gewisseld hadden, verliet ik hem zonder iets bereikt te hebben, daar wij het over den aard der ziekte en de soort der geneesmiddelen niet eens konden worden. Tegen de gewoonte van zijn volk vreesde hij het aderlaten zoozeer, dat hij reeds rilde toen wij er van spraken, en tot tweemaal toe uitriep: „Mijnheer, spaar toch het bloed van een Franschman" en in het derde tijdperk van twee dagen verzocht, het zeer zacht toe te passen. Intusschen dacht ik bij mijzelve „die iemand helpt tegen zijn wil, is even goed als een moordenaar" *) en daar zich niet alleen voorboden, maar ontwijfelbare kenteekenen van den naderenden dood vertoonden, kostte het mij geen moeite, mijn hand van den stervende af te trekken. Nadat het derde tweetal dagen verstreken was, klaagde hij, dat hij zich bedrogen had*

---

*) *Horat. A. P. 467.*

Digitized by Google

en dat hij door een koorts was overvallen, ontstaan ten gevolge van mijn toespraak, afschoon die maar in een paar woorden had bestaan en volstrekt niet heftig was geweest. Begrijpt ge: ik had niet de koorts, o Symmachus, maar nu heb ik hem wel *). *Nu laat hij zich den arm uitrekken en driemaal op denzelfden dag bloed aftappen, en dat wel rijkelijk veel met het oog op zijn verzwakte krachten. Den achtsten dag: snikken, zwarte vluimen, een beklemde ademhaling, brekende oogen, kortom een noodlottige toestand. Daarop verlangt hij wijn met tabak er in, om door braken het kwaad te verdrijven; en men moest hem wel zijn zin geven, als men den onverzettelijken man niet volslagen dol wilde maken; evenwel op zulk een bescheiden wijze, dat men den wijn met water vermengd, alleen door er tabak in te dompelen, slechts even den geur van tabak wist te geven, opdat het geneesmiddel hem niet ten verderve zou strekken, wijl het anders in de gegeven omstandigheden zoo goed als doodelijk zou zijn. Ondertusschen bleef ik „in het riet verscholen" †) en terwijl ik uit zijn water zijn einde voorzag, verkondigde ik als een oude heks de voorteekenen van zijn dood. Op den negenden dag werd de toestand hopeloos. Vroeg in den morgen van den tienden, gaf hij zijne ziel aan God, althans zoo hoop en bid ik, ofschoon, indien men zijne schriften nauwkeurig leest, de een of andere Godgeleerde hem wel van Atheïsme zou kunnen beschuldigen.*

Bovenal heb ik mij hierover verwonderd, dat dezelfde Descartes, die, toen Mijn Heer de gezant volkomen dezelfde ziekte had, mij liet begaan zonder daarover zelfs met den zieke te raadplegen; en toen gezien had dat sommige mijner geneesmiddelen werkelijk verlichting hadden aangebracht; zelf gedurende het geheele verloop zijner ziekte zoo afkeerig was van alle

---

*) *Martial. Epigr.* v : 9.

†) *Virgil. Ecl. III.* 20.

Digitized by Google

geneesmiddelen en geneeskundige hulp, dat hij mijn tegenwoordigheid niet meer dan eenmaal kon dulden, en zich niet ontzag te zeggen, dat hij rustiger zou sterven als hij mij niet zag. Nu is hij, zegt men, in zijn verstand gekrenkt geweest en heeft eerst tegen het einde van zijn leven, over de wijze en behandeling van zijn ziekte iets verstandigs gezegd; maar toch zeer voorzichtig, opdat de roem van de herstelling alleen aan den zieke, en het dwaze van de begane fouten aan de ziekte zou worden toegeschreven.

Ik zou echter eerder gelooven dat een soort van verstandsverbijstering hem in de war heeft gebracht; want hij is dikwijls in zijn leven waanzinnig geweest, zoodat zelfs menschen van groote scherpzinnigheid in zijn redeneeringen weinig verstandigs kunnen vinden. Wel noemt men hem overal een groot man, maar ik zelf zou, zoo klein als ik ben, niet gaarne op die wijze geprezen worden, en aan zulk een loopbaan zulk een einde maken. Maar misschien voegt het niet, aan iemand van mijn geringe beteekenis, den onvergelijkelijken man dus te beoordeelen; ik weet niet met wien ik hem zal vergelijken, zulk een grooten prijs komt hem toe in deze onzinnige wijze van philosopheren. Gaarne laat ik het daarom aan het nageslacht over, hem de verschuldigde eer te bewijzen, zoo slecht hij overigens bij de thans levende wijsgeeren staat aangeschreven. Ik voeg er geen woord meer bij; want bijna word ik in ernst boos op die verwarde geesten.

Vaarwel, beste vriend, en breng mijne hartelijke groeten aan allen die nog gaarne aan a Wullen denken; wie ik daaronder reken, behoef ik u dat wel telkens te herhalen? Al zijn het misschien zeer weinig in getal, zoo bekommer ik mij daarom niet, als zij slechts goede en trouwe vrienden zijn, zooals ik u acht en voortdurend zal achten, mij noemende

Uw toegenegen

Joan a Wullen.

Digitized by Google

N.B. De Koningin heeft dezen brief willen lezen, voor ik hem verzond, daar zij wilde weten wat ik over den dood van Descartes aan mijne vrienden schreef; toen zij hem gelezen had, beval zij mij nadrukkelijk, te zorgen, dat hij niet in andere handen geraakte, zoowel wegens den gezant, die zich daaraan allicht ergeren zou, als om de vijanden van Descartes van onzentwege geen aanleiding te geven om kwaad van hem te spreken. Daarom geef ik u wel vergunning, om hem anderen voor te lezen, maar op voorwaarde, dat gij hem niemand in handen geeft, wat ik u dringend bij onze vriendschap en onderling vertrouwen, aanbeveel.

1 Febr. 1650, O. S. Stockholm.

(Deze brief was geschreven aan den Heer Piso lijfarts van Johan Maurits, graaf van Nassau. Het afschrift door Graevius gemaakt, is nog te Leiden aanwezig. Joh. a Wullen studeerde 1629 te Leiden en volgde koningin Christina, als geneesheer in 1654 naar Brussel. Chanut was een zwager van Descartes.)

Digitized by Google

BRIEVENLIJST.

I. Nummer van de uitgave van Vloten en Land met blz. dezer Vertaling. II. Nummer der eerste uitgave van Jelles en Meyer. III. Aanwijzing van den persoon door wien of aan wien de brief verzonden is. IV. Bewaarplaats van het Handschrift. V. Bijzonderheden.

I.	II.	III.	IV.	V.
1 blz. 3	1	van Oldenburg		
2 „ 5	2	aan „		
3 „ 10	3	van „		
4 „ 14	4	aan „		
5 „ 17	5	van „		
6 „ 18	6	aan „	te Londen, Royal Society.	Getiteld: Over het Salpeter.
7 „ 38	7	van „		
8 „ 41	26	van S. de Vries	Doopsg. Kerk te Amst.	Getiteld: Van de natuur der Bepaling en gemene Kundigheit (Axioma).
9 „ 47	27	aan „	„ „ „	
10 „ 52	28	aan „		
11 „ 54	8	van Oldenburg		
12 „ 61	29	aan L. Meyer	Durand, te Parijs.	Getiteld: Van de Natuur van 't Oneindig.
13 „ 71	9	aan Oldenburg		
14 „ 82	10	van „		
15 „ 86	—	aan L. Meijer	Fred. Pollock, Oxford.	
16 „ 89	11	van Oldenburg		
17 „ 92	30	aan P. Balling		Oorspr. Holl. Door S. vert.
18 „ 96	31	van W. Blijenbergh		Oorspr. Holl. Door anderen vertaald.
19 „ 101	32	aan „	Boekzaal der Geleerde Wereld *)	Oorspr. Holl. Door S. vert.
20 „ 109	33	van „	Doopsgez. Kerk	Oorsp. Holl. Door anderen vertaald.
21 „ 133	34	aan „		Oorspr. Holl. Door S. vert.
22 „ 146	35	van „	Doopsgez. Kerk	Oorspr. Holl. Door anderen vertaald.
23 „ 154	36	aan „	Carel Meinert te Dessau	Oorspr. Holl. Door S. vert.

*) Door Prof. Land weergevonden.

Digitized by Google

I.	II.	III.	IV.	V.
24 blz. 160	37	van W. Blijenbergh	Doopsgez. Kerk	Oorspr. Holl. Door anderen vertaald.
25 „ 164	12	van Oldenburg		
26 „ 166	13	aan „		
27 „ 168	38	aan W. Blijenbergh	Leidsche Univ. Bibli- „ otheek **)	Oorspr. Holl. Door Sp. vert.
28 „ 170	—	aan Joh. Boumeester?	Doopsgez. Kerk	
29 „ 173	—	van Oldenburg	Doopsgez. Kerk	
30 „ 177	—	aan „	In een brief v. Oldenburg aan Boyle	
31 „ 179	14	van „		
32 „ 182	15	aan „	Royal Society te Londen	
33 „ 189	16	van „		
34 „ 194	39	aan Hudde		Oorspr. Holl. Door Sp. vert.
35 „ 197	40	„ „		„ „ „ „
36 „ 200	41	„ „		„ „ „ „
37 „ 206	42	aan J. Bouwmeester?	Doopsgez. Kerk	
38 „ 209	43	aan van der Meer		Oorspr. Holl. Door Sp. vert.
39 „ 212	44	aan Jarig Jelles		„ „ „ „
40 „ 214	45	aan „ „		Gedeeltelijk door Sp. vert.
41 „ 219	46	aan „ „		Oorspr. Holl. door vrienden vertaald
42 „ 222	48	L. v. Velthuysen aan Joh. Oosten		
43 „ 241	49	aan Joh. Oosten	Doopsgez. Kerk	
44 „ 249	47	aan Jarig Jelles		Oorspr. Holl. Door vrienden vertaald.
45 „ 251	51	van Leibnitz	Doopsgez. Kerk	
46 „ 254	52	aan „	Hannover	Uitgegeven door de Murr met zegel v. Sp., later door Gerhardt
47 „ 257	53	van Fabritius		
48 „ 258	54	aan „		
49 „ 260	—	aan Graevius	Kon. Bibl. te Kopenh.	Oorspr. Holl. Door Sp. vert.
50 „ 261	50	aan Jellis?		Oorspr. Holl. door Sp. vert.
51 „ 264	55	van Hugo Boxel		„ door een vr. vert.
52 „ 265	56	aan „ „		„ door Sp. vert.
53 „ 267	57	van „ „		„ „ „
54 „ 271	58	aan „ „		„
55 „ 277	59	van „ „		„ „ „
56 „ 283	60	aan „ „		Fragment van een brief v.
57 „ 288	61	van von Tschirnhaus		Schulter.
58 „ 292	62	aan Schuller		Fragmenten.
59 „ 297	63	van von Tschirnhaus		„
60 „ 301	64	aan „ „		
61 „ 303	17	van Oldenburg		
62 „ 305	18	aan „		
63 „ 306	65	van Schuller	Doopsgez. Kerk	
64 „ 310	66	aan „		Fragment
65 „ 313	67	van von Tschirnhaus		„
66 „ 314	68	aan „ „		
67 „ 315	73	van Albert Burgh		

**) Boekzaal der Gel. Werrelt.

Digitized by Google

I.		II.	III.	IV.	V.
68	blz. 331	19	aan Oldenburgh		
69	„ 333	—	aan van Velthuysen	Th. Wagner, Berlijn	Zie Utr. Volks-Almanak 1844.
70	„ 335	—	van Schuller	Doopsgez. Kerk	
71	„ 339	20	van Oldenburg		
72	„ 340	—	aan Schuller	G. M. Clauss, Leipzig	
73	„ 343	21	aan Oldenburg		Zie Gerhardt, Leibnitz Werke.
74	„ 346	22	van „		
75	„ 349	23	aan „		Gerhardt, Leibnitz Werke.
76	„ 354	74	aan Albert Burgh		
77	„ 361	24	van Oldenburg		
78	„ 363	25	aan „		Gerhardt, Leibn. Werke.
79	„ 366	—	van „	Doopsgez. Kerk	
80	„ 369	79	van von Tschirnhaus		Fragment.
81	„ 370	70	aan „ „		
82	„ 372	71	van „ „		
83	„ 374	72	aan „ „		Fragment.
84	„ 375	—	aan Jarig Jelles?		Is in de Opera Posthuma geplaatst vóór het Politiek Tractaat.
	„ 377		verklaring van den 36sten Brief van Prof. Dr. D. J. Korteweg		
85	„ 380	—	behoort bij Brief 49	Afschrift van Graevius te Leiden	

Ten slotte heeft de Uitgever dit werk verrijkt met een afdruk van den 27sten Brief, die thans nog te Leiden op de Universiteits-Bibliotheek aanwezig is (van af 1862), en door Spinoza zelf in 't Hollandsch geschreven is. Hij is afkomstig uit de Bibl. van den Heer Royer, hofprediker te 's-Gravenhage. Wordt deze brief op ouderwetsche wijze gevouwen, dan komt het adres ter plaatse waar het behoort.

Onze lezers zijn daardoor in staat gesteld, kennis te maken met den vorm, waarin de brieven destijds verzonden werden, met het adres dat er op geschreven werd, met Spinoza's handschrift en Holl. stijl, en met zijne naamteekening.

Wie de Brieven gelezen heeft, zal hierin zeker belang stellen.

Onze Voorouders deden groote dingen op eenvoudige wijze en schreven belangrijke brieven in klein formaat. Aan onzen tijd kan men dikwerf het tegenovergestelde verwijten.

Digitized by Google

VOORGESTELDE VERBETERINGEN

in den text van de Haagsche uitgave van 1895.

Pag. 213. Ep. VI, § 13. Atque ex. *potius* peto (volgens de woorden van Boyle). § 23 a nobis *conspiciatur*. *Cape* igitur (text van Boyle). Pag. 218, Ep. VII levari *ut* una. Pag. 219, Ep. VIII *Casuarius* (Hs.). Pag. 222, Ep. VIII. Volgens Hs. achter affecerunt een komma, en sed met kleine s. Achter prop. 19 een ;. Hier is dus iets vergeten. De komma bij D in de Handteekening is eigl. een *e*. — Ep. IX, Pag. 222, *Caseario*. Pag. 224, Ep. IX. ens absolute infinitum definiendum. Hier behoort de 6de Definitie van de Eth. eigenlijk in haar geheel bijgevoegd te worden. Pag. 234, Ep. XII. Hier moet achter supponatur worden ingevoegd, *quod impossibile sit*, òf zooals in Schuller's afschrift aan Leibnitz staat, existendum *nisi* a re. De Holl. vertaling voegt hiertusschen achter het woord zaak: „die oorzaak, geen veroorzaakte is", blijkbaar uit het Lat. vertaald. Pag. 238, Ep. XIII, zie onze vert. blz. 76. — Pag. 239 corpus magis *heterogeneum* (zie Glazemaker). Pag. 253, Ep. XIX, longe *imperfectioribus*, uti lapidibus (zie Glazemaker) Pag. 254 *privatio* status, volgens het Holl. afschrift en het antwoord van Bl. Pag. 262, Ep. XX aut res enz. Deze zin is overtollig. Pag. 264 pejorem *non* esse. Pag. 266, zie blz. 118 van deze Vert. Pag. 267, zie blz. 119 van deze Vert. Pag. 269, zie blz. 123 van deze Vert. Pag. 271, *at* sibi finem. Pag. 276, Ep. XXI, scilicet an Deus *ut Deus*. Pag. 288, Ep. XXIII nam *idem* facinus externum. Pag. 304, Ep. XXIX *Ipsius* Dioptrica (Hs.). Achter Eva staan nog een paar onduidelijke letters in het Hs. Pag. 315, Ep. XXXIV. In de Noot is de Brief van 9 Sept. 1667 vergeten en 3 Sept. geschreven in plaats van 23. Pag. 323, Ep. XXXVII perceptiones *quas* formamus, het „quas" van den vorigen regel moet verplaatst. (Volgens Hs.) Pag. 324. Ad haec *vero* intelligendum (volgens Hs.) his paucis puto niet *et* his paucis ; en, qua ad *eandem* perveniamus (Hs.). Pag. 328, Ep. XXXIX *Jarig* Jelles. Zie zijne Geloofsbelijdenis. Pag. 331 descripsisse *dicat?* Pag. 336 superesse *non* sinit, Pag. 339 leges exercitur, Pag. 341. De zin van ut ita Deo af, is eenigszins duister. Pag. 344. Ep. XLII *illae* in Societatibus. Pag. 344,

Digitized by Google

Ep. XLII subsistunt *ut* illąe (verplaatsing van *ut* uit den vorigen regel). Pag. 347, an *ex* malitia (Hs.) Pag. 348, Noot † † et *non* cum suo Cart. (Hs.) en aan het einde van de Noot percepimus (Hs.). De zin a malis igitur actionibus enz. is wel goed afgedrukt, maar toch m. i. bedorven, abstinet et divina mandata exequitur behoort achter actionibus te staan. Pag. 357, Ep. XLVI. Volgens Gerhardt B. Despinoza Pag. 378, Ep. LVI *nullam* inveniet difficultatem (Glazemaker) Pag. 390, Ep. LXIII non solum ademit (sic), tusschen facere en fui ausus moet *non* vervallen. Pag. 394, Ep. LXVII Viro *d.* Craeneno. Pag. 406, Ep. LXX. Het woord Anonymi is onduidelijk geschreven. Pag. 409, Ep. LXXII quod *idea* cujuscunque. Pag. 410, servum *paratissimum* (Supplem. van Vloten). Pag. 411, Ep. LXIII fixere, cum Pag. 417, Ep. LXXVI *certus* tibi magis. Pag. 426, Ep. LXXX. De Holl. vert. heett hier iets meer dan de Lat. uitgave.

EENIGE OPMERKINGEN OMTRENT DE BRIEVEN.

In den 17den Brief wordt gesproken van een Braziliaan, waarvan Spinoza gedroomd had. Dat zijne gedachten zich vaak met Brazilianen bezig hielden, is verklaarbaar, daar Chacham Aboab, die hem aanklaagde in de Synagoge en de voornaamste Kabbalist was, uit Brazilië afkomstig was. (Zie Basnage).

In den 34sten Brief spreekt de Lat. uitgaaf slechts eenmaal van L. M., de Holl. tweemaal van D. Meyer. De vertaling is vermoedelijk onder leiding van Jarig Jellis uitgegeven. Hieruit is het dan ook te verklaren, dat er zoovele brieven nog op de Doopsgezinde Bibliotheek te vinden zijn. Dat deze voor de Holl. uitgave gebruikt zijn, blijkt uit een Aanteekening bij de Noot onder den 22sten Brief; waar in ouderwetsch schrift zijn bijgeschreven de woorden: »niet te zetten."

Achter het opschrift van den 37sten Brief staat in het Hs. forte D. D.... en nog eenige andere letters, die echter doorgehaald zijn. Het zou zeker de moeite waard zijn, dit te ontcijferen, aangezien achter deze penkrassen een der beste vrienden van Spinoza verscholen is.

Ook komen er in de Hss. op de Doopsgez. Bibliotheek nog eenige afwijkingen voor, die evenwel niet van belang zijn.

De handteekening van Schuller, hoewel telkens zorgvuldig doorgehaald,

Digitized by Google

doet vermoeden, dat hij gewoon was achter zijn naam nog een paar andere letters te voegen.

In den 49sten Brief wordt gesproken van den Heer de V. Hier kan de Volder of de Vries bedoeld zijn; de Volder is zeer waarschijnlijk.

In den 50sten Brief is de datum, zooals wij reeds aanteekenden, verkeerd geschreven. Later is mij gebleken, dat de eerste uitgevers zelven, deze fout reeds achter de Brieven hadden verbeterd.

In den 67sten Brief wordt gesproken over de geloofsbelijdenis van Albert Burgh. Arnauld zegt, dat de titel Methode facile is geweest en een uittreksel daarvan staat achter het verhaal zijner bekeering in Deel XII der Convertiten van Dr. Andreas Räsz, Freiburg, Herder 1875. Mijn gissing op pag. X der Inleiding, dat Albert Burgh reeds te Ouderkerk bij Spinoza woonde, is onjuist, daar Albert eerst in Dec. 1650 geboren is (zie Doopboek Oude Kerk, Amsterdam). In den 76sten Brief is de vermelding van Judam quendam door mij eenigzins veranderd, omdat men geen Judas vinden kan, op wien dit toepasselijk is.

Het toevoegsel van den 80sten Brief bewijst, dat de Holl. vertaling geenszins een getrouwe copij is van de Latijnsche uitgave, zooals ook reeds door Prof. Dr. N. P. J. Land is beweerd, op grond van kleinere verschillen.

De 81ste doet ons vermoeden, dat L. Meyer de Lat. uitgave der Posthuma op zich heeft genomen. — In den aanhef wordt in de Posthuma de naam van L. Meyer weggelaten en de algemeen bekende titel van den 12den Brief »de Infinito" daarvoor in de plaats gesteld. — Glasemaker heeft dus het origineele Hs. in handen gehad, daar Spinoza dien Brief vermoedelijk niet zal hebben aangehaald, onder den weidschen titel daaraan zoo terecht, door vrienden en leerlingen geschonken.

Bijzonder opmerkingswaardig zijn de Brieven: 12, 15, 32, 37, 42, 43, 48, 50, 54, 56, 73 en 76.

Digitized by Google

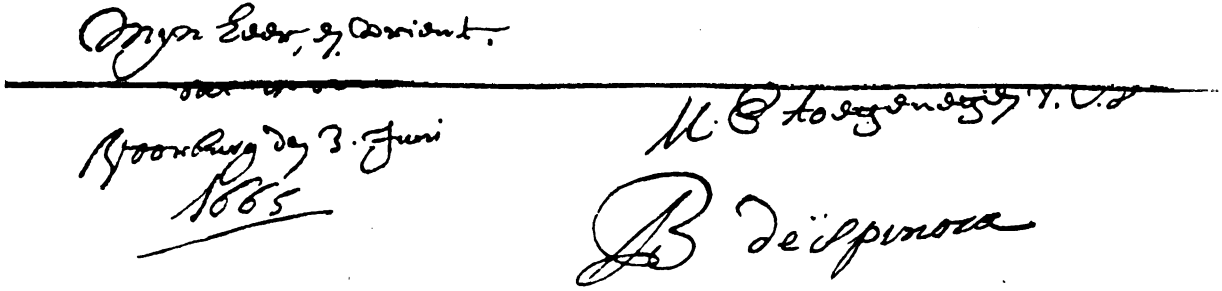

Myn Eeer, ey Vrient.

Voorburg den 3. Juni
1665

M. Ctoegenegen V. V. S.

B. de Spinoza

Digitized by Google

Myn heer

Myn heer Willem Van
Bleyen Berg

Digitized by Google

Digitized by Google

BENEDICTUS DE SPINOZA.

VERTOOG OVER HET ZUIVERE DENKEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

BENEDICTUS DE SPINOZA.

VERTOOG

OVER

HET ZUIVERE DENKEN,

EN DE WIJZE WAAROP DIT HET BEST, TOT DE WARE KENNIS DER DINGEN KAN GERAKEN.

UIT HET LATIJN

DOOR

W. MEIJER.

AMSTERDAM. — S. L. VAN LOOY.

Digitized by Google

Digitized by Google

INLEIDING.

„Het vertoog over de verbetering van het verstand *) is „een der eerste werken van onzen wijsgeer. Uit den stijl „zoowel als uit sommige opvattingen blijkt, dat het reeds „vele jaren geleden geschreven is.

„De belangrijkheid van het onderwerp, daarin behandeld, „zoowel als het groote voordeel, dat hij zich daarvan be„loofde: om namelijk den gemakkelijksten en eenvoudigsten „weg aan te wijzen, waarlangs ons verstand tot de ware „kennis der dingen konde geraken, deden telkens weder „den wensch bij hem opkomen, om deze verhandeling te „voltooien.

„Maar het gewicht van het werk, de diepzinnige over„leggingen en de uitgebreide kennis van zaken, die daartoe „vereischt werden, deden hem slechts langzaam vorderen, „en waren tevens de oorzaak, dat het niet geheel voleindigd „werd en dat er hier en daar iets aan ontbreekt. Immers „de schrijver zegt zelf in de aanteekeningen, die hij er „bijvoegde, herhaaldelijk, dat hetgeen hij behandelt, nog „nauwkeuriger in het licht moet worden gesteld, en uit„voeriger verklaard moet worden, hetzij in zijne wijsbegeerte „of elders. Niettemin bevat het zeer voortreffelijke en ook

*) De letterlijke vertaling van den ouden titel.

Digitized by Google

„zeer nuttige opmerkingen, die ieder, die de waarheid „liefheeft, tot ingespannen onderzoek zullen opwekken, en „niet weinig behulpzaam zijn om haar te vinden; en dit „heeft ons bewogen, dit werk met de andere tegelijk in „het licht te geven.

„De schrijver behandelt hierin eerst het *schijngeluk*, dat „in den regel door de menschen wordt nagejaagd, namelijk „rijkdom, lust en eer; daarna het *waarachtig geluk* en de „wijze waarop men dit deelachtig kan worden. Vervolgens „schrijft hij eenige levensregelen voor en gaat dan over „tot de *verbetering van het denken*. Om nu die verbetering tot „stand te brengen, somt hij vier verschillende wijzen van „waarnemen op, die hij vervolgens vrij uitvoerig behandelt „en daaruit diegene kiest, welke voor zijn oogmerk het „meest geschikt zijn.

„Om ons vervolgens het gebruik daarvan te leeren „kennen, spreekt hij over de *werktuigen van ons verstand*, „namelijk de ware voorstellingen en daarbij tevens over den „juisten *weg en de methode* om ons verstand te leiden, en „over de onderdeelen van die methode.

„Het *eerste deel* behandelt de vraag, hoe de ware voor„stellingen van andere zijn te onderscheiden, en hoe men „zorgen moet, geen valsche, ingebeelde (verdichte) en „twijfelachtige voorstellingen met ware te verwarren; bij „welke gelegenheid hij uitvoerig de ware, valsche, ingebeelde „en onzekere voorstellingen bespreekt, en daaraan ten „slotte nog het een en ander toevoegt over het herinneren „en het vergeten.

„Het *tweede deel* geeft de regels aan, volgens welke het „onbekende op de juiste wijze uit het bekende wordt „afgeleid en begrepen. Maar opdat dit naar den eisch „geschiede, merkt hij op, dat er op tweeërlei wijze begrippen „in ons tot stand komen, òf alleen door het wezen van

Digitized by Google

„de zaak, of door de naaste oorzaak. Daar beide echter „niet dan door een juiste *omschrijving* van het behandelde „onderwerp verkregen worden, geeft hij regels aan voor „de begripsbepaling van *geschapene*, zoowel als van *onge-* „*schapene* dingen.

„Om nu verder onze begrippen met elkander in ver- „band te brengen, wijst hij ons op de middelen, waardoor „men de *bijzondere dingen in hun eeuwig karakter* kan „leeren kennen. En opdat dit alles naar behooren zou „worden verricht, behandelt hij ook nog de *krachten* „waarover ons verstand beschikt en noemt hij de *eigen-* „*schappen* daarvan op.

„Hiermede eindigt het Tractaat over de verbetering van „het verstand. Steeds was het des schrijvers voornemen, dit „werk te voltooien. Maar, door andere bezigheden ver- „hinderd, en ten slotte door den dood weggerukt, is hij „niet in staat geweest, dit tot het gewenschte einde te „brengen. Daar het echter, zooals reeds gezegd is, zeer „veel voortreffelijke en nuttige dingen behelst, die volgens „onze vaste overtuiging, voor hem, die met ernst de waarheid „zoekt, van groot belang zijn, wilden wij ze u, welwillende „lezer, niet onthouden; maar u toch van het hierboven ver- „melde niet onkundig laten, opdat gij het ten goede moogt „houden en gewaarschuwd zoudt zijn, als ge een en ander „aantreft dat nog duister, schetsmatig en onafgewerkt is. „Vaarwel."

Aldus de eerste Uitgevers van SPINOZA's Nagelaten Werken.

Slechts enkele opmerkingen heb ik bij hun voorwoord te voegen. Niet alles, het is waar, wat in dit vertoog is opgeteekend, is zoo helder, zoo volkomen afgewerkt als wij dat van den grooten denker gewoon zijn, en de vraag

Digitized by Google

zou daarom kunnen rijzen, of dit werk, dat volgens des schrijvers eigen verklaring nog zooveel aanvulling behoeft, wel behoefde gebracht te worden onder de oogen van lezers, wien het minder om de kennis van het ontstaan der wijsbegeerte van SPINOZA, dan om die wijsbegeerte zelve te doen is; en die niets anders verlangen, dan bekend te worden met zijne hoofdgedachten, zonder zich om zijnen ontwikkelingsgang, zijn studiën en schetsen veel te bekommeren.

Op deze vraag valt het volgende te antwoorden. Er bestaat geen inniger samenhang, dan tusschen de methode en het stelsel van een wijsgeer. Beide beheerschen elkander, beide staan onophoudelijk in wisselwerking. Het een is zonder het ander niet te begrijpen en voor den lezer van elk stelsel is de kennis der methode, die door den schrijver gevolgd wordt, zooveel als „de sleutel tot het heiligdom"; de onvermijdelijke, voorloopige kennismaking met den geest, dien hij voornemens is, op zijn onderzoekingstocht te volgen.

In het Tractaat over het Zuivere Denken, is ons de inleiding tot de Ethica bewaard.

Reeds in de eerste Brieven wordt er over gesproken en in den 37sten Brief door den schrijver zelf, een kort overzicht gegeven van hetgeen eigenlijk hiertoe behoort. Hij zegt aldaar, dat de ware methode in niets anders bestaat, dan in de kennis van het zuivere denken (in sola puri intellectus cognitione) en daar nu SPINOZA, alleen een werkzaam verstand (intellectus actu) en geen in aanleg bestaand d. i. zinledig verstand (intellectus potentia) zich kon voorstellen, meende ik gerechtigd te zijn, zijn eigen verbeterde uitdrukking uit den 37sten Brief te bezigen, om het letterlijke opschrift van dit Vertoog over „de Verbetering van het Verstand" te vervangen.

Digitized by Google

Volgens den hoofdtitel zou men dus hier alleen een Leer van het denken, thans vaak kennisleer genoemd, verwachten, zooals later in SPINOZA's geest door ABRAHAM JOANNES CUFFELER geschreven is; *) ons Tractaat bevat evenwel bovendien nog zaken van anderen aard.

Evenals DESCARTES, begint de Schrijver met ons het doel zijner onderzoekingen mede te deelen, benevens de wijze waarop hij er toe gekomen was. en geeft aan het einde nog eenige andere beschouwingen ten beste, die eigentlijk reeds tot zijn wijsbegeerte behooren.

In onze dagen zou dit werk een Inleiding tot de Wijsbegeerte genoemd kunnen worden.

Bij DESCARTES heette het Methode, en dit woord wordt door SPINOZA zelf in zijne „Reeckening van Kanssen" door „Denckonst" vertaald.

Eigenaardig is, dat de uitgevers van SPINOZA's werken in het Latijn een tweeden titel van dit werk opgeven, die verschilt van dien der oude Holl. vertaling.

De eersten schreven achter den eersten titel „et de via qua optime in veram rerum cognitionem dirigitur", zooals ook wij vertaald hebben; de oud-Hollandsche vertaling luidt: en tegelijk van de Middel (Methode) om hetzelfde (d. i. het Verstand) volmaakt te maken.

Blijkbaar is SPINOZA in zijn Denckonst (thans zegt *men* liever: Logica) geheel het plan gevolgd van DESCARTES, waarbij echter al dadelijk het groote verschil tusschen beiden in het licht treedt. DESCARTES vroeg naar hetgeen waar was, SPINOZA naar hetgeen waarlijk goed was.

De laatste ging aanvankelijk even als de eerste, van de leer der kennis uit, maar de slotsom zijner beschou-

*) Specimen artis ratiocinandi naturalis et artificialis. Hamburgi apud Henricum Kunraht. 1684.

Digitized by Google

wingen verhinderde hem, daarvan een op zich zelf staand werk te maken.

Toen hij eenmaal den samenhang van 's menschen ziel met het heelal had *ingezien*, moest hij van dit laatste uitgaan om de eerste te verklaren (zie Inl. Dl. II Eth.). Zijn Ethica maakte dus zijn eerste werk wel niet overbodig, maar gaf er een andere beteekenis aan. Naar den tijd mocht het aan de Ethica zijn voorafgegaan, naar den aard is het slechts een uitvloeisel en onderdeel daarvan.

In Eth. II. 40 Opm. I geeft de schrijver ons te kennen dat hij de leer van het Denken in een ander Tractaat wil behandelen en hiermede kan wel niet anders dan ons vertoog bedoeld zijn.

Zooals wij zagen, is hij er echter niet toe gekomen zijn eersten arbeid zoo geheel om te werken, als dit na de samenstelling der Ethica, vereischte was geworden.

Intusschen geeft ons dit Vertoog, ook in den huidigen, onvolmaakten toestand, nog de kostbaarste inlichtingen tot beter verstand zijner geheele wijsbegeerte, en mag daarom voor de kennis van SPINOZA's leerstelsel onmisbaar worden geacht.

W. MEIJER.

DEN HAAG, Sept. 1897.

Digitized by Google

(Over hetgeen de menschen meestal als het hoogste goed beschouwen.) *)

Toen de ervaring mij geleerd had, dat al wat het dagelijksch leven ons aanbiedt, ijdel en onbetrouwbaar was, en ik daarbij tot het inzicht was gekomen, dat alles waarvoor ik beducht was of dat mij vrees inboezemde, op zich zelf goed noch kwaad was, maar alleen voor zoover het indruk maakte op mijn gemoed: ben ik na rijp beraad tot het besluit gekomen, eens te onderzoeken, of er ook iets te vinden was, dat waarachtig goed en tevens bereikbaar was, om, met terzijdestelling van alle andere dingen, mijn gemoed daarmede geheel te vervullen; in één woord of er soms iets bestond, dat mij, als ik het gevonden en mij toegeëigend had, voor altijd een ongestoorde en verheven blijmoedigheid zou kunnen verzekeren.

Ik zeide daareven, dat ik „na rijpen rade" tot dit besluit was gekomen. Bij den eersten oogopslag toch scheen het ongeraden, om ter wille van een zaak waarvan ik toen nog onzeker was, het zekere vrijwillig prijs te geven. Immers ik moest erkennen dat er vele voordeelen aan eer en rijkdom verbonden waren en zag in, dat ik daarvan noodzakelijk

*) Deze Afdeeling in Hoofdstukken komt niet in den text voor, maar is door mij van Bruder, een der bekende uitgevers van Spinoza's werken met een kleine wijziging overgenomen.

Digitized by Google

zou moeten afzien, indien ik mij met vollen ernst aan een andere en onbekende zaak wilde wijden. Was nu bij geval het hoogste geluk toch daarin gelegen, dan voorzag ik dat geluk te moeten missen; indien echter het hoogste geluk niet daarin gelegen was, en ik mij daarop alleen toelegde, dan zou mij toch evenzeer het hoogste geluk ontgaan.

Daarom overwoog ik bij mij zelven de vraag, of het misschien mogelijk was tot een nieuw levensdoel of althans tot zekerheid daarvan te geraken, zonder verandering te brengen in den gewonen gang en de algemeene inrichting van mijn leven, en dikwerf heb ik dit, maar te vergeefs beproefd. Alles toch, wat gewoonlijk in het leven voorkomt en door de menschen, zooals uit hun doen en laten valt op te maken, als het hoogste goed wordt gewaardeerd, laat zich terug brengen tot deze drie dingen: t. w. *rijkdom, eer* en *lust.* Nu wordt echter onze ziel door deze drie zaken zoodanig ingenomen, dat het haar volstrekt onmogelijk is over eenig ander goed na te denken.

Door den wellust toch, wordt ons gemoed zoo volkomen beheerscht, alsof het werkelijk daarin het geluk gevonden had; en daardoor ten eenen male verhinderd over iets anders na te denken. Maar op het genot volgt buitengewone neerslachtigheid, die onze ziel zooal niet van alle kracht berooft, toch in verwarring brengt en versuft.

Ook door de zucht naar eereposten en geld, wordt onze ziel niet weinig afgeleid, voornamelijk indien het laatste alleen om zich zelf wordt begeerd *), daar het immers

*) Men zou dit nog duidelijker en breeder kunnen uiteenzetten, door namelijk onderscheid te maken tusschen de zucht naar geld, om het geld zelf, en de zucht naar geld, om daardoor eer, lust en gezondheid te verwerven; of wel kunsten en wetenschappen te bevorderen. Maar dit behoud ik mij voor tot een andere gelegenheid, hier is het de plaats niet dit zoo uitvoerig te behandelen. Sp.

Digitized by Google

in dat geval als het hoogste goed beschouwd wordt.

Nog veel meer echter wordt onze ziel ingenomen door de zucht naar eer; deze toch wordt altijd als een goed op zich zelf beschouwd en als het einddoel, waarop al ons streven wordt gericht.

Bij de twee laatste (geluksgoederen) is bovendien geen sprake van berouw, zooals bij den wellust; integendeel, hoe meer wij van beide bezitten, des te grooter is onze vreugd en dientengevolge worden wij steeds meer geprikkeld, dat bezit te vermeerderen. Worden wij evenwel in eenig opzicht in onze hoop bedrogen, dan zijn wij aan de grootste droefheid ten prooi.

Ten slotte legt de zucht naar eer, ons ook nog bijzondere lasten op, omdat wij, om harentwil, ons leven moeten inrichten naar den zin der menschen, door ons namelijk te onthouden van hetgeen zij gemeenlijk vermijden, en al datgene na te jagen, wat ook hun behaagt.

Toen ik derhalve inzag, hoezeer al deze dingen mij verhinderden, aan mijn leven een andere richting te geven; ja dat zij daarmede zelfs zoozeer in strijd waren, dat ik mij van het een of van het ander, noodzakelijk moest onthouden, stond ik voor de vraag, wat nu voor mij het voordeeligst was; want het scheen mij toe, zooals ik reeds zeide, alsof ik het zekere voor het onzekere wilde prijsgeven. Maar nadat ik eenigen tijd over de zaak had nagedacht, bleek mij al spoedig het volgende: Indien ik, deze goederen prijsgevende, mij tot een nieuw leven aangordde, zou ik een geluk, dat, zooals uit het bovenstaande duidelijk is af te leiden, uit zijn aard onzeker was, laten varen ter wille van een ander, dat mede onzeker was: wel niet van nature (want ik zocht immers een geluk dat bestendig was); maar onzeker, in hoeverre het voor mij verkrijgbaar was.

Digitized by Google

Door voortgezet onderzoek gelukte het mij echter in te zien, dat ik, indien ik er slechts ernstig toe kon besluiten, iets wat stellig verkeerd was, zou prijsgeven voor iets, dat ongetwijfeld goed was. Want ik begon te begrijpen, dat ik in een zeer groot gevaar verkeerde, en genoodzaakt was, met inspanning van al mijn krachten, een redmiddel daarvoor te zoeken, al was het ook niet zeker of het te verkrijgen was; evenals een zieke, die, aan een doodelijke kwaal lijdende, en den dood zeker voor oogen hebbende, indien hij niet een of ander geneesmiddel aanwendt, alles in het werk moet stellen om dat middel, al is het niet zeker (verkrijgbaar), te verkrijgen, omdat immers al zijn hoop daarop gevestigd is.

Al datgene toch wat men gemeenlijk najaagt, is niet alleen geen middel ter bevordering van ons behoud, maar zelfs een belemmering daarvan; dikwerf veroorzaken deze dingen den ondergang van hen, die ze bezitten, en altijd van hen, die daardoor geheel bezeten worden. *)

Hoevele voorbeelden bestaan er niet van menschen, die om hun rijkdom ter dood toe vervolgd zijn, of ook van anderen, die om schatten te vergaren, zich aan zoovele gevaren hebben blootgesteld, dat ze eindelijk hun dwaasheid met hun leven boetten. Niet minder voorbeelden zijn er van menschen, die om roem te behalen, of hun eer te verdedigen, op de ellendigste wijze zijn omgekomen, terwijl het aantal van hen, die hun leven hebben verkort, door al te zeer hun lusten bot te vieren, ontelbaar is.

De reden van al deze rampen laat zich, naar het mij toeschijnt, gereedelijk verklaren; ons geluk of ongeluk hangt namelijk geheel alleen af van de hoedanigheid van het voorwerp dat wij lief hebben en waaraan wij ons hechten. — Want over een zaak, die men niet lief heeft,

*) Dit moet nader worden uiteengezet. Sp.

Digitized by Google

zal men geen twist krijgen; over haar verlies zal men niet treuren, nooit zal men haar aan een ander benijden, en geen vrees, geen haat, kortom geen enkele hartstocht zal daardoor ontstaan. Al deze dingen nu doen zich voor, als wij dingen liefhebben, die vergankelijk zijn, zooals het geval is, bij alles, waarover wij boven gesproken hebben. De liefde echter jegens het eeuwige en oneindige vervult onze ziel met enkel blijdschap; alle droefheid is haar vreemd; en dit is uitermate begeerlijk en de grootste inspanning waard.

Niet zonder reden heb ik evenwel gezegd: „indien ik er slechts ernstig toe kon besluiten." — Want hoe duidelijk ik dit alles ook inzag, toch gelukte het mij daarom nog niet alle hebzucht, wellust en eerzucht volkomen af te leggen. Dit alleen bemerkte ik, dat mijn geest, zoolang hij zich met bovengenoemde gedachten bezig hield, en het nieuwe levensplan ernstig in overweging nam, voor al dat andere onverschillig werd, hetgeen een groote troost voor mij was. Want hierdoor kwam ik tot de overtuiging, dat bovengenoemde kwalen niet van dien aard waren, dat er geen geneesmiddel voor bestond. En ofschoon dergelijke oogenblikken in den beginne zeldzaam waren, en slechts een zeer korten tijd duurden, werden die tusschenpoozen, nadat ik het ware goed meer en meer had leeren kennen, van langeren duur, en telkens veelvuldiger; vooral toen ik leerde inzien dat het streven naar geld, lust en eer slechts zoo lang nadeelig was, als zij alleen om zich zelf, en niet als middel tot het verkrijgen van andere dingen werden nagejaagd. Want indien zij slechts als hulpmiddelen worden begeerd, dan zal men daarin maat houden en zullen ze ons volstrekt niet nadeelig zijn, maar integendeel veel bijdragen tot het doel, waarvoor men hen begeert; zooals wij te gelegener tijd zullen aantoonen.

Digitized by Google

(Het ware en hoogste goed.)

Thans zal ik in korte woorden zeggen, wat ik versta onder hetgeen *waarlijk goed is* en tevens wat het *hoogste goed* is. Om dit goed te begrijpen, moet men wel weten, dat goed en kwaad slechts betrekkelijke uitdrukkingen zijn, zoodat b. v. een en dezelfde zaak goed en kwaad genoemd kan worden, naar gelang men haar van verschillende oogpunten beziet; evenals dit met het volmaakte en onvolmaakte het geval is.

Want, op zich zelf beschouwd, kan men niets volmaakt of onvolmaakt noemen; vooral niet, als wij hebben leeren inzien, dat alles wat gebeurt, volgens een eeuwige ordening en bepaalde natuurwetten geschiedt. Daar de mensch echter te bekrompen is, om zulk een ordening in zijn geest te omvatten, en hij zich intusschen een denkbeeld maakt van een menschelijke natuur, die de zijne in degelijkheid verre overtreft, — terwijl hij het daarbij in het geheel niet onmogelijk acht, zulk een natuur te verkrijgen, voelt hij zich gedrongen om middelen op te zoeken, ten einde bovenbedoelde volmaaktheid te bereiken. Alles nu wat strekken kan, om hem daartoe te brengen, wordt waarachtig goed genoemd; en het hoogste goed bestaat hierin, om het zoover te brengen, dat hij, als het mogelijk is, met anderen, die volmaakte natuur deelachtig wordt.

Welke natuur wij hier bedoelen, zullen wij later aantoonen, zij is niets anders dan *de kennis van het verband waarin onze ziel staat tot de gansche Natuur.* *)

*) Dit zal later meer uitvoerig worden uiteengezet. Sp.

(Spinoza schrijft het woord Natuur met een hoofdletter. Door hem werd daardoor zoowel de wereld der feiten als die der begrippen aangeduid.)

Digitized by Google

Het doel, dat ik derhalve tracht te bereiken, is zulk een natuur te verkrijgen; en te trachten, dat velen met mij het tot dezelfde hoogte brengen, d. w. z., voor mijn geluk is het mede van belang te zorgen, dat vele anderen evenzoo denken als ik, opdat hun begrip en hun wenschen geheel met de mijne overeenkomen; om dit doel te bereiken moet men vooreerst zooveel van de Natuur begrijpen, als noodig is, om zulk een geaardheid te verkrijgen, *) en vervolgens een bond stichten, die de gewenschte gegevens bezit om zooveel menschen als mogelijk is, op de gemakkelijkste en zekerste wijze daartoe te brengen. Voorts moet men zich wijden aan de zedelijke wijsbegeerte en de opvoedkunde; en daar ook de gezondheid geen gering hulpmiddel is, om het doel te bereiken, moet men de geheele geneeskunde doorloopen. Daarenboven mag ook de werktuigkunde geenszins worden vergeten, aangezien door deze kunst, veel wat moeielijk is, gemakkelijk wordt, en wij ons door haar veel tijd en gemak in ons leven kunnen verschaffen. Voor alles echter moet men een middel uitdenken *om ons verstand gezond te maken*, en het, voor zoover dit in den beginne doenlijk is, te zuiveren, om het in staat te stellen de dingen vrij van dwaling en zoo goed mogelijk te begrijpen.

Hieruit zal ieder nu kunnen afleiden, dat ik alle wetenschappen †) tot één doel of wit wil leiden, en wel, om die hoogste menschelijke volmaaktheid te bereiken, waarover wij zooeven gesproken hebben.

Alles wat ons dus in de wetenschappen niet nader brengt

*) Men gelieve wel op te merken, dat ik hier de wetenschappen die voor ons doel vereischt worden, alleen maar opnoem, zonder op hun bepaalde volgorde te letten. Sp.

†) Alle wetenschappen hebben slechts een doel, waarop zij allen moeten worden gericht.

Digitized by Google

tot ons doel, zal als nutteloos moeten worden ter zijde gelegd, dat wil met een woord zeggen, dat alles wat wij doen en denken aan dat doel moet worden dienstbaar gemaakt.

(Enkele levensregelen.)

Terwijl wij echter dat doel trachten te bereiken en er ons op toeleggen ons verstand op den rechten weg te brengen, moeten wij toch leven, en daarom zien wij ons verplicht voor alles eenige levensregelen vast te stellen, die ons daartoe geschikt voorkomen. Deze zijn de volgende:

1°. In den geest van het algemeen te spreken en alles te doen, wat ons niet verhindert, om ons doel te bereiken. Want we kunnen ons niet weinig bevoordeelen, als we ons slechts, zooveel mogelijk, schikken naar den zin der menigte; waarbij komt, dat men dus doende ons vriendelijk gehoor zal leenen bij het verkondigen der waarheid.

2°. Zooveel van het leven te genieten, als noodig is, om onze gezondheid te bewaren.

Eindelijk 3°. slechts zooveel geld of andere zaken trachten te verkrijgen, als noodig is om ons leven en onze gezondheid in stand te houden en te leven naar de zeden van ons land, die niet strijden met ons doel.

(Over vierderlei wijze van waarnemen.)

Na dit een en ander te hebben vastgesteld, maak ik mij gereed tot hetgeen voor alles gebeuren moet, namelijk, om het verstand van gebreken te zuiveren en het geschikt

Digitized by Google

te maken om de dingen zoo op te vatten, als noodig is om ons doel te bereiken. De natuurlijke gang van zaken die hierbij is aangewezen, vereischt, dat ik hier eerst alle wijzen van begripsvorming naga, waarvan ik mij tot dusver bediend heb, als ik iets met zekerheid bevestigde of ontkende; dat ik daaruit de allerbeste kies en zoodoende tegelijkertijd mijn krachten en den aanleg, dien ik wensch te volmaken, nader leere kennen.

Bij nauwlettende beschouwing blijkt het mij, dat zij alle in hoofdzaak tot vier kunnen worden herleid.

1°. is er een (soort van) kennis, die wij verkrijgen *door hooren zeggen* of door eenig teeken, welken naam dat ook moge dragen.

2°. is er een (soort van) kennis, die wij verkrijgen uit losse waarnemingen d. w. z. uit waarnemingen, die niet door ons verstand worden geleid, maar *los* worden genoemd, omdat zij zich bij toeval aan ons voordoen, en, daar wij geen ondervinding hebben van het tegendeel, door ons worden aanvaard, omdat er niets is, wat zich daartegen verzet.

3°. is er een (soort van) kennis, waarbij het wezen van een zaak uit een andere zaak wordt afgeleid, maar niet volledig (adæquaat). Dit geschiedt, als wij uit eenig gevolg, de oorzaak afleiden; of wanneer wij een gevolgtrekking maken uit eenig algemeen begrip, waarmede een zekere eigenschap altijd gepaard gaat. *)

*) In dit geval leeren wij uit de beschouwing van het gevolg niets, omtrent de oorzaak: hetgeen genoegzaam blijkt uit het feit, dat in zulk een geval de oorzaak alleen in zeer algemeene termen wordt aangeduid. B. v. Er zal dus *iets* zijn, er zal een *zekere* kracht voorhanden zijn, enz. of wel alleen in ontkennenden zin: het is dus *niet* dit of dat, enz. In het tweede geval wordt er iets aan de oorzaak toegeschreven, op grond van hetgeen wij duidelijk in het gevolg hebben waargenomen, zooals wij straks door een voorbeeld zullen aantoonen. Wij leeren hieruit echter niets anders dan eigenschappen en nooit het eigenaardig wezen van een zaak. Sp.

Digitized by Google

4°. Ten slotte bestaat er nog een (soort van) kennis, waarbij men de zaak leert kennen alleen uit haar wezen; of wel, uit de kennis van haar naaste oorzaak.

Al deze gevallen zal ik door voorbeelden ophelderen.

1°. Van hooren zeggen alleen, weet ik mijn geboortedag, wie mijn ouders zijn geweest en dergelijke dingen; aan welke ik nimmer getwijfeld heb.

2°. Op lossen ervaringsgrond weet ik, dat ik sterven zal; want hiervan ben ik alleen overtuigd, omdat ik andere wezens van gelijke beweging als ik, heb zien sterven, al hebben ze ook niet allen even lang geleefd en al zijn ze evenmin allen aan dezelfde ziekte bezweken. Diezelfde onbestemde ervaring leert mij ook, dat olie een geschikt middel is om de vlam aan te houden en water om haar te blusschen; door haar weet ik ook, dat een hond een blaffend dier, en de mensch een redelijk dier is; en zoo bijna alles, wat in het dagelijksch leven te pas komt.

3°. Van het eene ding tot het andere te besluiten, doen wij aldus. Hebben wij eenmaal duidelijk waargenomen dat wij een bepaald lichaam gewaar worden en niets anders; dan zeg ik, blijkt ons daaruit duidelijk, dat onze ziel met dat lichaam verbonden is, uit welke vereeniging die gewaarwording is af te leiden; *) van welken aard echter die gewaarwording en dat verband is, dat kunnen we daaruit niet met volstrekte zekerheid opmaken. †)

Of wel: wij hebben de eigenaardigheid van ons gezichtsvermogen leeren kennen en zijn daarbij te weten gekomen, dat het de eigenschap heeft, dat wij een en dezelfde zaak

*) Dit voorbeeld leert ons duidelijk wat zooeven is opgemerkt. Onder dat verband, verstaan wij immers niets anders dan de gewaarwording zelve, zijnde het gevolg, waaruit wij de oorzaak, die voor ons volkomen duister is, afleiden. Sp.

†) Zie de noot op de volgende pagina.

Digitized by Google

op een grooten afstand kleiner zien, dan wanneer wij haar van nabij beschouwen. Daaruit maken wij dan op, dat de zon grooter is dan zij schijnt, en meer andere dergelijke dingen.

4°. Uit haar wezen wordt eindelijk een zaak gekend: wanneer ik uit het feit, dat ik iets weet, weet, wat het zeggen wil iets te kennen; of wel omdat ik het wezen mijner ziel begrijp, weet, dat zij met het lichaam is verbonden. Op dezelfde wijze weten wij dat twee en drie vijf zijn, en dat, als twee lijnen evenwijdig zijn aan een derde, zij ook onderling evenwijdig zijn, enz. Tot nu toe waren het echter slechts weinige dingen, die ik op dusdanige wijze heb kunnen begrijpen.

Om nu echter dit alles nog duidelijker te maken, zal ik slechts één en hetzelfde voorbeeld gebruiken en wel het volgende. Laten er drie getallen gegeven zijn: men vraagt een vierde, dat staat tot het derde, als het tweede tot het eerste.

(1°.) Nu zullen de meeste kooplieden u zeggen, dat zij weten, wat hun te doen staat, om het vierde te vinden; en wel, omdat zij de bewerking nog niet vergeten zijn, die zij zonder eenig bewijs of nadere toelichting van hun leermeesters hebben vernomen.

(2°.) Anderen daarentegen hebben, uit de ondervinding

†) Hoè zeker zulk een besluit ook is, toch is het niet onbepaald te vertrouwen en moet men daarbij zeer voorzichtig zijn. Want als men niet zeer goed oplet, vervalt men allicht in dwaling. Waar men toch de zaken zoo in 't afgetrokkene opvat en niet naar hun eigenlijk wezen, wordt men licht door de verbeelding bedrogen. De menschen verbeelden zich dan namelijk dat wat op zich zelf een is, veelvoudig is. Dingen, waarvan zij slechts een afgetrokken, onduidelijk en verward begrip hebben, geven zij namen, die zij gewoon zijn te gebruiken tot aanwijzing van dingen waarmede zij dagelijks omgaan; en het gevolg daarvan is, dat zij zich eerstgenoemde dingen evenzoo voorstellen als die, waaraan zij die namen eerst hebben gegeven. Sp.

Digitized by Google

bij eenvoudige gevallen opgedaan, waar namelijk het vierde getal van zelf blijkt, zooals bij 2. 4. 3. 6; een algemeene waarheid (axioma) opgemaakt.

Als zij bevinden dat, wanneer men het tweede met het derde vermenigvuldigt, en het produkt vervolgens door het eerste deelt, het quotient 6 is, en zien dat er het zelfde getal uitkomt, dat zij reeds zonder deze bewerking als het verhoudingsgetal hadden erkend; besluiten zij daaruit dat deze bewerking altijd strekken kan om het vierde verhoudingsgetal te vinden.

(3°.) De wiskunstenaars echter weten, krachtens het bewijs van de 19de stelling van het zevende boek van Euclides, welke getallen onderling evenredig zijn. Uit den aard en de eigenschappen der evenredigheid, weten zij namelijk dat het getal dat men verkrijgt als men het eerste met het vierde vermenigvuldigt, gelijk is aan het getal, dat men verkrijgt uit de vermenigvuldiging van het tweede met het derde. Toch zien ook zij de juiste verhouding der gegeven getallen niet volkomen helder in, of als zij die zien, dan zien ze haar niet uit kracht van genoemde stelling,

(4°.) maar onmiddellijk door aanschouwing, zonder eenige bewerking uit te voeren.

(Over de beste wijze van begripsvorming.)

Om nu uit bovengenoemde wijzen, om kennis te verkrijgen, de beste te kiezen, is het noodig, dat we in 't kort opsommen, welke dingen onmisbaar zijn om ons doel te bereiken. — Dit zijn de volgende:

1°. Onze eigen natuur, die wij verlangen te volmaken,

Digitized by Google

nauwkeurig te leeren kennen, en daarbij ook van de natuur der dingen, zooveel als noodig is, te weten te komen.

2°. Om zoodoende juist te leeren inzien, waarin het verschil der dingen gelegen is, waarin zij overeenkomen en in welk opzicht zij met elkander in strijd zijn.

3°. Om hierdoor te leeren begrijpen, waarvoor zij vatbaar zijn, en waarvoor niet.

4°. En om dit toe te passen op den aard en den aanleg van den mensch, waaruit dan vanzelf zal blijken, welke de hoogste volmaaktheid is, waartoe de mensch kan komen.

Laat ons na dit te hebben vastgesteld, nu eens zien aan welke wijze van begripsvorming, door ons de voorkeur moet worden gegeven?

Wat de eerste betreft, zoo spreekt het vanzelf, dat wij door hooren — zeggen, behalve dat dit ons al zeer weinig zekerheid geeft, nooit het wezen van een zaak leeren kennen; zooals uit ons voorbeeld blijkt.

En daar wij nu het eigenaardig bestaan van eenige zaak niet kunnen kennen, tenzij wij met het wezen daarvan bekend zijn (zooals men later zal zien); is het duidelijk, dat wij alle zekerheid, alleen op goed geloof gegrond, uit de wetenschap moeten bannen. Want het hooren alleen, zonder dat men van de zaak iets naders weet, zal op niemand ooit eenigen indruk maken.

Wat de tweede betreft, *) zoo kan men in zulk een geval evenmin zeggen, dat men een voorstelling heeft van de verhouding die men zoekt. Want, behalve dat de zaak zelf buitengewoon onzeker en onbeslist blijft, zal niemand op deze wijze in de natuur ooit iets anders ontdekken, dan bijkomstige eigenschappen, waarvan men zich nooit een heldere voorstelling

*) Hierbij zal ik eenigszins uitvoerig over de ervaring spreken: en den door (Empirici) ervaringswijsgeeren en nieuwere wijsgeeren gevolgden weg aan een nader onderzoek onderwerpen. Sp.

Digitized by Google

kan maken, dan na voorafgaande kennis van het wezen der dingen.

Daarom moet ook deze wijze afgekeurd worden.

Wat de derde betreft, zoo kan men niet ontkennen, dat wij daardoor een voorstelling van de zaak verkrijgen, en ook dat wij daaruit zonder gevaar van te dwalen, besluiten kunnen trekken; maar toch is zij op zichzelf, nog het ware middel niet, om tot onze volmaking te geraken.

Alleen de vierde wijze geeft ons een volledig begrip van het wezen der zaak, zonder ons aan dwaling bloot te stellen. Van haar moeten wij dus bij voorkeur gebruik maken. En daarom zullen wij nu trachten uiteen te zetten, hoe men die moet toepassen, ten einde hetgeen ons onbekend is, op dusdanige wijze te leeren kennen, en tevens hoe wij dit op de kortst mogelijke wijze kunnen doen.

(Over de hulpmiddelen van ons verstand; de ware voorstellingen.)

Hebben wij eenmaal leeren inzien, welke (soort van) kennis voor ons onontbeerlijk is, dan moeten de wegen en de middelen (Methodus) *) aangewezen worden, waardoor wij de dingen, die wij noodig hebben te weten, op dusdanige wijze leeren kennen. Te dien einde willen wij eerst de opmerking maken, dat wij hier niet geplaatst zijn voor een onderzoek zonder einde; ik bedoel, dat wij, ten einde de beste methode te vinden, om de waarheid op te sporen, niet een andere methode noodig hebben om

*) De oude Hollanders zeiden voor Methodus: de Middel of doenwijze; wij kunnen zeggen „de manier," of „wijze van werken." Vert.

Digitized by Google

de methode te vinden, die ons op het spoor der waarheid kan leiden; en dat wij om die tweede methode te vinden niet weer een derde noodig hebben; en zoo in het oneindige. Zoodoende zou men nooit tot kennis der waarheid, zelfs niet tot eenige kennis hoegenaamd, kunnen komen.

Het gaat hiermede als met de stoffelijke werktuigen; waarbij men desgelijks zou kunnen redeneeren. — Want, om het ijzer te smeden, is er een hamer noodig, en om in het bezit van een hamer te komen, moet hij gemaakt zijn. Hiertoe nu heeft men weer een anderen hamer en andere werktuigen noodig, en om deze te verkrijgen zullen weer andere instrumenten noodig zijn en zoo in het oneindige.

Toch zou men op deze wijze er nooit in slagen, de menschen te overtuigen, dat zij niet in staat zijn om ijzer te smeden.

Neen, evenals de menschen, in den beginne, met de hun aangeboren werktuigen, enkele zeer licht te vervaardige zaken, al is het dan ook met veel moeite en gebrekkig, hebben kunnen maken; en, nadat zij die hadden gemaakt, andere dingen die veel moeilijker waren met veel minder inspanning en veel beter, wisten te vervaardigen; en zoo trapsgewijze van zeer eenvoudige maaksels tot werktuigen, en van werktuigen tot andere werkstukken en werktuigen voortgaande, een standpunt bereikten, waarop zij zoo vele en zoo moeielijke dingen (als wij thans vervaardigen Vert.) met weinig inspanning konden tot stand brengen; — zoo weet zich ook het verstand door eigen ingeschapen kracht *) verstandelijke werktuigen te ver-

*) Door aangeboren kracht versta ik iets, wat in ons ten gevolge van buiten ons gelegen oorzaken ontstaat, hetgeen ik later in mijne Wijsbegeerte zal behandelen. Sp.

Digitized by Google

schaffen, waardoor het weer nieuwe kracht verkrijgt tot andere verstandswerken. *) Die werken verschaffen het weer nieuwe hulpmiddelen of kracht tot verder onderzoek en zoo schrijdt het allengs voort, tot het het toppunt van wijsheid heeft bereikt. En dat het nu aldus met ons verstand gesteld is, zal men licht inzien, indien men slechts begrijpt, wat de juiste weg is tot onderzoek van de waarheid, en welke aangeboren werktuigen het zijn, die het verstand alleen behoeft, om daaruit nieuwe middelen te vervaardigen, om verder te komen. Om dit aan te toonen ga ik aldus te werk. †)

Een ware voorstelling (want die bezitten wij) is iets, dat verschilt, van hetgeen er door wordt voorgesteld. De idee van een cirkel toch, is iets anders dan de cirkel zelf. De voorstelling van den cirkel is niet iets, dat een omtrek en een middenpunt heeft, zooals de cirkel; en de voorstelling van een lichaam is dat lichaam zelf niet. En juist omdat zij van het voorgestelde verschilt, daarom is zij op zichzelf iets, dat begrepen kan worden, m. a. w.: een voorstelling kan, als zoodanig, het voorwerp zijn van een andere gedachte, terwijl die andere gedachte ook weder op zich zelf beschouwd, iets werkelijks en begrijpelijks zal zijn en zoo in het oneindige.

Petrus b. v. is iets, dat in werkelijkheid bestaat. Nu is de ware voorstelling van Petrus, het begrip van het wezen van Petrus; dat op zich zelf iets is, dat werkelijk bestaat,

---

*) Deze worden hier „werken" genoemd; in mijne Wijsbegeerte zal worden aangetoond, wat daaronder is te verstaan. Sp. (In Sp. philosophia noemde hij deze: actiones.)

†) Men lette wel op dat het ons hier niet alleen te doen is, om aan te toonen, wat hierboven is gezegd, maar ook, dat wij tot hiertoe den juisten weg hebben bewandeld, en tevens nog andere dingen die men noodzakelijk weten moet. Sp.

Digitized by Google

maar tevens geheel en al verschillend is van Petrus zelf.

Maar als nu de voorstelling van Petrus iets werkelijks is, dat zijn eigenaardig wezen (of karakter) heeft, zoo zal ook deze begrepen kunnen worden, d. w. z. zij zal het voorwerp kunnen zijn van een andere voorstelling, welke, in den vorm eener voorstelling, alle eigenschappen zal bevatten, welke tot het wezen der voorstelling van Petrus behooren. — De voorstelling nu, die wij hebben, van de voorstelling van Petrus, heeft ook weer zijn eigen wezen, en ook dit kan het voorwerp zijn van een nieuwe voorstelling en zoo in het oneindige. Ieder kan dit bij zichzelf nagaan, als hij bedenkt dat hij weet, wat Petrus is; dat hij ook weet, dat hij dit weet; en verder weet dat hij weet, te weten enz.

Hieruit blijkt, dat het, om het *wezen* van Petrus te begrijpen, niet noodig is de voorstelling zelve van Petrus te begrijpen, en nog minder de voorstelling van de voorstelling van Petrus; hetgeen even waar is, als dat ik niet noodig heb te weten dat ik weet (hetgeen ik weet) *) en nog minder te weten, dat ik weet, hetgeen ik weet; evenmin als het noodig is, dat ik het wezen van een cirkel begrijp, †) om het wezen van een driehoek te verstaan.

Juist het tegendeel valt hieruit af te leiden. Want om te weten dat ik weet, moet ik natuurlijk eerst iets weten. Hieruit blijkt dat de zekerheid in niets anders bestaat, dan in het begrip van het wezen eener zaak: ik bedoel dat in de wijze waarop wij een buiten ons bestaand wezen in ons bewustzijn opnemen, die zekerheid zelf gelegen is.

---

*) (Ik geloof dat wat hier tusschen haakjes staat, moet vervallen.)

†) Men lette wel op, dat wij hier niet onderzoeken, hoe wij het eerst eenig begrip van een wezen verkregen hebben. Die vraag toch behoort bij het onderzoek der natuur, waar dit alles meer uitvoerig wordt behandeld en tevens aangetoond dat er zonder voorstelling, geen ontkenning, geen bevestiging en geen wil bestaat. Sp.

Digitized by Google

En hieruit blijkt nu weer, dat men om zeker te zijn van de waarheid, geen ander bewijs noodig heeft, dan een ware voorstelling van de zaak; daar men immers, zooals door ons is aangetoond, om iets te weten, niet noodig heeft te weten dat men weet. Hieruit volgt nu wederom, dat niemand kan weten, waarin de hoogste zekerheid bestaat, tenzij hij in het bezit is van een volledige voorstelling of het wezen van een of andere zaak volkomen begrijpt; daar immers de zekerheid hetzelfde is als het begrip van het wezen eener zaak (essentia objectiva).

(Over den juisten weg om tot kennis te geraken.)

Daar nu de waarheid geen bewijs behoeft, maar het alleen noodig is het wezen der dingen te begrijpen of wel een *(juiste)* voorstelling daarvan te hebben, om allen twijfel te doen ophouden; zoo volgt daaruit, dat de ware weg (methode) niet bestaat in het zoeken naar het kenteeken van de waarheid, nadat wij onze voorstellingen verkregen hebben; maar dat de ware leer van het denken, (methode) ons den weg aanwijst om de waarheid of de kenmerken van het wezen der dingen, of de (juiste) voorstellingen daarvan (hetgeen alles op hetzelfde neerkomt), in de vereischte volgorde, te zoeken. *) De methode moet dus noodzakelijk spreken over de *wijze* van redeneeren of over de wijze van denken, d. w. z. de methode †) bestaat niet in het wijsgeerig onderzoek naar den oorsprong der dingen zelf, en nog minder in het be-

*) Waarin het zoeken van den geest bestaat, zal in mijne Wijsbegeerte worden uiteengezet. Sp.

†) (Of denkkonst. Zie Inl. Vert.)

Digitized by Google

grijpen van dien oorsprong. *Het is haar alleen te doen om te begrijpen, wat een waar denkbeeld is, door dit van andere soorten van begrippen te onderscheiden, en het eigenlijke karakter daarvan te onderzoeken, om daardoor ons denkvermogen te leeren kennen, en onzen geest zoo te leeren beheerschen, dat hij alles begrijpe wat te begrijpen is, naar dat model;* *) *hem voorts, als ware het tot steun, eenige regels te geven, waarop hij zich kan verlaten, en tevens zorg te dragen dat onze geest zich niet afmatte door het zoeken naar nuttelooze vraagstukken.*

Hieruit is af te leiden, dat de methode niets anders is, dan de gedachte, die tot zichzelf inkeert of de voorstelling van een voorstelling, en daar er geen voorstelling van een voorstelling kan zijn, tenzij er eerst een voorstelling aanwezig is, zal er geen sprake kunnen zijn van een methode, voor er eerst een idee is. En derhalve zal die methode de juiste zijn, welke ons aantoont, hoe wij ons denken moeten inrichten naar het richtsnoer van een waar denkbeeld, dat ons van nature gegeven is.

En daar voorts de verhouding, die tusschen twee denkbeelden bestaat, gelijk is aan die, welke bestaat tusschen de daaraan beantwoordende werkelijke wezens, volgt daaruit, dat de beschouwing van het denkbeeld van het volmaakste wezen, voortreffelijker is dan die van alle overige denkbeelden; m. a. w. dat die wijze van denken wel de allerbeste zal zijn, waarbij onze geest het in ons levende denkbeeld van een volmaakt wezen tot richtsnoer neemt.

Uit het voorafgaande is gemakkelijk af te leiden, dat onze ziel telkens als zij weer meer dingen begrijpt, ook steeds weer nieuwe hulpmiddelen verkrijgt, om gemakkelijker voort te denken.

Zooals zich echter uit het gezegde laat opmaken, moet er

*) (Nml. op gelijke wijze als een waar denkbeeld. Vert.)

Digitized by Google

vóór alle dingen in ons een waar denkbeeld bestaan, dat als een, ons van nature geschonken werktuig, te beschouwen is, en dat, zoodra het door ons begrepen is, ons het verschil doet inzien, tusschen zulk een denkbeeld en alle overige; en hierin bestaat het eene gedeelte van de methode. En daar het nu van zelf spreekt, dat onze ziel zich zelf te beter zal begrijpen, hoe meer zij van de Natuur begrijpt; zoo blijkt, dat dit gedeelte van de methode des te volmaakter zal zijn, hoe meer de ziel begrijpt; en geheel volmaakt, wanneer onze ziel naar de kennis van het hoogste wezen streeft, of daarop haar gedachten richt.

Voorts zal onze ziel, naarmate zij meer dingen kent, zoowel haar eigen krachten, alsook de inrichting der Natuur beter leeren begrijpen. Maar hoe beter zij haar eigen krachten kent, des te gemakkelijker kan zij zich zelve besturen en zich zelve regels stellen; en hoe beter zij de inrichting der natuur begrijpt, des te gemakkelijker kan zij zich wachten voor nuttelooze vraagstukken; uit welke punten, zooals wij zagen, de geheele denkleer bestaat.

Eindelijk moet men wel bedenken, dat de voorstelling van een of ander ding in ons, in dezelfde betrekking tot andere voorstellingen staat; — als datgene wat er door voorgesteld wordt, tot de dingen buiten ons. Indien er dus iets in de natuur was, dat niet in betrekking stond tot de andere dingen, dan zou ook de voorstelling daarvan, (indien die bestond), omdat deze in alle opzichten met het werkelijke zijn, moet overeenkomen, in geenerlei verband staan tot onze overige voorstellingen *) d. w. z. dat het ons niet gelukken zal, daaruit eenig besluit te trekken. Wat daarentegen met andere zaken in verband staat, en dit

*) In verband staan met andere zaken beteekent: door andere dingen worden voortgebracht of andere voortbrengen. Sp.

Digitized by Google

is het geval met alles, wat in de natuur voorkomt, zal (door ons) begrepen worden, terwijl de voorstellingen daarvan in evenredige verhouding tot andere denkbeelden zullen staan; m. a. w. uit die denkbeelden zullen weer andere worden afgeleid, die weer met andere in verband staan en zoo zullen de middelen om verder te komen (voortdurend) toenemen. — Dit nu was juist hetgeen wij bewijzen wilden.

Uit hetgeen wij het laatst hebben aangevoerd, te weten, dat elke voorstelling volstrekt moet beantwoorden aan het werkelijke wezen van de zaak; blijkt voorts opnieuw, dat onze geest, zal hij de natuur getrouw weergeven, al zijne ideëen moet afleiden uit die eene voorstelling, die den oorsprong en de bron der geheele Natuur weergeeft, opdat dat denkbeeld ook de bron worde van al onze overige denkbeelden.

Allicht zal men zich verwonderen, dat wij, na gezegd te hebben, dat die methode de juiste was, welke ons aantoonde, hoe wij onzen geest moesten richten met het oog op een, ons van nature gegeven, waar denkbeeld; dit nog door redeneering trachten te bevestigen, hetgeen schijnt te bewijzen, dat het toch niet vanzelf spreekt. Men zou dus kunnen vragen of wij wel goed redeneerden? Indien wij goed denken, dan moeten wij uitgaan van een gegeven denkbeeld, en wanneer dit begin weer bewijs noodig heeft, zouden wij onze redeneering weer moeten bewijzen, en daarop weer laatstgenoemde en zoo in het oneindige.

Hierop wensch ik het volgende te antwoorden: Als iemand in het onderzoek der natuur, door een of andere beschikking van het lot, zoo gelukkig was te werk gegaan, dat hij, van een waar denkbeeld uitgaande, zich telkens in de juiste volgorde weer nieuwe denkbeelden wist te

Digitized by Google

verwerven, dan zou hij nooit getwijfeld hebben aan de waarheid van hetgeen hij zeide, *) omdat de waarheid, zooals door ons is aangetoond, zichzelf openbaart, en alles wat hij weten wilde, hem vanzelf zou zijn toegevloeid. Maar wijl dit zelden of nooit gebeurt, daarom ben ik verplicht geweest, bovengenoemde stellingen zoo uiteen te zetten, opdat wij, hetgeen ons niet gelukt bij geval, mochten verkrijgen door bedachtzaam overleg, en om tevens te doen uitkomen, dat wij, om van de waarheid en de deugdelijkheid onzer redeneering verzekerd te zijn, geen andere hulpmiddelen behoeven, dan de waarheid zelve en een goede bewijsvoering. Want, door goed te redeneeren heb ik een goede redeneering gestaafd, en tracht haar noch verder te steunen. Waarbij nog komt dat de menschen op deze wijze gewend geraken aan zelfbeschouwing.

De reden nu, waaraan het is toe te schrijven, dat het slechts zelden gebeurt, dat men bij het onderzoek der Natuur naar behooren te werk gaat, is gelegen in de vooroordeelen, over wier ontstaan wij ons later in onze wijsbegeerte zullen verklaren; vervolgens, omdat er, zooals wij later zullen zien, vele en nauwkeurige onderscheidingen moeten worden gemaakt, wat zeer moeilijk is; en eindelijk, wegens de omstandigheden, waarin de mensch verkeert en die, zooals reeds is aangetoond, telkens aan zeer veel veranderingen onderhevig zijn. Daarenboven zijn er nog andere redenen, maar deze gaan wij voorbij.

Als nu iemand misschien mocht vragen, waarom ik zelf †) terstond voor al het andere de waarheden door de Natuur ons gegeven, in de vereischte orde heb opgenoemd, — aangezien immers de waarheid zich zelf open-

*) Evenals wij hier niet twijfelen aan de waarheid van onze bewering. Sp:

†) De Haagsche editie heeft hier *non* ingevoegd.

Digitized by Google

baart — zoo heb ik hem tot antwoord slechts aan te raden, om niet wegens het vreemde der beweringen, die hij hier en daar zal aantreffen, deze als valsch te verwerpen; maar zich liever eerst de moeite te getroosten om na te gaan, welken weg wij volgen om die stellingen te bewijzen. Dan zal hij overtuigd worden, dat wij het ware gevonden hebben, en dit is de reden, waarom wij het voorgaande hebben laten voorafgaan.

En indien dan misschien nog de een of andere twijfelaar in 't onzekere mocht blijven verkeeren, zoowel over de eerste waarheid zelve, als over al de andere die wij uit de eerste zullen afleiden, dan moet zoo iemand òf tegen zijn overtuiging spreken, òf wij moeten het er voor houden, dat er ook menschen zijn, die geestelijk volkomen blind zijn, hetzij van hun geboorte af aan, of door hun vooroordeelen, d.i. door een ongeval, hun van buiten overkomen. Want zij kunnen zichzelf niet eens waarnemen. Indien zij iets beweren of betwijfelen, weten ze niet of ze twijfelen of beweren; ze zeggen niets te weten, en zelfs dit, dat zij niets weten, zeggen zij niet te weten. Ook dit kunnen zij niet volstrekt zeker zeggen, daar zij vreezen te bekennen dat zij bestaan, zoolang zij niets weten; zoodat zij ten slotte geen woord meer moesten uitbrengen, uit vrees, iets te vooronderstellen dat naar waarheid zweemde. Kortom; al worden zij ook in de praktijk van het leven en het verkeer met de menschen door den nood gedwongen, te onderstellen, dat zij bestaan, hun eigen belang te bevorderen, en vele dingen onder eede te bevestigen en te ontkennen; — over wetenschappelijke zaken valt met hen niet te spreken, want als men hun iets wil bewijzen, dan weten zij niet of het bewijs goed is of onvoldoende. Indien zij iets ontkennen, toestemmen of bestrijden, weten zij niet, dat zij ontkennen, toestemmen, of bestrijden, en derhalve zijn zij te beschouwen

Digitized by Google

als ledepoppen, die gansch en al van ziel en zin ontbloot zijn.

Laat ons nu ons onderwerp nog eens samenvatten.

Tot dusver hebben wij vastgesteld 1°. het doel, waarop wij ons voornemen, al onze aandacht te richten. 2°. hebben we ingezien, welke soort van kennis de beste is, om tot onze volmaking te geraken. 3°. zagen we welke de weg was, die onze ziel moet inslaan om een goed begin te maken; hierin bestaande om uitgaande van een of ander voorhanden waar denkbeeld, volgens bepaalde regels het onderzoek voort te zetten. — Om dit nu naar behooren te kunnen doen, moet de methode (Denckonst) ons het volgende leeren: 1°. een ware voorstelling van alle overige begrippen te onderscheiden, en onzen geest van al die andere begrippen vrij te houden; 2°. ons regels aan de hand doen, om zaken die ons onbekend zijn, even goed als een of ander waar denkbeeld te leeren begrijpen, 3°. het onderzoek zoo in te richten, dat wij geen nuttelooze moeite doen en daardoor worden afgemat.

En nadat wij deze methode gevonden hadden, is ons, 4°. gebleken dat die methode het volmaaktst zou zijn, waarbij wij van het denkbeeld van het allervolmaakste wezen uitgingen. Daarom moet het al aanstonds hoofdzakelijk ons streven zijn, om zoo spoedig mogelijk tot de kennis van zulk een wezen te geraken.

Digitized by Google

(Eerste deel der leer van het denken.)

(A. INGEBEELDE VOORSTELLINGEN.)

Laat ons dan nu beginnen met de behandeling van het eerste deel der methode, dat, zooals wij zagen, bestond in het onderscheiden en afzonderen van de ware voorstelling van de overige denkbeelden, en in het streven om onzen geest te verhinderen onware, ingebeelde en twijfelachtige voorstellingen met ware te verwarren. Ik ben van plan dit hier zoo duidelijk mogelijk te behandelen, zoowel om de aandacht mijner lezers bij een zaak van zoo hoog belang wat langer te doen verwijlen, alsook, omdat er velen zijn, die zelfs aan ware gedachten twijfelen, omdat zij nooit hebben acht geslagen op het onderscheid, dat er tusschen een waar denkbeeld en alle andere bestaat. Dezulken zijn te vergelijken met menschen, die (vroeger) als zij wakker waren, daaraan nooit twijfelden; maar nadat zij, zooals vaak gebeurt, eens in hun droom zeker meenden wakker te zijn, hetgeen hun later bleek niet waar te zijn, nu ook zijn gaan twijfelen of zij wel ooit wakker zijn. De oorzaak hiervan is, dat zij nooit het juiste onderscheid tusschen droomen en waken hebben ingezien.

Intusschen moet ik den lezer verwittigen, dat ik niet van plan ben, hier het wezen der verschillende denkbeelden en dat wel door de aanwijzing hunner naaste oorzaken uiteen te zetten; want dit behoort tot de wijsbegeerte. Ik zal alleen behandelen wat de denkleer vereischt, dat is de vraag: waarop de benaming van verdicht, valsch en twijfelachtig begrip, van toepassing is, en hoe wij van elk dezer bevrijd kunnen worden.

Wij hebben dus eerst te onderzoeken wat er van een *ingebeelde voorstelling* te zeggen valt.

Digitized by Google

Elke begrip betreft een zaak, in zooverre zij als bestaande wordt gedacht, of alleen het wezen daarvan. En daar nu de meest voorkomende verdichtselen, zaken betreffen die als bestaande worden beschouwd, zal ik eerst over deze soort van denkbeelden spreken; waarbij namelijk alleen het bestaan der zaak door ons verdicht wordt, de zaak zelf echter die men zich in een zekeren toestand verbeeldt, begrepen wordt of liever voorondersteld wordt, begrepen te worden.

Ik verbeeld mij b. v. dat Petrus, dien ik ken, naar huis gaat, dat hij mij komt opzoeken enz. *) Nu vraag ik, op welke soort van zaken heeft een dergelijke voorstelling betrekking? En dan zie ik dat deze soort van denkbeelden alleen te pas komt bij dingen die mogelijk zijn; niet bij dingen van noodwendigen aard en ook niet bij onmogelijke dingen. Ik noem een zaak *onmogelijk*, wanneer zij in zich zelf een tegenstrijdigheid bevat, die haar bestaan verhindert; *noodzakelijk*, wanneer het met haren aard in strijd is, dat zij niet bestaat; *mogelijk*, wanneer er wel in haren aard op zichzelf, niets tegenstrijdigs gelegen is, of zij al dan niet bestaat, — maar bij haar de noodwendigheid of onmogelijkheid van haar bestaan, afhankelijk is van oorzaken, die ons onbekend zijn op het oogenblik, dat wij ons haar bestaan verbeelden; zoodat dan ook, indien ons haar onvermijdelijkheid of onmogelijkheid, die van zaken buiten haar afhankelijk zijn, bekend werd; het ons onmogelijk zijn zou, ons daaromtrent iets te verbeelden. Waaruit volgt, dat wij ons omtrent het bestaan van God, of iets dat alwetend is, volstrekt niets kunnen verbeelden. †)

*) Men vergelijke hiermede, hetgeen later omtrent de hypothesen wordt opgemerkt, waarvan wij een duidelijke voorstelling hebben, maar waarbij het verdichte is, dat wij beweren, dat deze in de hemellichamen werkelijk bestaan. Sp.

†) (Ik volg hier den oorspronkelijken text. Vert.)

Digitized by Google

Want wat ons zelf aangaat, als ik eenmaal weet *), dat ik besta, kan ik mij niet verbeelden, dat ik mogelijk ook niet besta; evenmin als dat een olifant door het oog van een naald gaat. En heb ik eenmaal een juist begrip van Gods natuur, †) dan kan ik mij niet meer denken dat het mogelijk is, dat hij al of niet bestaat; evenmin als ik mij kan voorstellen, dat het met de natuur van de Chimæra zou te rijmen zijn, dat zulk een wezen bestond.

Uit dit alles blijkt, hetgeen ik beweerd heb, dat er namelijk bij eeuwige waarheden §) van een inbeelding, als die wij hier op het oog hebben, geen sprake kan zijn.

Voor wij nu echter verder gaan, moeten wij in 't voorbijgaan doen opmerken, dat hetzelfde onderscheid, dat tusschen het wezen van de eene zaak en dat van een andere bestaat, ook bestaat tusschen de werkelijkheid of het bestaan van beide. Willen wij dus het bestaan van Adam slechts in het algemeen opvatten, dan zullen wij even ver komen, als wanneer wij, om zijn wezen te begrijpen, onze

---

*) Omdat de zaak, eenmaal goed begrepen, zich zelf verklaart, hebben wij slechts een voorbeeld aangehaald, zonder verder bewijs. Hetzelfde is het geval, met het tegendeel hiervan, dat alleen maar behoeft te worden aangegeven, om dadelijk te blijken onwaar te zijn, zooals straks zal blijken, wanneer wij over de inbeelding, betreffende het wezen der dingen, spreken. Sp.

†) Men bedenke, dat velen, die zeggen te twijfelen aan Gods bestaan, niets anders dan den naam van God kennen, of zich iets verbeelden, dat zij God noemen, maar dat met Gods natuur niet overeenkomt, zooals wij bij later gelegenheid zullen aantoonen. Sp.

§) Straks zal ik ook bewijzen, dat er op het gebied der eeuwige waarheden, van geenerlei verbeelding sprake kan zijn. Onder een eeuwige waarheid versta ik een zoodanige, die als zij eens een stelligen inhoud heeft, nooit ontkennend zal kunnen worden. Zoo is het een eerste en eeuwige waarheid dat God bestaat; maar geen eeuwige waarheid dat Adam denkt. Dat er geen Chimærea bestaat, is een eeuwige waarheid, maar niet, dat Adam niet denkt. Sp.

Digitized by Google

aandacht vestigen op den aard van elk ander wezen, zoodat wij ten slotte tot deze omschrijving komen, dat Adam een *wezen* is. Hoe algemeener dus het bestaan wordt opgevat, des te onduidelijker wordt het begrepen, en des te gemakkelijker aan elke zaak zonder onderscheid toegedicht. Hoe meer men daarentegen in bijzonderheden afdaalt, des te helderder wordt het begrepen, en des te moeielijker zal het voor onze verbeelding zijn, dat bestaan aan iets anders dan aan de zaak zelf toe te dichten, als wij slechts *) rekening houden met het verband der dingen. Men gelieve dit wel op te merken.

Nu moeten wij hier ook nog de aandacht vestigen op hetgeen, gemeenlijk ook, inbeelding genoemd wordt, alhoewel wij daarbij duidelijk inzien, dat de zaak niet zoo is, als wij ons haar voorstellen. B. v. hoewel ik weet, dat de aarde rond is, is er geen bezwaar tegen, iemand te zeggen dat zij een halve bol is, en op een halven oranjeappel in een schotel gelijkt, of wel dat de zon om de aarde draait en dergelijke dingen. Letten wij goed op, dan zien wij daarin niets dat niet met het reeds gezegde overeenstemt, mits wij slechts eerst bedenken dat wij weleer hebben kunnen dwalen, en nu onze dwaling hebben ingezien; en vervolgens, dat wij ons kunnen voorstellen of althans meenen, dat andere menschen in diezelfde dwaling verkeeren, of daarin, evenals het ons te voren was overkomen, zouden kunnen vervallen. Maar slechts zoolang kunnen wij ons dat verbeelden, als wij niet denken aan de onmogelijkheid of onvermijdelijkheid van de zaak. Als ik dus tot iemand zeg, dat de aarde niet rond is enz., doe ik niets anders, dan in mijn herinnering een dwaling terugroepen, die ik misschien gehad heb, of

*) (Hier schijnt het woord „non" overbodig. Zie pag. 20 van de jongste Haagsche uitgave.)

Digitized by Google

waarin ik had kunnen vervallen, waarbij ik mij dan vervolgens voorstel, of meen, dat degeen, tot wien ik spreek, nog in dezelfde dwaling verkeert, of althans vervallen kan. Dit alles nu kan ik mij, zooals ik zeide, voorstellen, zoolang ik niet de onmogelijkheid of de noodzakelijkheid van de zaak inzie: maar indien ik een van deze beide had ingezien, dan zou het mij volstrekt onmogelijk zijn, mij iets te verbeelden en zou men alleen kunnen zeggen, dat ik het beproefd had.

Nu blijft ons nog over, de aandacht te vestigen op hetgeen soms in wetenschappelijke vraagstukken wordt ondersteld, hetgeen ook dikwerf onmogelijke dingen betreft. Als wij b. v. zeggen, stel dat deze brandende kaars niet meer brandt, of stel dat zij brandt op een of andere plaats, die alleen in onze verbeelding bestaat, of waar zich b. v. geen enkel voorwerp bevindt. Dergelijke dingen worden nu en dan ondersteld, ofschoon men zeer goed begrijpt, dat het laatste onmogelijk is. Als dit echter gebeurt, dan verbeeldt men zich volstrekt niets. Want in het eerste geval doe ik niets, dan mij een andere kaars herinneren, die niet brandt, (of ik stel mij de kaars, die ik zie voor, zonder vlam) *) en wat ik van die andere kaars denk, denk ik ook van deze, zoolang ik niet aan de vlam denk. In het tweede, doe ik

*) Later, als er sprake zal zijn van de inbeelding, die het wezen der dingen betreft, zal duidelijk blijken, dat deze nooit iets nieuws schept of schenkt aan onzen geest, maar dat wij ons slechts herinneren, wat in onze hersens of in onze verbeelding bestaat, en dat wij hierbij onze aandacht op alles tegelijk vestigen zonder juist te onderscheiden. Wij denken b. v. aan de spraak en aan een boom; let onze geest nu niet goed op maar is hij verward, dan meent hij dat een boom kan spreken. Zoo gaat het ook met het bestaan, vooral wanneer dit, zooals wij boven zeiden, zoo in 't algemeen als „wezen" wordt gedacht. Want dan vooral, wordt het licht toegekend aan alles wat ons tegelijk in den geest komt. Het is van belang, dit niet over het hoofd te zien. Sp.

Digitized by Google

niets anders dan uit mijn gedachten alle omliggende lichamen verwijderen, om de kaars alleen op zich zelve te beschouwen; en daaruit maak ik op, dat de kaars geen enkele reden heeft om zich zelf te vernietigen; zoodat, indien er geen lichamen waren, die haar omringden, de kaars en de vlam altijd onveranderd zouden blijven en zoo voort. Hier hebben we dus niet te doen met de verbeelding, maar met ware en zuivere stellingen. *)

Wij gaan thans over tot die inbeeldingen, welke alleen het *wezen* betreffen of dit wezen, tegelijk met een of andere werkelijkheid of bestaan. Hieromtrent valt voornamelijk op te merken, dat naarmate onze geest minder begrijpt, en daarbij toch veel dingen waarneemt; hij des te grooter verbeeldingskracht zal bezitten; terwijl dat vermogen afneemt, naarmate hij meer dingen leert begrijpen.

Evenals wij boven zagen, dat wij ons, zoolang wij denken, niet kunnen voorstellen, dat wij mogelijk wel niet denken; zoo is het ons evenmin mogelijk om, als wij eenmaal het wezen van een *lichaam* hebben leeren kennen, ons een oneindige vlieg te denken. En hebben wij eenmaal ingezien wat het wezen is van de ziel, †) dan kunnen wij ons

---

*) Dit geldt ook van de hypothesen, die gemaakt worden om zekere bewegingen te verklaren, die gepaard gaan met verschijnselen aan den hemel, als men maar niet uit die bewegingen, op de bewegingen der hemellichamen toegepast, de natuur van den hemel wil verklaren, die toch geheel anders kan zijn, vooral omdat ter verklaring van bovengenoemde bewegingen, veel andere oorzaken kunnen worden aangevoerd. Sp.

†) Dikwijls gebeurt het, dat een mensch het *woord: ziel*, in zijn geheugen terugroept, en tegelijkertijd zich een of ander stoffelijk beeld vormt. Wanneer dan deze twee tegelijk worden gedacht, komt hij er licht toe zich een stoffelijken geest te verbeelden en voor te stellen; omdat hij geen onderscheid maakt tusschen den naam en de zaak zelf. Hier moet ik den lezers dringend verzoeken, dit niet te

Digitized by Google

niet *denken* dat zij vierkant is, hoewel we dat alles wel kunnen *zeggen*. Maar hoe minder daarentegen de menschen de natuur kennen, des te gemakkelijker kunnen ze zich allerlei dingen verbeelden; als daar zijn: dat boomen spreken; menschen in een oogenblik zich veranderen in steenen en bronnen; dat er zich schimmen in spiegels vertoonen; dat niets, iets wordt; dat zelfs Goden, in beesten en menschen veranderen en een oneindig aantal dergelijke dingen meer.

Nu zijn er misschien, die denken, dat de eene inbeelding de andere uitsluit, maar dat dit niet door het verstand geschiedt, d. w. z. dat, als ik mij eenmaal iets op een bepaalde wijze heb voorgesteld en eigendunkelijk heb aangenomen dat het zoo ook werkelijk in de natuur bestaat, het gevolg daarvan is, dat wij ons dit later op geene andere wijze kunnen voorstellen. Als ik mij b. v. (om in hun geest te spreken) een bepaalde voorstelling heb gemaakt van een lichaam en ik bij mij zelf eigendunkelijk heb vastgesteld, dat het zoo ook in de werkelijkheid bestaat, dan kan ik mij niet meer een voorstelling maken b. v. van een oneindige vlieg: en heb ik mij eenmaal een zekere voorstelling gemaakt van het wezen der ziel, dan kan ik die ook niet als een vierkant denken enz. — Laat ons dit nu eens nauwkeurig overwegen.

Eerstens moeten zij òf ontkennen òf toegeven, dat wij iets kunnen begrijpen.

Geven zij dit toe, dan zullen zij gedwongen zijn hetgeen zij van de verbeelding zeggen, ook van het verstand te beweren. Indien zij het echter ontkennen, laten wij dan

---

haastig te verwerpen, hetgeen zij, naar ik hoop, ook niet zullen doen, zoo zij slechts goed letten op de aangehaalde voorbeelden, en tevens op hetgeen volgt. Sp.

Digitized by Google

eens, wij, die weten dat wij iets weten, nagaan, wat zij eigentlijk beweren. Wat zij beweren is het volgende: De ziel is in staat gewaar te worden en op verscheidene wijze waar te nemen, niet zichzelf, noch de zaken die bestaan; maar alleen dingen, die noch in haar zelve, noch ook ergens anders zijn; m. a. w. de ziel kan, enkel uit eigen beweging, gewaarwordingen of voorstellingen scheppen, die niets met de dingen hebben uit te staan: zoodat zij haar eenigszins als een God beschouwen. Voorts ligt in hun gezegde opgesloten, dat wij, of onze ziel zulk een eigenaardige vrijheid bezit, dat wij ons zelf of zij zichzelf, zelfs haar eigen vrijheid aan banden kan leggen. Want, als zij zich iets heeft verbeeld, en dat heeft goedgekeurd, dan kan zij dat niet weer op een andere manier denken of verbeelden, en wordt daarenboven door dat eerste denkbeeld gedwongen, andere dingen evenzoo te denken, om niet in tweestrijd te komen met hetgeen men zich vooraf verbeeld heeft. Zoo zijn zij b.v. hier, door hun eigen inbeelding gedwongen, de dwaasheden die ik hier opnoem, voor hun rekening te nemen; wij achten het echter niet de moeite waard die te weerleggen. *)

Maar, terwijl we onze tegenstanders nu verder aan hun dwaasheid overlaten, grijpen wij de gelegenheid aan, om uit de woorden die we met hen wisselden, een waarheid te putten die voor ons van belang mag heeten en wel dit:

*) Hier schijnt het, alsof ik mij alleen op de ervaring beroep en misschien zal deze of gene zeggen dat dit niets beteekent, dewijl de bewijsvoering ontbreekt. Welnu: wil men bewijs hebben, dan leze men het volgende. Daar er in de natuur niets kan voorkomen, dat in strijd is met hare wetten; daarentegen alles volgens hare onveranderlijke wetten ontstaat, om volgens vaste regels onvermijdelijk bepaalde uitwerkingen te weeg te brengen, in onverbreekbaren samenhang; — zoo volgt daaruit, dat als de ziel eenmaal een zaak goed begrepen heeft, zij zich ook voorstellingen van de gevolgen zal vormen. Zie hieronder, waar sprake is van onware voorstellingen. Sp.

Digitized by Google

Als onze ziel nadenkt over iets, dat zij zich verbeeldt maar dat inderdaad *valsch* is, om dat te overwegen en te begrijpen, en daaruit geregeld af te leiden wat er van af te leiden is; zal zij gemakkelijk de onwaarheid daarvan ontdekken; is evenwel de ingebeelde zaak, van nature *waar*, dan zal onze geest, als hij daarop de aandacht vestigt, met het doel haar te begrijpen, en in geregelde volgorde daarvan begint af te leiden, wat er uit voortvloeit, rustig en ongestoord voort kunnen denken. Wij zagen dit reeds zooeven toen ons verstand terstond gereed was, om uit de aangehaalde valsche inbeelding, de ongerijmdheid van die voorstelling en al zijn gevolgen, aan te toonen.

Wij behoeven dus geenszins te vreezen, dat wij ons de dingen inbeelden, indien wij ze slechts helder en duidelijk inzien. Zegt men bijgeval, dat menschen zich plotseling in dieren veranderen, dan zegt men dat zeer in 't algemeen en wel in die mate, dat wij ons daarvan in onzen geest geen duidelijk begrip kunnen maken; d. i. een voorstelling, of samenhang van onderwerp en gezegde; hadden wij wel een voorstelling daarvan, dan zou ons verstand tegelijkertijd het middel en de oorzaak ontdekken, waardoor en waarom zoo iets gebeurd was. In zulk een geval slaan wij bovendien ook geen acht op het wezen van het onderwerp, noch het gezegde.

Maar indien slechts het denkbeeld waarvan men uitgaat, niet op inbeelding berust, en alle andere voorstellingen daaruit worden afgeleid, zal men de neiging om zich terstond allerlei dingen te verbeelden, langzamerhand zien verdwijnen, en daar voorts een ingebeelde voorstelling niet helder en duidelijk kan zijn, maar niet anders is dan verward, en alle verwarring hieruit voortkomt, dat onze ziel een zaak, die een geheel uitmaakt of uit vele deelen is samengesteld, slechts ten deele kent, en geen onderscheid maakt tusschen hetgeen bekend is en niet bekend, en daarenboven het groote

Digitized by Google

aantal dingen, die in elke zaak vereenigd zijn, tegelijk waarneemt, zonder ze behoorlijk uit elkander te houden; — zoo volgt hieruit ten eerste dat, als men een voorstelling heeft van een zeer eenvoudige zaak, die voorstelling niet anders dan helder en duidelijk kan zijn. Een dergelijke zaak toch kan ons niet *ten deele*, maar moet ons of in haar *geheel* of *niet* bekend zijn.

Ten tweede volgt hieruit, dat, indien een zaak, die uit veel deelen bestaat, in gedachten door ons in al hare eenvoudigste deelen uit elkaar wordt genomen, en op elk afzonderlijk deel de aandacht wordt gevestigd; aan alle verwarring een einde zal komen. Ten derde: dat een inbeelding niet eenvoudig kan zijn, maar ontstaat uit de vereeniging van verscheidene verwarde denkbeelden, die behooren bij uiteenloopende zaken en verschijnselen, die in de natuur voorkomen; of beter gezegd uit een beschouwing van dergelijke verschillende denkbeelden tegelijk, *zonder op te letten* dat zij met elkander verschillen. *) Want was onze voorstelling eenvoudig, dan was zij helder en duidelijk en gevolgelijk waar; en bestond zij uit een vereeniging van heldere denkbeelden, dan was ook de samenvoeging daarvan helder en duidelijk, en daarom waar. Als men b. v. den aard van een cirkel en ook dien van een vierkant kent, dan kan ik die twee niet meer samen denken, en den cirkel tot een vierkant maken, of de ziel tot een vierkant, enz.

*) Men lette hierbij op, dat een inbeelding op zich zelf beschouwd, niet veel verschilt van een droom, behalve dat ons in den droom de middelen niet worden aangeboden, die ons als wij waken, door de hulp der zintuigen worden verschaft, waardoor ons wordt aangetoond, dat onze denkbeelden op dat oogenblik niet overeenkomen met de voorwerpen buiten ons.

Dwalen is echter, zooals weldra blijken zal, wakend droomen; en als zich dit zeer duidelijk openbaart, wordt het waanzin geheeten.

Digitized by Google

Laat ons nu nog eens in korte woorden ons besluit opmaken, waaruit wij zullen zien, dat men geenszins bevreesd behoeft te wezen om een inbeelding met ware denkbeelden te verwarren.

Immers wat de eerste soort inbeelding betreft, waarover wij te voren gesproken hebben, waarbij namelijk de zaak zelf duidelijk begrepen wordt, is het ons duidelijk geworden, dat als zulk een zaak, die duidelijk begrepen wordt, zoowel als haar bestaan, van nature eene eeuwige waarheid is; omtrent haar in geenerlei opzicht iets kan worden verdicht. — Is echter het bestaan der gedachte zaak geen eeuwige waarheid, dan heeft men slechts te zorgen, dat het bestaan van de zaak met het wezen daarvan vergeleken worde, en tegelijkertijd worde acht gegeven op het verband der dingen. *)

Wat aangaat de tweede soort van ficties, die naar wij zagen, bestond in de gelijktijdige waarneming van verschillende verwarde denkbeelden omtrent verscheidene zaken en verschijnselen die in de natuur voorkomen, zonder dat men zich daarvan rekenschap geeft; ook daarbij is ons gebleken, dat een zeer eenvoudige zaak niet kon zijn een voorwerp der verbeelding, maar van ons verstand, terwijl dit zelfde ook gold van een samengestelde zaak, mits wij acht gaven op de eenvoudigste deelen, waaruit zij was samengesteld.

Zelfs is het ons gebleken, dat onze verbeelding niet in staat was uit dergelijke denkbeelden eenig gevolg af te leiden dat niet waar was, daar wij immers terstond gedwongen worden te vragen, hoe en waarom zoo iets geschiedt.

---

*) Zie pag. 28. Noot.

Digitized by Google

(B. VALSCHE VOORSTELLINGEN.)

Nadat wij dit nu begrepen hebben, gaan wij over tot het onderzoek van de valsche voorstelling, om te zien, waarop deze benaming toepasselijk is en hoe wij er ons voor kunnen vrijwaren, valsche voorstellingen in ons op te nemen. — Het een, zoomin als het ander, zal ons thans moeilijk vallen na het onderzoek omtrent de ingebeelde voorstelling. Want tusschen beide bestaat geen ander onderscheid, dan dat deze voorstelling (de valsche) onderstelt, dat wij haar voor waar houden, d. w. z., (zooals reeds in de Noot is opgemerkt) dat, terwijl de beelden zich aan ons voordoen, er geen gegevens zijn, waaruit wij, zooals dat bij de verbeelding geschiedt, kunnen opmaken, dat zij niet ontstaan door voorwerpen buiten ons, en dat het dus bijna niets anders is dan met open oogen, of in wakenden toestand, te droomen.

Nu beweegt zich de valsche voorstelling om, — of beter gezegd, heeft deze betrekking op het *bestaan* van eene zaak, welks wezen bekend is; of wel op het *wezen* eener zaak zelf; evenzoo als de ingebeelde voorstelling. Heeft ze betrekking op het bestaan, dan wordt ze op dezelfde wijze als een ingebeelde voorstelling verbeterd. Want als de aard der bekende zaak een noodzakelijk bestaan insluit, dan is het onmogelijk dat wij ons omtrent het bestaan van die zaak bedriegen; als echter het bestaan van de zaak geen eeuwige waarheid is, zooals haar wezen wel is, maar de noodzakelijkheid of de onmogelijkheid van het bestaan afhangt van uitwendige oorzaken, dan kan men alles evenzoo opvatten, als door ons bij de verbeelding besproken is; want op dezelfde wijze wordt ook hier herstel aangebracht.

Wat nu aangaat de tweede soort (van valsche voor-

Digitized by Google

stellingen), die het wezen der dingen betreft of ook wel hun verrichtingen; zulke denkbeelden zijn natuurlijk altijd verward en samengesteld uit vele verwarde voorstellingen van zaken, die in de Natuur voorkomen; zooals wanneer men den menschen doet gelooven, dat er in bosschen en beelden, in dieren en andere dingen, godheden leven; dat er stoffen zijn, uit wier samenstelling alleen het verstand kan ontstaan; dat lijken redevoeringen houden, rondwandelen en spreken; dat God bedrogen kan worden, enz. Denkbeelden echter, die helder en duidelijk zijn, kunnen nooit onwaar zijn. Want denkbeelden van zaken, die men helder en duidelijk inziet, zijn, òf zeer eenvoudig, òf samengesteld uit zeer eenvoudige denkbeelden, d. w. z. uit de allereenvoudigste denkbeelden afgeleid. Dat echter het allereenvoudigste denkbeeld niet valsch kan zijn, zal een ieder kunnen begrijpen, die weet *wat het ware* is, of wel *het verstand*; en tevens wat valsch is.

Wat nu het eigenlijk wezen der waarheid aangaat, zoo staat het vast, dat een ware gedachte zich van een valsche onderscheidt, niet zoozeer door uiterlijke, als wel hoofdzakelijk door innerlijke kenteekenen. Indien immers een werkman een of ander werktuig ontwerpt naar de regelen der kunst, is het denkbeeld daarvan, al heeft het werktuig nooit bestaan en al zal het nooit bestaan, desniettemin waar. De gedachte blijft hetzelfde, of het werktuig bestaat of niet. Als iemand daarentegen b. v. zegt; dat Petrus bestaat, maar niet weet, of Petrus bestaat, dan is die gedachte in betrekking tot hem valsch, of wil men liever, niet waar; ook al mocht Petrus werkelijk bestaan. De uitspraak: Petrus bestaat, is alleen waar, ten opzichte van hem, die zeker weet, dat Petrus bestaat. Hieruit volgt, dat er in alle voorstellingen iets kenmerkends aanwezig is, waardoor ware voorstellingen zich van valsche laten onder-

Digitized by Google

scheiden, hetgeen wij nu hebben te onderzoeken, ten einde het beste kenmerk der waarheid te vinden en de eigenschappen van ons verstand te leeren kennen, aangezien wij immers gezegd hebben, dat wij, volgens het aangegeven richtsnoer van een ware gedachte, onze gedachten moesten leiden, en dat de denkkunst bestond in de beschouwing van ons zelf.

Nu gaat het echter niet aan, te beweren dat het verschil tusschen beide hierin gelegen is, dat een ware gedachte bestaat in de kennis van het verband der zaken met hun eerste oorzaken, ofschoon zij ook in dit opzicht in hooge mate van een valsche verschilt, zooals ik dit boven heb uiteengezet. Immers ook die gedachte wordt waar genoemd, welke in onzen geest het wezen vertegenwoordigt van een beginsel, dat geen oorzaak heeft en door en in zichzelf wordt gekend.

Daarom moet het wezen van een ware gedachte in die gedachte zelve gelegen zijn, zonder betrekking tot andere gedachten; zij erkent haar voorwerp (inhoud) niet als oorzaak, maar moet van de macht en den aard van het verstand zelf afhangen. Want laat ons eens vooronderstellen, dat het verstand zich eenig nieuw wezen had voorgesteld, dat nooit bestaan heeft, zooals enkelen Gods verstand begrijpen, vóór hij de dingen geschapen had, (welke gedachte inderdaad uit geen enkel voorwerp kon ontstaan zijn) en dit verstand uit zulk een begrip weer andere gedachten regelmatig had afgeleid; dan zouden al die gedachten waar zijn, en toch door geen uitwendig voorwerp bepaald, maar alleen van de macht en de natuur van het intellect afhangen. Daarom moet ook hetgeen het wezen van een ware gedachte uitmaakt, in die gedachte zelf te vinden zijn en uit den aard van het verstand zijn af te leiden. Om dit nu nader te onderzoeken, moeten wij ons een of andere ware gedachte voor den geest bren-

Digitized by Google

gen, welks voorwerp, naar wij zeker weten, alleen van ons denkvermogen afhangt, en in de natuur niet aanwezig is. In een dergelijke voorstelllng zullen wij toch, met het oog op hetgeen wij zeiden, het beste kunnen nagaan wat wij bedoelen. Om b. v. het begrip van een bol te verkrijgen, denk ik mij naar eigen goedvinden een oorzaak, en wel, dat een halve cirkel om haar middellijn gedraaid wordt en dat uit die omwenteling de bol als 't ware ontstaat.

Dit nu is voorzeker een ware voorstelling, en hoewel wij weten, dat geen bol in de natuur ooit op zoodanige wijze is ontstaan, zoo is dit toch een ware opvatting en een zeer gemakkelijke manier om het begrip van een bol te verkrijgen. Nu moet men wel opletten, dat in deze gedachte beweerd wordt, dat de halve cirkel wentelt, welk beweren valsch zou zijn, als zij niet gepaard ging met het begrip van een bol, die hier tot deze beweging aanleiding geeft; of liever geheel op zichzelf zou staan, als er niets meer werd bijgevoegd. Dan toch zou onze geest niets beweren, dan de beweging van den halven cirkel, welke niet in het begrip van den halven cirkel ligt opgesloten, noch ook in dat geval, uit het begrip van een oorzaak, die de beweging bepaalde, zou voortvloeien.

Daarom bestaat de valschheid alleen hierin, dat men iets van eenige zaak beweert, dat in het begrip dat wij er ons van gevormd hebben, niet ligt opgesloten; zooals beweging of rust in een halven cirkel. Hieruit volgt dat eenvoudige gedachten waar moeten zijn; zooals de eenvoudige voorstellingen van een halven cirkel, van beweging, van hoeveelheid enz. Al wat er in deze voorstellingen beweerd wordt, beantwoordt aan hun begrip en strekt zich ook niet verder uit, en daarom kunnen wij zonder eenig gevaar van te dwalen, zoovele eenvoudige voorstellingen maken, als 't ons behaagt. Derhalve blijft nu nog alleen

Digitized by Google

de vraag over, welk vermogen onzen geest in staat stelt dergelijke voorstellingen te vormen en hoever dat vermogen gaat. Want hebben wij dit gevonden, dan zullen we te weten komen hoever onze kennis strekt. Zeker is het toch dat dit vermogen van onze ziel zich niet tot in het oneindige uitstrekt. Want telkens als wij iets beweren, omtrent een of ander onderwerp, dat in het begrip daarvan niet ligt opgesloten, wijst ons dat op het gebrekkige van onze kennis, of wel dat wij veel gedachten of voorstellingen bezitten, die als 't ware verminkt en geschonden zijn.

Wij zagen immers, dat de beweging van een halven cirkel, een valsch denkbeeld is, wanneer het in onzen geest op zichzelf staat; dat ditzelfde denkbeeld echter waar is, als wij het verbinden met het begrip van den bol of het begrip van een andere oorzaak, waaraan die beweging is toe te schrijven. En indien het nu, zóoals elk terstond zal moeten toegeven, tot de natuur van een denkend wezen behoort om ware en volledige (of juiste) voorstellingen te vormen, staat het vast, dat onvolledige denkbeelden slechts daaraan hun ontstaan in ons te danken hebben, dat wij deel uitmaken van een denkend wezen, welks gedachten zich nu eens in hun geheel, dan weer slechts voor een gedeelte in onzen geest openbaren.

Behalve dit valt er echter nog iets op te merken, dat bij het bespreken der verbeelding niet behoefde te worden behandeld, en dat ons toch zeer dikwerf op een dwaalspoor brengt. Soms gebeurt het, dat dingen, die zich aan onze verbeelding voordoen, ook in ons verstand bestaan, d. w. z., tegelijk helder en duidelijk worden ingezien, en alsdan wordt, zoolang men het duidelijke van het verwarde niet onderscheidt, de zekerheid, d. i. de ware voorstelling met onjuiste voorstellingen vermengd. Zoo hadden b.v. sommige Stoicynen wel eens van de ziel hooren spreken en ook dat

Digitized by Google

die onsterfelijk was, hoewel ze van een en ander slechts een verwarde voorstelling hadden. Ook beeldden ze zich in en begrepen tegelijkertijd, dat zeer fijne stoffen alle andere doordringen en zelve ondoordringbaar zijn.

Daar ze zich dit nu alles tegelijk voorstelden, kwamen zij zonder verder onderzoek, in verband met de zekerheid van laatstgenoemd axioma, tot het besluit, dat de ziel uit die allerfijnste stoffen bestond, dat deze ondeelbaar waren, enz. Maar ook dit gevaar kunnen wij ontgaan, als wij slechts trachten al onze denkbeelden te onderzoeken, naar den maatstaf eener ware voorstelling, die ons (van nature) gegeven is, ons daarbij wachtende, zooals wij in den aanvang reeds zeiden, voor alle denkbeelden, die wij van hooren zeggen hebben, of alleen door oppervlakkige waarneming verkregen. Voorts bedenke men, dat bovenbedoeld zelfbedrog daaruit ontstaat, dat men de dingen al te afgetrokken beschouwt; want het spreekt toch van zelf, dat wat ik in het voorwerp zelf waarneem, niet aan een ander voorwerp kan worden toegeschreven. Ten slotte zij opgemerkt dat de dwaling niet zelden ook hieraan te wijten is, dat men de eerste beginselen der natuur niet duidelijk inziet, zoodat men, zonder regelmaat voortdenkende en de natuur verwarrende met afgetrokken denkbeelden, al zijn dat ook ware axioma's, zich zelf in de war brengt, en de orde der natuur onderstboven keert. Indien wij daarentegen zoo min mogelijk in 't afgetrokkene redeneeren, en terstond uitgaan van de eerste grondbeginselen, d. w. z. van de bron en oorsprong der natuur, zullen wij voor een dergelijk zelfbedrog geene vrees meer behoeven te koesteren. En wat nu de kennis betreft van den oorsprong der natuur, zoo behoeft men volstrekt niet te vreezen, dien met afgetrokken denkbeelden te verwarren. Als men immers iets in 't afgetrokkene opvat,

Digitized by Google

zooals b. v. bij alle soortbegrippen het geval is, dan strekt zich het begrip in ons verstand verder uit, dan de afzonderlijke wezens die er toe behooren en werkelijk in de natuur voorkomen, en daar er bovendien in de natuur veel dingen voorkomen, die zoo weinig van elkander verschillen, dat het onderscheid bijna niet is waar te nemen, kan het (als men ze in 't afgetrokkene beschouwt) licht gebeuren, dat men de zaken verwart. Daar echter de oorsprong der natuur, zoo als wij later zien zullen, zich niet in 't afgetrokkene of, als algemeen begrip, laat denken, en ook in ons verstand geen grooteren omvang kan hebben dan in de werkelijkheid; terwijl het tevens geenerlei overeenkomst heeft met al wat verandert, heeft men bij dat denkbeeld geen verwarring te duchten; indien wij slechts het richtsnoer der waarheid (dat wij reeds hebben aangeduid) volgen. Dit wezen namelijk is eenig, oneindig, *) m. a. w. het is al het zijn, buiten hetwelk geen wezen bestaat. †)

(C. TWIJFELACHTIGE VOORSTELLINGEN.)

Hiermede hebben wij genoeg gezegd over de valsche voorstellingen. Nu moeten wij nog spreken over de twijfelachtige denkbeelden, of wel onderzoeken, welke dingen ons aan het twijfelen kunnen brengen, en tevens op welke wijze die twijfel kan worden opgeheven. Wij spreken hier over echten twijfel in onzen geest, en niet over dien,

*) Dat dit geen eigenschappen Gods zijn, die ons zijn wezen doen kennen, zal later in de Wijsbegeerte door mij worden aangetoond. Sp.

†) Dit is boven reeds bewezen. Want als zulk een wezen niet bestond, zou het nooit kunnen worden voortgebracht, en dus zou onze ziel meer kunnen begrijpen, dan de Natuur kan opleveren, hetgeen, zooals ons boven gebleken is, valsch is. Sp.

Digitized by Google

welke nu en dan voorkomt, als iemand maar zegt te twijfelen, al bestaat er ook geen twijfel in zijn gemoed. Dit gebrek kan door de leer van 't denken niet verholpen worden, maar moet veeleer beschouwd worden als stijfhoofdigheid en evenals deze worden genezen.

De twijfel dan wordt in onze ziel nooit opgewekt, door de zaak zelve waaraan wij twijfelen; dat wil zeggen, indien er slechts een enkele voorstelling in onze ziel is, onverschillig of deze waar of valsch is, is er geen sprake van twijfel, evenmin als van zekerheid; men heeft dan alleen een zekere gewaarwording, want op zichzelf is een voorstelling niets anders dan zulk een gewaarwording. Twijfel echter wordt opgewekt door een ander denkbeeld, dat niet zoo helder en duidelijk is, dat het ons in staat stelt omtrent de zaak die betwijfeld wordt, iets stelligs te beweren, m. a. w. de voorstelling, die ons doet twijfelen, is niet helder en duidelijk. Indien iemand b. v. nooit, door eigen ervaring of op eenige andere wijze heeft nagedacht over het bedriegelijke onzer zintuigen, zal hij er nooit aan twijfelen of de zon grooter of kleiner is, dan zij schijnt. Vandaar dat de boeren zich doorgaans zoo verbazen, als zij vernemen dat de zon veel grooter is dan de aardbol. Maar door nadenken over het bedriegelijke onzer zintuigen ontstaat er twijfel, *) en als iemand nu, na dien twijfel een juiste kennis der zintuigen verkregen heeft, en weet hoe door hunne inrichting de zaken op een afstand ons worden voorgesteld, dan wordt die twijfel wederom opgeheven. Hieruit volgt, dat wij ware voorstellingen nimmer in twijfel kunnen trekken, op grond, dat er misschien een goddelijke bedrieger bestaat,

*) D. w. z. Men weet dat de zinnen ons wel eens bedrogen hebben, maar deze kennis is slechts zeer oppervlakkig; want men weet niet op welke wijze de zinnen ons bedriegen. Sp.

(Deze Noot staat in de Holl. vertaling in den text.)

Digitized by Google

die ons zelfs in datgene, wat ons het allerzekerste schijnt bedriegt; — dan zoolang wij nog geen enkele heldere en klare voorstelling hebben, d. i. zoolang wij, nauwkeurig lettende op de kennis, die wij van den oorsprong aller dingen hebben, daarin (nog) niets kunnen ontdekken, dat ons overtuigt, dat hij geen bedrieger is, en dat wel met even groote zekerheid, als waarmede wij, lettende op den aard van den driehoek bevinden, dat zijn drie hoeken gelijk zijn aan twee rechte.

Hebben we echter eenmaal zulk een kennis van God als van den driehoek, dan vervalt alle twijfel. En evenzoo goed als wij kunnen komen tot zulk een zekere kennis van den driehoek, al weten wij ook niet zeker of niet soms een aartsbedrieger ons om den tuin leidt; zoo kunnen wij ook zulk een kennis van God verkrijgen, al weten wij niet zeker of er zulk een opperste bedrieger bestaat; en hebben wij die kennis eenmaal verkregen, dan is zij, zooals ik zeide, voldoende om allen twijfel op te heffen, die wij omtrent onze heldere en duidelijke voorstellingen kunnen hebben.

Als men nu verder goed onderzoekt, wat het eerst onderzocht moet worden, zonder den samenhang der dingen te verbreken, en weet, hoe de vragen gesteld moeten worden, voor we ons er toe zetten om ze op te lossen, zal men nooit anders dan alleszins vertrouwbare denkbeelden, d. i. heldere en duidelijke voorstellingen hebben.

Want twijfel is niet anders, dan een weifeling van den geest tusschen een bevestiging en een ontkenning, waartoe hij zou overgaan, als er niet iets tusschenbeide was gekomen, dat, zoolang het niet bekend is, onze kennis van de zaak onvolkomen doet zijn. Hieruit is af te leiden, dat twijfel altijd ontstaat, wanneer de dingen niet in behoorlijke orde worden onderzocht.

Digitized by Google

(Over het geheugen en de vergetelijkheid.)

BESLUIT.

Het voorgaande bevat alles, wat ik beloofd heb in dit eerste deel der methode te zullen behandelen. Om echter niets over het hoofd te zien, dat strekken kan, om ons verstand en de krachten daarvan te leeren kennen, zal ik nu nog een paar opmerkingen ten beste geven, over het geheugen en de vergetelijkheid.

Hierbij valt vooral op te merken, dat het geheugen versterkt kan worden met behulp van het verstand, maar ook zonder die hulp.

Want wat het eerste betreft, zoo zal men iets gemakkelijker onthouden, naarmate het begrijpelijker is; daarentegen zullen wij het eerder vergeten, naar gelang het minder duidelijk is. B.v. indien ik iemand een aantal onsamenhangende woorden mededeel, zal hij die veel moeilijker onthouden, dan wanneer ik hem diezelfde woorden laat hooren, in den vorm van een verhaal. Toch wordt ons geheugen ook zonder hulp van het verstand versterkt en wel door de kracht waarmede onze verbeelding of ons zoogenoemd gezond verstand getroffen wordt, door eenig bijzonder stoffelijk voorwerp. Ik zeg *bijzonder* want de verbeelding wordt alleen door het bijzondere getroffen. Immers indien iemand slechts één minnespel gelezen heeft, zal hij dit best kunnen onthouden, zoolang hij niet meer dergelijke gelezen heeft; omdat dit dan alleen in onze verbeelding leeft. Maar kent men meerdere van die soort, dan stelt men zich alle tegelijk voor en verwart men ze licht met elkander. Ook heb ik van een *stoffelijk* voorwerp gesproken, want de verbeelding wordt alleen door stoffelijke voor-

Digitized by Google

werpen aangedaan. Daar nu het geheugen zoowel door het verstand, als ook zonder hulp van het verstand versterkt wordt, is men gerechtigd tot het besluit, dat het iets anders is, dan het verstand en dat in het verstand als zoodanig, geen herinneren of vergeten voorkomt. Waarin bestaat dan het geheugen? In niet anders dan een gewaarwording van indrukken op onze hersens, gepaard met de gedachte aan een bepaalden duur van die gewaarwording; *) hetgeen ook bevestigd wordt door het terugroepen van zaken in onze gedachten. Want dan denkt de ziel over die gewaarwording na; maar zonder te denken aan een onafgebroken duur daarvan en zoo is de voorstelling van die gewaarwording niet de duur der gewaarwording zelf, of het eigenlijke geheugen.

Of de denkbeelden zelve ook aan eenig bederf onderhevig zijn, zullen wij in de wijsbegeerte nader onderzoeken. Mocht dit soms aan iemand ongerijmd voorkomen, dan zij het voor ons doel genoeg, hem er aan te herinneren, dat een ding gemakkelijker onthouden wordt, naarmate het zeldzamer is; zooals blijkt uit het voorbeeld van het blijspel dat ik zooeven heb aangehaald. Ook wordt het gemakkelijker onthouden, naarmate het begrijpelijker is. Wat dus bij uitstek ongewoon en slechts eenigermate begrijpelijk is, zullen wij niet kunnen vergeten.

Zoo hebben wij dan nu het onderscheid leeren kennen

---

*) Indien namelijk het tijdstip onbepaald is, is de herinnering van zulk een zaak onvolkomen, hetgeen ieder van nature schijnt te weten. Want dikwijls vragen we, om meer geloof te kunnen hechten aan iemands verhaal, wanneer en waar het is voorgevallen. Hoewel nu ook de voorstellingen zelve een zekeren duur in den geest hebben, zoo kennen wij toch tot nu toe geen geheugen dat zuiver geestelijk is, aangezien wij gewoon zijn den duur te bepalen met behulp van eenige maat van beweging, wat ook met behulp der verbeelding geschiedt. Sp.

Digitized by Google

tusschen een ware voorstelling en de overige denkbeelden, en is door ons aangetoond, dat ingebeelde, valsche en alle andere denkbeelden hun oorsprong ontleenen aan de *verbeelding*, dat is aan eenige zoogenaamde toevallige en onsamenhangende indrukken, die niet ontstaan door de eigen kracht van den geest, maar door indrukken van buiten, al naar gelang ons lichaam, hetzij in den droom, hetzij wakende, op verschillende wijze wordt aangedaan. Men kan zich hier overigens onder verbeelding, voorstellen wat men wil, als zij maar onderscheiden wordt van het verstand en als iets, waarbij onze ziel in een lijdenden toestand verkeert. (Want men kan het zich denken zooals men wil, als wij maar weten dat het iets onbestemds is en iets waarbij onze ziel lijdelijk is,) en tevens ook weten, hoe wij met behulp van ons verstand daarvan bevrijd worden. Daarom moge ook niemand zich verwonderen, dat ik hier nog niet bewezen heb, dat er een lichaam is en andere noodzakelijke dingen, en dat ik toch spreek over de verbeelding, over het lichaam en de gesteldheid daarvan. Want zooals ik zeg, het is geheel en al onverschillig wat ik daarvan denk, als ik maar heb leeren inzien dat het iets onbestemds is enz. *)

Daarentegen hebben wij duidelijk aangetoond, dat een ware voorstelling eenvoudig is of uit eenvoudige voorstellingen is samengesteld; dat zij ons aantoont, hoe en waarom iets bestaat of ontstaan is, en dat de gevolgen van die voorstelling in onzen geest, zich ontwikkelen in reden van hetgeen werkelijk in het voorwerp zelf plaats grijpt; hetgeen hetzelfde is wat de ouden zeiden, dat namelijk de ware wetenschap van de *oorzaak* voortschrijdt tot het *gevolg*. Toch hebben zij, voor zoover mij bekend is, nooit ingezien,

*) De oud Holl. vertaling wijkt hier van 't oorspronkelijke af; wat hierboven door ons tusschen twee haakjes is gesteld, moet vermoedelijk hier aan het eindo van het betoog komen.

Digitized by Google

zooals wij dit thans doen, dat onze ziel volgens vaste wetten werkzaam, en als 't ware een geestelijke ledepop is. Daarmede hebben wij nu, voor zoover dat aanvankelijk mogelijk was, kennis verkregen van ons verstand, en zulk een juist begrip van een waar denkbeeld, dat we niet meer behoeven bevreesd te zijn, om het ware met het valsche of met het ingebeelde, te verwarren. Ook zal het ons nu niet meer verwonderen, dat wij sommige dingen begrijpen kunnen, die wij ons volstrekt niet kunnen verbeelden, noch dat er in onze verbeelding sommige dingen voorkomen, die geheel strijden met ons verstand, andere daarentegen die met ons verstand overeenkomen; aangezien wij weten, dat de oorzaken, waardoor gedachtenbeelden in ons ontstaan, door geheel andere wetten beheerscht worden, dan die van het verstand; en dat onze ziel, wat betreft de verbeelding, slechts een lijdelijke rol vervult. Hierdoor wordt het ons dan ook duidelijk, hoe licht men in groote dwalingen kan vervallen, als men geen nauwkeurig onderscheid maakt tusschen de verbeelding en het denken.

Zulke dwalingen zijn b.v. dat de uitgebreidheid op een bepaalde plaats en eindig moet zijn; dat haar deelen werkelijk van elkaar te onderscheiden moeten zijn; dat zij de eerste en eenige grondslag is van alle zaken; dat zij den eenen tijd meer ruimte inneemt dan den anderen; en meer dergelijke dingen, die alle volstrekt met de waarheid in strijd zijn, zooals wij te gelegener tijd zullen aantoonen.

Daar nu vervolgens ook de woorden een deel uitmaken van onze verbeelding, d. w. z. aangezien vele door ons gevormde begrippen afhangen van de wijze, waarop de woorden tengevolge van een of anderen lichaamstoestand, toevallig in onze herinnering bijeenkomen, behoeft men er niet aan te twijfelen, dat ook de woorden, evenals de verbeelding, de oorzaak kunnen zijn van vele en groote

Digitized by Google

dwalingen, indien wij niet bijzonder voorzichtig met hen te werk gaan. Men bedenke daarbij, dat ze gevormd zijn door de willekeur en naar de bevatting van het volk, zoodat ze niet anders zijn, dan teekenen van de dingen, zooals zij zich aan de verbeelding voordoen en niet aan het verstand. Duidelijk blijkt dit hieruit, dat men aan alle dingen, die alleen in het verstand en niet in de verbeelding bestaan, meest altijd namen heeft gegeven, die een ontkenning inhouden; b.v. onstoffelijk, oneindig, enz. en dat men bovendien veel, dat inderdaad een stellige beteekenis heeft, uitdrukt door een ontkenning, en omgekeerd; zooals b.v. ongeschapen, onafhankelijk, oneindig, onsterfelijk enz.; hetgeen zich hierdoor verklaren laat, dat men zich het tegendeel van al deze dingen veel gemakkelijker kan inbeelden; weshalve dit den eersten menschen het eerst voor den geest kwam en ten onrechte namen met stellige beteekenis verkreeg. Vele dingen worden door ons bevestigd en ontkend, alleen omdat de *natuur der woorden* ons toelaat die te bevestigen en te ontkennen, maar niet de *natuur der zaken*; — kent men deze laatste dus niet, dan zullen wij allicht iets wat valsch is, voor waar houden.

Bovendien hebben wij nog een groote reden van verwarring te vermijden, die ons verstand verhindert tot zich zelf in te keeren (zich zelf te beschouwen). Wanneer wij namelijk geen onderscheid maken tusschen de verbeelding en het verstand, houden wij het er voor, dat hetgeen wij ons het gemakkelijkst inbeelden, voor ons ook het duidelijkste is en meenen te *begrijpen*, wat wij ons *verbeelden*. Dientengevolge stellen wij voorop, wat het minste beteekent en zoo wordt de ware gang van zaken omgekeerd en is geen enkele onzer besluiten gewettigd.

Digitized by Google

(Het Tweede Deel der leer van het denken.)

OVER TWEEËRLEI SOORT VAN BEGRIPPEN.

*) Om nu eindelijk tot het Tweede Deel van deze Methode te komen, zal ik eerst het doel, dat ik mij hier voorstel, uiteenzetten, en dan de middelen om het te bereiken.

Ons doel is, klare en duidelijke voorstellingen te verkrijgen, zulke namelijk, die zuiver uit onzen geest, en niet uit toevallige lichaamsaandoeningen ontstaan zijn, en vervolgens zullen wij, om al die denkbeelden tot een terug te brengen, ze op zulk eene wijze trachten samen te voegen en te ordenen, dat onze ziel, zooveel mogelijk de natuur weergeeft, zooals zij werkelijk is: in haar geheel, zoowel als in haar deelen.

Wat het eerste betreft, zoo is het, gelijk wij reeds gezegd hebben, voor ons einddoel een eerste vereischte, dat wij een ding leeren kennen òf naar zijn wezen alleen, òf door zijn naaste oorzaak. Indien namelijk de zaak op zichzelf bestaat, of, zooals men pleegt te zeggen, „haar eigen oorzaak is," dan zal zij alleen door haar wezen begrepen moeten worden; maar als de zaak niet uit zichzelf bestaat, maar een reden eischt voor haar bestaan, dan moet zij uit haar naaste oorzaak verklaard worden. Want inderdaad is de kennis van een gevolg niets anders, dan het

*) Zooals uit het eerste Deel volgt, zullen wij ons in dit deel hoofdzakelijk tot regel stellen, om alle voorstellingen die in ons uit het zuivere denken afkomstig zijn, na te gaan; ten einde ze van die, welke wij ons inbeelden, af te zonderen; hetgeen uit beider eigenschappen, namelijk die van onze verbeelding en van ons verstand, moet worden afgeleid.

Digitized by Google

verkrijgen van een volmaakter kennis van de oorzaak. *)

Zoolang wij ons dus bezighouden met *het onderzoek der dingen* zullen wij nooit iets uit afgetrokkene denkbeelden mogen afleiden en zullen wij ter dege moeten zorgen, om niet datgene wat alleen in ons verstand bestaat, te verwarren met datgene wat in werkelijkheid is. Daarentegen zal het altijd het beste zijn, onze besluiten af te leiden, uit de stellige wezenskenmerken van eenig bijzonder ding, d. w. z. uit een ware en naar den eisch gevormde begripsontleding. Want van de algemeene axioma's alleen, kan ons verstand niet komen tot het bijzondere; aangezien de axioma's op het oneindige betrekking hebben, en ons verstand niet meer bij het een dan bij het ander bijzonder ding bepalen. De juiste weg om iets uit te vinden, is dan ook om uit een of andere gegeven begripsbepaling nieuwe gedachten te vormen, waarin wij des te gelukkiger en te gemakkelijker zullen slagen, hoe beter wij eene zaak hebben omschreven. Om deze reden bestaat de hoofdzaak van geheel dit tweede deel der Methode alleen hierin, om namelijk de vereischten van een goede bepaling te leeren kennen, en vervolgens in de wijze om die bepalingen te vinden. Derhalve zal ik eerst over de vereischten eener begripsbepaling spreken.

(Over de vereischten van een goede definitie.)

Om een begripsbepaling (definitie) volmaakt te kunnen

*) Hieruit blijkt, dat wij van de Natuur niets kunnen begrijpen, zonder daardoor tegelijkertijd onze kennis van de eerste oorzaak of van God te verrijken.

Digitized by Google

noemen, zal zij ons het *innerlijke wezen* van een ding moeten verklaren en zorgen, dat wij niet in plaats daarvan enkele *eigenschappen* (van de zaak) opsommen. Ten einde dit duidelijk te maken, zal ik, mij van andere *) voorbeelden onthoudende, om niet verdacht te worden van de zucht; de fouten van anderen te willen doen uitkomen; alleen een voorbeeld aanhalen van een afgetrokken zaak, waarbij het ons onverschillig is, hoe zij omschreven wordt; namelijk van den cirkel. Indien deze aldus omschreven wordt, dat zij is een figuur, waarvan de lijnen, uit het middelpunt naar den omtrek getrokken, gelijk zijn; dan zal ieder beseffen, dat zulk een definitie ons het wezen van den cirkel volstrekt niet verklaart, maar slechts een enkele van zijne eigenschappen.

Hoewel dit nu, zooals ik zeide, bij figuren en dergelijke scheppingen onzer rede, weinig ter zake doet, komt het er bijzonder veel op aan, bij natuurlijke en werkelijke wezens; en dat wel, omdat de eigenschappen der dingen niet verstaan worden, zoolang hun wezen nog niet doorgrond is. Indien wij nu dit laatste verzuimen, zullen wij onvermijdelijk de volgorde der voorstellingen in onzen geest, die moet beantwoorden aan de volgorde, die in de Natuur bestaat, omkeeren, en verre van ons doel afdwalen. Ten einde nu deze fout te vermijden, moet men bij de begripsbepaling het volgende in acht nemen:

I. Geldt zij een *geschapen* zaak, dan moet de begripsbepaling, zooals gezegd is, de naaste oorzaak opgeven. Volgens dit voorschrift moet b. v. een cirkel aldus worden omschreven: dat zij een figuur is, die beschreven wordt door een lijn, waarvan het eene uiteinde vaststaat, terwijl

*) (Spinoza doelt hier op de gewone omschrijving van God, waarbij gewoonlijk wel de Propietates, maar niet de Attributa worden opgenoemd.)

Digitized by Google

het andere zich beweegt; in welke definitie de naaste oorzaak duidelijk ligt opgesloten.

II. Het begrip van de zaak of de omschrijving daarvan, moet van dien aard zijn, dat alle eigenschappen der zaak, alleen op zich zelf en niet in verband met andere beschouwd, daaruit kunnen worden afgeleid; zooals uit de hier gegeven omschrijving van den cirkel blijkt. Daaruit toch is duidelijk af te leiden, dat alle lijnen van het middelpunt naar den omtrek getrokken, gelijk zijn.

Dat dit nu een noodwendig vereischte van elke omschrijving is, is voor elkeen, die over de zaak nadenkt, zoo duidelijk, dat ik het niet de moeite waard acht, bij het bewijs daarvan langer te blijven stilstaan, evenmin als ik het noodig acht, om aan te toonen, dat uit dit tweede vereischte volgt, dat alle omschrijving bevestigend moet zijn. Ik bedoel een bevestiging in den geest, zonder mij te storen aan den klank der woorden, daar een omschrijving, wegens gebrek aan woorden, wel eens ontkennend kan worden uitgedrukt, al wordt zij ook in bevestigenden zin verstaan.

De begripsbepaling van een *ongeschapen* zaak moet aan de volgende vereischten voldoen.

I. Dat zij alle oorzaak uitsluite, dat is, dat het voorwerp der begripsbepaling, niets dan zijn eigen wezen tot zijn verklaring noodig heeft.

II. Dat er na de vaststelling van de omschrijving der zaak, geen reden meer kan bestaan voor de vraag: of zij wel bestaat.

III. Dat daarin (althans naar den zin) geen zelfstandige naamwoorden voorkomen, die ook als bijvoegelijke naamwoorden kunnen gebruikt worden; d. i. dat men haar niet trachte te verklaren uit een of ander afgetrokken denkbeeld.

IV. En eindelijk wordt (hetgeen wel overbodig zal

Digitized by Google

zijn om op te merken) ook nog vereischt, dat uit die omschrijving alle eigenschappen der zaak zijn af te leiden; al hetgeen een ieder, die nauwkeurig oplet, duidelijk zal worden.

(De middelen waardoor wij de eeuwige dingen leeren kennen.)

Nu heb ik bovendien nog gezegd dat de beste gevolgtrekking is af te leiden uit een bijzonder en stellig wezen, aangezien een denkbeeld duidelijker en helderder is, al naar mate het meer eigenaardigs heeft. Daarom moeten wij ons dan ook zooveel mogelijk toeleggen, op de kennis der bijzondere dingen.

Met het oog op de goede orde evenwel en om al onze begrippen te regelen en tot eenheid te brengen, wordt vereischt, dat wij zoo spoedig als het kan en de rede het vordert, onderzoeken, of er een Wezen is en tevens van welken aard dit is, dat van alle dingen de oorzaak is; opdat de voorstelling van dat wezen in onzen geest, ook de oorzaak worde van al onze denkbeelden; in welk geval, zooals gezegd is, onze ziel de Natuur het best zal weergeven. Want dan zal zij, zoowel van het wezen als van de inrichting en het verband daarvan, een juist denkbeeld hebben.

Wij kunnen hieruit zien, dat het voor ons hoogst noodzakelijk is, al onze voorstellingen altijd van natuurvoorwerpen of werkelijke wezens af te leiden; langs den keten van oorzaken en gevolgen zooveel mogelijk van het eene werkelijke wezen tot het andere voortschrijdende, en wel zoo, dat wij ons niet op 't gebied van de afgetrokkene en algemeene begrippen begeven, hetzij om daaruit het bestaan

Digitized by Google

van eenig ding af te leiden, hetzij om uit eenig werkelijk bestaand wezen tot algemeenheden te besluiten. Want beide deze verrichtingen brengen stoornis in den geregelden gang van het denken.

Men bedenke echter wel, dat ik hier onder de reeks van oorzaken en werkelijke wezens niet versta, de reeks der bijzondere en veranderlijke dingen; maar alleen de reeks der onveranderlijke en eeuwige dingen. Voor 's menschen beperkt verstand zou het immers onmogelijk zijn de reeks der bijzondere, vergankelijke dingen te overzien; zoowel wegens hunne tallooze menigte, alsook wegens de oneindig vele bijkomende omstandigheden, die men bij een en dezelfde zaak aantreft en die ieder voor zichzelf oorzaak kunnen zijn, dat de zaak bestaat of niet bestaat; wijl immers het bestaan dier dingen in geen enkel opzicht afhangt van hun wezen, of, zooals wij reeds zeiden, geen eeuwige waarheid is.

Maar het is ook volstrekt onnoodig, die alle in hun verband te begrijpen, nademaal het wezen der bijzondere en veranderlijke dingen, niet moet worden afgeleid uit de opeenvolging of de rangorde van hun bestaan. Deze laatste leert ons niets dan uitwendige kenteekenen, verhoudingen, of op zijn hoogst bijkomende omstandigheden; en dit alles is zeer verschillend van het innerlijke wezen der dingen.

Dit laatste toch is alleen te vinden in de onvergankelijke en eeuwige dingen en ook in de wetten welke in die dingen, als in echte wetboeken zijn opgeteekend, en volgens welke alle bijzondere dingen ontstaan en beheerscht worden. Ja, de veranderlijke bijzondere dingen, hangen zelfs zoo innig en wezenlijk (bij wijze van spreken) van genoemde onveranderlijke dingen af, dat zij zonder deze niet kunnen bestaan noch verstaan worden.

Daarom zullen deze onveranderlijke en eeuwige dingen,

Digitized by Google

al zijn het ook bijzondere zaken, (geen universalia of entia rationis Vert.) om hun alomtegenwoordigheid en wijde strekking, voor ons het karakter aannemen van algemeene wetten of geslachtsbegrippen voor de bijzondere vergankelijke dingen en ons de *naaste* oorzaken van alle dingen doen kennen.

Maar al moeten wij nu ook erkennen dat dit zoo is, toch schijnt er geen gering bezwaar te bestaan, om tot de kennis van die bijzondere zaken te geraken, want alle dingen *tegelijk* te bevatten, is een ding, dat de krachten van het menschelijk verstand verre te boven gaat, terwijl de weg om het een na het ander in geregelde volgorde te begrijpen, voor ons niet te vinden is in de opvolging der bestaande zaken, noch ook in de eeuwige dingen, daar bij de laatsten immers alles uiteraard gelijktijdig aanwezig is.

Wij zullen dus daarbij onvermijdelijk andere hulpmiddelen moeten aanwenden, buiten en behalve die, waarvan wij ons bedienen, bij het onderzoek der eeuwige dingen en de wetten, waaraan zij onderworpen zijn. Dit komt echter hier ter plaatse niet te pas, en daarenboven hebben wij er geen behoefte aan, dan nadat wij een voldoende kennis verkregen hebben van de eeuwige dingen en hun onfeilbare wetten, en een inzicht in den aard onzer zinswerktuigen.

Want vóór wij het onderzoek der bijzondere dingen beginnen, zal het ter zake dienen, om mede te deelen welke hulpmiddelen ons ten dienste staan, om een goed gebruik van onze zintuigen te maken en volgens vaste regels en stelselmatig proeven te nemen, van dien aard, dat ze ons in staat stellen de zaak die wij onderzoeken, behoorlijk te omschrijven (determineeren), om daaruit ten slotte op te maken, volgens welke eeuwige wetten zulk een ding ontstaan is, en zijn innerlijke gesteldheid te lee-

Digitized by Google

ren kennen; zooals ik elders zal aantoonen, zoodra de gelegenheid zich daartoe aanbiedt.

Hier zal ik, — om tot mijn onderwerp terug te keeren, — alleen trachten duidelijk te maken, wat mij onmisbaar schijnt, om tot de kennis der eeuwige dingen te geraken, en daarvan begripsomschrijvingen te vormen, die aan de bovengestelde eischen voldoen.

Te dien einde moeten wij ons herinneren, wat wij boven hebben opgemerkt, dat namelijk onze ziel, wanneer zij op een of ander denkbeeld haar aandacht vestigt, om dit te onderzoeken, en regelmatig daaruit af te leiden, wat er met grond uit af te leiden is; — indien dat denkbeeld valsch geweest is, de onwaarheid zal ontdekken; maar daarentegen, indien het waar is geweest, zonder eenige moeite, gemakkelijk en ongestoord zal kunnen voortgaan, daaruit nieuwe waarheden af te leiden. Dit nu is, zooals ik zeg, voor hetgeen wij thans bedoelen, van het hoogste belang. Want aan geen (ander) beginsel kunnen wij onze gedachten toetsen.

Willen we dus het eerste van alle dingen onderzoeken, dan moeten wij een grondbeginsel hebben, om onze gedachten daarheen te leiden.

En daar nu de methode in niets anders bestaat, dan in de kennis van ons zelven, kan de grondslag, waarvan onze gedachten moeten uitgaan, geen andere zijn, dan de kennis van datgene, wat het kenmerk der waarheid is, en de kennis van ons verstand, met zijn eigenschappen en de krachten, waarover het beschikken kan. Want hebben wij deze kennis eenmaal verkregen, dan bezitten wij een beginsel, waaruit wij onze gedachten kunnen afleiden, en (tevens) den weg, waarlangs ons verstand, zoover als zijn vermogen reikt, zal kunnen komen tot de kennis der

Digitized by Google

eeuwige dingen, altijd in verhouding tot de krachten waarover ons verstand beschikken kan.

(Over hetgeen ons verstand vermag en de eigenschappen daarvan.)

Terwijl het nu in den aard van ons denken ligt, om ware denkbeelden te vormen, zooals in het eerste deel is aangetoond; zullen wij hier moeten onderzoeken wat wij onder *de krachten en het vermogen van ons verstand* hebben te verstaan.

Maar aangezien het een zeer voornaam deel van onze methode is, om die krachten van ons verstand en den aard daarvan ter dege te begrijpen, zijn wij natuurlijk verplicht (overeenkomstig hetgeen ik in dit tweede deel heb geleerd) dit alles af te leiden uit de omschrijving van de denking en het verstand zelve.

Tot hiertoe hebben wij echter geen regels voor het vinden van definities, en daar wij die ook niet kunnen geven, voor wij den aard of wel de definitie van het verstand en het vermogen daarvan hebben leeren kennen; volgt daaruit, dat òf het begrip van het verstand van zelf duidelijk moet zijn, òf dat het ons onmogelijk is iets te begrijpen.

Op zichzelf beschouwd, is dit begrip echter niet volkomen duidelijk, maar daar de eigenschappen van het verstand, evenals alles wat uit verstand voorkomt, niet helder en duidelijk begrepen kunnen worden, dan nadat men den aard dier eigenschappen heeft leeren kennen, zal de definitie van *het verstand ons van zelf* duidelijk worden, als wij

Digitized by Google

op zijn eigenschappen, waarvan wij een helder en duidelijk begrip hebben. Laat ons dus hier die eigenschappen opsommen en overwegen, en overgaan tot de behandeling van de ons aangeboren hulpmiddelen tot denken. (Zie pag. 14.)

De eigenschappen van het verstand, die mij de voornaamste schijnen en waarvan ik een duidelijk begrip heb, zijn:

I. Dat het zekerheid geeft, d. w. z. dat ons verstand weet dat de zaken inderdaad zoo zijn, als hun begrip in ons verstand bestaat.

II. Dat het sommige dingen begrijpt, of liever sommige voorstellingen vormt geheel uit zichzelf, terwijl het andere denkbeelden daarentegen uit reeds gevormde afleidt. Het begrip van hoegrootheid b.v. vormt ons verstand geheel zelfstandig en zet daarbij alle andere gedachten ter zijde; de denkbeelden van beweging verkrijgt het echter alleen door te denken over het begrip van hoegrootheid.

III. Al wat ons verstand uit zichzelf voortbrengt, heeft een *oneindig* karakter; *bepaalde* begrippen vormt het uit andere begrippen. Immers: het begrip van hoegrootheid wordt bepaald, als men daarbij aan haar oorzaak denkt; zooals b. v. wanneer men zich denkt, dat uit de beweging van een vlak, een lichaam: uit de beweging van een lijn, een vlak; en uit de beweging van een punt, een lijn is ontstaan. Deze voorstellingen dienen niet om de hoegrootheid te begrijpen, maar alleen om haar te bepalen. Hetgeen hieruit blijkt, dat wij ons voorstellen, dat zij schijnbaar uit beweging zijn ontstaan, terwijl toch geen beweging mogelijk is, voordat men het begrip van hoegrootheid heeft. Wij kunnen zelfs de beweging tot het vormen van een lijn tot in het oneindige voortzetten, wat wij in 't geheel niet zouden kunnen doen, als wij geen voorstelling hadden van eene oneindige grootheid.

Digitized by Google

IV. Het vormt zich eerst, stellige oordeelen, dan, ontkennende.

V. Het beschouwt de dingen niet als tijdelijk bestaande, maar veeleer uit een zeker oogpunt van eeuwigheid en in oneindig groot aantal; of liever: om de dingen te begrijpen, let ons verstand noch op hun aantal, noch op hun duur. Stelt men zich echter de dingen in onze verbeelding voor, dan stelt men ze zich altijd voor in een bepaalde hoeveelheid en met beperkten duur en omvang.

VI. De heldere en duidelijke voorstellingen door ons gevormd, schijnen zoo geheel alleen en onvermijdelijk uit onze natuur voort te komen, dat zij van ons alleen afhankelijk schijnen te zijn. Van de verwarde voorstellingen geldt het tegendeel, want deze ontstaan dikwerf geheel tegen onzen zin.

VII. De voorstellingen van de dingen, die ons verstand uit andere voorstellingen vormt, kunnen door onzen geest op verschillende manieren bepaald worden. Om b. v. het vlak van een ellips te beschrijven, denkt het zich een pen, die, aan een draad bevestigd, om twee middelpunten draait; of een oneindig aantal punten, die altijd in dezelfde bepaalde verhouding tot eenige gegeven rechte lijn staan; of een kegel, gesneden door een schuin vlak, in dier voege, dat de hoek van inclinatie grooter is dan de hoek aan den top van den kegel; of op oneindig veel andere manieren.

VIII. Naarmate het voorwerp van onze gedachte volmaakter is, is ook de voorstelling zelve meer volmaakt. Wij bewonderen immers den bouwmeester, die een of andere kapel heeft geteekend, niet zoozeer als hem, die een prachtige kerk heeft ontworpen.

Wat verder nog meer tot de denking behoort, als liefde, blijdschap, enz., ga ik hier voorbij, want dat alles staat in geen betrekking tot het onderwerp, dat ons thans bezig

Digitized by Google

houdt, en kan toch niet begrepen worden, zonder dat men een begrip heeft van het verstand. Want, waar het begrip ophoudt, vervalt al dat andere van zelf.

Valsche en ingebeelde voorstellingen hebben (zooals wij uitvoerig hebben aangetoond) geen stelligen inhoud, waardoor zij den naam van valsch of verdicht verdienen; zij worden slechts als zoodanig beschouwd, wegens hetgeen er aan kennis in ontbreekt.

Derhalve kunnen ons de valsche en ingebeelde voorstellingen als zoodanig, niets leeren omtrent het wezen van ons denken en moet dit worden gevonden uit de straks opgenoemde stellige eigenschappen; d. w. z. dat we een algemeen begrip moeten vaststellen, waaruit deze eigenschappen met noodzakelijkheid volgen, anders gezegd, een beginsel, dat, eenmaal gegeven zijnde, deze eigenschappen noodzakelijk met zich brengt, en dat, als men het wegdenkt, al deze eigenschappen onmogelijk maakt.

Het overige ontbreekt.

Digitized by Google

NASCHRIFT VAN DEN VERTALER.

NOG EEN ENKEL WOORD TOT TOELICHTING.

In onzen geest onderscheiden wij dingen en gedachten. Spinoza beschouwde die beide als werkelijk bestaande, en als bij elkaar behoorende; twee uitdrukkingen van hetzelfde wezen. Elk wezen, was: uitgebreid wezen en gedachtenwezen tegelijk. Wat feitelijk bestond, werd het „vormelijk wezen," wat in den geest als voorstelling bestond, werd het „voorwerpelijk wezen" genoemd. Aangezien deze en dergelijke termen echter in onzen tijd niet meer gangbaar zijn, heb ik getracht deze denkbeelden in de vormen van onzen tijd over te gieten.

Daar ik vast overtuigd was, dat bij letterlijke vertaling, de meesten van hen, voor wien dit werk bestemd is, de bedoeling niet zouden kunnen vatten, heb ik bovenstaande handelwijze gevolgd. Gemakkelijk heb ik het mij hierdoor niet gemaakt; of ik geslaagd ben, mogen bevoegden beoordeelen.

Over de verschillende moeilijkheden in den tekst en de verwarring die in het laatste gedeelte heerscht, na den vierden eisch aan de definitie van ongeschapen zaken gesteld, wilde ik hier niet uitweiden, omdat voor een en ander, kennis van Spinoza's geheele wijsbegeerte vooronderstelt

Digitized by Google

zou moeten worden. Ik wensch alleen daarop opmerkzaam te maken.

Ten slotte zij het mij vergund er op te wijzen, dat, niettegenstaande er misschien wel iets ontbreekt aan dit Tractaat, het toch vrijwel als een volledige schets, al is het dan ook niet als een afgewerkt geheel, beschouwd kan worden.

Indien men de Noot onder blz. 50 en den 37sten Brief vergelijkt met den inhoud van het Tweede Deel, zal men zien dat er weinig ontbreekt van hetgeen de schrijver zich voorgenomen had te behandelen.

De Inhoud van het Vertoog laten wij hier achterwege, omdat deze reeds uitvoerig in het Voorbericht der Uitgevers van Spinoza's Nagelaten Werken is vermeld, dat door ons in de Inleiding is opgenomen.

Digitized by Google

Digitized by Google

f 0.40.

KLASSIEKE SCHRIJVERS

44.

Spinoza's Werken.

III.

BRIEVEN

BENEVENS HET

VERTOOG OVER HET ZUIVERE DENKEN.

UIT HET LATIJN

DOOR

W. MEIJER.

EERSTE STUK.

AMSTERDAM. — S. L. VAN LOOY.

Digitized by Google

Digitized by Google

PRESENT EXEMP

KLASSIEKE SCHRIJVERS

47—48.

SPINOZA's WERKEN.

III.

BRIEVEN

BENEVENS HET

VERTOOG OVER HET ZUIVERE DENKEN.

Uit het Latijn

DOOR

W. MEIJER.

DERDE STUK.

AMSTERDAM. — S. L. VAN LOOY.

Digitized by Google

Digitized by Google

PRESENT-EXEMPLAAR

KLASSIEKE SCHRIJVERS

49—50.

SPINOZA's WERKEN.

III.

BRIEVEN

BENEVENS HET

VERTOOG OVER HET ZUIVERE DENKEN.

Uit het Latijn

DOOR

W. MEIJER.

VIERDE STUK.

AMSTERDAM. — S. L. VAN LOOY.

Digitized by Google

Digitized by Google

PRESENT EXEMPL

KLASSIEKE SCHRIJVERS

51.

SPINOZA's WERKEN.

III.

BRIEVEN

BENEVENS HET

VERTOOG OVER HET ZUIVERE DENKEN.

Uit het Latijn

DOOR

W. MEIJER.

VIJFDE STUK.

AMSTERDAM. — S. L. VAN LOOY.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

KLASSIEKE SCHRIJVERS.

Per Nr. **40 Cent.**

In deze serie verschenen:

No. 1. **SALLUSTIUS, Catilina.** 1 Nr.

„ 9—4. **XENOPHON, Anabasis.** 3 Nrs.

„ 5—13. **HERODOTUS, Muzen.** Boek 1—9 (Clio, Euterpe, Thalia, Melpomene, Terpsichore, Erato, Polyhymnia, Urania, Calliope). 9 Nrs.

„ 14. **ARISTOFANES, Plutos of eerlijke rijkdom.** 1 Nr.

„ 15—16. **SALLUSTIUS, Jugurthijnsche Oorlog.** 2 Nrs.

„ 17—18. **XENOPHON, Herinneringen aan Socrates.** 2 Nrs.

„ 19—21. **CAESAR, Gallische Oorlog.** 3 Nrs.

„ 22—23. **Prof. R. C. JEBB, Schets der Helleensche of Grieksche Letterkunde.** Vrij bewerkt door Dr. H. C. MULLER. 2 Nrs.

„ 24—29. **SPINOZA's Werken I.** Godgeleerd-Staatkundig vertoog. 6 Nrs.

„ 30—31. **Dr. B. J. H. OVINK, Overzicht der Grieksche Wijsbegeerte.** 2 Nrs.

„ 32—36. **SPINOZA's Werken II.** Ethica. 5 Nrs.

„ 37. **PLATO's Verdediging van Socrates.** 1 Nr.

„ 38—39. **LUCIANUS, Drie Dialogen.** 2 Nrs.

„ 40—43. **PLUTARCHUS, Levens.** Dl. I. Alexander. Dl. II. Caesar.

Vertalingen van andere Klassieke Schrijvers zijn in bewerking.

Digitized by Google

Digitized by Google

KLASSIEKE SCHRIJVERS.

Per Nr. 40 Cent.

In deze serie verschenen:

No. 1. **SALLUSTIUS, Catilina.** 1 Nr.
„ 9—4. **XENOPHON, Anabasis.** 3 Nrs.
„ 5—13. **HERODOTUS, Muzen.** Boek 1—9 (Clio, Euterpe, Thalia, Melpomene, Terpsichore, Erato, Polyhymnia, Urania, Calliope). 9 Nrs.
„ 14. **ARISTOFANES, Plutos of eerlijke rijkdom.** 1 Nr.
„ 15—16. **SALLUSTIUS, Jugurthijnsche Oorlog.** 2 Nrs.
„ 17—18. **XENOPHON, Herinneringen aan Socrates.** 2 Nrs.
„ 19—21. **CAESAR, Gallische Oorlog.** 3 Nrs.
„ 22—23. **Prof. R. C. JEBB, Schets der Helleensche of Grieksche Letterkunde.** Vrij bewerkt door Dr. H. C. MULLER. 2 Nrs.
„ 24—29. **SPINOZA's Werken I.** Godgeleerd-Staatkundig Vertoog. 6. Nrs.
„ 30—31. **Dr. B. J. H. OVINK, Overzicht der Grieksche Wijsbegeerte.** 2 Nrs.
„ 32—36. **SPINOZA's Werken II.** Ethica. 5 Nrs.
„ 37. **PLATO's Verdediging van Socrates.** 1 Nr.
„ 38—39. **LUCIANUS,** Drie Dialogen. 2 Nrs.
„ 40—43. **PLUTARCHUS, Levens.** Dl. I. Alexander. Dl. II. Caesar.

Vertalingen van andere Klassieke Schrijvers zijn in bewerking.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google